studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

DESPRE RAPORTURILE LUI BASARAB CU UNGARIA ANGEVINĂ ȘI DESPRE REFLECTAREA CAMPANIEI DIN 1330 ÎN DIPLOMELE REGALE ȘI ÎN „CRONICA PICTATĂ" MARIA HOLBAN

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO OMUL POLITIC — UMANISTUL (II) V. CÂNDEA

DATE NOI CU PRIVIRE LA LUPTA DIN DEALUL SPIRII DE LA 13 SEPTEMBRIE 1848 C. CĂZĂNIȘTEANU

CONTRIBUȚIA COMITETELOR DE FRONT UNIC MUNCITORESC ÎN ANII 1944—1947 LA REALIZAREA UNITĂȚII CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA C. BARBU și V. GH. IONESCU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

TOMUL 20 — 1967

1

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; M. CONSTANTINESCU; L. BÁNYAI; V. CHERESTEȘIU; V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii" revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 20 1967 Nr. 1

SUMAR

MARIA HOLBAN, Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica pictată" . . . 3

V. CÂNDEA, Stolnicul Constantin Cantacuzino omul politic umanistul (II) . . . 45

DINU C. GIURESCU, Un act inedit de la Ion Eraclid Despot 63

★

C. CĂZĂNIȘTEANU, Date noi cu privire la lupta din Dealul Spirii de la 13 septembrie 1848 67

P. CÎNCEA, Din istoricul radicalismului liberal burghez: activitatea parlamentară a lui Gh. Panu (1888 1894) 81

ANDREI PIPPIDI, Un cronicar întîrziat: Manolachi Drăghici 99

★

C. BARBU și V. GH. IONESCU, Contribuția comitetelor de Front unic muncitoresc în anii 1944 1947 la realizarea unității clasei muncitoare din România . . . 123

I. SCURTU, Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937 . 145

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Al VIII-lea Congres internațional de istorie maritimă. Beirut (5 10 septembrie 1966) (*N. Fotino*); Cel de-al XI lea centenar chirilo-metodian de la Salonic (*Tr. Ionescu-Nișcov*); Cronica 163

RECENZII

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, București, Edit. științifică, 1965, 247 p. + 1 h. (*Eugen Stănescu*) 171

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Edit. științifică, 1965, 477 p. (*Dan Berindei*) 174

GEORGIJE OSTROGORSKI, *Серска област после Душанове смрти* (Principatul de Serez după moartea lui Dușan), Beograd, Posebna izdanja Vizantološkog Instituta. Knjiga 9, Edit. „Naučno delo", 1965, 171 p. + 1 h. (*S. Iancovici*) 177

FÉLIX PONTEIL, *Les institutions de la France de 1814 à 1870*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, VIII + 489 p. (Histoire des institutions) (*S. Columbeanu*) 182

REVISTA REVISTELOR

„*Исторически Преглед*", Sofia, 1965, nr. 1 6; 1966, nr. 1—5, p. 1616 (*C. N. Velichi*) . 187

„Revue historique", Paris, Presses Universitaires, LXXXVIII—LXXXIX (1964—1965), 2 317 p. (*P. Simionescu*) 195

www.dacoromanica.ro

Istoria României. VASILE POPEANGĂ, *Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918*, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1966, 322 p. (*A.P.*); Maior ILIE CEAUŞESCU, *Căpitanul de panduri Simion Mehedinteanu*, Bucureşti, Edit. militară, 1966, 81 p. (*C.Ş.*). **Istoria universală.** * * * *Jobbágylelek és parasztgazdaság az orökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből* (Sesia iobăgească şi gospodăria ţărănească în perioada legării de glie a ţăranilor. Studii cu privire la istoria agrară a comitatului Zemplén în secolele XVI—XVII). Redactare şi studiu introductiv de László Makkai; autori István N. Kiss, Éva Veress, Kirilly Zsigmondné şi János Román, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1966, 638 p. (*L.D.*); S. IU. VÎGODSKI, *y истоков советской дипломатии*, Москва, Госполитиздат, 1965, 352 p. (*A.L.*); BRANISLAV VARSIK, *Husitské revolučni hnutie a Slovensko* (Mişcarea revoluţionară husită şi Slovacia), Bratislava, Vydavatelstvo slovenskej Akademie vied, 1965, 371 p. (*Tr. I.—N.*); DOMNA N. DONTAS, *Greece and the Great Powers 1863—1875*, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1966, VI + 223 p. (*S.C.*); LUCIEN MUSSET, *Les invasions: les vagues germaniques*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, 329 p., „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes", nr. 12 (*R.M*); ALFRED LEROY, *Histoire de la civilisation anglaise. L'Angleterre des origines à nos jours*, Paris, Didier, 1965, 439 p. (*P.S.*). **Bizantinologie.** — H. ANTONIADIS-BIBICOU, *Etudes d'histoire maritime de Byzance. A propos du „Thème des Caravisiens"*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1966, 220 p. (*E. Fr.*); * * * *Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantine. Travaux et Mémoires*, vol. I, Paris, Ed. Boccard, 1965, 464 p. (*E. Fr.*). **Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie.** — NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia monumentelor feudale din Ţara Românească*, Craiova, 1966, 525 p. (extras din „Mitropolia Olteniei", 1964—1966) (*I.C.*); * * * *Cuadernos biliograficos de la Guerra de España (1936 1939)*, (*Caietele bibliografice ale războiului din Spania 1936—1939*), Madrid, Universitatea din Madrid, 1966, 257 p. (*E.U.*) 201

www.dacoromanica.ro

DESPRE RAPORTURILE LUI BASARAB CU UNGARIA ANGEVINĂ ŞI DESPRE REFLECTAREA CAMPANIEI DIN 1330 ÎN DIPLOMELE REGALE ŞI ÎN „CRONICA PICTATĂ"

DE

MARIA HOLBAN

Raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină au oferit multă vreme doar prilejul unor aprecieri grăbite, fără a se lumina poziţia domnului român înainte de limpezirea adusă de victoria sa din anul 1330, care şi ea a fost adesea înfăţişată într-un mod fantezist sau tendenţios. O încercare de a căuta un fir conducător care să îngăduie urmărirea desfăşurării logice a politicii domnului în cursul evenimentelor care au precedat conflictul din 1330 a fost făcută într-un studiu publicat în 1962. Darea la lumină, într-un articol apărut la Budapesta [1] în 1964, a patru documente inedite în legătură cu Basarab confirmă întru totul şi completează perfect concluziile studiului amintit [2]. Ne referim aici la aportul textelor înseşi, şi nu la interpretarea ce le e dată de editor, care, adoptînd o cronologie greşită, caută să forţeze mărturia documentelor în sensul acestei cronologii, ajungînd pînă în cele din urmă să-i atribuie domnului român o politică de inconsecvenţă vădită, cu nimic justificată. În paginile ce urmează ne propunem să discutăm atît documentele inedite înfăţişate, cît şi interpretarea ce li s-a dat, făcînd totodată şi o analiză critică a înfăţişării campaniei din 1330 în *Chronicon pictum* în legătură cu repertoriul documentelor privitoare la această luptă, ce constituie partea finală a articolului ce îl analizăm aici.

Cele patru documente se deosebesc, după natura lor în două grupe: pe de o parte avem un act particular, în speţă o întîmpinare făcută de un nobil în faţa comitelui capelei regale, îndeplinind rolul de instanţă de adeverire, pe de altă parte avem trei diplome regale date fraţilor din

[1] Cf. G. Györffy, *Adatok a románok XIII századi történetéhez es a román állam kezdeteihez* (II rész), publicat în „Történelmi Szemle", 1964, nr. 3 4, p. 537—568.

[2] M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii", XV (1962).

www.dacoromanica.ro

neamul Balog. Trebuie observat că adresanții nominali — fiii comitelui Nicolae fiul lui Iwanka — sînt la început în număr de cinci, în diploma din 1317, apoi doar de trei în cea din 1322, și, în sfîrșit, doi în ultima din 1329. În seria aceasta se poate urmări ascensiunea treptată a ultimului frate, Dionisie Széchy, al cărui rol ajunge precumpănitor în ajunul expediției contra lui Basarab.

ANALIZA DOCUMENTELOR

Primul document [I] e din 23. X.1317. Regele, răsplătind serviciile magistrului Petru de „Purustyan" [3] și ale lui Ladislau, precum și ale lui Nicolaie castelanul de „Hatsak" [4] și ale comitelui Pavel de Somogy (?) [5] ca și ale lui Dionisie fiul lui Nicolaie fiul lui Iwanka din neamul „Balogh" [6], amintește de un episod din timpul deținerii ilegale a cetății Mehadia de către fiul magistrului Theodor de Weyteh, numit mai departe în același document „banul Theodor". După pomenirea în treacăt a rolului celor patru nobili credincioși în luptele cu Matei de Trenčin și cu fiii palatinului Omodeu la Rozgony (1312) și după o mențiune specială a unui alt frate bun al lor — Beke — greu rănit în această luptă, în care Pavel și-a pierdut un cal de preț, se ajunge la povestirea incidentului de la Mehadia.

„...Și apoi, cînd l-am trimis pe Theodor banul, prizonierul nostru capturat de către același magistru Pavel și alți credincioși ai noștri sub cetatea numită Mehadia a aceluiași ban Theodor, și acel magistru Pavel a pus ca acel Theodor banul să fie dus sub acea cetate a sa <legat> de cozile cailor (*in caudis equorum*), și cînd Ioan, fiul aceluiași Theodor, împreună cu oști de ajutor ale domnului despot de Vidin s-a încăierat cu magistrul Pavel și cu alți credincioși ai noștri, acel magistru Pavel făcîndu-ne slujbă vrednică de laudă în acea luptă și repurtînd biruință și triumf asupra acestuia, ne-a trimis nouă în semn de victorie prizonieri dintre oamenii aceluiași Ioan și ai zisului despot. Apoi, cînd aceiași magiștri Nicolaie și Pavel au dat luptă contra fiilor lui Ladislau, fostul voievod al Transilvaniei [7], pe atunci răsculați contra noastră și contra lui Nicolaie, Filip și Ioan, fiii lui Ștefan [8] în fața cetății Deva, aceiași Nicolaie și Pavel, supunîndu-se pentru maiestatea noastră cumpenelor soartei și aducîndu-ne prinosul slujbelor lor în văzul tuturor, magistrul Pavel a fost greu rănit la picior în acea luptă de lovitura unei săgeți".

Precum se vede, în acest text nu se pomenește nicăieri de *ocuparea cetății* Mehadia, cu prilejul demonstrației de sub zidurile ei, ci doar de

---

[3] *Borostyán*, în comitatul Templén, castel de curînd trecut în stăpînirea regelui în urma înfrîngerii răsculaților de la Cașovia.

[4] Pentru discuția identificării cu Hațeg, cf. mai jos p. 8—9.

[5] *Symigiensis*. Poate transcriere greșită pentru Sirmiensis ? cf. mai jos.

[6] *Balog*. Pentru antecedentele lor cf. plîngerea din 2 aprilie 1313 publicată în Anjou — *Codex Diplomaticus*, I, p. 287 — despre samavolniciile acestor frați împotriva unor nobili vecini. Regele însărcinează capitlul de Agria să cerceteze adevărul.

[7] Ladislau Apor a murit în 1315. Fiii lui, siliți să restituie bunurile uzurpate, se răscoală (Fessler, *Geschichte von Ungarn*, II, p. 27).

[8] Palatinul Ștefan Ákos,

www.dacoromanica.ro

luarea unor prizonieri în timpul unei ieşiri din acea cetate pentru a-l elibera pe banul Theodor, trimis anume acolo cu gîndul de a-i sili pe ocupanţii cetăţii să se predea.

Ca în toate textele de această natură trebuie multă prudenţă în tălmăcirea unor expresii superlative care şi-au pierdut sensul iniţial[9]. De cele mai multe ori cînd e vorba de un luptător *letaliter vulneratus*, aceasta nu înseamnă „rănit de moarte", ci doar rănit serios. Dar exagerarea nu e numai în stil, ci şi în redarea faptelor. Întocmai ca la cronicarii de curte, care reuşesc nu o dată să ascundă întîmplări mai puţin glorioase sub pseudo-succese, tot astfel şi în diplomele regilor Ungariei aflăm un procedeu tot atît de ingenios de a ocoli anumite adevăruri neplăcute, îndreptînd atenţia asupra unor amănunte cu totul minore. În documentul de faţă, spre a ascunde realitatea unui insucces — anume nereuşita manevrei regelui de a obţine predarea Mehadiei folosind înfăţişarea elocventă a banului Theodor în situaţia neîndoielnică de prizonier — se recurge la invocarea unor mici succese de amănunt[10], socotind foarte glorioasă capturarea unora din luptătorii cetăţii prinşi în cursul acţiunii încercate pentru eliberarea banului Theodor. E de observat că despre această încercare însăşi nu se pomeneşte lămurit în diplomă, ci doar de *o încăierare* ivită cu acel prilej.

La această încăierare de sub zidurile Mehadiei regele nu era de faţă, căci el *l-a trimis* pe banul Theodor şi nu *l-a dus* cu el în faţa cetăţii. Confruntarea acestui document cu diploma dată de rege în 1324 lui Martin fiul lui Bugar ne duce la o concluzie contrară celei a autorului, şi anume că cetatea nu a fost cucerită atunci, ci cedată în alt moment, cînd regele a pornit în persoană să o supună şi cînd a reuşit să o recupereze datorită bunelor oficii ale comitelui de Sălaj Martin fiul lui Bugar. Dacă Mehadia ar fi fost *cucerită* înainte de 23 I 1317 de ce s-ar mai fi ostenit comitele Martin să o reobţină pe altă cale[11] după aceea?

---

[9] Astfel, în documentul amintit, unul din fraţi, Pavel, e rănit „de moarte" la încăierarea din faţa Devei, dar se întremează şi luptă mai apoi sub cetatea Mediurača, unde moare lovit de o săgeată [doc. I şi II].

[10] Cf. în acest sens în cronica lui Ioan de Küküllő (Tîrnava) ca adaos la relatarea dezastrului suferit de oastea voievodului Transilvaniei la cetatea Dîmboviţei (1368) înfăţişarea glorioasei isprăvi a aducerii cadavrului său în Transilvania spre a fi îngropat acolo (!), ca şi cum acest fapt ar fi constituit o adevărată izbîndă asupra duşmanilor (cap. XXXVIII).

[11] Cf. articolul nostru citat mai sus *Contribuţii...*, în care arătam (p. 317 şi urm.) că recuperarea Mehadiei s-a efectuat pînă în cele din urmă prin bună învoială. Lucrul reiese din analiza termenilor folosiţi în diplomă. Pe de o parte, felul în care e apreciat aportul comitelui Martin e destul de lămuritor. Vorbind mai întîi de rolul său în diferite expediţii regale şi mai ales în cea împotriva Zagrebului, regele trece apoi la cea de sub zidurile Mehadiei: *et in alia expeditione quam habuimus sub castro Myhald, ubi specialiter studiosa ipsius procuratione et fideli ministerio ipsum castrum, quod Johannes, filius Theodori bani contra nostram maiestatem rebelliter detinebat recuperavimus et nostre subiecimus ditioni.* În această acţiune, regele laudă *grija sa zeloasă şi oficiile sale credincioase* şi nu vitejia unor isprăvi războinice. Redobîndirea cetăţii *nu e înfăţişată nici un moment ca o recucerire*, ci ca o recuperare şi reluare în stăpînire. Pînă şi deţinătorul cetăţii nu e calificat de răzvrătit învederat, cum s-ar fi cuvenit dacă el ar fi stăruit în acţiunea sa pînă la capăt, ci e doar numit „Ioan fiul banului Theodor". Numai acţiunea însăşi a deţinerii ilegale a cetăţii e calificată de rebelă (contra nostram maiestatem **rebelliter** detinebat), dar amintită ca un lucru din trecut. Mai trebuie subliniat faptul că acelaşi comite Martin, fiul lui Bugar, e lăudat în aceeaşi diplomă pentru credinţa şi destoinicia cu care a purtat în mai multe rînduri soliile regelui către Basarab: *ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit.* Termenii folosiţi în această împrejurare sînt destul de apropiaţi de cei folosiţi în legătură cu recuperarea Mehadiei.

www.dacoromanica.ro

Că nu poate fi vorba de una și aceeași acțiune petrecută în întregime înainte de X 1317 reiese clar din faptul că la demonstrația din fața Mehadiei regele *nu era de față*, în timp ce expediția pornită în scopul recuceririi cetății era *comandată de rege în persoană*. Între aceste două acțiuni se situează o serie de operații de o importanță majoră, ca de pildă asaltul dat cetății Deva, despre care va fi vorba într-o altă diplomă din 16 III 1322.

Cînd a avut loc această recuperare a Mehadiei? Al doilea document inedit ce ne este înfățișat aduce o precizare care vine să completeze încercările noastre de datare din articolul amintit, în care adoptam ca punct de plecare data de 28 VIII 1322, cînd banul Theodor împreună cu cei doi fii ai săi Ioan și Nicolaie apar înaintea regelui ca solicitanți ai încuviințării regale la trecerea unei părți însemnate din moșiile lor din comitatele Cenad, Caraș, Timiș asupra notarului osebit al regelui, Gall de Omor, cu prilejul căsătoriei acestuia cu fiica banului Theodor și sora fostului rebel de la Mehadia. Este probabil că această înzestrare cu totul neobișnuită fusese o modalitate de a salva moșiile din Banat ale acestor rebeli și că ea a urmat curînd după predarea cetății. Data trebuie împinsă însă puțin mai înapoi, întrucît în adresa diplomei inedite [II] din 16 III 1322 Dionisie Széchy poartă titlul de castelan de Jdioara (Sydowar) **și de Mehadia**. Aceasta este prima mențiune cunoscută a unui castelan de Mehadia. Diploma aceasta este dată acelorași nobili din neamul Balog („Bolug") amintiți în X 1317 (adică Petru, Ladislau, Nicolaie, Pavel și Dionisie), din care însă lipsesc acum magistrul Pavel, mort sub cetatea „Megeriuche" (Medjurača), și magistrul Ladislau, al cărui devotament este totuși amintit în corpul textului, cu prilejul salvării eroice a regelui, cînd acesta era să se prăpădească sub gheața rîului Bodrog, ce se frînsese sub greutatea sa și a însoțitorilor săi. De astă dată beneficiarii miluirii regești sînt: magistrul Petru (ce apare fără alt titlu sau calificare), Nicolaie, castelan de „Hoznus" și comite de Sirmiu, și Dionisie, castelan de Jdioara și de Mehadia și mare stolnic al regelui. Față de prima diplomă care amintește luptele cu Matei de Trenčin și cu fiii palatinului Omodeu la Rozgony (în 1312) în care s-au distins primii patru frați arătați pe nume, împreună și cu alt frate Beke, amintit cu prilejul rănirii sale în această încăierare, și mai apoi capturarea banului Theodor de către magistrul Pavel și acțiunea magistrului Nicolaie și Pavel din fața cetății Deva, textul diplomei din 16 III 1322 mai aduce și alte elemente noi. De astă dată, după ce e amintită mai întîi lupa cu Matei de Trenčin de la „Cassa" (Kosice), la care au luat parte magiștrii Petru, Nicolaie, Beke și fratele lor Pavel. ucis ulterior de o săgeată în fața cetății „Megeriuche" (=Medjurača), apoi expediția generală [12] a regelui (din 1319) împotriva lui „Uroș schismaticul, odinioară rege al Serbiei și pe atunci dușmanul de căpetenie al coroanei, în care expediție s-au distins magiștrii Nicolaie și Dionisie care au răpus mulți dușmani și au adus și mulți prizonieri regelui"; în sfîrșit asaltul dat cetății Deva la porunca regelui de către aceiași Nicolaie

[12] *Convocatis regni nostri diversis nationibus.*

www.dacoromanica.ro

şi Dionisie[13], care au luptat bărbăteşte, jertfindu-şi rudele şi slujitorii în slujba regelui, diploma se încheie cu sublinierea meritelor lui Ladislau, salvatorul regelui de pe rîul Bodrog.

Ultimul document, din 27 III 1329, repetă întocmai textul de mai sus, la care mai adaugă următoarele: „Şi încă mai mult, acelaşi magistru Dionisie, străduindu-se cu toată rîvna să sporească puterea noastră, a ocupat pentru noi cu însufleţirea neobosită a credinţei sale vrednice de laudă o cetate numită «Guren», aflată în Bulgaria, de pe urma căreia supuşii noştri aflaţi acolo la marginile <regatului> erau bîntuiţi foarte adesea de pustiiri grozave şi năvăliri duşmănoase <săvîrşite> de către ostaşii (*gentem*) despotului sau ducelui de Tirnovo (*Torno*), precum şi de robiri, atît de bărbaţi, cît şi de femei. Prin cucerirea acestei cetăţi — măcar că el a suferit pierderea a vreo 30 de nobili, rude ale sale şi luptători de-ai săi — a adus însă pentru aceî locuitori ai noştri folosul nu mic al tihnei şi totodată a sporit nu puţin slava cîrmuirii noastre. Şi, în sfîrşit, cînd l-am pus pe acest magistru Dionisie — pe care l-am aflat la încercare plin de credinţă şi de rîvnă arzătoare pentru sporirea cîrmuirii noastre — <mai mare> peste cetatea noastră numită Nogmyhald (= Mehadia mare) aflată la margine, pentru a sta împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voievodul transalpin, a regelui schismatic al Rasciei[14] (= Serbiei) şi a tătarilor ce năvăleau neîncetat cu duşmănie, atacînd hotarele regatului nostru, precum şi unitatea credinţei celei adevărate[15], el[16], cu grija priceperii sale obişnuite, a păstrat în pace şi nevătămate hotarele regatului nostru împotriva sus-zişilor duşmani ai noştri şi ai regatului nostru sau mai bine zis ai credinţei catolice. În această păstrare atentă şi neobosită a hotarelor a suferit pentru noi şi pentru regat uciderea şi pierderea a mai bine de o sută de inşi, adică nobili din preajma sa şi slujitori de-ai săi".

CRONOLOGIA EVENIMENTELOR

Aceste trei diplome date fraţilor din neamul Balog sînt folosite de autor pentru a încerca să stabilească o cronologie a evenimentelor în legătură cu Basarab şi cu stăpînirea Severinului. Dar de la început ne izbim de o serie de afirmaţii neîntemeiate. Pe baza informaţiei privind ajutorul dat de despotul Mihail de Vidin răsculatului Ioan fiul lui Theodor Veyteh, autorul conchide că bineînţeles cetatea şi banatul Severinului nu se aflau în stăpînirea regelui, dar nu întrevede singura soluţie evidentă

[13] Faptul că aici sînt amintiţi Nicolaie şi Dionisie şi nu Nicolaie şi Pavel, ca în diploma din 23.X.1317, ne arată clar că cetatea Deva nu fusese cucerită pînă în 1317 — cînd e amintită doar o încăierare în faţa acestei cetăţi — şi că abia acum este vorba de cucerirea prin asalt a cetăţii Deva. Şi comparaţia termenilor e hotărîtoare. În diploma din 1317 e vorba doar de o luptă: *ante castrum Deva conflictum habuissent.* În cea din 1322: *castrum Deva nuncupatum quod per filios quondam Ladislai voyuode Transilvani infideles in nostri preiudicium detinebatur, per dictos magistros Nicolaum et Dyonisium expugnari fecissemus.* E vorba de luarea cu asalt a cetăţii, ceea ce nu s-a putut face fără pierderi sîngeroase de slujitori şi de rude ale acestor nobili (*non absque suorum proximorum et servientium cede ac sanguinis effusione*).

[14] Ştefan Uroş al III-lea.

[15] *Unitatem ortodoxse fidei.*

[16] *Iidem* idem.

www.dacoromanica.ro

(anume că erau în stăpînirea lui Basarab) și proclamă cu hotărîre că s-a aflau *în mîna aliaților: Theodor și despotul de Vidin* (p. 539). Mai departe confundă episodul din fața Mehadiei cu pornirea la o dată ulterioară a expediției regelui contra Mehadiei și subliniază rolul de frunte jucat cu acest prilej de Pavel Széchy și de Martin fiul lui Bugar, ca și cum acest rol ar fi fost simultan și de o natură identică. Se afirmă în consecință că cetatea Mehadiei *ar fi fost ocupată înainte de 23 X 1317*, fapt contrazis de cuprinsul diplomei date de rege în 1324 comitelui de Sălaj Martin fiul lui Bugar. Tot astfel se confundă cele două momente legate de rezistența cetății Deva, amintite în primele două diplome din 23 X 1317 și 16 III 1322, socotindu-se că cetatea ar fi fost cucerită încă dinaintea dării actului din 1317, și anume în vara anului 1316. Primul argument în sensul acesta ar fi fost constituit de închinarea fiilor voievodului Ladislau și a fiilor lui Ștefan Palatinul la această dată, închinare ce s-ar deduce în chip neîndoielnic din cuvintele *tunc nostros infideles*, ce caracterizează pe fiii fostului voievod Ladislau în diploma din 23 X 1317. Al doilea ar rezulta din calitatea de castelan (*várnagy*) de Hațeg, recunoscută în diplomă lui Nicolaie Széchy. Dar amîndouă aceste argumente sînt șubrede. Căci formula atît de sugestivă *tunc nostros infideles* ce apare în diploma din 23 X 1317 nu se regăsește în diploma din 16 III 1322: *cum castrum Deva nuncupatum, quod per filios quondam Ladizlai voyuode Transilvani infideles in nostrum preiudicium detinebatur per dictos magistros Nicolaum et Dyonisium expugnari fecissemus . . .*

Amintim că diploma din 1317 ne-a parvenit ca transumpt într-un document al lui Ludovic din 1347, în timp ce diploma din 16 III 1322 există și se păstrează în forma sa inițială. Așadar, e foarte probabil ca acel *tunc* din transumpt să fi fost adăugat abia mai tîrziu. De altminteri, diploma din 16 III 1322 arată clar că luarea cu asalt a cetății Deva s-a făcut de către Nicolaie și *Dionisie* Széchy, din porunca expresă a regelui și a costat pierderi însemnate de oameni, în timp ce încăierarea din fața Devei amintită în 1317 s-a purtat de către frații Nicolaie și *Pavel* și s-a soldat cu rănirea lui Pavel Széchy (*letaliter vulneratus*), care a fost ucis ulterior în altă luptă dată sub cetatea „Megeriuche", ținută de fiii lui Herric „*tunc infideles nostros, nunc vero fideles . . .*". Așadar, între cele două incidente magistrul Pavel a avut timp suficient pentru a se întrema de rana primită la Deva și de a se distinge în alte lupte, căzînd în sfîrșit răpus de o săgeată sub cetatea amintită „Megeriuche". Un alt amănunt de luat în seamă mai este și faptul că în diploma din 1317 sînt amintite în încăierarea dinaintea cetății Deva și fiii fostului palatin, pe cînd în diploma din 1322, cînd e menționată cucerirea cetății Deva, nu mai apar decît fiii fostului voievod Ladislau. Așadar, e limpede că cele două momente legate de cetatea Deva nu pot fi confundate. Cît privește argumentul bazat pe calitatea de castelan de Hațeg (Hatzak) atribuită lui Nicolaie Széchy — în 23 X 1317 — el nu se sprijină decît pe o singură mențiune ce a putut cumva fi greșit transcrisă în transumptul din 1347 [17].

[17] Amintim că în diploma din 1322, Nicolaie poartă titlul de *Castellanus de Hoznus et comes Sirmiensis*, pe cînd în cea din 1317 apare ca Nicolaus de „*Hatzak*", iar fratele său Pavel e amintit ca *Symigiensis comes*. Nu cumva trebuie să ne gîndim la o transcriere greșită a amînduror acestor nume?

www.dacoromanica.ro

În orice caz știm că în 1315 Hațegul își avea *nu un castelan ci un jude*, anume Nicolaie, fiul lui Ștefan, *villicus* de Hațeg[18]. O mențiune a unui castelan de Hațeg o aflăm tocmai în 1360, cînd această dregătorie e amintită ca aparținînd vicevoievodului Petru al Transilvaniei, care în această calitate prezidează judecățile cnezale din Hațeg. De altminteri nu prea înțelegem ce concluzii practice s-ar putea trage din deținerea unei asemenea dregătorii în 1317, cînd vedem că în 1315 regele e în măsură să rezolve un litigiu acut între judele de Hațeg și cnejii Dan și Stanislav cu privire la moșia „Bretonia" (= Brătunia) din Hațeg. Deci, stăpînirea Hațegului nu era condiționată de cucerirea Devei și calitatea ipotetică de „castelan de Hațeg" nu implica și ocuparea acesteia.

Dar cronologia adoptată pentru pretinsa cucerire a Mehadiei (1317) obligă la o serie de artificii și în interpretarea altor documente, de pildă diploma din 1321 dată lui Martin fiul lui Bugar. Cum în această diplomă menționea expediției regale pentru recuperarea Mehadiei se află situată între expediția tot regală contra Zagrebului și o acțiune de apărare la granița de vest contra unui atac al „teutonilor" și „boemilor", se caută a se localiza prima din acele expediții regale, întrucît se recunoaște că *data atacului germano-boem e* **incertă**. Dar în argumentarea privind data expediției împotriva Zagrebului se afirmă că sub această numire trebuie înțeleasă expediția în Slavonia îndreptată împotriva fiilor lui Herric din neamul Héder *„care este amintită și în actul din 16 III 1322 în legătură cu asediul cetății «Megeriuche»*. Această expediție a avut loc în vara lui 1316" (p. 540). Dar așa cum am arătat mai sus, lupta de sub cetatea cu acest nume e simțitor posterioară datei de 23 X 1317, cînd se afla încă în viață magistrul Pavel, care fusese rănit în fața Devei la o dată pe care autorul o situează în vara anului 1317, și care a fost răpus doar la asediul cetății „Megeriuche". Așadar, toată construcția de presupuneri cade dintr-o dată și reiese și mai limpede faptul enunțat de noi mai sus : că între incidentul din fața Mehadiei dinainte de 23 X 1317 și recuperarea cetății cu ajutorul comitelui Martin nu există nici o posibilitate de confuzie. Dar noi credem că expediția regală contra Zagrebului se referă la acțiunea de prin 1322 contra banului Mladen Subich, înlăturat din bănie cu acest prilej de către Ioan Babonich, numit atunci ban al Slavoniei, Dalmației, Croației, și care se răscoală și el curînd după aceea, în 1323. În cursul acestor evenimente, prezența regelui și a Curții e atestată la Zagreb în X 1322[19]. S-ar părea că în diploma din 1324 arătarea meritelor comitelui Martin nu se face după o ordine cronologică, ci mai degrabă după un criteriu calitativ. După amintirea în general a diverselor expediții și treburi în care s-a distins comitele Martin împreună cu fiii săi, vărsîndu-și sîngele cu prisosință etc., se accentuează hotărît rolul său deosebit în expediția de la Zagreb („specialiter in expeditione nostra quam fecimus versus Zagrebiam"). Referirea la expediția de la Mehadia pare făcută în subsidiar, ca o paranteză mai lipsită de precizie : *„și într-o altă expediție* pe care am avut-o sub cetatea Mehadiei". Regele începe cu expediția mai însemnată, amintind apoi și de cealaltă, oarecum

[18] Cf. articolul nostru : *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în „Studii", 1960, nr. 5, p. 149.

[19] *Anjou, Anjoukori okmánytár*, III, p. 50 și 53.

www.dacoromanica.ro

secundară. Dacă s-ar fi avut în vedere o înşirare cronologică a unor expediţii înfăţişate succesiv, în mod egal, ar fi trebuit folosită o formulă mai precisă, anume *et in expeditione* **nostra** *quam habuimus* . . . etc., în loc de *et in alia expeditione quam habuimus* . . . Aşadar, trebuie înlăturată concluzia că „expediţia împotriva banului Theodor şi a fiilor săi trebuie să fie situată în toamna anului 1316 şi că ea ar coincide deci ca timp cu răscoala palatinului Kopaz din neamul Barsa, a fiilor lui Ştefan din neamul Ákoş, a fiilor voievodului Ladislau din neamul Kán, a lui Pető, fiul lui Petene, şi a lui Mayos, fiul lui Mayos".

ÎNCERCAREA DE IDENTIFICARE A LUI „IWAN DICTUS OROZ"

Tot în legătură cu răscoala banului Theodor se încearcă o identificare cu totul arbitrară a cumnatului banului Theodor, amintit în 1288 într-un document prin care fraţii banului Theodor îşi înzestrează cele două surori Caterina şi Agnes, măritată una cu „Iwan dictus Oroz", şi a doua cu un oarecare Marcu. S-ar părea că aceşti cumnaţi nu stăpîneau vreo moşie nobiliară, deoarece înzestrarea s-a putut face cu pămînt efectiv şi nu cu contravaloarea aşa-zisei pătrimi a fiicelor, după obiceiul regatului. Acest „Iwan dictus Oros" — menţionat în **1288** — este identificat de autor în cursul unei digresiuni destul de lungi cu Ἰβανης ὁ Ῥὼς (= Ioan Rusul), comandantul de oşti al bulgarilor amintit de Joannes Kantakuzenos în legătură cu expediţia lui Gheorghe Terter pornită împotriva cetăţii Philippopolis în anul **1322**! Aceasta în virtutea presupunerii că „Ioan Oroz", după căderea banului Theodor în 1316 (!), „*a putut să fugă cu oştile ţarului de Vidin în Bulgaria*, căci după aceasta apare în calitate de comandant de oşti şi diplomat al ţarilor bulgari" (p. 540). Dar observăm că el apare mai întîi în slujba *nu a lui Mihail de Vidin*, ci a lui Gheorghe Terter al II-lea (1322—1323), în luptele acestuia cu Voislav. Numai după alegerea ca ţar al bulgarilor a lui Mihail (1323—1330) îi slujeşte acestuia în expediţia contra Constantinopolului (1328), ca pseudoaliat al lui Andronic al II-lea în lupta cu răsculatul Andronic al III-lea, iar apoi în 1333, după victoria de la Rosokastron, e trimis să ducă tratative cu împăratul învins Andronic al II-lea.

Dar dacă în 1316 cetatea Mehadia nu a fost cucerită de rege[20], şi deci nu a fost nevoie să fugă cumnatul lui Theodor — dacă cumva acesta a participat măcar la acea acţiune, ceea ce ar rămîne de stabilit — şi dacă în 1322 îl şi aflăm pe Ioan Rusul în slujba lui Gh. Terter al II-lea în luptă cu Voislav, nu vedem în virtutea cărui argument s-ar fi operat transformarea bănăţeanului „Ivan zis Rusul" din 1288 în Ioan Rusul, cunoscutul comandant al bulgarilor din anii 1322, 1328 şi 1333. Ne putem întreba însă ce vîrstă putea avea în 1333 cumnatul banului Theodor, a cărui căsătorie e amintită într-un document din 1288. După toate socotelile, el n-ar fi putut avea mai puţin de 63 de ani, vîrstă care nu pare prea potrivită în vremurile acelea pentru genul de activitate cerută de o carieră ca a sa. Dar o obiecţie serioasă la toate aceste presupuneri ne-o oferă o împotrivire la o dare în stăpînire făcută de către capitlul de Cenad în 1329. Într-adevăr, la reambularea moşiilor Hohtunmonostora şi Şiria

[20] Ci ocupată în urma unor tocmeli în 1322 prin supunerea lui Ioan Veyteh.

www.dacoromanica.ro

în vederea atribuirii lor nobilului Simion Zohay şi lui Beke fiul lui Dumitru şi altor rude ale lor, se înfăţişează ca împotrivitor legal pentru jumătate din moşia Şiria Ştefan zis Toth (— Slovacul), *în numele şi cu împuternicirea lui „Uruz Iwanka"*, în urma cărei împotriviri acest „Uruz Iwanka" e chemat să se înfăţişeze înaintea regelui spre a sta faţă cu nobilii amintiţi la sorocul de 1 august 1329. E greu de presupus că împotrivitorul acesta e unul şi acelaşi cu şeful expediţiei bulgare îndreptate atunci spre Constantinopol.

În sfîrşit, nu credem că actul regelui Ludovic din 1350, prin care acesta dăruieşte lui Nicolaie şi Pavel, fiii magistrului Ladislau, moşiile (din comitatul Arad şi din alte locuri) ale lui Ioan fiul lui Iwan Oroz, s-ar referi la vestitul comandant bulgar, ci la fiul lui Iwan Oroz, din Banat.

Încheind această analiză a digresiunii privitoare la Ioan Rusul, reluăm firul expunerii oarecum cronologice din articolul amintit.

DESPRE PRETINSA ÎNCHINARE A LUI BASARAB ÎN 1316

Numirea lui Dionisie Széchy drept castelan de Jdioara atestată la sfîrşitul anului 1320 (16 XII), e interpretată ca o măsură făcînd parte din noua organizare administrativă a teritoriului *după alungarea lui Theodor din Banat în 1316* (!). Tot astfel se emite părerea că „probabil tot atunci a obţinut Basarab demnitatea de voievod al Ţării Româneşti". Gîndul autorului apare mai clar în fraza următoare, în care declară: „*Faptul că, pe lîngă voievozii locali din Ţara Românească, au existat cu 16 ani înainte de aceasta comiţi ni-l arată o inscripţie de mormînt din 1300 de la biserica din Cîmpulung (Laurentius comes de Longo Campo). Cu explicaţia dată mai sus putem pune în 1316 începutul domniei lui Basarab ca vasal*"[21]. Ar însemna deci că după ocuparea Mehadiei în 1316 (!) regele a creat un voievod (Basarab), care nu avusese pînă atunci vreo existenţă mai bine definită, deoarece pe teritoriul Ţării Româneşti au existat şi comiţi (?) [v. comitele Laurentiu de Longo Campo mort în 1300]. Despre rolul acestor comiţi nu ni se oferă vreo sugestie concretă. La o cercetare mai atentă reiese că presupusa vasalitate a lui Basarab în 1316 rezultă din următorul raţionament: În diploma din 1329 e amintită cucerirea cetăţii bulgăreşti „Guren" a „despotului sau ducelui de Tîrnovo". Dar alegerea fostului despot de Vidin ca ţar de Tîrnovo a avut loc în 1323. Deci cucerirea cetăţii a fost posterioară acestei date. În privinţa localizării cetăţii amintite lipsesc toate elementele necesare. Totuşi, pe baza unor informaţii din secolul al XV-lea, privind o cetate ce aparţinuse Ungariei numită Gewryn, Gewren, Gyewren şi care este amintită în anii 1443 şi 1445 între cetăţile Severin şi Orşova, autorul presupune[22] că ar putea fi vorba de cetatea

[21] Pentru a putea urmări raţionamentul de mai sus, trebuie să ne referim la afirmaţiile de felul aceleia emise de Lad. Makkai în lucrarea sa asupra istoriei Transilvaniei, publicată în limba franceză în 1946 (*Histoire de Transylvanie*, Paris, P.U.F., 1946, p. 65) cum că primii voievozi de pe teritoriul Ţării Româneşti de mai tîrziu au fost rînduiţi de regele Ungariei!

[22] Autorul trimite la lucrările lui Csánki, *Magyarország történelmi földraiza a Hunyadiak korában*, II, 5 şi Pesty. *A szörény bánság es Szörény vármegye története*, Budapesta, 1878, II, p. 86 87. La cel dintîi găsim două sugestii, una în partea introductivă, unde se propune ca situare probabilă vecinătatea Mehadiei, alta mai largă şi neprecisă „în comitatul medieval Timiş". La Pesty aflăm trimiterile pe baza cărora se încearcă situarea cetăţii. În 1439, regele

www.dacoromanica.ro

Ada Kale (!). Şi cum în descrierea expediţiei lui Dionisie împotriva cetăţii Guren nu se pomeneşte încă nimic despre cetatea Severinului şi despre Basarab, *aceasta înseamnă că cetatea Severin nu se afla încă în mîini străine şi că Basarab îşi mai menţinea încă legăturile de vasalitate cu regele maghiar* (!). Aşadar, aceasta ar fi situaţia pînă prin 1323. Se iveşte, ce e drept, o dificultate, aceea că în diploma din 1329 se arată că aşezarea lui Dionisie în cetatea Mehadiei a fost îndreptată „împotriva bulgarilor, a voievodului Ţării Româneşti Basarab, a regelui sîrb şi a tătarilor". Dar la aceasta autorul răspunde că numirea s-a făcut la început numai contra bulgarilor, care îşi porneau incursiunile din cetatea Guren, şi nu contra lui Basarab, *care nu e amintit cu prilejul acţiunii contra acelei cetăţi*. La redactarea diplomei din 1329 au fost amintiţi toţi cei care au atacat cetatea în tot intervalul 1322—1329, adică şi cei care s-au manifestat după 1323, anume Basarab, tătarii şi regele sîrb. Pentru determinarea ulterioară a politicii lui Basarab sînt folosite cîteva informaţii răzleţe, de exemplu ştirea dată de Ioannes Kantakuzenos despre participarea unor trupe ale lui Basarab la expediţia din 1324 a ţarului Mihai contra împăratului bizantin. Prin această participare ar fi „intrat Basarab în rîndurile duşmanilor regelui maghiar". E amintită şi participarea din 1330 la lupta de la Velbujd contra sîrbilor, precum şi încuscrirea dintre cei doi stăpînitori. Basarab însă n-ar fi renunţat la libertatea sa de acţiune relativă, asigurată de situaţia sa geografică, între stăpînirile maghiarilor, bulgarilor şi tătarilor (!). El era aliat cu tătarii (!) şi toate acţiunile lui le-a săvîrşit împreună cu aceştia (!). În 1324 şi 1330 el ajută alături de tătari („sciţii" din 1324, tătarii negri din 1330) pe ţarul bulgar contra bizantinilor şi contra sîrbilor. Părţile mărginaşe ale Ungariei dinspre Mehadia vecină cu Basarab erau atacate în 1326 (!) şi de tătari, care au putut ajunge aici numai prin teritoriul lui Basarab. Iar în lupta sa cu Carol Robert din 1330 el a avut şi ajutorul „păgînilor" (!). Dar pe faţă el se arăta şi mai departe tot vasal al regelui Ungariei, care la 26 iulie 1324 îl pomeneşte în diploma dată comitelui Martin ca „voievodul nostru transalpin".

Am redat pînă aici prima parte a încercării de reconstituire istorică făcută de autor pe baza cronologiei arătate la început, luînd anul 1316 drept dată a închinării lui Basarab şi adaptînd în chipul cel mai nefiresc acestei date toate celelalte împrejurări amintite.

Albert încheie două convenţii cu Ioan Corvin, pentru ca acesta să apere cetăţile regeşti Severin, Gewrin, (*Gewren*), Orşova şi Mehadia. În 1440, regele Vladislav I *dăruieşte* pe fraţii Corvin pentru apărarea liniei Dunării şi a cetăţilor de margine Orşova, Severin, Mehadia şi *Gyewren*. În 1443 sînt menţionate nişte cheltuieli pentru apărarea cetăţilor Severin, *Gewryn*, Sebeş, Mehadia, Orşova etc. Un alt document, tot din 1443, dă o altă înşirare: Severin, *Gewryn*, Orşova, Peeth, Sebeş şi Mehadia. Observăm că în înşirarea din 1439, ca şi în ultima din 1440, cetatea *Gewryn* e într-adevăr citată între Severin şi Orşova. Dar în cea din 1440 e citată la urmă, după Mehadia, iar în prima din 1443 între Severin şi Sebeş. Deci locul ocupat în enumerare nu are nici o semnificaţie. Dar faţă de problema cercetată de Csanki şi Pesty noi avem un element în plus, anume precizarea că *acea cetate se află în Bulgaria* şi deci nu trebuie căutată în Banat. În articolul pe care-l analizăm se caută a se folosi informaţiile necomplete din cele două lucrări, reţinînd ca adevăr definitiv situarea *geografică* (!) între Severin şi Orşova şi legînd acest rezultat de precizarea că localitatea se află în Bulgaria. Şi, aşadar, se ajunge la soluţia cu totul absurdă: Ada Kale.

www.dacoromanica.ro

RESTABILIREA CRONOLOGIEI ADEVĂRATE

Dar, dacă în loc de a pleca de la o idee preconcepută, vom porni de-a dreptul de la mărturia textelor, vom observa că în diploma din 1329 se accentuează două merite deosebite ale lui Dionisie, unul privind o ispravă definită în timp (cucerirea cetății „Guren") și celălalt o acțiune de durată (paza la frontieră asigurată prin postul de comandă din cetatea Mehadia). La amîndouă aceste acțiuni se arată sacrificiile făcute de beneficiar: circa 30 de nobili și slujitori la cucerirea amintită și mai bine de o sută de oameni în cursul pazei la graniță din cetatea Mehadia. Nu trebuie căutată neapărat o legătură de succesiune între aceste două acțiuni, întrucît dobîndirea cetății Guren s-a făcut mai mult ca probabil în cursul exercitării dregătoriei de castelan de Mehadia, și ea se bucură de o mențiune deosebită numai fiindcă intră într-o calificare deosebită. Faptul că e amintit despotul sau ducele de *Tîrnovo* nu e o dovadă absolută că acțiunea aceasta trebuie situată după alegerea lui Mihail ca țar al bulgarilor, căci același Mihail avusese un rol destul de activ contra ungurilor și mai înainte ca despot al Vidinului. Folosirea titlului obținut în 1323 într-o diplomă posterioară, adică din 1329 — și care se poate referi și la evenimente anterioare alegerii din 1323 —, nu ne poate da vreo certitudine în această privință. Așadar, nu este imperios necesar să se situeze cucerirea cetății bulgărești în 1323, după alegerea țarului Mihail, și să se prelungească în trecut pînă prin 1321 incursiunile săvîrșite de bulgarii din această cetate care ar fi determinat numirea lui Dionisie drept castelan de Mehadia. Practic vorbind, acea cucerire se poate integra în tot cursul intervalului 1322—1329. Dacă, așadar, nu putem avea nici o precizare în timp pentru cucerirea cetății Guren, putem în schimb avea date sigure privind situarea sa geografică? Trebuie mai întîi să constatăm că în afară de menționarea ei în acest document din 1329, celelalte mențiuni ale sale din 1439, 1440 și 1443 aparțin unui moment cînd Ungaria stăpînea și părți din Serbia, întocmai ca în 1329. Așadar, posibilitățile de determinare geografică sînt mai puțin limitate, ele depășind teritoriul banatului apusean avut în vedere de Pesty. Desigur că nu putem avea certitudini absolute decît doar negative. Ne dăm seama că nu poate fi vorba în nici un caz de Ada Kale. Dar o cercetare a hărții și a documentelor de la sfîrșitul secolului al XIII-lea ne sugerează o identificare probabilă. E vorba de o veche cetate bulgară din Serbia actuală, aflată la strîmtoarea Zdrelo pe rîul Mlava, la Gorniačka. Klisura ținută în secolul al XIII-lea de frații Drman și Kudelin. Împotriva ei a pornit în 1285 magistrul George, același pe care îl cunoaștem din expediția contra lui Litovoy. Cetatea a fost cucerită de sîrbi la sfîrșitul secolului al XIII-lea. În 1319 a avut loc, precum se știe, expediția victorioasă a lui Carol Robert în Serbia, care s-a soldat cu reînvierea banatului de Mačva. În luptele care au urmat după moartea lui Uroš (1320) între Constantin, fiul lui Uroš, și Vladislav, fiul lui Dragutin, pînă la preluarea definitivă a puterii de către Ștefan Uroš, Vladislav Dragutin a fost ajutat de regele Ungariei. Și tot la el a fugit în cele din urmă în 1324. În cursul frămîntărilor din acea vreme, acea cetate a putut ajunge sub stăpînirea despotului de Vidin din imediata apropiere.

Dar dacă nu e vorba de o cetate situată la Ada Kale, nu e nici o nevoie de a căuta neapărat o motivare a faptului firesc că Basarab nu e

www.dacoromanica.ro

menţionat de loc în legătură cu cucerirea acelei cetăţi şi de a trage de aici concluzia că la acea dată Basarab *mai era încă vasalul ascultător al regelui maghiar*. De fapt, toate aceste presupuneri cad în faţa evidenţei oferite de diploma din 1329. Dionisie a fost rînduit castelan în cetatea regească de graniţă Mehadia contra *bulgarilor* şi a lui *Basarab*, a *regelui sîrb schismatic şi a tătarilor* care năvăleau neîncetat în ţinuturile mărginaşe ale regatului. Dar cînd s-a făcut această numire? Puţin înainte de 16.III.1322. Iar închinarea lui Basarab a avut loc peste vreo doi ani, adică înainte de 26 VII. 1324. Şi în tot acest timp partea oltenească a banatului Severinului nu a putut fi stăpînită în nici un caz de regele Ungariei, care pînă în primăvara anului 1322 nu recuperase încă nici măcar cetatea Mehadia, şi desigur nici de despotul de Vidin, care se mulţumea să susţină pe răsculatul Ioan Veyteh, cîtă vreme acest lucru era cu putinţă. În 1322, după campania victorioasă din Serbia (1319) şi luptele ce au urmat la moartea lui Uroš şi după lichidarea acţiunii răsculaţilor ce se mai împotriveau sporadic în Transilvania, o rezistenţă mai îndelungată a cetăţii rebele nu mai avea sorţi de izbîndă. Aşadar, răsculatul Ioan se supune şi regele face din cetatea redobîndită nucleul viitorului banat al Severinului, din care nu avea în stăpînire decît partea occidentală, jumătatea orientală, adică teritoriul din jurul Severinului, fiind deţinută de Basarab. Castelanul de Mehadia avea să fie un ban de Severin *in spe* pînă la reîntregirea efectivă a acestui banat şi, ca atare, apare chiar pe lista marilor dregători în protocolul final al diplomelor solemne ale regelui din aceşti ani[23]. Dar dobîndirea Severinului nu se putea face în acel moment printr-o cucerire. Şi de aceea au urmat acele repetate solii ale comitelui Martin la Basarab pînă la înţelegerea făcută, rezultînd din cuvintele diplomei din 26.VII.1324. Desigur că în tot acest interval trebuia să se exercite cu vigilenţă paza la graniţă[24] din cetatea de margine a Mehadiei contra bulgarilor de la Vidin, a lui Basarab, a regelui sîrb schismatic în luptă pînă prin 1324 cu pretendentul legitim catolic susţinut de regele Ungariei şi, în sfîrşit, a tătarilor prădalnici. Cînd s-a încheiat în sfîrşit înţelegerea dintre rege şi Basarab, ea s-a tradus printr-o soluţie de compromis, constituind în ochii regelui un simplu provizorat, avînd a fi înlăturat la primul prilej potrivit. Căci Basarab nu ceda Severinul, ci consimţea doar să se declare vasalul regelui şi să continue a-l stăpîni de atunci încolo ca feudă. Aşa se explică pornirea campaniei din 1330 contra lui Basarab, îndată după aflarea înfrîngerii de la Velbujd (28. VI. 1330) a aliatului acestuia, care fusese sprijinit de oşti româneşti. Şi aşa se înţelege şi rolul de instigator la această expediţie a castelanului de Mehadia, ban *in spe* de Severin. Aşadar, credem că includerea oficială a lui Basarab printre duşmanii împotriva cărora castelanul de Mehadia trebuia să-şi exercite toată vigilenţa potrivit diplomei din 1329 e valabilă numai doar pentru perioada dintre 1322 şi mijlocul anului 1324, cînd nu se ajunsese încă la compromisul amintit, deşi paza de la Mehadia continua să se exercite pe tăcute,

[23] Pentru sensul special al acestei prezente pe lista marilor dregători din diplomele solemne, cf. M. Holban, *op., cit.*, p. 3 — 6.

[24] Trebuie ţinut seama şi de faptul că în 1329 regele laudă solicitudinea prudenţei obişnuite (*consuete sagacitatis solicitudine*) a castelanului, ceea ce nu implică nişte acţiuni aventuroase, ci o pază vigilentă. De asemenea şi numărul de slujitori jertfiţi — o sută în şapte ani — nu infirmă acest punct de vedere.

www.dacoromanica.ro

şi mai departe faţă de noul vasal al regelui. După menţionarea din 26. VII. 1324 în diploma de dăruire a lui Martin a „voievodului nostru transalpin" dispare şi din lista marilor dregători orice referire la calitatea de castelan de Mehadia (ca un echivalent al banului de Severin), Dionisie Széchy nemaiapărînd pe listă decît ca mare stolnic regesc. După închinarea din 1324, Basarab rămîne credincios pactului încheiat cu Carol Robert pînă la pornirea campaniei din 1330, dovadă că în diferitele declaraţii ale regelui cu privire la motivarea campaniei din 1330 în Ţara Românească nu i se aduce vreo altă învinuire decît că ar stăpîni fără drept „părţile transalpine", iar în cronica pictată pornirea campaniei apare clar ca fiind fără nici o justificare. Ajutorul pe care-l dă în 1323—1324 ţarului Mihail în aventura constantinopolitană a acestuia nu poate fi interpretat ca avînd un substrat duşmănos faţă de Ungaria, care nu avea nici un amestec în aceste frămîntări.

PRETINSA INFIDELITATE A LUI BASARAB ÎN 1325

Dar iată că se invocă acum un alt document inedit, pe baza căruia se afirmă că relaţiile dintre rege şi Basarab s-au stricat între 26. VII. 1324 (data diplomei constatînd indirect vasalitatea) şi 16. IV. 1325 (data documentului inedit pe care îl redăm aici în traducerea noastră):

„Noi magistrul Ladislau, prepozit al bisericii de Tytel, secretar al cancelariei şi comite al capelei[25] domnului <nostru> regele, <medic> învăţat în medicină şi în ştiinţă, facem cunoscut că Pavel, fiul lui Iwanka de Ugal, venind însuşi înaintea noastră, ne-a declarat în chip de întîmpinare că întrucît în ziua a cincisprezecea a rusaliilor (=8. VI. 1325) din anul 1325 Ştefan, fiul comitelui cuman Parabuh l-a ponegrit pe domnul nostru Carol, din mila lui Dumnezeu ilustrul rege al Ungariei, şi l-a preaslăvit pe Basarab transalpinul, necredincios al sfintei coroane, spre vătămarea respectului regesc, <zicînd> că puterea domnului nostru regele nu poate întru nimic să stea împotrivă şi să se compare cu puterea lui Basarab, el [= declarantul] l-a dojenit pe sus-zisul Ştefan fiul lui Parabuh pentru rostirea unor asemenea cuvinte şi, dacă n-ar fi fost împiedicat de către unii din tovarăşii săi, ar fi vrut chiar de îndată să-i facă tot răul pe care i l-ar fi putut face pentru aceste cuvinte ale sale neîngăduite şi pline de atîta necredinţă.

În sfîrşit, sus-numitul Ştefan, fiul lui Parabuh, dîndu-şi seama de aceste fapte ale sale, <a pornit> la nouă zile după acea a cincisprezecea zi a rusaliilor, în miezul nopţii, alăturîndu-şi nişte părtaşi de rele, şi a venit la el [= la declarant] cu silnicie şi cu mîinile înarmate, şi dacă nu l-ar fi ajutat cerul ca el să se apere rănind el mai întîi pe acel Ştefan, acesta ar fi voit să-l ucidă cu precugetată răutate şi duşmănie. El ne-a cerut să-i dăm scrisoarea aceasta de dovadă a întîmpinării. Noi, aşadar, am găsit cu cale să-i dăm sus-zisului Pavel, fiul lui Iwanka, scrisoarea noastră de mărturie a acestei întîmpinări.

Dat în Visegrad, în ziua a zecea de la a cincisprezecea zi a rusaliilor. În anul domnului arătat mai sus". Pe verso: „Întîmpinare făcută pentru

[25] Această funcţie corespunde cu cea de secretar al cancelariei însărcinat cu păstrarea arhivei regale.

www.dacoromanica.ro

Pavel fiul lui Iwanka [apoi adăugat de o mînă din secolul al XV-lea"] : „cum că a voit să-l omoare pe Ştefan, fiul comitelui Paraboh" (*Protestatoria pro Paulo filio Iwanka facta... Quod voluit interimere (?!) Stephanum filium comitis Paraboh*).

Dar înainte de toate trebuie bine lămurit că o atare adeverire a unei întîmpinări făcute nu implică nicidecum o confirmare a faptelor cuprinse în ea, ci reprezintă pur şi simplu o consemnare a unei declaraţii făcute înaintea emiţătorului acelei adeveriri. Aşadar, *caracterizarea de infidel al sfintei coroane dată lui Basarab în acest text nu îi aparţine comitelui capelei regale*, cum se afirmă în mod greşit în articol, *ci pur şi simplu declarantului*. Care poate fi substratul unei asemenea declaraţii nu putem şti. Pare probabil că, izbucnind o ceartă, s-a produs o încăierare între cei doi protagonişti, secondaţi de oamenii lor. Căci e de la sine înţeles că dacă declarantul ar fi fost surprins singur şi neînarmat de către o întreagă ceată de ucigaşi, n-ar mai fi avut nici o posibilitate de a veni a doua zi să se plîngă înaintea comitelui capelei şi să-şi întocmească arme de apărare împotriva reclamaţiei lui Ştefan, pe care în chip providenţial reuşise să-l rănească el mai întîi. Aşadar, pe de o parte, declarantul Pavel precizează că se află în legitimă apărare, pe de altă parte îl denunţă pe adversarul său că ar fi jignit maiestatea regească, rostind aprecieri neîngăduite, acuzaţie de natură să-l discrediteze pe pîrît în faţa tuturor forurilor. Rămîne deci de văzut la ce împrejurări anume se putea referi Ştefan fiul lui Parabuh în acel moment. Desigur că aici este vorba de tensiunea dintre rege şi Basarab, rezolvată în vara anului 1324 cu privire la stăpînirea Severinului. Dacă data întîmpinării e redată corect, 1325, şi nu s-a făcut vreo confuzie[26] în redarea ultimei cifre, atunci critica lui Ştefan cumanul a constat într-o apreciere negativă a rezultatului obţinut de rege în compromisul din anul precedent. Dacă însă întîmpinarea e din 1324, atunci cuvintele cumanului Ştefan reflectă poate în mod general îndoiala multora în faţa şovăielilor lui Carol Robert[27]. O interpretare a acestor aprecieri în sensul că autorul lor *„desigur că era informat şi prin legăturile sale cu cumanii că Basarab se află în alianţă cu tătarii"* ni se pare cu totul gratuită. De fapt, cuvintele atribuite lui Ştefan[28] nu reflectă atît o laudă a puterii lui Basarab, cît o apreciere negativă a puterii regelui. Ele au putut fi inspirate nu de informaţii ipotetice culese de la nişte cumani

---

[26] Citindu-se adică MCCCXX *quinto* în loc de MCCCXX *quarto*, eroare foarte plauzibilă, avînd în vedere abrevierile atît de asemănătoare dintre ele.

[27] Nu înţelegem prea bine de unde provine afirmaţia (p. 542) că ar reieşi din document că în Ungaria s-ar fi discutat atunci despre o eventuală expediţie împotriva lui Basarab? Credem că trebuie îndreptată această afirmaţie în sensul că se manifesta un viu interes pentru modalitatea de rezolvare a crizei ivite în relaţiile dintre coroana ungară şi voievodul român.

[28] În 1266, regele Ştefan cel Tînăr îi conferă comitelui Parabuh o serie de posesiuni ale cetăţilor Craşova, Keve şi Timişoara, ce-i fuseseră date de regele Bela al IV-lea, precum şi altele cumpărate de el de la cumani în comitatul Timiş şi încă altele în comitatele Arad şi Cenad. Toate urmau să-şi părăsească vechiul lor nume şi să se numească pe viitor Parabuh (Ortvay, *Temes vármegye...*, p. 3—4). Fiul acestui Parabuh — adică tocmai acest Ştefan de care a fost vorba mai sus — apare în 1288 ca megieş la o vînzare făcută de alţi cumani (fiii lui Keyran *de genere Borchol*) lui Ioan fiul lui Petru *de genere Mena* (*ibidem*, p. 5—6). Doisprezece ani după aceea el declară în faţa capitlului de Cenad că dă pe veci moşiile sale dobîndite de tatăl său, aşa cum sînt trecute în privilegiul regelui Ştefan cel Tînăr lui Ioan fiul lui Petru şi comitelui Benedict de Waya.

www.dacoromanica.ro

din afara regatului în legături tot atît de imaginare cu Hoarda de aur sau Hoarda albastră, ci de informaţii directe aflate nemijlocit din gura cumanilor regelui trimişi în Transilvania să înăbuşe răscoala saşilor din primăvara anului 1324.

DESPRE PRETINSELE LEGĂTURI ALE LUI BASARAB CU TĂTARII

Dar dacă ne întrebăm cine era acest Ştefan, fiul lui Parabuh, vedem că era moştenitorul unui om înzestrat cu o infinitate de posesiuni, din care el nu mai rămăsese cu nici una, şi deci putea fi socotit un nemulţumit dispus să vadă totul în culori negre. Menţiunea în articol a cumanului Ştefan, fiul lui Parabuh, atrage după sine o digresiune de mai bine de două pagini despre cumani şi simbioza cumano-română, despre numele de Basarab redat în diferite variante şi derivat din arabul *basaret* (!) etc. etc., ajungînd în sfîrşit la aserţiunea că forma Basaraba în nominativ figurează o singură dată şi că o evoluţie normală lingvistică a dat trecerea basaret > basarat > Basarab, aceasta din urmă putînd fi privită ca formă secundară... Despre părintele lui Basarab se afirmă că numele său Tocomer [29] derivă din numele turcesc Toqtamer şi că el ar putea fi şi identificat ca unul din membrii dinastiei hanilor tătăreşti care apar în 1295 (!). Aici observăm însă oarecare şovăială din faptul că în izvoare Basarab e numit român şi schismatic, dar niciodată tătar. Se ajunge însă totuşi la un fel de certitudine : „*Dar totodată este sigur că toate acţiunile lui* politice au fost săvîrşite împreună cu tătarii...". De aici şi concluzia că „*pentru un magnat cuman din Ungaria era clar ce alianţă şi ce forţă militară stau în spatele lui Basarab*" (!). În climatul unei convingeri atît de înrădăcinate nu trezeşte nici o îndoială ciudata informaţie din cronica prusiană[30] privitoare la un puternic atac al tătarilor în Ungaria în 1326. „*În anul 1326 regele Ungariei a răpus 30 000 de oameni din oastea tătarilor care au pustiit regatul său*". Faptul în sine e acceptat fără discuţie. Sînt ridicate unele rezerve numai doar asupra cifrei exagerate arătate în cronică, deşi absenţa oricărui indiciu cît de mic în documentele din acea vreme ale regatului Ungariei arată clar că acea incursiune a tătarilor este o pură născocire. Concluziile însă trase de autor sînt destul de neaşteptate. Regele s-ar referi la această victorie (!) (= din 1326) în scrisoarea scrisă de el papei (în 1331), prin care caută să acopere cît mai mult înfrîngerea din 1330. Cît priveşte locul unde a putut fi cîştigată o atare biruinţă, el este dedus din diploma din 1329, în care se vorbeşte de paza exercitată la Mehadia împotriva atacurilor vecinilor şi ale tătarilor. Dar nicăieri nu se observă pare-se nepotrivirea flagrantă dintre datele celor două izvoare atît de artificial juxtapuse. Căci expediţia tătarilor — din care au pierit 30 000

---

[29] Dar credem că citirea Tocomer nu pare cea mai corectă şi că e mult mai probabilă citirea Totomer. Se ştie că în paleografia secolelor XIII—XIV literele *c* şi *t* se confundă în mod constant. Numele Totomer sau Tatomir e destul de răspîndit în această vreme. Însuşi vicecancelarul regelui purta acest nume. Aşadar, cum nu avem decît *o singură menţiune* a numelui părintelui lui Basarab şi redarea sa nu este la adăpostul unei eventuale confuzii, socotim că nu e cazul să-l căutăm pe strămoşul Basarabilor printre membrii dinastiei hanilor tătăreşti de prin 1295.

[30] *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. I, Leipzig, 1861, p. 213. Citat de autor la p. 545.

www.dacoromanica.ro

(! ! !) — nu putea fi ţinută în loc cu forţele castelanului de Mehadia, pe care le putem deduce din cifra pierderilor declarate de el pe tot intervalul 1322 1329, şi anume de 100 de nobili şi servienţi, cifră foarte probabil sporită de el pentru a-şi mări meritele faţă de rege. Iar dacă împotriva tătarilor menţionaţi în 1329 ar fi acţionat însuşi regele, nu se înţelege de ce s-ar fi trecut sub tăcere acest lucru.

Acestor tătari li-l asociază autorul şi pe Basarab, *„căci actul din 1329 îl aminteşte şi pe el printre cei care săvîrşeau atacuri. Cel puţin el trebuia să ştie despre atac căci tătarii au trecut peste teritoriul lui"* (!).

Trebuia însă pusă de acord această versiune cu faptul binecunoscut el existenţei unei epistole circulare adresate de papă la 1. II. 1327 şi lui Basarab, alături de unii din marii dregători ai regatului Ungariei, ca de pildă banul Slavoniei, voievodul Transilvaniei etc. Şi atunci nu mai rămînea decît de ales între întrebarea dacă papa cumva nu e informat despre contradicţiile ivite între rege şi Basarab sau dacă *„poate Basarab, după înfrîngerea din 1326 şi-a recunoscut situaţia lui de vasal?..."*. Această soluţie din urmă i se pare mai probabilă autorului avînd în vedere şi *„elasticitatea politicii realiste a lui Basarab"*(!) [31].

Dar ce alte argumente vin să sprijine aserţiunea că Basarab a săvîrşit toate acţiunile sale politice împreună cu tătarii?

1. Informaţia lui Kantakuzenos despre o participare a românilor a expediţia bulgărească a lui Mihail în ajutorul lui Andronic al II-lea, la care au luat parte şi oşti „scitice" [32].

2. Cea din letopiseţele sîrbeşti privitoare la prezenţa în lupta de la Velbujd (1330) a unor forţe „basarabeşti" (= româneşti), precum şi a unor trupe de tătari, venite să sprijine oastea bulgară a ţarului Mihail. Aceeaşi informaţie se află şi în declaraţia din Zakonikul lui Ştefan Duşan, care înşiră printre duşmanii de atunci pe ţarul Mihail şi pe fratele său Belaur, pe ţarul bulgar Alexandru şi pe Ivanka Basarab socrul lui Alexandru[33], precum şi pe tătarii negri şi pe iaşi.

3. Afirmaţia tîrzie (1351) a lui Ludovic I că Basarab în lupta sa din 1330 cu regele Carol Robert ar fi avut ajutorul masiv al „vecinilor păgîni" şi ai „celorlalţi infideli ai părintelui nostru...". Ea trebuia să justifice înfrîngerea din 1330 prin existenţa unei coaliţii întregi îndreptată împotriva regelui.

---

[31] Formula aceasta a fost adoptată mai de mult de o serie de istorici, pentru a explica vădităle inconsecvenţe ale unei politici incoerente stabilite pe bazele unei informaţii lacunare sau greşite. Ea e menită în articolul ce-l studiem să împace contradicţiile flagrante dintre unele momente ale acestei politici, aşa cum rezultă ele din analiza ce însoţeşte documentele inedite, umbrită însă de cronologia greşită semnalată de noi mai sus. După articol, Basarab ar fi fost *instituit (!) de rege voievod al Ţării Româneşti în 1316 sau 1317*, s-ar fi unit cu duşmanii regelui în 1323, ar fi fost numit de acesta „voievodul nostru transalpin" în 1324, ar fi fost totuşi răzvrătit în 1325, cînd e numit în întîmpinarea din 1325 „infidel al sfintei coroane", ar fi reuşit totuşi să acopere acest fapt în 1327, cînd primeşte epistola papei, şi ar fi din nou „infidel" în 1330 cînd porneşte regele expediţia sa din Ţara Românească ! Oricît de elastică ar fi o asemenea performanţă, ni se pare lipsită de orice realitate.

[32] Nu este fără interes să subliniem că termenul de *sciţi* este destul de neprecis. Astfel, în cronica sîrbească a lui G. Brankovič acest cuvînt e luat în sensul de bulgari.

[33] Se accentuează anume legătura de rudenie care explică îndeajuns participarea lui Basarab la acea expediţie, la care trebuia de altminteri să ia parte şi împăratul bizantin, care a întîrziat şi nu a mai apucat să participe la luptă.

www.dacoromanica.ro

Dar dacă vom analiza mai deaproape singurele mărturii mai serioase, anume cele în legătură cu expediţiile bulgăreşti din 1323—1324 şi din vara anului 1330, vom constata că legătura constantă şi directă nu este între Basarab şi tătari, ci *între tătari şi bulgari*. Participarea lui Basarab se explică, precum am văzut, prin legături de familie. În schimb, prezenţa tătarilor în împrejurările bulgăreşti este constatată într-una. La sfîrşitul secolului al XIII-lea, vestitul han Nogai este arbitrul şi stăpînul formaţiilor din Balcani. Gheorghe Terter ajunge vasalul lui şi îşi căsătoreşte fiica cu fiul acestuia Čaga. În 1285, bulgarii, cumanii şi tătarii pradă ţinuturile sîrbeşti ale lui Dragutin şi cele ale regelui Ungariei [34]. În anii următori, Nogai pregăteşte o invazie a Serbiei lui Uroš cu tătari, cumani, alani şi cu ruşi tributari. Uroš trebuie să dea ostatec pe fiul său Ştefan etc. Dar chiar cînd fiul lui G. Terter, Svetoslav, ucide pe fiul lui Nogai după prăbuşirea lui Nogai, înfrînt de hanul Toktai, el nu se rupe de tătari, ci trăieşte în bună înţelegere cu noul han victorios. În 1319, tătarii se arată la porţile Adrianopolului. De altminteri, mercenari tătari apar şi în luptele bizantinilor, şi în ale sîrbilor. În războiul dintre Uroš şi Dragutin, cel dintîi are în armata sa mercenari tătari, oseţi şi turci. În 1282, împăratul bizantin Mihail, în lupta sa cu sîrbii, era ajutat de frînci, turci şi tătari de-ai hanului Nogai.

Cît priveşte invocarea menţiunii din diploma lui Ludovic I din 1351, aceasta nici măcar nu se referă la tătari, ci în mod cu totul nebulos la *vecinii păgîni* alături de *ceilalţi infideli* tot atît de mitici.

DESPRE STĂPÎNIREA EFECTIVĂ A SEVERINULUI

Problema stăpînirii efective a Severinului în perioada aceasta este expediată destul de sumar, din lipsa mărturisită de informaţii. Se constată doar că în intervalul 1321—1331 (!) nu se întîlneşte titlul de ban de Severin nici în titulatura lui Dionisie Széchy şi nici în a lui Basarab. Scrisoarea papei din 1.II.1327 îl numeşte pe acesta doar voievod transalpin. Iar din diploma din 1329 ar rezulta, după părerea autorului, că mai înainte Severinul ar fi fost cîmpul luptelor de graniţă dintre unguri şi bulgari şi că ar fi existat cu siguranţă perioade cînd cetatea Severinului ar fi fost sub stăpînirea lui Mihail despotul de Vidin. Dar avem aici o tălmăcire greşită a acestei diplome, care nu aduce nici un element în sensul arătat. De fapt, autorul se referă la diploma din 1317, în care e vorba de ajutorul dat de despotul bulgar răsculatului Ioan Veyteh de la Mehadia. Dar în acea diplomă nu aflăm nici o aluzie la Basarab sau la cetatea Severinului, pentru motivul evident că domnul, stăpîn pe Severin, — desigur încă din anii de criză ai domniei lui Ladislau al IV-lea — aştepta la el acasă desfăşurarea ulterioară a evenimentelor, întocmai ca Vlaicu în 1365. Pentru Basarab, consolidarea unui stăpîn al Mehadiei aliat cu despotul din Vidin putea fi mai primejdioasă decît o victorie locală a lui Carol Robert, mult stînjenit încă de rezistenţa ce dăinuia prin anumite puncte din Transilvania şi din nordul Ungariei. Dovada cea mai bună că el nu s-a amestecat în conflictul de la Mehadia stă tocmai în tăcerea

[34] Jireček, *Geschichte der Serben*, p. 334.

www.dacoromanica.ro

absolută în această privinţă a diplomelor amintite. În realitate, absenţa titlului de ban de Severin din adresa scrisorii papale din 1327 nu are vreo semnificaţie specială. Acest titlu e absent şi din scrisoarea papală trimisă lui Vlaicu în 1370 [35], într-un moment cînd ştim precis că acesta poartă acel titlu în diferite documente oficiale ale cancelariei maghiare din anii 1368—1372, precum şi în actul emanat direct de la domn în 1372 pentru ruda sa Ladislau de Dobîca. Amintim că circulara papală era îndreptată în primul rînd către banul Slavoniei şi că pe lista adresanţilor voievodul transalpin urma îndată după voievodul Transilvaniei. Trebuie observată calitatea *sui generis* a titlului de ban de Severin, acordat printr-un fel de ficţiune. Domnul nu apare alături de ceilalţi mari dregători ai Coroanei ungare înşiraţi în lista din protocolul final al diplomelor solemne, ca banul Slavoniei sau al Bosniei, de pildă. Şi în acelaşi timp în actele interne slavone domnul nu asumă niciodată calitatea de ban de Severin. Ea nu apare decît în unele acte ale domnului în strînsă legătură cu cancelaria oficială maghiară. Aşadar, credem că absenţa acestei titulaturi în anii 1321—1331 nu poate duce la nici un fel de concluzii valabile. În cele din urmă, ni se declară că nu se pot cunoaşte împrejurările în care a ajuns cetatea Severinului în stăpînirea lui Basarab, dar se afirmă [36] că această stăpînire a fost întărită de *„constelaţia politică favorabilă care s-a format prin 1330"*. Este vorba de o legătură încheiată între împăratul bizantin Andronic al III-lea şi ţarul bulgar Mihail împotriva regelui sîrb Ştefan Uroş al III-lea, „legătură în care a fost atras şi Basarab, precum şi tătarii negri şi domnii alanilor...".

Dar cum aceşti aliaţi au suferit la mijlocul aceluiaşi an înfrîngerea dezastruoasă de la Velbujd, care a şi oferit condiţii prielnice regelui Ungariei ca să năvălească în Ţara Românească la primul prilej, după cum admite şi autorul în alineatul următor, e greu de împăcat aceste două aserţiuni [37].

Ca o concluzie la modul de prezentare a celor patru documente inedite se poate spune că problema stăpînirii Severinului nu e tratată direct ca o problemă în sine, meritînd o cercetare proprie, ci mai degrabă ca o chestiune anexă, expediată cu oarecare indiferenţă, tot interesul fiind rezervat unor digresiuni ca cea privind filiaţia banului Theodor sau identificarea lui Iwan zis Rusul cu comandantul bulgar cunoscut sub acest nume sau sim-

---

[35] Cf. Hurmuzaki, I 2, p. 159.

[36] P. 546.

[37] Nu cumva avem aici un ecou răţăcit al unei formule mai vechi a lui Jireček (*Die Geschichte der Bulgaren*, p. 299), care însă se referă la evenimentele *posterioare înfrîngerii de la Velbujd*, şi anume la răscoalele bulgarilor contra ţarinei sîrboaice Ana, impusă împreună cu fiul ei Şişman al II-lea de către învingătorul Ştefan Uroš al III-lea. Ridicarea ca ţar cu sprijinul lui Basarab a lui Ioan Alexandru, ginerele său, şi încheierea unei căsătorii între sora lui Ioan Alexandru şi Ştefan Dušan (care ar fi avut loc, după Jireček, în 1331, iar după Slatarski în 1332) a fost socotită de cel dintîi ca punînd bazele *unei coaliţii antiungare şi antibizantine* căreia i s-ar datora şi victoria lui Basarab în *1330* (!!!) şi victoria lui Ioan Alexandru contra bizantinilor în 1333, precum şi cuceririle lui Dušan. Această formulă a fost reluată mai tîrziu de Homan, în *Gli Angioini di Napoli in Ungheria* (Roma, 1938, p. 384), cu tot atîta temei, pentru a justifica acţiunea lui Ludovic împotriva Vidinului în 1365 prin constituirea unui bloc balcanic dedus din legături de familie între Strašimir, Vlaicu şi Vukašin (!) printr-o confuzie între acesta din urmă şi Uroš.

www.dacoromanica.ro

bioza cumano-română ilustrată prin numele lui Basarab, a cărui formă corectă ar fi cuvîntul turcesc Basarat de la arabul Basaret, forma Basarab „putînd fi privită ca o formă secundară" (!).

DOCUMENTELE PRIVIND CAMPANIA DIN 1330

Restul documentelor înfăţişate se leagă de campania din 1330. Aceasta este redată într-un scurt rezumat introductiv, care foloseşte fără deosebire şi fără vreo discutare a contradicţiilor dintre ele, atît date de-ale cronicii pictate, cît şi unele informaţii nesigure ale unor documente îndoielnice pomenind de cetatea Argeşului, completate încă de afirmaţia gratuită a diplomei din 1351 cu privire la aliaţii păgîni (!) ai lui Basarab în 1330. În rezumatul francez se precizează chiar că *Basarab ar fi capitulat la Argeş*, dar oştile regeşti au fost surprinse la 12 noiembrie de români pe drumul lor de întoarcere într-un loc strîmt dominat de stînci etc., unde au fost zdrobite etc. etc.

Din punctul de vedere al metodei, ar fi trebuit ca toate documentele inedite să fie înfăţişate *in extenso*. Mai departe vom observa în general că documentele sînt redate într-un mod puţin cam haotic, fără altă sistematizare decît firul cronologic. Ele nu sînt cercetate *din punctul de vedere al autenticităţii lor*. Aşa, de pildă, diploma din 17.X.1336, care vădeşte o contradicţie flagrantă între data documentului ce o cuprinde ca transumpt şi propria sa dată, nu este analizată critic şi nici măcar nu este indicată această contradicţie în nota ce însoţeşte documentul. Tot astfel, nu sînt urmărite nici *din punctul de vedere al sincerităţii lor*. Contradicţia dintre cele două versiuni oficiale ale relatării luptei din 1330 nu este nicăieri semnalată. De asemenea, ciudăţenia expunerii documentului [VII] din 16.III.1331, care este *primul document cuprinzînd o relatare a luptei cu Basarab* şi pe care îl foloseşte (cu tot dinadinsul) autorul pentru a propune propria sa reconstituire a itinerariului urmat la întoarcerea din Ţara Românească ar fi trebuit urmărită cu toată atenţia. În sfîrşit, nu sînt considerate documentele nici *din punctul de vedere al originalităţii lor*. Acelaşi text care revine de mai multe ori este tratat de fiecare dată ca un document nou. Astfel, avem cazul prezentării unor formule stereotipe cu foarte mici deosebiri, datorate poate şi unei citiri greşite, şi care puteau fi rezolvate printr-o simplă înfăţişare a prototipului comun.

Se observă şi o mare inegalitate în extinderea dată aparatului critic, care nu este justificată întotdeauna de valoarea documentului respectiv. Astfel, de pildă, fragmentul documentului [XXVIII] din 2. XI. 1335, care se reduce la o simplă menţiune a pierderii peceţii mijlocii a regelui în Ţara Românească, însumînd un rînd şi jumătate de text, e urmat de *12* rînduri de trimiteri la cote de arhivă, colecţii de documente şi nume de editori.

Ar fi fost bine ca în notiţa introductivă să se fi semnalat aportul propriu al fiecăruia dintre documentele inedite referitoare la campania din 1330, stăruindu-se asupra acelora într-adevăr importante. Integrarea lor în masa materialului cunoscut ar fi putut oferi prilejul unui analize critice a valorii lor istorice, care ar fi dat acestui repertoriu sensul său adevărat şi necesar.

Vom trece în revistă materialul inedit, stăruind asupra documentelor mai semnificative.

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE INEDITE

Un fragment [VIII] al unui act dat la 7. IV. 1331, de către conventul de Szekszárd comitelui Ygeÿk şi fiului său Petru pentru serviciile aduse de ei conventului, menţionează participarea acestuia la campania din Ţara Românească „*specialiter in presenti exercitu domini Karoli Dei gratia serenissimi regis Hungarie, dum idem dominus rex fuisset percussus et convictus per Bazarab woivodam Transalpem* (!) *Olacorum*". El nu aduce nici un element istoric nou. Un alt fragment [X] din 1.VIII.1331 al unui act de danie a comitelui de „Zolio" (Zvolen), Donch, în favoarea slujitorului său Suerchek aminteşte, printre alte slujbe ale acestuia aduse regelui şi stăpînului său, şi pe acelea din „terra Bazarab" ca şi din alte expediţii ale regelui. Urmează unele precizări în legătură cu posesiunea din comitatul Liptov ce îi este dăruită. Acest document oferă un interes îndoit, pe de o parte pentru că emitentul este acel magister Donch, comite de „Zolio", care apare în cronica pictată ca purtătorul de cuvînt al iubitorilor de pace şi dreptate ce nu aprobau expediţia regelui în Ţara Românească, pe de alta pentru că trebuie opus documentului fals atribuit în mod abuziv aceluiaşi comite şi care este redat *in extenso* în anexa documentelor false de la p. 565.

Documentul [XII] din 16.II.1332 dat fiilor defunctului comite Briccius de Bathor este de o însemnătate deosebită, fiind prima diplomă de răsplătire cunoscută conferită de rege unor nobili participanţi la campania din Ţara Românească. Sînt amintite serviciile a doi din aceşti fii : Ioan comitele de Sălaj şi Leucus, acesta din urmă răpus în Ţara Românească [38].

În seria diplomelor lui Carol Robert pentru răsplătirea participanţilor la campania din Ţara Românească, acest document constituie elementul de comparaţie cel mai sugestiv pentru urmărirea procesului de amplificare şi denaturare a datelor iniţiale în diplomele ce au urmat.

De un interes mult mai mărginit este fragmentul [XVI] unui act al capitlului de Agria din anul 1332, adeverind dania făcută de fiii comitelui Andrei de Bačka credinciosului lor Petru pentru serviciile sale şi mai ales pentru că l-a apărat cu sîngele său pe comitele Nicolae în „ţara lui Bazara", voievodul românilor, „quia dictus comes Nicolaus in terra Bazara (!) woyuode Olachorum, ubi multi ex Hungaris corruerunt ab Olachys, in mortem ipsius anhelantibus, viriliter dimicando cum effusione sui sanguinis ipsum defendisset".

Documentul inedit [XIX] din 25. XI. 1333 constituie o repetare mecanică a formulei stereotipe alcătuite pentru explicarea noii pecetluiri a actelor întărite cu sigiliul pierdut în campania din Ţara Românească şi care însoţeşte peste tot aplicarea noii peceţi. În repertoriul din articolul ce-l analizăm ea e precedată de alte două apariţii la 2. XI. 1332 [XIII] şi 22. XI. 1332 [XIV]. Între aceste două exemplare [XIII şi XIV] se pot observa două mici deosebiri. În primul se spune : *Basarab, infidelis noster transalpinus*, iar în al doilea : *Basarab wyvoda noster transalpinus* în

[38] In terra Transalpina, ubi cum gente nostra valida personaliter adherentes per gentem Basarab, dictam terram nostram Transalpinam indebite occupantis (!) nobis hostiliter obviantis in nostris servitiis, proh dolor ! extitit interemptus, dictusque magister Ioannes captivitatem ibidem fuit perpessus.

www.dacoromanica.ro

primul avem : *invasionis* hostilis *insultu*, iar în al doilea doar *invasionis insultu*. În exemplarul inedit [XIX] mai observăm încă şi alte abateri de la tipul iniţial, probabil datorate unor inadvertenţe. De exemplu, se omite la început lămurirea : *cum quadam particulari gente nostra* dinaintea verbului *accessissemus*.

În primele exemplare avem : *exituque nostro abinde*, în cel din urmă *abinde* e înlocuit cu echivalentul *de cadem*.

În primele citim : *preconcepta infidelitatis nequitia sub ficte pacis astutia*, în cel din urmă „preconcepta infidelitatis malitia sub ficte pacis nequitia".

În primele avem forma : *in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate fiimato*, care e redusă în cel din urmă la... nemoroso et condenso.

Documentul inedit [XXII] din 21.VII.1334 nu oferă decît o reproducere identică a formulei din documentul [XXI] din 3.VII.1334, bine cunoscut regestat şi în *Documentele Transilvaniei* (XIV/3, p.324). Această formulă, deosebită de cea a repecetluirii documentelor, menţionează doar pierderea peceţii mijlocii în Ţara Românească. Fără vreun interes istoric şi nici măcar statistic sînt redate toate menţiunile identice din documentele cunoscute, adică doc. [XXVII] din 13.I.1335 ; [XXVIII] din 2.XI.1335 ; [XXXVII] din 2.II.1365 şi [XXXVIII] din 6.VI.1401. Şi aici observăm mici variaţii : de exemplu *casualitar amissum*... amissum casu accidente... deperdito... casu inopinabili... amissum... casualiter deperdito... deperdito. Tot astfel, în primele se specifică anume că sigiliul a fost pierdut în expediţia regelui din Ţara Românească, dar ulterior se spune doar că a fost pierdut „în părţile transalpine" fără a se mai pomeni de expediţia regelui.

DOCUMENTE CVASI INEDITE

O categorie aparte trebuie rezervată unor documente care nu sînt inedite, dar nu s-au bucurat de prea mare notorietate. Citǎm deci aici şi actul [XXXI] din 10.VIII.1347, publicat în *Hazai Okmánytár*[39] prin care regele Ludovic, făcînd o danie lui Moogh de Chepel, aminteşte de moartea fiului acestuia Ioan zis Otel „*qui in terra Transalpina in expeditione domini Karoli olim incliti regis Hungarie genitoris nostri carissimi contra Bozarad Olacum*, tunc regni et sacre corone infidelem habita per homines eiusdem Bozarad in servitiis eiusdem domini Karoli... *interemptus extitisse perhibetur*...". Redactarea atît de puţin categorică (interemptus extitisse *perhibetur*) nu aduce nici un element nou pentru istoria expediţiei din Ţara Românească, ci doar pentru statistica participării la ea, pe care o încearcă autorul în finalul notei sale introductive. Dar şi aici formularea aceasta oarecum afirmativ-dubitativă nu îngăduie concluzii sigure.

Aceeaşi atitudine de îndoială e comandată şi de documentul următor [XXXII] din 30.III.1351, în care expediţia din Ţara Românească e folosită doar ca element pentru a situa în timp alte împrejurări străine

[39] *Codex diplomaticus patrius*, Győr — Budapesta (1865—1891).

www.dacoromanica.ro

de expediţie. Natura faptelor cuprinse în el ar fi cerut totuşi o cercetare a autenticităţii sale.

Un document [XXXIV] mai puţin cunoscut din 29.IV.1351 dat familiei osl aminteşte de moartea lui Laurentiu..., care pe vremea regelui Carol „...in sua expeditione in partibus Transalpinis pro regia sacra corona viriliter dimicando extitit interemptus...".

Trebuie observat că moartea aceluiaşi Laurentiu face obiectul şi al diplomei [XXXV] din 18.I.1357, date aceleiaşi familii.

În sfîrşit, fragmentele reproduse din documentul din 4. II. 1364 [XXXVI] şi din cel din 6.VI.1410 [XXXVIII] amintesc de pierderea sigiliului din Ţara Românească şi de noua pecetluire a tuturor documentelor purtînd acea pecete veche. În primul, dat, cu prilejul întocmirii unei noi peceţi în 1364 în urma prăpădirii peceţii regale în Bosnia, se aminteşte şi de piederea peceţii din 1330. În document se pomeneşte de trei peceţi regale invalidate : prima, cea de la încoronarea lui Carol Robert, înlăturată din cauza săvîrşirii multor fraude, a doua, cea pierdută în Ţara Românească, în sfîrşit, a treia, furată la Ozora în Bosnia.

Al doilea din aceste documente [XXXVIII] care nu a apărut pînă acum decît sub formă de regest în colecţia actelor lui Sigismund [40] datorată istoricului Mályusz, poate fi considerat ca inedit. El atestă invalidarea unei scrisori privilegiale regale din 1324, dată de rege sub îndoita sa pecete mijlocie pierdută în Ţara Românească, nobilului Matia de Elephant, întrucît scrisoarea ar fi trebuit să fie înfăţişată spre repecetluire atît regelui Carol Robert (prin 1332), cît şi urmaşului acestuia, la suirea sa pe tron. Din punctul de vedere al campaniei din 1330, aceste documente nu aduc elemente noi.

Despre cele două documente false din anexă va fi vorba mai tîrziu.

După această subliniere necesară a documentelor inedite sau cvasi inedite vom căuta să sistematizăm întregul material înfăţişat pentru a putea desprinde liniile generale din haosul de contradicţii întîlnite şi a trage concluzii valabile din confruntarea reciprocă a textelor.

VERSIUNILE OFICIALE DESPRE CAMPANIA DIN 1330

Am arătat cu alt prilej că toate mărturiile asupra campaniei din 1330 emanate de la rege, fie direct, fie prin mijlocirea cronicarului Curţii sau ale diplomelor fiului şi urmaşului regelui care nu cunoştea desfăşurarea faptelor decît din auzite, se reduc la două versiuni oficiale, de circulaţie generală internă, care însă se combat între ele. Ele sînt precedate de o altă versiune de uz extern, comunicată papei, şi deci creştinătăţii occidentale, dar pe care nu o putem cunoaşte direct, ci doar indirect, după răspunsul expediat de la Avignon la 5.VIII.1331. Regele nu s-a hotărît să pomenească de cele petrecute în Ţara Românească decît foarte tîrziu, şi numai cu prilejul şi din cauza plecării provincialului minoriţilor din Ungaria, care trebuia deci însărcinat să ducă un comunicat oficial acceptabil pentru orgoliul regelui. În textul regelui se vorbeşte, aşadar, de o victorie strălucită contra tătarilor şi de o cursă mişelească pregătită de trădători la întoar-

[40] *Zsigmondkori okmánytár*, II/2, Budapesta, 1958, p. 370.

www.dacoromanica.ro

cere. Despre această victorie asupra tătarilor nu va mai fi vorba în celelalte versiuni autorizate care se adresează în general supușilor din regat. În schimb, va fi folosită invenția cursei mișelești la întoarcere, dar formulată într-un mod destul de ambiguu, pentru a sugera mai mult decît a preciza niște fapte bine determinate. Avînd a explica nevoia pecetluirii din nou a diplomelor regale cu o nouă pecete în urma pierderii pecetei regale în cursul campaniei din XI, 1330, regele nu mai recurge în XI. 1332[41] la mitul tătarilor, folosit în cursul primăverii pentru lumea din afară, dar care nu ar fi convins pe nimeni dinăuntrul regatului, ci vorbește de o simplă *plimbare pașnică* prin „țara noastră transalpină", însoțit doar de o mică escortă, cînd a fost surprins de Basarab „necredinciosul nostru român cu răutatea unei necredințe mai înainte urzite, *la adăpostul viclean al unei păci fățarnice* (sub ficte pacis astutia) năvălind cu dușmănie asupra unei părți din oastea noastră într-un loc crîngos și păduros încins cu dese întăriturI". Deci nu mai e vorba de o expediție războinică cu toată oastea împotriva tătarilor, ci de o *inspecție pașnică* „ad visitandam terram nostram transalpinam ... eam pacifice perambulassemus". La această stare pașnică se referă cuvintele *sub ficte pacis astutia*, menite să arate că această stare de pace aparentă ascundea o realitate dușmănoasă, și nicidecum la încheierea unei păci înșelătoare, contrazisă de întregul context. Căci se arată clar că pînă la atacul neașteptat al lui Basarab domnea cea mai deplină liniște. Deci fără ivirea nici unui conflict, cum era să se încheie acea pace fățarnică?

Dar această invenție e categoric dezmințită tot de rege în diplomele individuale de răsplătire date participanților la acea campanie, în care fără excepție e vorba nu de o simplă călătorie de inspecție, ci de o *expediție militară* contra lui *Basarab care stăpînea pe nedrept* „țara noastră transalpină" sau „niște margini ale regatului nostru din....țara transalpină"[42]. În toate documentele, cu o singură excepție, se pomenește de *armata puternică* a regelui[43]. Într-un singur loc dintr-o singură diplomă a lui Carol Robert [XVII] se vorbește de atacul lui Basarab „contra *particularem gentem nostram*" folosind felul de exprimare din formula de cancelarie pentru repecetluirea diplomelor întărite cu pecetea pierdută în Țara Românească. Textul acestei diplome excepționale va fi analizat mai de aproape în rîndurile ce urmează.

[41] [XIII] 2.XI.1332.

... Cum nos anno domini MCCCXXX ad visitandam terram nostram Transalpinam cum quadam particulari gente nostra accessissemus et eam pacifice perambulassemus, in exituque nostro abinde Basarab infidelis noster transalpinus preconcepta infidelitatis nequitia sub ficte pacis astutia in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato quandam particulam gentis nostre hostiliter invasisset, in cuius invasionis hostilis insultu magister Endree Albensis ecclesie prepositus, aule nostre vicecancellarius, bone memorie, suam vitam nostrumque sigillum perdidisset.

[42] ... *dictam terram nostram transalpinam* indebite occupantis [XII] 16.II.1332, ... *quaedam confinia* regni nostri que in terra transalpina per Bazarab filium Thocomerii scismaticum in nostrum et sacre nostre corone non modicum derogamen detinebantur et detinentur [XV] 26.XI.1332; ... *pro recuperandis ipsis partibus*... [XVII] 2.I.1333; ... *dictam terram nostram transalpinam*... infideliter detinentes [XXV] 19.V.1335, [XXVI] 22.VI.1333..., Cf. și diploma lui Ludovic [XXX] din 30.VI.1347 *ad recuperandas regni sui partes transalpinas.*

[43] ... cum gente nostra valida [XII] ... cum exercitum nostrum regio edicto convocatum movissemus [XV]..., et valide genti nostre [XXV]..., dum nos cum tota gentis nostre potentia terram transalpinam visitassemus [XXIX]. Iar în diplomele lui Ludovic: cum valido suo exercitu [XXX]..., [illegible] gentis [XXXIII].

www.dacoromanica.ro

Dacă vom urmări învinuirile aduse de rege lui Basarab, vom vedea că, deşi ele se amplifică în mod progresiv de la prima declaraţie mai sobră [XII] din 16.II.1332, în care domnul e acuzat că stăpînind Ţara Românească fără drept el a ţinut piept regelui în luptă (*nobis hostiliter obviantis*), urmată apoi de cea de la sfîrşitul chiar al aceluiaşi an [XV], clocotind de indignare împotriva acelui schismatic care nu s-a sfiit să se împotrivească suzeranului său, şi prin aceasta chiar lui Dumnezeu, şi pînă la ultima din serie, nicăieri nu vom întîlni formulată în diplome acuzaţia cursei mişeleşti. Dar vom vedea în schimb cum se îmbogăţeşte schema iniţială a diplomelor de dăruire cu împrumuturi din schema formulei de repecetluire. Prima diplomă cunoscută [XII] e din 16.II.1332. E probabil că nu apăruse încă formula de repecetluire, pe care o întîlnim mai întîi în [XIII] la 2.XI.1332. În schimb, în diploma următoare [XV], dată la vreo trei săptămîni după aceeaşi apariţie (26 XI) se constată o vădită influenţă a formulei de repecetluire. Anume apare amănuntul nou al *infidelităţii* şi *premeditării* lui Basarab. Dar nici aici nu se rosteşte acuzarea de trădare, căci cuvintele *seditiose et proditionaliter* înfierează faptul în sine al împotrivirii cu armele la acţiunea suzeranului său. Dar nu mult după aceea se încearcă fuziunea contradictorie a celor două versiuni oficiale în diploma [XVII] amintită mai sus. Contradicţia dintre ele este categorică. Într-una e vorba de o plimbare paşnică cu o mică escortă într-un climat de perfectă linişte şi de un atac neaşteptat şi oarecum nemotivat din partea lui Basarab pe drumul de întoarcere. În cealaltă este vorba, dimpotrivă, de o expediţie războinică pornită cu o armată puternică pentru a-l goni pe Basarab din Ţara Românească, pe care acesta o stăpînea fără drept, şi care nu s-a sfiit să se împotrivească regelui. Cum putea fi pus de acord însuşi punctul de plecare al relatării? Expedientul folosit a fost din cele mai simple. S-au cusut împreună prima jumătate a versiunii diplomelor regale cu a doua jumătate a versiunii pentru formula de repecetluire. S-a păstrat deci motivarea oficială a unei expediţii contra lui Basarab pentru recuperarea acelor părţi, fără a preciza de astă dată că regele avea cu el oastea sa puternică (*valida gens*), această specificare fiind înlocuită prin arătarea că el era însoţit de stările privilegiate ale regatului *cum potioribus regni nostri prelatis et baronibus ac nobilibus necnon regnicolis nostris*. La această expunere —din care a fost escamotată cu atîta stîngăcie menţiunea armatei puternice, fără a se renunţa însă la mărturisirea scopului întregii expediţii, anume *recuperarea acelor părţi* — se adaugă atacul neaşteptat al lui Basarab (*agregata sibi quadam potentia et societate Olakali*) împotriva escortei particulare a regelui (*contra particularem gentem nostram*), adică în cuvinte abia schimbate înşişi termenii formulei de repecetluire : *quandam particulam gentis nostre*). Se pot pune faţă în faţă cele două redactări.

Formula de repecetluire

...Basarab, infidelis noster transalpinus *preconcepta infidelitatis nequitia sub ficte pacis astutia* in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato quandam particulam gentis nostre hostiliter invasisset.....

Diploma [XVII] din 2 ianuarie 1333

...Basarab, manifestum et notorium nostrum infidelem ... idemque *tanquam vir iniquus et dolo plenus ac nequitia*, contra particularem gentem nostram... agregata... etc. *fraudulenter fide sua mediante* in quodam loco condenso et obscuro ipsam gentem nostram invasisset.

www.dacoromanica.ro

Paralelismul de termeni este evident *preconcepta infidelitatis nequitia* corespunde la *vir iniquus et dolo plenus ac nequitia*. Se observă însă o nuanță deosebită în redarea circumstanțelor agravante, căci expresia *sub ficte pacis astutia* se referă la atacul neașteptat și nemotivat pornit cu premeditare la *adăpostul unei ambianțe pașnice înșelătoare*, pe cînd *fraudulenter fide sua mediante* se referă la trădarea rezultînd din călcarea jurămîntului de fidelitate. E o altă redare a ideii formulate în doc. [XV] *et se nostre maiestati seditiose et proditionaliter opposuit*....

Dar se pare că această soluție hibridă nu a fost totuși socotită satisfăcătoare, deoarece în diplomele următoare regele se mulțumește doar să menționeze expediția contra lui Basarab (expeditione nostra contra Bazarab similiter infidelem) [XX] din 2.VI.1334, sau sîngele vărsat în Țara Românească [XXIII] din 11.IX.1334 (sanguinem suum qui in terra Transalpina effusus extitit) (effusionem sui cruoris în terra Transalpina ... etc.) [XXIX] din 13.I.1335, fără alte amănunte considerate jignitoare pentru mîndria regelui. Într-un singur text din mijlocul anului 1335, reprodus de două ori [XXV] și [XXVI] la 19.V și la 22.VI mai aflăm încă o dată expunerea justificativă a campaniei combinată după cele două versiuni oficiale, dar de astă dată cu mult mai multă îndemînare. Nu se mai rostește cuvîntul de expediție și nici cel de recuperare, ci se declară că Basarab *și fiii săi* dețineau ca *rebeli* (infideliter) „țara noastră transalpină în dauna sfintei coroane regești și a noastră" și că i-au ținut piept regelui, atacînd cu cea mai mare furie de două ori *oastea puternică* a regelui (valide genti nostre) *în niște locuri strîmte și păduroase* etc.

De astă dată contradicția a putut fi înlăturată numai lăsînd de o parte invenția *plimbării* pașnice din formula de repecetluire, din care s-a reținut doar descrierea locurilor în care s-a produs atacul. E vrednic de subliniat că în acest document nu mai aflăm nici una din acuzațiile sau invectivele la adresa lui Basarab. Cum data acestei diplome coincide cu un moment cînd regele a reușit să recapete prin mijloace ocolite, pentru foarte scurtă vreme (1—2 luni) Severinul, ne putem întreba dacă acest fapt nu a influențat cumva tonul atît de schimbat al acestui act. Un amănunt nou îl constituie menționarea lui Basarab împreună cu *fiii săi* ca deținători rebeli ai pămîntului transalpin. Vedem cum de la Basarab singur, se ajunge la formula Basarab „*cum quadam potentia et societate Olakali*" și, în sfîrșit, la *Basarab cu fiii săi*, urmînd ca în diploma [XXXIII] lui Ludovic din 24.IV.1351 să mai apară și *potentia vicinorum paganorum ac aliorum eiusdem patris nostri infidelium agregata caterva*, pentru ca sporindu-se forțele lui Basarab să-și afle o justificare înfrîngerea regelui.

DESPRE „CAPITULAREA" DE LA ARGEȘ

Cu totul de altă factură e diploma [XXIX] din 17.X.1336, care ar deschide o întreagă perspectivă de posibilități noi, dacă nu ar înfățișa o nepotrivire internă flagrantă, ce nu a putut fi încă discutată și rezolvată. Într-adevăr, se constată că, deși poartă data de 17.X.1336, ea conține ca transumpt o judecată a judelui curții cu data de 11.XI.1336 (!). În aceste condiții, această diplomă trebuie socotită suspectă pînă la definitiva rezol-

www.dacoromanica.ro

vare a acestei nepotriviri. Problema e deosebit de imporantă, deoarece acesta este *singurul document a lui Carol Robert* în care se pomenește de ajungerea regelui și a voievodului Transilvaniei *înaintea cetății Argeșului* („sub castro Argyas"). Diploma răsplătește meritele vicecancelarului regal Thatamer și ale fratelui său Bako, care a urmat Curtea din cea mai fragedă tinerețe și a luat parte la toate expedițiile regelui, înfruntînd primejdii în soliile osebite ale regelui, „mai ales atunci cînd noi împreună cu întreaga putere a armatei noastre am cercetat Țara Românească, acesta din porunca măritului bărbat Toma voievodul Transilvaniei, stăpînul său, s-a grăbit *în urma noastră și a stăpînului său* cu puțini oameni în niște solii și treburi tainice, apărîndu-se de dușmani și de primejdia morții prin iscusința sa isteață și mîntuindu-se printr-un noroc și o întîmplare vrednică de mirare, ne-a ajuns chiar sub cetatea Argeș, unde ne-am minunat împreună cu toată oastea de venirea sa neașteptată și unde s-a descărcat [44] în chip vrednic de laudă de însărcinările ce-i fuseseră date și pe care le luase asupră-și. Dar totuși după aceea, la reîntoarcere, nu a scăpat fără o rană grea...". Rezultă deci că acele solii tainice pe care le îndeplinea fratele vicecancelarului în urma regelui și a voievodului nu se refereau nicidecum la împrejurările de la cetatea Argeș, ci la cele cercetate în locurile străbătute pînă a sosi acolo. Pe baza acestui document supus îndoielii, a fost afirmată cu toată siguranța încheierea unei capitulări a lui Basarab la Argeș (!). Trebuie amintit că identificarea cetății Argeș cu Curtea de Argeș mai este încă supusă discuției. N. Iorga credea că e vorba de o altă cetate pe valea Argeșului.

Staționarea oștirii regești în fața cetății Argeș mai e amintită și în altă diplomă din 1347, dată de Ludovic, care însă nu se putea bizui pe amintirea sa proprie, deoarece în momentul expediției din 1330 era în

---

[44] Et recte sub castro Argyas nos adiunxit, ubi nos cum toto exercitu de eius fortuito adventu admirantibus in servitiis sibi iniunctis et per eum assumptis commendabiliter se expedivit...„Cum verbul *expedire* se poate traduce și prin a duce la capăt, a expedia, a pregăti și *a se achita, a se slobozi* de o misiune, textul oferă oarecare ambiguitate. Este vorba cumva de executarea unei misiuni primite la Argeș sau mai degrabă de raportarea făcută regelui la Argeș a executării misiunii primite mai înainte din partea voievodului Transilvaniei? Contextul ar milita pentru această soluție din urmă. O altă nelămurire e pricinuită de prepoziția *post*, care înseamnă: după, în urma, înapoi (de ceva). Înseamnă oare că Bako trebuia să urmeze la oarecare distanță **după** rege și stăpînul său sau să pornească pe *urmele lor* în sens invers, depărtîndu-se de ei pentru a-și îndeplini soliile, urmînd ca să se întoarcă numai după aceea? S-ar părea că această interpretare ar justifica mai degrabă uimirea tuturor la sosirea lui neașteptată în fața cetății Argeșului... Desigur că întrebarea principală rămîne de a ști *în ce constau acele solii și către cine erau adresate*. Să fie cumva vorba de o încercare de a atrage de partea regelui pe cnejii și voievozii eventuali de sub ascultarea lui Basarab după cum bănuia și I. Minea? În sensul existenței lor ar pleda paralelismul dintre tratativele pentru strămutarea în „Ungaria" a lui Bogdan fiul lui Mikula, și misterioasa ocupare a Severinului de către unguri în mai iunie 1335, terminată foarte curînd în mod tot atît de misterios. Dacă ne gîndim că în 1247 Bela al IV-lea ceda Ioaniților Severinul împreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș, înțelegem că dominația banilor unguri asupra cetății Severinului în secolul al XIII-lea era condiționată de o cooperare cu unele formații locale de felul cnezatelor amintite și poate de felul formațiilor de mai tîrziu asemenea celei de sub ascultarea voievodului Bogdan al lui Mikula. Este posibil ca să se fi menținut și în stînga Oltului formații cu oarecare autonomie, dar legate totuși de Marele voievod Basarab. Acestea sînt însă doar ipoteze de lucru în eventualitatea confirmării autenticității documentului îndoielnic analizat aici doar provizoriu, rezervîndu-se discuția finală pînă după cercetarea temeinică a manuscrisului original.

www.dacoromanica.ro

vîrstă mult prea fragedă. În această diplomă[45] [XXX] din 30.VI.1347 se menţionează tăbărîrea armatei în faţa cetăţii Argeş, *fără însă a pomeni de o cucerire sau ocupare a acestei cetăţi*, aşa cum se afirmă greşit într-un regest necomplet şi inexact al lui Pray (*Specimen hierarchiae Hungariae*), precum şi al lui Katona (*Historia critica*, VIII), după care cetatea Argeş ar fi fost cucerită de marele comis Ştefan Lackfy şi păstrată de atunci în stăpînirea regelui (!). În realitate, textul complet infirmă această aserţiune. Iată traducerea sa : „Cînd părintele nostru, mergînd cu puternica sa oştire pentru a dobîndi din nou părţile transalpine ale regatului său, *şi-a aşezat tabăra înaintea cetăţii Argeş*, acel Ştefan, acum voievod [al Transilvaniei], pe atunci mare comis şi conducătorul oştirii părintelui nostru, rămînînd de-a pururi nedeslipit de părintele nostru, cu zelul credinţei sale obişnuite *prinzînd pe şase din schismaticii necredincioşi care hărţuiau pe oamenii credincioşi ai tatălui nostru, i-a adus tatălui nostru, ucigînd pe cei mai mulţi dintre ei* ; după aceea cînd părintele nostru a apucat drumul întoarcerii, acelaşi Ştefan acum voievod [al Transilvaniei] l-a păzit ... şi l-a readus teafăr... şi acolo a fost doborît sub voievodul Ştefan un cal bun ... "etc. Aşadar, aflăm că armata şi-a pus tabăra în faţa cetăţii „Argeş", dar că toată isprava de aici a constat din unele capturări răzleţe de români care hărţuiau pe oamenii regelui. *Nu e amintită nici o luptă şi nici vreun asalt dat cetăţii*. Dacă aceasta ar fi fost cucerită sau ocupată, măcar şi fără lupte, de către rege, succesul acesta ar fi fost trîmbiţat cu mare răsunet, şi deci cu atît mai mult s-ar fi pomenit în toate documentele de o capitulare la Argeş dacă ea ar fi avut cumva loc.

Invenţia recentă a „capitulării de la Argeş" e o încercare de a întregi şi confirma invenţia mai veche a păcii făţarnice a lui Basarab, pusă în circulaţie de *Chronicon pictum* pe la sfîrşitul deceniului al 6-lea al secolului al XIV-lea, adică aproximativ patruzeci de ani după eveniment.

Nu e lipsit de interes faptul că în 1351, cînd regele Ludovic acuză în diploma sa pe Basarab de a se fi ridicat cu vicleană răzvrătire şi blestemată sumeţie împotriva suzeranului său şi de a-l fi atacat cu toată puterea sa şi cu ajutorul „păgînilor vecini şi ai necredincioşilor regelui strînşi împreună dorind cu tot dinadinsul să pună capăt vieţii sale", *el nu pomeneşte nici un cuvînt despre pretinsa pace făţarnică şi cursă mişeleasca a lui Basarab*. Aceasta este **dovada cea mai evidentă că pînă la acea dată nu se crease nici o legendă în această privinţă.** Va trebui deci văzut **cînd** s-a creat şi **de către cine ?** Cea dintîi apariţie cunoscută o aflăm în rîndurile cronicii pictate. Ştim că acel manuscris preţios a fost executat între 1358 şi 1370 şi că relatarea expediţiei din 1330 constituie ultimul său episod. Spiritul în care acesta e tratat reflectă o atitudine dezaprobatoare a campaniei de aventură pornite de rege la instigaţia lui Dionisie Szechy şi Toma Szécheny, lucru de mirare într-o cronică *făcută pentru Curte* şi din care ar putea să lipsească aprecierile negative. Dar acest amănunt capătă un sens nou dacă ne gîndim că în 1367 regele Ludovic a alungat brusc din slujbă pe palatinul Nicolae Kont, instigatorul campaniei contra Vidinului, şi l-a înlocuit cu Vladislav de Oppeln, exponentul partidei opuse expansiunii în Balcani, din motive de oportunitate politică în legătură cu problema

[45] Va trebui discutat cu atenţie acest document, cercetîndu-l *în întregime* şi comparîndu-l cu documentul din 10.X.1350 dat aceluiaşi beneficiar, în care se trece foarte iute asupra rolului său în campania din 1330.

www.dacoromanica.ro

succesiunii polone[46]. Această explicaţie ne-ar permite să precizăm că forma actuală a relatării campaniei din 1330 trebuie să fie posterioară schimbării intervenite în mai 1367.

DESPRE RAPORTURILE DINTRE POVESTIREA CAMPANIEI DIN 1330 ÎN CRONICA PICTATĂ ŞI TEXTUL CORESPUNZĂTOR DIN PRETINSUL DOCUMENT DIN 9. XII. 1330

Dar mai trebuie lămurită o problemă extrem de interesantă: anume aceea a explicării marii asemănări de fond şi de formă dintre relatarea din cronică şi cea din pretinsa diplomă (falsă) din 9.XII.1330, care este reprodusă fragmentar şi în anexa articolului ce-l analizăm. Această asemănare, care a fost observată şi comentată de istoricii maghiari şi români[47], n-a ajuns totuşi să fie explicată în mod satisfăcător. Părerea cea mai firească, la prima vedere, ar fi că din textul acelei diplome s-a inspirat autorul compilaţiei. Dar de îndată apar o serie de obiecţii. Aşa-zisa diplomă din 9.XII.1330 nu ne-a parvenit direct, ci ca o transcriere din 11.XI.1541 a pretinsei diplome de confirmare din 18.V.1364. Încă din 1898, Mór Wertner a arătat în revista „Századok" că o bună parte din dregătorii din protocolul final al diplomei iniţiale (9.XII.1330) nu corespundeau cu cei existenţi la presupusa dată a diplomei şi că deci acest fapt constituie o dovadă hotărîtă că acel act e fals.

Dar şi *dregătorii din lista diplomei de confirmare din 1364* sînt în cea mai mare parte greşiţi[48], dovadă că această plăsmuire e mult posterioară pretinsei date de 18.V.1364, căci dacă documentul de confirmare ar fi fost plăsmuit pînă în VII—XI 1370 (data limită a terminării cronicii) s-ar fi putut evita desigur acele greşeli.

Aşadar, trebuie să renunţăm la ideea posibilităţii folosirii acestui text de către cronicar. Dar de fapt noi nici nu ştim dacă această pseudodiplomă a avut vreo existenţă concretă înainte de 11.XI.1541, data manuscrisului care a ajuns pînă la noi. E mult mai probabil să avem de-a face aici cu fenomenul invers celui bănuit, adică cu plăsmuirea pseudodiplomei folosind textul cronicii[49].

---

[46] Dacă ne vom gîndi că acest moment a fost urmat de campania din Ţara Românească din toamna anului 1368, *ca rezultat al instigaţiilor lui Benedict Himfy, banul Bulgariei*, cu toate încercările regelui şi ale palatinului Ladislau de Oppeln de a frîna veleităţile acestuia, oprind orice comunicări directe între Himfy şi voievodul Ţării Româneşti, şi hotărînd că ele nu trebuiau să aibă loc decît prin trimisul special al regelui, şi dacă mai ţinem seama că în 1369 are loc lichidarea definitivă a banatului Bulgariei şi îndepărtarea din acele părţi a lui Benedict Himfy numit comite de Pojon, comitatul de Timiş fiind ţinut de palatinul Ladislau de Oppeln pînă la 11.XI.1371, cînd îi va fi încredinţat lui Himfy, ne vom putea da seama că linia politică adoptată în 1367 s-a menţinut în general şi în anii următori, cel puţin pînă după 1374, depăşind deci data limită a întocmirii cronicii pictate.

[47] Popa Lisseanu, I. Lupaş, V. Motogna.

[48] „Századok", 1898, p. 836—841.

[49] Această cronică s-a bucurat de o foarte largă răspîndire. Părţi întregi au fost cuprinse în ediţia cronicii de la Buda (1473), în cea de la Dubnitz (1479), în cea de la München, ca şi în ediţia *Cronicii ungurilor* a lui Thuroczy (1484). Cf. Popa Lisseanu, *Izvoarele istorici românilor*, vol. XI, p. XXII.

www.dacoromanica.ro

În sensul acesta ar pleda şi stilul, care se apropie mai mult de genul narativ decît de al textelor de cancelarie. Dar prioritatea cronicii poate fi dedusă şi din amănuntul că reconstituirea faptelor pe care o înfăţişează constituie prima încercare cunoscută de a rezolva definitiv, şi nu de a ocoli doar, contradicţiile dintre cele două versiuni oficiale analizate mai sus. Lucrul e firesc dacă ne gîndim că autorul textului avea o dublă misiune : să compileze din diferitele izvoare şi versiuni fragmentare ale cronicii ungare o versiune unică, mergînd de la venirea ungurilor pînă la momentul întocmirii compilării, şi să stăruie asupra scenelor susceptibile a oferi miniaturistului destule elemente pentru o redare cît mai spectaculoasă şi sugestivă. Pentru reconstituirea momentului din 1330 nu se mai punea problema confruntării unor cronici străvechi, ci a unor diplome şi piese de cancelarie ce trebuiau puse de acord, întocmai ca vechile cronici pentru veacurile mai vechi. Iar pentru a putea oferi miniaturistului culoarea locală şi condiţiile reale ale campaniei, trebuia să se apeleze la tradiţia orală ce avusese tot timpul să se închege în cei treizeci şi mai bine de ani de la război încolo şi peste care s-au putut suprapune amintirile mai recente ale campaniei din 1368.

ELABORAREA DESCRIERII CAMPANIEI DIN 1330 ÎN CRONICA PICTATĂ

Aşadar, după tradiţie sînt luate unele elemente ca cele privitoare la greutăţile campaniei din cauza necunoaşterii ţării, ca şi a lipsei de alimente, precum şi data extrem de neprecisă cu privire la începerea campaniei („prin septembrie" !)[50], ocuparea Severinului şi numirea lui Dionisie ca ban. Tot unei tradiţii orale [51] îi sînt împrumutate aprecierile asupra Ţării Româneşti *„que terra est inhabitabilis genti ignote"* şi cele asupra instigaţiilor voievodului Transilvaniei şi ale lui Dionisie Szechy.

S-ar părea că întregul episod central referitor la scena comunicării ofertei de pace a lui Basarab, întîmpinată cu trufie de rege cu toate sfaturile cumpănite ale comitelui Donch de Zvolen („Zolyom"), trebuie legat de un izvor deosebit de tradiţia orală anonimă, întrucît din rolul însemnat atribuit comitelui Donch[52] atît în acest episod, cît şi în descrierea luptei,

---

[50] *In mense septembri.* Indicaţia pare greşită. Intervalul pînă la înfrîngerea din 10—12 noiembrie pare prea lung.

[51] Prin tradiţia orală nu înţelegem aici o tradiţie folclorică, ci o creaţie colectivă continuă rezultînd din povestirile participanţilor la campanie, îmbogăţită pe rînd de elemente care îşi pierd conturul lor precis intrînd ca o pată de culoare în compunerea tabloului narativ.

[52] Avem mai multe informaţii despre comitele Donch de „Zolio" şi „Lipto". Reţinem scrisoarea lui Carol Robert din 24.XI.1327 (*Anjou*, II, p. 336—337), prin care lăudînd serviciile sale îi conferă deosebita favoare de a purta în expediţiile generale ale regelui arme personale (scut, coif şi flamură) aurite sau de aur curat şi de a fi volnic de a confisca toate asemenea arme şi insigne ale oricăror alţor nobili ai regatului oriunde s-ar afla ei, care ar folosi şi ei asemenea arme aurite. *//quod quocienscunque nos cum nostris hostibus personalet inimus conflictum tu tue persone arma et armorum quelibet insignia detectiva atque cristam et vexillum habeas et induas deaurata et sive puro omnia accendas in auro, et si quemcumque vel quoscunque milites similia tuis armis et armorum detectivis ferentes militaria insignia seu arma aurea aut deaurata intra nostri regiminis atque dicionis reperieris, ipsi milites tibi cedant et huiusmodi sua arma et armorum detectiva insignia deaurata militaria exponant, tuque eadem ab ipsis auferendi sine contradiccione aliqua plenam a nobis concessam habeas ubique potestatem//.*

www.dacoromanica.ro

unde comitele apare împreună cu fiul său ca unul din apărătorii[53] principali ai regelui, se poate vedea că avem aici de-a face cu o versiune pornită la origine de la el sau de la cei din preajma lui. Nu putem şti dacă acest episod se afla cumva în cronica din Buda [54], întrucît nu cunoaştem forma ei anterioară publicării din 1473 şi nici extinderea ei.

În sfîrşit, descrierea prăpădului cu care se încheie capitolul acesta conţine atît elemente luate din tradiţia orală, cît şi informaţii scoase din vechea formulă de repecetluire şi din diplomele de răsplătire date de Carol Robert unor participanţi la expediţie, îmbogăţite încă de talentul şi inventivitatea narativă a compilatorului.

Căci sub această compoziţie mai liberă constatăm totuşi ca o rămăşiţă din vechea schemă ajunsă aproape scheletică ce reconstituie pe dedesubt cadrul fix al întregii relatări, cadru înăuntrul căruia înţelegea compilatorul să se menţină. Astfel, regăsim punctele principale ale versiunii oficiale folosite în diplomele regale din 1332—1335 : *pornirea la război a regelui contra lui Basarab* în fruntea unei *oşti puternice*, cu gîndul de *a-l alunga* din Ţara Românească, după cum regăsim la urmă şi *atacul prin surprindere* al lui Basarab prin locurile prevăzute cu şanţuri şi prisăci ale românilor din formula de repecetluire a diplomelor. Observăm că aceste date iniţiale nu sînt folosite *tale quale*, ci supuse unor reajustări, pentru a ocoli contradicţiile flagrante dintre aceste două scheme iniţiale. De aceea, avînd de ales între versiunea dintîi, în care regele vine în fruntea unei armate puternice, şi cea din formula de repecetluire, unde e însoţit doar de o mică escortă, autorul cronicii găseşte o cale medie : . . . „regele şi-a adunat o armată numeroasă, **dar nu totuşi întreaga sa putere.** *căci destinase foarte mulţi luptători pentru diverse expediţii împotriva duşmanilor regatului*".

În 1333 (27. VI) regele face un schimb cu el, dîndu-i cetăţile „Strigow" şi „Chacktornya" dintre Drava şi Mura, în schimbul cetăţii Arwa, urmat tot atunci de un nou schimb, făcut pentru ca beneficiarul să se poată afla mai aproape de curte şi să-i poată presta mai uşor regelui slujbele sale credincioase. Pentru aceste motive regele înlocuieşte cele două cetăţi prin cetatea Komorn, din insula Dunării. Comitele va păstra pe veci cetatea, regele rezervîndu-şi doar posesiunea comitatului cu acelaşi nume (*ibidem*, III, p. 31). În sfîrşit, un document aminteşte de el în 6.X.1335. În 1339 comitatul de „Lipto" are un alt titular.

În cronica lui Thuróczy care duce mai departe firul cronicii pictate întrerupt brusc în manuscrisul de la Viena după comentariul edificator ce încheie episodul prăpădului din 1330, este menţionat magistrul Donch îndată după arhiepiscopul de Strigoniu şi episcopii de Oradea şi de Cenad, printre oamenii de seamă ce au însoţit pe rege şi pe tînărul fiu al acestuia, Andrei, în călătoria triumfală din 1333 în regatul Siciliei, a cărui coroană îi era promisă tînărului principe. Observăm că după cei trei prelaţi magistrul Donch este *singurul laic menţionat pe nume*. Ceilalţi toţi sînt cuprinşi în formula anonimă : *et alii nobiles plurimi de regno* ; cf. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, ed. din Viena,1746 , p. 165. Este evident că el se bucura de o trecere deosebită datorată şi rolului său din 1330.

[53] Trebuie observat că şi celălalt apărător al regelui din campania din 1330, amintit pe nume de *Cronica pictată*, nu este un necunoscut oarecare sau, după cum credea Thuróczy, un sas din cei ce supravegheau exploatarea minelor din Transilvania, ci era comitele de Veszprém, Martin fiul lui Berend, pe care îl aflăm menţionat cu această dregătorie încă din anii 1323 (*Anjou*, II, p. 72) şi 1324 (*ibidem*, p. 144) şi care mai era în viaţă în 1347, cînd apare prin procurator la împărţeala de moşii dintre el şi urmaşii fraţilor săi.Berend şi Grigore (*ibidem*, III, p. 124).

[54] Pentru existenţa unei cronici minorite anterioare cronicii de la Buda şi celei de la Dubnitz, după presupunerea lui Marczali, şi pentru eventualele relaţii dintre ele, cf. Kálmán Dékáni, *A Bécsi Képes Krónika* (Cronica pictată de la Viena) în „Erdélyi Muzeum", 1915, p. 44 .

www.dacoromanica.ro

Cum nu mai e vorba de ocuparea fără drept a Țării Românești *cotropite* de Basarab, întrucît după noua orientare politică întreaga expediție fusese datorată unor instigații interesate, se declară intenția regelui de a-l alunga pe Basarab (*uti de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret*), urmînd oarecum șirul relatării oficiale, dar se adaugă în paranteză comentariul inspirat de noul punct de vedere adoptat față de acțiunea instigatorilor, „sau desigur să dea țara lui spre a fi stăpînită de unul din acești agresori, măcar că domnul își plătise întotdeauna cu credință censul cuvenit maiestății regale". Se observă bine aici un mod de compoziție oarecum pe două planuri, unul de afirmații simple, celălalt de adăugiri sau atenuări, nuanțări sau precizări, care arată că peste o primă redactare, folosind materialul de cancelarie, s-a așternut o a doua revenire, inspirată de valorificarea versiunii comitelui Donch după noua linie politică[55].

De aici a fost extrasă și informația prețioasă că domnul a achitat totdeauna cu credință censul datorat regelui, amănunt care inversează cu totul datele problemei înfățișate de rege în diplomele sale, unde Basarab apărea ca fiind cotropitorul țării transalpine, în timp ce după această mărturisire reieșea că însuși regele era cotropitorul țării lui Basarab.

După încheierea episodului ofertei de pace redat după versiunea lui Donch, cronicarul revine la izvoarele de cancelarie, utilizînd acum schema din formula de repecetluire.

De astă dată trebuia tălmăcită caracterizarea atitudinii lui Basarab la pornirea atacului contra regelui „*preconcepta infidelitatis nequitia sub ficte pacis astutia*". Am văzut mai sus sensul expresiei *sub ficte pacis astutia*, în contextul ei firesc. Dar prin adoptarea în cronică a versiunii expediției războinice luate din schema diplomelor, împotriva versiunii plimbării pașnice din formula de repecetluire, s-a produs în mod automat o schimbare a contextului, ce singur putea lămuri expresia amintită. În ambianța unei

---

[55] Se poate urmări pe textul cronicii pictate firul relației inițiale, tăiat de paranteze și interpolări. Acestea sînt de două feluri: unele explicative, constînd din deducții sau dezvoltări ale unor expresii sau afirmații, și care îi aparțin direct compilatorului, celelalte descriptive sau narative și care sînt datorate aportului tradiției orale, fie într-o formă generală și anonimă, fie într-o transmisie indirectă a unui izvor mai individualizat (în cazul de față a unei versiuni legate de persoana comitelui Donch). Iată și exemplificarea ce am încercat-o analizînd începutul capitolului CIII relativ la campania contra lui Basarab. Textul folosit se află reprodus de Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI, p. 144. Firul relației inițiale e redat de noi fără nici o subliniere. Parantezele explicative sînt redate în italică, cele descriptive sau narative sînt subliniate. Prin izolarea parantezelor se ajunge la o formulare destul de asemănătoare cu cea din diplomele regale: ... Cum rex copiosum exercitum congregasset ... ipse vero transtulit se in terram Bazarad Woyvode Vlachorum ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret. Iată textul complet:

Rex vadit cum exercitu contra Bazaraad

Nam anno eodem quo Felicianus indigne memorie periit, videlicet anno domini MCCCXXX cum rex copiosum exercitum congregasset, *non tamen totum suum posse, quia ad confinia regni sui in diversas expediciones contra adversarios eiusdem regni, quam plurimos destinaverat pugnatores.* Ipse vero **per Zevrim in mense septembri** transtulit se in terram Bazarad Woyvode Vlachorum, **ad inducclonem Thome Woyuode transilvani et Dyonisii filii Nicolai filii Juncha. que terra est inhabitabilis genti ignote** ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, **aut certe terram ipsius uni ipsorum insultancium traderet possidendam: cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persolvisset. Cum autem rex Zevrin et castrum ipsius recepisset Dyonisio tradidit memorato omnia cum diguitate banatus. Quo facto Bazarad sic mandavit nuncios per honestos** ... (etc.).

www.dacoromanica.ro

campanii, expresia *ficte pacis astutia* nu se mai potrivea cu aparența înșelătoare a unei păci închipuite, căci fundalul întregii acțiuni nu mai era acum pacea, ci războiul, și astfel, în aceste împrejurări schimbate, ea nu mai putea fi tălmăcită decît prin viclenia unei păci mincinoase sau prin **viclenia unei simulări de pace**. Acesta a fost de altminteri și sensul la care s-a oprit cronicarul în reconstituirea sa. Cum în rîndurile precedente fusese vorba de respingerea ofertei de pace a lui Basarab la începutul campaniei, trebuia motivată nevoia încheierii ulterioare a unei păci de către rege. Pentru aceasta au fost folosite elementele împrumutate tradiției orale : lipsa de alimente și greutățile inerente unei armate aflate într-o țară necunoscută. Condițiile păcii sînt deduse pur și simplu pe cale de raționament din împrejurările existente, fără a se observa totuși lipsa lor de consecvență. Căci dacă Basarab s-ar fi legat într-adevăr să asculte de rege, cu alte cuvinte să-și reînnoiască jurămîntul de vasalitate, nu mai era nevoie de specificarea celorlalte două condiții : adică garantarea siguranței reîntoarcerii și obligația de a arăta drumul cel mai drept, căci prin însăși această reînnoire a vasalității se ștergea orice urmă a antagonismului de pînă atunci și îndeplinirea acestor obligații intra de la sine în datoriile domnului. Iar dacă autorul cronicii voia să nu omită nici una din cererile regelui, atunci desigur că surprinde tăcerea manifestată cu privire la întîmpinarea lipsei de aprovizionare, care a fost totuși în mintea cronicarului cauza principală a încheierii acelei suspensiuni de arme. Și totuși, de rezolvarea acestei probleme vitale nu pare să se fi îngrijit nimeni.

Dar încheierea acestei înțelegeri mai era necesară în ochii redactorului cronicii și pentru a explica liniștea desăvîrșită a regelui, *condiție indispensabilă a atacului* **prin surprindere** *al lui Basarab*. În împrejurările înfățișate în formula de repecetluire, această liniște se explică prin *plimbarea pașnică* prin țara vasalului prefăcut. Dar, potrivit cu versiunea din seria diplomelor, nu mai era vorba acum de o asemenea plimbare, ci de o expediție războinică. De aceea a fost nevoie de crearea unei noi ambianțe de liniște și încredere, lucru ce a putut fi realizat de cronicar numai prin introducerea în text a frazei despre suspensiunea de arme, care nu este de fapt decît o dezvoltare a expresiei *ficta pax* din formulă. Numai după asigurarea liniștii regale se reia firul narațiunii (*rex revertebatur securus, confidens de fide perfidi scismatici*), descriindu-se atacul neașteptat al românilor. Descrierea locului unde s-a produs atacul mai adaugă la elementele cuprinse în formula de repecetluire (*in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*) o nouă particularitate, care a inspirat pe miniaturist în cele două scene aproape identice ce înfățișau zdrobirea armatei regești de către oamenii lui Basarab, anume *caracterul prăpăstios al drumului* printr-un *defileu de munte* care nici nu ajungea la lățimea unei luntre.

Ne putem întreba dacă prin aceasta compilatorul nu a adăugat la datele reale un element pitoresc din imaginație, așa cum la datele documentelor a adăugat o explicitare arbitrară care le alterează sensul. Avem poate aici o influență a amintirilor campaniei recente în care oastea s-a văzut închisă *inter indagines et vesprium densitates ac* **passus strictissimos**, după cum glăsuiește textul *Vieții lui Ludovic*. Și iată-ne în fața unei probleme destul de grele, anume a raportului dintre relația campaniei din 1330 din *Cronica pictată* și cea a campaniei din 1368 din *Viața lui Ludovic*.

www.dacoromanica.ro

DESPRE ROLUL LUI DIONISIE LACKFY ÎN LEGĂTURĂ CU CRONICA DE LA BUDA ŞI CU VIAŢA LUI LUDOVIC

În studiul introductiv la versiunea maghiară a *Cronicii pictate*, *Képes Krónika*, publicată în 1959 după textul latin din ediţia lui Szentpétery, cu unele referiri şi la textul editat de Schwandtner, autorul studiului, Tibor Kardos, căutînd să determine rolul compilatorului Mark Kálti, care a întocmit textul cronicii pictate ajunsă pînă la noi în exemplarul preţios executat pînă la data limită VII—XI 1370[56], afirmă că acesta a folosit, pentru redactarea sa, prototipul cronicii de la Buda [57], care prelucrase vechea cronică *Gesta Hungarorum* a lui Simion de Kéza, continuînd-o şi contopind-o cu istoria lui Carol Robert. Această cronică de la Buda ar putea fi opera unui minorit din mănăstirea Sf. Ioan de la Buda, mort în 1355 (după părerea lui Domanowszky) sau mai degrabă a lui Dionisie Lackfy, minorit din Strigoniu şi educator al regelui Ludovic (după cum înclină a crede T. Kardos), fără a exclude din lista posibilităţilor pe Ioan de Agria, care a fost predicator regal. Dionisie Lackfy ar fi foarte probabil inspiratorul *Vieţii lui Ludovic*, în care sînt folosite foarte multe documente privitoare la Ştefan Lackfy, voievodul Transilvaniei, precum şi o seamă de informaţii datorate unor membri ai familiei Lackfy.

Această sugestie pare confirmată, după cît ni se pare, şi de atitudinea adoptată în această „Viaţă", de exemplu faţă de activitatea lui Nicolaie Kont, palatinul Ungariei, fost favorit al regelui, duşmănit de partidul puternicilor Lackfy, care au şi reuşit să-l îndepărteze în prima jumătate a anului 1367. Căci se stăruie hotărît asupra nemulţumirii produse printre participanţii la expediţia din Italia de înlocuirea comandantului acestei armate — Ştefan Lackfy, voievodul Transilvaniei — prin Nicolaie Kont (cap. XXI) şi nu se pierde nici un prilej de a se sublinia insuccesele acestuia în diferite împrejurări, ca de pildă la asediul cetăţii Castelfranco, unde a fost trimis cu multă oaste, dar s-a întors în Ungaria fără a fi realizat vreo ispravă (cap. XXVIII), sau în expediţia contra răsculaţilor din Bosnia, unde de asemenea fiind trimis împreună cu arhiepiscopul de Strigoniu, venit cu multă armată, după ce a asediat fără succes cetatea „Zrenck" (—Zwornik ?) a făcut cale întoarsă cu mari pierderi de oameni şi de bunuri (cap. XXXIII). Cu acest prilej a fost furată din cortul arhiepiscopului dubla pecete autentică de aur, care a fost vîndută unui giuvaergiu de la Bistriţa. În sfîrşit, se trece foarte iute asupra campaniei din Bulgaria şi a ocupării Vidinului, fără a se pomeni nici un cuvînt de rolul determinant al palatinului N. Kont la pornirea acţiunii împotriva Vidinului şi fără a se schiţa măcar o justificare categorică a acestei expediţii în afară de fraza ambiguă în care se spunea că Bulgaria era supusă sfintei coroane şi că Straşimir îşi spunea împărat al bulgarilor, stăruindu-se în schimb asupra

[56] Coperta manuscrisului preţios de la Viena înfăţişează o miniatură a sfintei Caterina, patroana fiicei lui Ludovic, născută în iulie 1370 şi logodită din leagăn cu fiul regelui Franţei, căruia i-a fost trimis acel manuscris. Data de XI. 1370 corespunde adoptării de către rege şi a stemei de rege al Poloniei, pe lîngă cea de rege al Ungariei. Lipsa acestei steme de pe manuscris arată clar că acesta a fost terminat înainte de această dată.

[57] Această cronică ne-a parvenit în forma remaniată a cronicii pictate. Autorul se referă aici la forma iniţială a acestei cronici. Cf. şi Kalmán Dékáni, *op. cit.*, pentru relaţia dintre *Cronica pictată* şi cronicile anterioare, p. 44 şi 57, 60.

www.dacoromanica.ro

bucuriei cu care regele a reinstalat în domnie pe Straşimir ca vasal al său Se acordă o deosebită atenţie condiţiilor *onorabile* în care a fost ţinut prizonier Straşimir la Gomnech (*sub custodia decenter et honeste conservatum*). În cap. XXXV se arată cu tot dinadinsul lipsa de ispravă a palatinului în tratativele de pace înjghebate la „Broda" îndată după pornirea campaniei contra împăratului Carol al IV-lea. Palatinul N. Kont, trimis împreună cu judele curţii Ştefan Bebek ca să încheie pacea, pe care păreau că o cer adversarii, s-a întors fără a o fi încheiat, în timp ce oastea regelui sigură de pace se şi debandase (*et interim exercitu regis disperso, sine conclusione pacis reverteruntur*). Din cele arătate reiese cu prisosinţă spiritul în care a fost redactată „Viaţa lui Ludovic", indiferent dacă inspiratorul ei trebuie socotit Dionisie Lackfy sau altcineva. Ceea ce importă e că redactarea s-a făcut în spiritul şi în vederile familiei Lackfy şi ale partidului neintervenţiei în Balcani şi că se vădeşte şi aici influenţa noii orientări politice din 1367, pe care am aflat-o în tratarea campaniei contra lui Basarab, care constituie *ultimul episod* al *Cronicii pictate*.

Putem oare merge mai departe şi crede că atitudinea vădit dezaprobatoare a campaniei manifestată în *Cronica pictată* reflectă punctul de vedere al lui Dionisie Lackfy, educatorul regelui, care prin înfăţişarea unui fel de morală în acţiune, ilustrînd purtarea bună sau rea a unui suveran, îi conferea o valoare exemplară, pentru a feri pe urmaşul acestuia de trufia nesăbuită pedepsită de Dumnezeu, cum crede T. Kardos în studiul său introductiv? Dar această teză nu e valabilă decît în ipoteza alcătuirii relaţiei campaniei încă din anii primei tinereţi a lui Ludovic, ajuns rege, precum se ştie, la 17 ani. Ea se leagă de ideea paternităţii lui Dionisie Lachfy a textului cronicii de la Buda şi *nu se potriveşte* cu datarea versiunii ce ne interesează din anii 1367—1370. Un asemenea program educativ nu şi-ar mai fi avut rostul pentru călăuzirea unui bărbat în toată firea, de 42—45 de ani. S-ar putea oare ca atitudinea cronicarului să reflecte opinia poporului, care condamnă războaiele nedrepte pornite din dorinţa de dominaţie, cum susţine acest studiu, în care sînt condamnate expediţiile balcanice ale regilor unguri, care au slăbit rezistenţa antiotomană şi au pricinuit vărsări de sînge inutile? Acest punct de vedere este împărtăşit şi de autoarea[58] analizei iconografice a cronicii pictate, ce completează studiul introductiv amintit aici. Am avea tot un ecou al reacţiei poporului, duşman hotărît al războiului, şi în alegerea temei miniaturilor ilustrînd episodul din Ţara Românească, în care se scoate în relief nimicirea unei oşti viteze, îmbrăcată în zale, de către poporul simplu în straie ţărăneşti, accentuînd şi contrastul dintre fuga ruşinoasă a regelui, care se strecoară substituindu-se lui Desew, fiul lui Dionisie[59], şi eroismul jertfei acestuia. Faptul că această fugă e repetată în două miniaturi, destul de asemănătoare, ar dovedi că ilustrarea acestui episod a fost făcută într-un spirit destul de necruţător pentru maies-

[58] Ilona Berkowits.

[59] Acest Desew fiul lui Dionisie nu are nici o legătură cu Dionisie Szechy, banul de Severin, după cum s-ar putea crede la prima vedere. T. Kardos îl identifică cu Desideriu Hedervary, fără a trimite la izvorul folosit de el. Credem că e unul şi acelaşi cu beneficiarul actului din 24.VI.1330 (*Anjou*, II, 494„ prin care regele dăruieşte lui Dionisie, zis Leven, „fidelis aule nostre iuvenis" pentru serviciile sale, îndeosebi în expediţia generală a regelui contra ducelui Austriei şi Stiriei şi în alte locuri de prin Moravia, un pămînt ţinînd de posesiunea Nesice.

www.dacoromanica.ro

tatea regală. Dar şi acest punct de vedere e contestabil. Reprezentarea primejdiei regelui, de care a scăpat mulţumită devotamentului credinciosului Desew (Desideriu) — care e pomenit şi slăvit de miniaturist — ilustrează o temă foarte preţuită şi de Petrarca în *De remediis utriusque fortunae* şi răspîndită în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi în tot secolul al XV-lea, anume tema soartei instabile şi duble, bună şi rea, luminoasă şi întunecată, în faţa căreia omul trebuie să-şi ţină cumpătul. Este o temă care a ajuns la o răspîndire generală inspirînd o seamă întreagă de reprezentări iconografice. O aluzie la capriciile soartei aflăm şi în capitolul ce precede relatarea campaniei din 1330, şi anume în finalul povestirii atentatului lui Felician Zah, unde soarta zbuciumată e reprezentată de imaginea unei navigaţii cînd furtunoase, cînd liniştite.

EXPLICAREA ATITUDINII DEZAPROBATOARE A CAMPANIEI DIN 1330

Am văzut că textul relatării acestui episod nu este unitar, ci întrerupt de o serie de paranteze şi interpolări care îi alterează sensul iniţial. De aici rezultă şi unele *contradicţii*[60] rămase fără explicaţie. Înseamnă deci că peste o primă redactare făcută în alt spirit s-a suprapus o nouă interpretare vădit influenţată de evenimentele mai recente legate de anii 1367—1370. Numai aşa se poate explica ciudata contradicţie că într-o cronică de curte întocmită în timpul lui Ludovic de Anjou să se stăruie cu atîta hotărîre asupra dezastrului înfrîngerii părintelui acestuia, cînd am văzut că în diploma din 1351, ce aminteşte de campania din 1330, regele invocă prezenţa unor „păgîni" şi duşmani coalizaţi pentru a atenua ruşinea vechii înfrîngeri.

Dar în 1368 regele Ludovic, la rîndul său, a fost învins de domnul Ţării Româneşti Vlaicu, în urma unei acţiuni atribuite şi ea unor instigatori : Nicolaie Kont, iniţiatorul campaniei din Bulgaria (1365) şi a planului de încercuire a domnului român (1366), şi Benedict Himfy, banul Bulgariei, care s-a îndărătnicit şi a reuşit să determine pornirea atacului împotriva Ţării Româneşti. Relatarea prăpădului din 1330 trebuia, prin contrast, să minimalizeze înfrîngerea din 1368. Dar şi aici, peste textul definitiv încheiat, se mai aşterne aportul unei ultime remanieri. Acest fenomen poate fi observat şi în redarea campaniei din 1368 din *Viaţa lui Ludovic*.

REMANIERI DE ULTIM MOMENT OBSERVATE ÎN TEXTUL RELATĂRII CAMPANIEI DIN 1330 ŞI AL CELEI DIN 1368

O comparaţie a acestor două relatări poate fi destul de sugestivă, căci amîndouă reflectă starea de spirit din anii 1368-1370. La amîndouă constatăm aceste remanieri de ultim moment cu scopul de a atenua sau ascunde gravitatea infrîngerii.

În relatarea din 1330 surprindem unele repetiţii aparente, care nu sînt decît efectul unor adăugiri la text. Aşa, de pildă, după menţionarea

[60] Fără a stărui asupra fluctuaţiilor de atitudine faţă de Basarab, avem unele contradicţii categorice asupra unor date concrete : de pildă asupra pretinselor pierderi ale românilor în acele lupte.

www.dacoromanica.ro

celor trei prepoziți pieriți în acea expediție și înainte de propoziția referitoare la niște capelani ai regelui uciși tot atunci, e introdusă fraza despre parohul Andrei din Saros, și fratele Petru călugăr dominican, care ar fi fost martirizați de români[61]. Avem aici o interpolare care se leagă evident de o altă adăugire din finalul acestui text, care întrerupe firul logic al povestirii primejdiei regelui — de care a scăpat mulțumită devotamentului unui mic număr de credincioși — și al ajungerii lui cu bine la Vișegrad[62]. Între fraza arătînd acțiunea eroică a salvatorilor, și cea următoare, amintind de venirea regelui la Vișegrad, a fost introdus un fel de corectiv la descrierea patetică a pierderilor ungurilor („. . . s-a făcut acolo mare măcel, și a căzut acolo o mulțime nenumărată de oșteni și principi și nobili etc. . . .")[63]. De astă dată se afirmă: „Cădeau ca mușchii de jur împrejurul armatei, pretutindeni, și din mulțimea cîinească a românilor, ⟨ ca unii ⟩ care au pierdut suavitatea ungerii (= botezului), întrucît au lovit fără milă poporul creștin și pe preoți, unșii lui Hristos. Numărul acestor români uciși acolo de unguri l-a socotit doar subtilul diac de socoteli al iadului". În sfîrșit, după întreruperea ce o constituie propoziția despre întoarcerea regelui la Vișegrad, urmează retorica mîngîietoare ce opune acestei unice încercări trimise de sus amintirea atîtor lupte glorioase purtate în tot locul pînă atunci. Este clar că autorul frazei despre prăpădul românilor ce căzeau ca mușchii (? !) este și autorul frazei despre uciderea neomenoasă a celor doi clerici amintiți mai sus.

Această atitudine față de români, socotiți a nu mai fi creștini, ne duce cu gîndul mai degrabă la spiritul de ură confesională ce se manifestă după campania Vidinului și convertirea silită în masă a ortodocșilor decît la împrejurările din 1330.

Și în relația expediției lui Ludovic din 1368 aflăm o serie de artificii menite a atenua înfrîngerea. Nu se pomenește de încercarea neizbutită a

---

[61] Ibi occubuerunt tres prepositi, videlicet: Magister Andreas prepositus albensis ecclesie, vir valde venerabilis, vicecancellarius regie maiestatis existens cum sigillo regis periit. Item Michael prepositus de Posoga et Nicolaus prepositus de Alba transilvana. *Item Andreas plebanus de Sarus et frater Petrus de ordine predicatorum, vir honestus, dire mortis poculum acceperunt, quia in cerebra capitum eorum ligneos clavos miserabiliter affixerunt.* Quidam etiam sacerdotes qui erant capellani regis sunt occisi.

[62] Rex autem mutaverat armorum suorum insignia quibus induerat Deseu filium Dyonisii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt. Rex vero ipse cum paucis pro tuitione suorum aliquorum fidelium vix evasit. Stabant enim in circuitu eius quasi muri lapidei: magister Donch cum Ladizlao filio suo, et militibus aliis de familia regis et magister Martinus filius Berend, qui omnes ictus gladiorum et sagittarum super se recipiebant, velut ymbres pluvlarum, ut regis vita a mortis impetu servaretur. *Cadebant etiam in circuitu exercitus undique de canina multitudine Vlachorum quasi musce que perdiderunt suavitatem unguenti, cum christianum populum, et unctos Christi sacerdotes immisericorditer percusserunt. Quorum Vlachorum numerum ibi per Hungaros occisorum subtilis solummodo infernalis compotista collegit.* Rex autem cum tali eventu venit in Vyssegrad.

[63] Cadebant iuvenes et senes, principes et potentes sine delectu. Duravit quippe sic iste miserabilis eventus a sexta feria usque ad secundam feriam. In quibus diebus collidebantur invicem milites electi, sicut in cunis moventur et agitantur infantes, vel sicut arundines quae vento moventur. Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit militum et principum ac nobilium incomputabilis multitudo, feria sexta in vigilia beati Martini, et post in sequenti... (urmează textul redat mai sus în nota următoare).

www.dacoromanica.ro

regelui de a trece Dunărea la Severin, ci numai de expediția voievodului Nicolae al Transilvaniei, care *ar fi obținut de altminteri o victorie* pe rîul Ialomița, punînd pe fugă pe „comitele" Dragomir cu numeroasa lui oaste și numai după aceea, înaintînd fără băgare de seamă „incaute procedens", s-a aflat închis *inter indagines et veprium densitates ac passus strictissimos* și, fiind atacat de mulțimea românilor din păduri și din munți, a fost ucis împreună cu vicevoievodul său și cu mulți alții. Celelalte pierderi s-au datorat risipirii ostașilor unguri din acea oaste, care au luat-o la fugă și s-au aflat închiși *în locuri noroioase și mlăștinoase și pline de obstacole*, unde mulți au fost uciși de români. Dar unii au scăpat cu greu și, luptînd crunt cu românii, le-au smuls acestora leșul voievodului Nicolaie, pe care l-au dus să-l îngroape la Strigoniu.

Cu această ispravă se termina forma dintîi a acestui capitol, la care s-a adăugat ulterior descrierea expediției reușite contra Severinului, realizată de Nicolae de Gara în 1375 sau 1376 și care e urmată de menționarea ridicării de către rege a cetății Severinului și mai apoi a cetății Bran (clădită precum se știe în 1377).

Dar dacă în textul inițial ducerea cadavrului voievodului Transilvaniei era socotită un mare succes, vrednic a fi pomenit în chip deosebit, e că se opunea la mărturisirea din *Cronica pictată* privind cadavrele tuturor celor căzuți (în 1330), atît clerici, cît și laici, care zac pe cîmpul de luptă așteptînd acolo ziua învierii: „*nec cari eorum potuerunt suos dilectos propter hostium incursus aliquatenus rehabere*".

Așadar, am fi ispitiți să credem că în relatarea campaniei din 1330 aflăm și elemente legate de campania din 1368 și că tot astfel relatarea acesteia din urmă (din *Viața lui Ludovic*) e influențată de cea a *Cronicii pictate*, referitoare la expediția din 1330.

Din versiunea *Cronicii pictate* derivă mai apoi textul falsei diplome din 9.XII.1330 (!), în care descrierea luptei, împrumutată aproape aidoma cronicii, e precedată de introducerea unui element nou, anume menționarea unei *sfidări* formale trimise lui Basarab după *consultarea prealabilă a prelaților, baronilor și fruntașilor regatului* și adunarea unei oștiri puternice.

Vedem cum se îmbogățește tema inițială și cum pătrunde tot mai mult ficțiunea în istorie. Se creează și o serie de variante. Istoricul B. Hóman, în *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, închipuiește niște precizări noi la vechea născocire, care-i mai sporesc fantezia. În sfîrșit, chiar acum se mai adaugă o verigă nouă lanțului datorat harnicilor făuritori de legendă din trecut: anume invenția *capitulării de la Argeș*, a cărei netemeinicie a fost suficient demonstrată de noi în paginile de mai sus.

Încheind această sumară analiză a elaborării legendei despre așa-zisa „pace fățarnică" a lui Basarab, a cărei înfiripare se datorește unei interpretări greșite a documentelor despre campania din 1330 și a cărei discuție se leagă deci în mod necesar de cercetarea acestor documente, subliniem încă o dată valoarea netăgăduită a materialului inedit dat de curînd la lumină de cercetătorul maghiar G. Györffy, care ne îngăduie să pătrundem și mai adînc în tainele istoriei noastre.

www.dacoromanica.ro

Pentru acest dar trebuie să-i fim recunoscători. Fie ca publicarea documentelor inedite din secolele XIII—XIV să urmeze şi mai departe, cu mărturii tot atît de preţioase din bogatele arhive ungare şi ca să se găsească o modalitate pentru organizarea unor discuţii între specialiştii maghiari şi români într-un spirit cordial de colaborare care să ducă mai departe rezultatele actuale ale cercetărilor [64].

ANEXE

I. 1317 X 23

[Diplomă dată de Carol Robert pentru] magistri Petrus de Purustyan et Ladislaus, item Nicolaus de Hatzak et Paulus Symigiensis comites et castellani nostri ac Dionisius filii Nicolai filii Iwanka de genere Bolugh.

...cum nos contra potentiam Mathei de Trenchen, item filios Omodei quondam palatini, Demetrium filium Nicolai et Aba in Ruzgun conflictum habuissemus, iidem Petrus, Ladislaus, Nicolaus et Paulus magistri nobis et baronibus nostris circientibus gratiosa et manifesta exhibentes obsequia, Beke frater ipsorum uterinus in ipso conflictu viriliter dimicans in manu sinistra per gladium letaliter extitit vulneratus et quidam equs (!) noster famosus istii (!) coloris sub eodem magistro Paulo per ictus sagitarum et lancearum extitit interemptus. Ceterum cum per ipsum magistrum Paulum et alios fideles nostros Theodorum banum vinculis nostris mancipatum subtus castrum ipsius Mÿhald nuncupatum transmisissemus et idem magister Paulus ipsum Theodorum banum in caudis equorum sub ipso castro deduci faceret, Johannes filius eiusdem Theodori cum potentia domini dozpoth de Budinio cum eodem magistro Paulo et aliis fidelibus nostris conflictum habuisset, ipse magister Paulus in ipsa pugna laudabilia nobis inpendens servitia et victoriam ac triumphum reportans de eodem, de hominibus eiusdem Iohannis et dicti dozpoth nobis captos transmisit in signum victorie et vinculis mancipatos. Preterea cum iidem magistri Nicolaus et Paulus contra filios Ladislai, quondam woyuode Transsiluani, tunc nostros infideles et Nicolaum, Philippum ac Iohannem filios Stephani ante castrum Dewa conflictum habuissent, ipsi Nicolaus et Paulus fortune casibus se pro nostra maiestate submittentes et obsequia manifesta inpendentes, idem magister Paulus in ipso conflictu per ictum sagite in pede letaliter extitit vulneratus...

În transumptul lui Carol Robert din 1329.III.27, cuprins în transumptul lui Ludovic din 1347.IV.17.

Originalul se află în Arhiva naţională ungară, sub cota Dl. 100 035

---

[64] Pentru toată bibliografia maghiară privind chestiunile tratate aici, şi îndeosebi cele în legătură cu *Cronica pictată*, precum şi pentru urmărirea comentariilor sau notelor redactate în limba maghiară, am avut concursul preţios al colegului L. Demény, a cărui bunăvoinţă nu s-a dezminţit nici cu acest prilej.

www.dacoromanica.ro

II. 1322. III. 16

[Diplomă dată de Carol Robert pentru] magistri Petrus, Nicolaus castellanus de Hoznus et comes Sirmiensis et Dyonisius de Sydowar et de Myhald castellanus ac magister dapiferorum nostrorum filii quondam comitis Nicolai filii Iwanka de genere Bolug.

. . . Nam humane inbecilitatis ratio informatur ab exemplo, quemadmodum cera inpressionem recipit ex sigillo. Cum enim, ut inde exordiamur, Matheus de Trinchinio dampnate memorie, noster quondam infidelis, assumpta presumptione detestabili aggregataque suorum conplicum, satane satellitum, nephanda caterva contra nostram maiestatem veniendo prope civitatem nostram Cassa vocatam bellum nobiscum conmittere non formidasset, ubi nos dei ultionum et domini exercituum pia providentia victoriam obtinuimus triumphalem, palmam victorii reportantes, idem magistri Petrus, Nicolaus, Beke et quondam magister Paulus frater eorumdem, qui sub castro Megeriuche vocato, quod per filios Herrici, tunc infideles nostros, nunc vero fideles in obprobrium nostri regiminis detinebatur, in nostris servitiis, proh dolor, ab inclusis in eodem castro sagitta letaliter sauciatus extitit interfectus, non absque sanguinis ipsorum effusione, pro regie corone debita fidelitate observanda, laudabiliter coram nostre maiestatis et fidelium nostrorum oculis decertantes fideles nobis inpenderunt famulatus, laudum preconia ceteris relinquentes predicanda. Preterea cum Vrosius quondam rex Rascie scismaticus, eo tempore noster emulus specialis, in devastationibus possessionum nostrorum fidelium et regnicolarum nostrorum interfectionibus et in captivis vinculis abductionibus, attroces iniurias nobis multiplicatis vicibus irrogasset et nos aggregatis et convocatis regni nostri diversis nationibus in virtute valida et brachio extento hostiliter eundem regem, ut fidei predonem Crucifixi et suum regnum aggressi fuissemus, dicti magistri Nicolaus et Dyonisius militie laurea coronati quamplures de pertinentibus ad dictum regem in ore gladii perimentes et multos captos vivos cum equis et armis in signum dominii nostri nobis presentantes, nostri honoris excellentiam non modicum adauxerunt. Ad hec cum castrum Deua nuncupatum, quod per filios quondam Ladizlai voyuode Transiluani infideles in nostri preiudicium detinebatur, per dictos magistros Nicolaum et Dyonisium expugnari fecissemus, iidem non absque suorum proximorum et servientum cede ac sanguinis effusione sub eodem castro viriliter dimicando, nostre sublimitatis benivolentiam pre suis consortibus sibi adipisci meruerunt. Ceterum cum vice quadam super glacies fluvii Budrug consolationis causa cum quibusdam nostris fidelibus graderemur et ipsa glacies pre gravitate nobiscum existentium in plures partes rupta extitisset, prenominatus magister Ladislaus, ne in tam formidabili mortis articulo nobis persone periculum immineret, se mortis orrende duritie exponere haud pavescens, nos de discrimine fracturarum glaciei viriliter erexit et eduxit et ipse in medio ipsius glaciei remansit, cui nisi dextra domini faciente virtutem multorum hominum auxilium confestim affuisset, vitam ibidem terminabat. Quid plura! Hii sunt, qui ewangelice scripture sequentes doctrinam tulerunt crucem suam, se et sua abnegando, et secuti sunt nostram regiam maiestatem . . .

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota Dl. 99 892.

IV. 1325. VI. 18

[Act de adeverire al prepozitului bisericii din Tytel]

Nos magister Ladislaus prepositus ecclesie Tytulensis, secretarius notarius et comes capelle domini regis, artis medicine scientieque professor, damus pro memoria quod Paulus filius Iwanka de Vgal ad nostram personaliter accedens presentiam per modum protestationis nobis

www.dacoromanica.ro

significare procuravit, quod quia Stephanus filius comitis Parabuh Comani in quindenis Pentheeostes anno domini M° CCC° XX^mo quinto preteritis dominum nostrum Karolum dei gratia illustrem regem Hungarie delaudasset et Bazarab Transalpinum sancte regie corone infidelem in preiudicium regalis pietatis eo modo, ut ipsius domini regis potentia potentie ipsius Bazarab non in aliquo posset contraire et equari, conlaudasset, predictum Stephanum filium Parabuh verbis correctibilibus de tali prolatione verborum suorum arguisset et nisi per aliquos consocios suos prohibitus extitisset, mox mala sibi que potuisset, ratione talium illicitorum et infidelissimorum verborum suorum inferre voluisset. Demum prelibatus Stephanus filius Parabuh pro talibus factis suis lucesscente ad nonum diem ipsis quindenis Penthecostes proxime sequentem quibusdam complicibus suis sibi adiunctis medie noctis tempore manibus potentiariis et armatis ad eum venisset et nisi iuvamine divino interveniente ipsum Stephanum vulnerando sibi precavere potuisset, precogitata malitia et rancore ipsum occidere voluisset, In cuius protestationis testimonium ipsas litteras sibi dari postulavit. Nos igitur ad huiusmodi protestationis testimonium iamdicto Paulo filio Iwanka litteras nostras duximus concedendas. Datum in Výsegrad decimo die quindenarum Penthecostes predictarum. Anno domini supradicto.

[Pe verso] Protestatoria pro Paulo filio Iwanka facta.

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota Dl. 101 894.

VI. 1329. III. 17

[Diplomă dată de Carol Robert pentru] magistri Petrus comes Neugradiensis et Dyonisius magister dapiferorum nostrorum castellanus de Myhald et de Haznus filii Nicolai filii Iwanka fideles nostri suo item domini Andree episcopi Transilvani et Ladizlai fratrum suorum.

[Urmează transumptul documentului din 16. III. 1322, apoi :]

. . . Amplius idem magister Dionisius nisu solicito satagens vires nostre potentie augmentare, quoddam castrum Guren vocatum in Bulgaria habitum, ex quo per gentem despoti sive ducis de Torno nostri regnicole ibi in confinio constituti diris vastibus et invasionibus hostilibus ac hominum utriusque sexus captivitatibus frequentius vexabantur sue laudabilis fidelitatis studio pervigili occupavit et nostro regimini subiugavit. In cuius castri captione, quamvis ipse fere triginta personarum nobilium proximorum eius et servientum mortem fuerit perpessus, tamen dictis regnicolis nostris non parva quietis comoda adinvenit pariterque regiminis nostri honorem non modice dilavit. Ultimo, quod cum nos ipsum magistrum Dionisium ad nostri regiminis augmentationem fideliter ab experto ferventem in castro nostro Nogmyhald vocato in confinio existente, contra Bulgaros, Bazarab woyuodam Transalpinum, regem Rascie scismaticum, ymo et Tartaros fines regni nostri ubi et unitatem ortodoxe fidei continue hostiliter invadentes constituissemus, iidem de consuete sagacitatis solicitudine contra predictos nostros et regni nostri potius autem fidei katolice inimicos dictas fines regni nostri illesas et pacificas conservavit. In quarum finium studiosa et strennua conservatione, ultra quam centum personarum nobilium proximorum eius et servientum cedem et excidium pertulit pro nobis et regno. Quid plura ! Hii sunt, qui ewangelice scripture sequentes doctrinam se et sua abnegando tulerunt crucem suam et secuti sunt nostram regiam maiestatem . . .

În transumptul lui Ludovic din 1347. IV. 17.

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota Dl. 100 035.

www.dacoromanica.ro

VII. 1331. III. 16

[Act de adeverire dat de capitlul de Alba Iulia]

Nos capitulum ecclesie Transsilvane damus pro memoria, quod constituti personaliter coram nobis Nicolaus ac Martinus filii Blawch protestati sunt, quod cum idem Nicolaus cum domino rege uultra (!) Alpes in terram Bazarab transivisset, et cum in reversione esset sub quodam lapide Martinus frater eiusdem supradictus quoddam privilegium ipsorum cum novo sigillo super quasdam possessiones ipsorum factum et confectum, videlicet Farkasteluk, Keurustelek et Saal vocatas, a domino Karolo dei gratia illustri rege Hungarie eisdem concessas, ad ipsum Nicolaum fratrem suum per eundem Martinum sub lapide, ubi erant, fuisset deportatum propter rehabendam possessionem Saal vocatum, que continebatur in eodem privilegio, quam detinent Saxones de Medies et de Seelk ocupatam (!), super qua nunc lis inter eos ventilatur. Et quia tunc ipsi Saxones de Medies et de Seelk cum domino rege erant sub eodem monte, qui predictam possessionem detinebant, sed quia fortuna adversante feria secunda cum ipsi sub eodem lapide devicti et debellati cum aliis fuissent, predictum privilegium cum omnibus rebus ipsorum, sicut ceteri in eodem exercitu existentes amiserunt. Datum sabato proximo ante dominicam Iudica anno domini M° CCC° tricesimo primo.

Pe verso: Protestationalis pro Nicolao et Martino filiis Blauuch super ammissione privilegi (!) sui.

Originalul se află în Arhiva națională ungară, sub cota Dl. 29 116.

Regestat în Zimmerman–Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, **vol. I (Sibiu, 189?), p. 441 și** *Documente privind istoria României*. **C, XIV/3, p. 9.**

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO OMUL POLITIC — UMANISTUL (II)*

DE

V. CÂNDEA

Dintre cărturarii români de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor stolnicul a fost fără îndoială cel cu informarea cea mai amplă şi mai disciplinată. La Constantinopol, Cantemir a depins adesea de hazardul care-i punea sub ochi o carte sau alta, ceea ce explică rolul unui gînditor de mîna doua, Van Helmont, în opera sa filozofică sau menţinerea în cercul strîmt al cronicilor turceşti pentru opera sa istorică.

Obligat de împrejurări să întrerupă studiile la Padova, stolnicul revine în ţară cu o bogată provizie de cărţi, pe care o va spori mereu după criterii sigure şi cu mijloace de achiziţii de care Cantemir n-a dispus niciodată[1]. Erau în această recoltă, care trebuia să-i asigure în continuare însuşirea unei vaste culturi, opere eminente ale filozofiei, istoriei şi literaturii clasice, medievale sau contemporane. În catalogul cărţilor cumpărate în Italia, pe care-l scrie la 1 iulie 1667[2], întîlnim *Iliada* şi *Odiseea*, versurile lui Virgiliu, Terenţiu, Horaţiu şi Marţial, scrierile lui Lucian sau Valerius Maximus, istoriile lui Tit Liviu sau Quintus Curtius, operele filozofice, fizice şi cosmologice ale lui Aristotel, comentarii la aceste opere de Alexandru din Afrodisia, Temistius, Simplicius sau Ioan Gramaticul. Tot atunci a cumpărat stolnicul opere etice mai vechi, ca *Manualul* lui Epictet, sau mai noi, ca

* Continuare din „Studii", XIX (1966), nr. 4.

[1] Despre biblioteca stolnicului vezi bibliografia din articolul nostru *Un mare iubitor al cărţii : stolnicul Constantin Cantacuzino, 1640—1716*, în „Revista bibliotecilor", XIX (1966), nr. 7, p. 359—362. Studiile la Padova, biblioteca latină şi italiană, relaţiile cu Ferdinand de Marsigli au făcut din stolnic un promotor al relaţiilor culturale româno-italiene. Cf. Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-Vodă Brîncoveanu (1688—1714)*, Milano [f.a.], p. 11 şi urm.

[2] Catalogul Bibliotecii de la Mărgineni împreună cu carnetul de însemnări ale stolnicului din anii de studii a fost publicat de Nicolae Iorga în *Scrierile Cantacuzinilor. Operele stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 1—12 ; recent, C. Dima-Drăgan a descoperit încă un catalog, mai tîrziu şi mai complet al bibliotecii de la Mărgineni, semnalat în articolul său *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie", VI (1964), nr. 2, p. 203, şi descris în studiul aceluiaşi, *Un catalog necunoscut al bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista arhivelor", VII (1964), p. 286—303.

www.dacoromanica.ro

Adagiile lui Erasm. Gîndirea mai îndrăzneață a evului mediu era prezentă prin *Substanța lumii* a lui Averroes, iar cea modernă prin *Logicile* lui Cesare Cremonini și Zabarelli. Astronomia prin *Harta cerului* a lui Paolo Loredano, istoria prin Natalis Comitis, dreptul prin *Instituțiile lui* Iustinian erau de asemenea reprezentate în achizițiile stolnicului.

Aceste cărți urmau să se adauge la Mărgineni, în Prahova, bibliotecii mai vechi înființate de tatăl lui Cantacuzino, postelnicul Constantin. An cu an, în rafturile acestei biblioteci — cea mai veche bibliotecă umanistă românească pe care o putem cunoaște în toate detaliile sale și pe care o putem reconstitui după volumele păstrate și după cataloage — s-au adunat alte opere de seamă. Sporirea acestei biblioteci a fost o preocupare constantă a stolnicului. Corespondenții săi din Padova, Veneția sau Viena, prietenii săi cărturari — ca Ferdinand de Marsigli din Bologna[3], istoricul sîrb George Brancovici[4], fratele acestuia Sava, mitropolit la Alba-Iulia, medicul grec Iacob Pylarino[5] sau învățatul englez Edmond Chishull[6] — erau tot atîtea izvoare de achiziții de cărți cumpărate sau dăruite. Campaniile militare la care participau trupe românești nu puteau întrerupe pasiunea bibliofilă a stolnicului. Ostașii care fuseseră la asediul Cameniței în 1672, la asediul Vienei în 1683[7], ca și curuții lui Tököly în 1691, îi aduc cărți scumpe, păstrate apoi cu grijă la Mărgineni.

Biblioteca stolnicului era un bun de care, prin lectură sau daruri, s-au folosit apoi mulți iubitori de cultură români sau străini. Însemnări pe cărți, ca aceea din 1696 a lui Damaschin al Rîmnicului pe un exemplar din *Conciones* a lui Didacus de la Vega (Veneția, 1604) pe care-l citise[8]; scrisori din 1708, 1712, 1713 prin care stolnicul își anunță prietenul, Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, că îi trimite „un calendar de Tîrnovo [Tyrnavía] zis

---

[3] Lui Ferdinand de Marsigli îi cerea stolnicul opera lui Segneri (cf. M. Ruffini, *L'influenza*, p. 190 192). Prietenul italian i-a împlinit cererea pentru că aflăm în *Catalogul bibliotecii de la Mărgineni*, sub nr. 79, iar acum în Biblioteca Liceului „N. Bălcescu" (cota 11 187, 26 587) trei volume din opera celebrului predicator iezuit contemporan cu stolnicul, *La manna dell'anima*, Bologna, 1682, cu frumosul *ex libris* cantacuzinesc.

[4] Cf. Corneliu Dima-Drăgan, *Cultural relations between the serbian Chronicler George Brankovich and the Stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revue des études sud-est européennes", II (1964), nr. 3 4, p. 553 560. Prin Francisc Lugasi cerea în 1706 din Transilvania opera istorică a lui Wolfgang Bethlen, după ce avea pe Bonfinius, Istvanfi, I. Bethlen (cf. I. Minea, *Ceva despre Constantin Cantacuzino stolnicul*, în „Cercetări istorice", VIII—IX (1932 1933), nr. 2, p. 77).

[5] Este cunoscuta *Chronica, succintim comprehendentia res memorabiles...*, de Johannes Nauclerus, Colonia, 1544, astăzi la Biblioteca Academiei, volum trecut de la mitropolitul Dosoftei la Iacob Pylarino, care-l dăruiește apoi stolnicului (I. Bianu, *Însemnări autografe scrise într-o carte veche de Dosofteiu Mitropolitul Moldovei (1663—1686)*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. lit., 36 (1915), p. 155 160). Stolnicul va cita din „Nafelir" în a sa *Istoriia Țării Rumânești*.

[6] Este *Il cardinalismo di Santa Chiesa*, partea a III-a, 1668, azi la Biblioteca Academiei, purtînd *ex libris*-ul cunoscutului învățat englez.

[7] Este vorba de un manuscris din 1370 al operei lui Guillaume Durand, *Rationale divinorum officiorum*, descris de Al. Ciorănescu, *Un manuscris latin adus de la asediul Vienei în Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cercetări literare", I (1934), p. 120. Manuscrisul e păstrat astăzi la Biblioteca Academiei, secția manuscrise.

[8] Didacus della Vega Toletanus, *Conciones quadragesimales vespertinae super septem poenitentiales psalmos*, Venetiis, 1604, exemplar în Biblioteca Academiei, provenit din biblioteca de la Mărgineni. Pe forzaț, însemnarea episcopului Damaschin al Rîmnicului: „Să să știe cînd au învățat jupînul Ștefăniță la dascălul Ermonah Damashin, mai d<ni> 8, 7204 (1696)".

www.dacoromanica.ro

al Astrofilului"[9], apoi alte calendare; cărți dăruite de el găsite în biblioteci din Țara Românească, Transilvania și Moldova, arată că stolnicul transmitea cu bucurie lumina cuprinsă în volumele bibliotecii sale. După moartea sa, în 1716, biblioteca a fost obiectul disputelor pasionate ale altor bibliofili, în primul rînd Nicolae Mavrocordat, care își sporește biblioteca de la Văcărești cu o bună parte din cărțile stolnicului [10]. Efortul depus în prezent pentru reconstituirea bibliotecii de la Mărgineni scoate la iveală și avatarurile neașteptate ale acestor cărți transmise necontenit între oameni care le cunoșteau valoarea.

Din biblioteca sa stolnicul a făcut însă și un cabinet de lucru științific, literar și politic. Principala operă rămasă din acest laborator a fost *Istoriia Țării Rumânești*[11].

Constantin Cantacuzino reia și amplifică marile teme ale literaturii noastre istorice a secolului al XVII-lea. Scriind o *Istorie a Țării Rumânești*, deci a Munteniei, autorul știe că va trata numai despre o parte a poporului român, în realitate mult mai numeros. Dar pentru epoca anterioară separării lui în state deosebite, *poporul român întreg* va fi subiectul cărții, care, de altfel, nu va depăși perioada popoarelor migratoare. Așezarea geografică a românilor, numele lor, originea și unitatea acestui popor sînt elementele ce compun prima parte a unei opere care, începînd printr-o discuție a izvoarelor și a opiniilor anterioare, este prea puțin o expunere istorică.

Prin români, spune autorul, „înțeleg nu numai cești aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt, și moldovenii și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și ceva osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi . . . iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură"[12]. Mai sînt români, arată stolnicul, în Peninsula Balcanică, „carii să tind în lung de lîngă Ianina Ipirului pînă spre arbănași lîngă Elbasan"[13]. Ei sînt, după autor, urmașii unei populații dislocate din Dacia de Galienus în 271. Sînt puțini la număr, trăiesc sub aceeași apăsare politico-socială ca și grecii și sînt complet ruralizați. Pot fi recunoscuți după nume și limbă. Descriindu-i, desigur din informații directe, stolnicul face o nouă dovadă de patriotism, apărîndu-i cu căldură de calomniile ce circulau pe seama lor.

Demonstrarea originii romane a românilor are pentru Cantacuzino un înțeles științific, dar și unul politic : urmași ai poporului care a stăpînit cîndva lumea, românii moștenesc noblețea acelei civilizații. Așa cum „dupre Alexandru Macedon voievozii lui cei mai aleși prin țările cele mai mari și mai bune în Asiia au rămas și s-au așezat, . . . așa și aici dară au

---

[9] Scrisori ale stolnicului către Hrisant Notaras din septembrie 1708, noiembrie 1712 și 27 ianuarie 1713 la Hurmuzaki, *Documente*, XIV$_3$, București, 1936, p. 58, 102 și 110.

[10] „. . Cele mai multe cărți [din biblioteca stolnicului] s-au rădicat dă Niculae-vodă și le-au dus la Vivliothichi al său ce făcuse la Țarigrad" (*O descripție a Țării Românești din secolul al XVIII-lea, anonimă*, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III, București, 1901 ; cf. și I. Popescu-Teiușan, *Vechea bibliotecă a Colegiului popular „N. Bălcescu" din Craiova*, în „Studii și cercetări documentare și bibliologie", VI (1964), nr. 2, p. 187).

[11] Păstrată în mss. rom. nr. 441 și 3 443 ale Bibliotecii Academiei, opera stolnicului a fost publicată acum în urmă de M. Gregorian în ed. *Cronicari munteni*, vol. I, București, 1961, p. 1—79. Detalii despre mss., ediții și istoria atribuirii, la N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, 1945, p. 271—172.

[12] C. Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, ed. M. Gregorian, p. 52.

[13] *Ibidem*, p. 45.

www.dacoromanica.ro

rămas de aceia [romani] şi pînă în vremile de pre urmă s-au tras"[14]. De la Roma în Dacia „mari oameni şi de mari neamuri veniia"[15]. Legenda transmisă de Simion Dascălul, cunoscută prin cronica lui Ureche procurată în Moldova, e respinsă cu indignare. Ipoteza că moldovenii înşişi s-ar trage din păstori maramureşeni e tratată cu ironie[16]. Cantacuzino vrea să ateste o origine nobilă românilor, de aceea chiar cînd părăseşte discuţia despre vechea Dacie pentru că „nici putinţă-mi iaste a şedea pre toţi cîţi scriu de această Dachie, şi astăzi de aceşti valahi, cum le zici, aici să-i aduc"[17], pentru demonstrarea adevărului privind romanitatea noastră nu precupeţeşte nici un rînd. Ideea pe care o apără este lapidar exprimată în fraza „iară noi rumânii sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie, den carii Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus şi l-au pierdut; şi apoi şi alalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr-acelora rămăşiţă să trag pînă astăzi rumânii aceştea"[18].

Tratînd poporul român din provinciile istorice ca pe o unitate, aceleaşi consideraţii ştiinţifice şi apologetice îl fac pe autor să atace sporadic probleme sociale şi naţionale. Cu mult realism el menţionează asimilarea străină în ţările române, mai ales în rîndurile clasei dominante. Cunoaşte asuprirea socială a românilor din Transilvania, reduşi la condiţia de iobagi, ca şi desnaţionalizarea aristocraţiei româneşti prin trecere la calvinism. Descrie cu simpatie suferinţele grecilor şi românilor din Imperiul otoman.

Problemei originilor poporului român îi este asociată aceea a continuităţii sale în Dacia. Împotriva teoriei retragerii romane în sudul Dunării ridică obiecţii ştiinţifice. Cum putea o populaţie înfloritoare „moştenirile lor cele înţelenite de atîţia ani să le lase şi să meargă de a se aşeza pentr-alte locuri mai aspre şi mai seci?"[19]. Iar dacă toţi s-ar fi retras, cum se explică prezenţa românilor la nord de Dunăre şi în Transilvania? Cantacuzino acceptă o retragere parţială sub Galienus în 271, care-i explică populaţia cuţovlahă din Peninsula Balcanică. Dar continuitatea românilor în Dacia o afirmă ca pe o realitate istorică şi ca pe un argument în favoarea însuşirilor remarcabile ale poporului român. „Însă nu puţină mirare iaste la toţi cîţi scriu de aceasta, nici la cîţi bine vor socoti de aceşti rumâni, cum s-au ţinut şi au stătut pînă astăzi aşa, păzindu-şi şi limba — şi cum au putut şi pot şi pămînturile acestea lăcuiesc? Care acestea la puţine limbi şi neamuri se vede. Şi mai vîrtos atîtea roduri de oameni, streine şi varvare, preste dînşii au dat şi au stricat, cari peste alţii aşa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai ştie, nici să mai pomeneşte de aceia... Iară ei tot au stătut şi s-au ţinut cum sînt..."[20].

Din această evidenţă a rezistenţei poporului român degajă stolnicul explicaţia rolului său istoric. După încetarea stăpînirii romane, arată autorul, populaţia romanizată, „acei rumâni dachi ce era aici şi al lor traiu şi starea îşi cerca, şi cît au putut a să ţinea au nevoit, moşteni

[14] *Ibidem*, p. 29.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, p. 51—52.
[17] *Ibidem*, p. 34.
[18] *Ibidem*, p. 52.
[19] *Ibidem*, p. 44.
[20] *Ibidem*, p. 68.

www.dacoromanica.ro

vechi şi întemeiaţi acestor pămînturi socotindu-se că sînt; pentru că prin sute de ani trecuse şi să rădăcinase în toată Dachia lăcuind şi şezînd"[21].

Reiese că stolnicul aşează înfiinţarea primelor formaţii politice locale în perioada apariţiei popoarelor migratoare şi cu elementele de administraţie, legislaţie şi organizare militară moştenite din timpul dominaţiei romane. „Aşadară, aceştea, domnii şi voievozii lor avîndu-i şi legi bune ţiind şi păzindu-le, şi încă şi buni ostaşi fiind, şi ţara lor osebi au început a-şi păzi, hotarăle lor mai tare a le ţinea, nimănui nici ei vrînd atîta a să mai suspune"[22].

În scrierea istoriei sale stolnicul are ţinuta şi criteriile cercetătorului modern. Iniţiativa sa este datorată *curiozităţii*, *patriotismului* şi *raţiunii politice*: el vrea să deslueşască întunericul ce dăinuie asupra trecutului românesc pentru că, după cum constată, „orbi, muţi, surzi sîntem de lucrurile şi faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat şi s-au făcut"[23]; din această pricină, despre Ţara Românească „cine cum îi iaste voia poate şi zice şi scrie. Căci că nu iase nimeni, nici cu condeiul, nici cu palma, a-i sta împotrivă şi a-i răspunde"[24]. Dar istoria are şi o funcţie politică actuală: evenimentele trecute „de nevoie încă le era şi ne iaste a le şti, pentru ca să putem şi traiul vieţii noastre a tocmi"[25].

El premerge scrisul cu o largă documentare şi o severă critică a izvoarelor. „Cît am ostenit, cît am cercetat — mărturiseşte istoricul —, cît am întrebat şi de ştiuţi şi de bătrîni domiriţi şi înţelepţi şi în tot chipul m-am trudit şi pentr-alte părţi şi cu cheltuială am nevoit, ca doar aş fi aflat vreun istoric carele şi de ţara aceasta, de începătura ei, şi de lăcuitorii ei şi domnitorii ei, carii cît şi cum s-au purtat, şi de obiceaiurile lor şi de legile ei, şi de altele multe ce într-însa să vor fi aflat, carele să scrie pe amănuntul toate şi cu de-adinsul, precum de alte ţări fac şi scriu pe larg toate"[26]. Izvoarele precedente i se par însă insuficiente. El nu ignoră nici un gen de surse: *letopiseţele*, redactate însă cu „neştiinţă" sau „neîngrijire"; *documentele*, „hrisoavele domnilor ce sînt pre la boierime şi pre la mănăstiri date şi la sate"; numărul lor mare înspăimîntă, pentru că „cine iaste acela să poată şedea toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu şi cum scriu, ca să poată dintr-însele aduna să istorească lucrurile ce au fost ale ţării?"; cuprinsul lor informativ este redus, „pentru că răsîpit lucru şi foarte pe scurt zic şi fără cap povestesc şi numai de un lucru vorbesc, adecăte au de cela cui să dă, au de cel ce dă"; *cîntecele populare* nu sînt izvoare sigure, „că şi acelea nu numai ce au laudă mai multă, au hulesc..., ci şi foarte împrăştiiat şi prea pe scurt pomenesc lucru"; *cărţile populare* sînt mai mult „o gîndire şi o aflare de o mare grămadă de minciuni, precum vedem în cea *Alexandrie* ce-i zic". Aceste avertismente nu sînt cu totul negative, ci doar restrictive, pentru că stolnicul însuşi anunţă că va folosi letopiseţul ţării, chiar aşa „scurt, întunecat şi fără

[21] *Ibidem*, p. 67.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*, p. 5.
[24] *Ibidem*, p. 8—9.
[25] *Ibidem*, p. 5.
[26] *Ibidem*, p. 4 şi urm. (citatele despre izvoarele istoriei).

www.dacoromanica.ro

orînduială cum iaste". El adaugă sursele externe: „dupe la istoricii streini, pe la greci, pe la léşi, pe la unguri şi pe la alţii voi umbla a cere şi a mă îndatori", sfătuind însă folosirea cu prudenţă şi a acestora.

Caracteristică, la stolnic, este preferinţa pentru informarea recentă fie şi orală, din surse sigure: „Însă mie, den om de credinţă şi de cinste şi aceasta şi altele ca aceasta auzind şi mai proaspete încă fiind, îmi iaste mai mult a crede decît cele ce să citescu prea vechi şi sînt în păréri" [27].

În opera sa sînt folosiţi nu mai puţin de 26 de autori antici (Tit Liviu, Diodor Siculus, Quintus Curtius, Strabo, Dio Cassius, Iordanes), medievali (Procopiu, Tzetzes, Zonara) sau mai aproape de epoca lui (Nauclerius, Filip Cloverius, Ioan Sleidanus, Noel Conti, I. Carion, Marius Honoratus, Filippo Buonaccorsi, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Ioan şi Wilhelm Blauw). Sînt prezenţi majoritatea autorilor care, tratînd despre istoria Ungariei sau Poloniei, au contribuit şi la aceea a ţărilor române: Bonfinius, Martin Cromer, Laurenţiu Toppeltin, Nicolae Olahul, Avraam Bacşai, Callimaco Esperiente, Ioan Sambucus, Mihail Reti Napolitanul. Umanistul împodobeşte însă expunerea şi cu citate din poeţi, iar cronicarul se referă uneori la izvoarele sacre. De aici referinţele la *Biblie*, la Ovidiu sau Plutarh. Dintre români e folosit Ureche şi *Letopiseţul ţării*, astfel menţionat, fără altă precizare.

Efortul stolnicului de a da un tablou coerent şi cît mai complet pentru perioada cea mai întunecată din istoria poporului nostru impune prin rezultatele sale. O documentaţie răbdătoare, o atentă critică a izvoarelor, completarea cu judecăţi cumpănite a lacunelor l-au ajutat pe autor să-şi atingă scopul pentru întreaga parte pe care a apucat s-o redacteze. Cu mijloacele puţine de informare şi metodă ale timpului său nimeni n-ar fi putut ajunge la rezultate mai bune. Încheierile sale sînt însă mai aproape de adevăr decît tot ceea ce spuseseră predecesorii săi români sau străini care au scris despre trecutul nostru. Multe din ideile stolnicului au căpătat prin eforturile istoriografiei române moderne o mai bună bază documentară, dar nu s-au modificat în esenţa lor.

Istoriia Ţării Rumâneşti nu este însă numai o înfăţişare veridică a unei părţi din trecutul nostru; modul alcătuirii şi ideile secundare, stilul şi vocabularul sînt la fel de noi şi valoroase pentru istoria culturii româneşti. Autorul are un plan croit, ca şi *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, după alte tipare decît vechile cronici: numele ţării; dacii; campaniile lui Traian; descrierea Daciei; ocupaţia romană; formarea poporului român şi numele acestui popor; sfîrşitul ocupaţiei romane; venirea hunilor. Expunerea însăşi este premearsă de analiza izvoarelor pe categorii şi de prezentarea raţiunilor cărţii.

Nici un izvor nu este acceptat necritic şi multe sînt înlăturate. Confruntarea surselor este însoţită de comparaţia situaţiilor. Colonizarea Daciei cu romani aduce aminte autorului de colonizarea macedoneană; raportul dintre români şi romani e comparat cu acela dintre grecii moderni

[27] *Ibidem*, p. 74; informatorul (despre originea ungurilor) era cronicarul sîrb Gheorghe Brancovici, fost în solie la Moscova în 1668, care remarcase afinităţi de limbă maghiaro-tătare.

www.dacoromanica.ro

şi cei vechi; persistenţa conştiinţei şi a limbii române este judecată prin situaţia altor popoare contemporane dacilor, a căror urmă s-a pierdut sub stratul noilor veniţi. Lipsa izvoarelor e suplinită de judecăţile istorice ceea ce face adesea din operă nu o expunere, ci o argumentare.

În faţa filelor albe, acest cărturar care a citit atît de mult şi a scris atît de puţin nu poate rezista ispitei şi adesea părăseşte firul istorisirii pentru digresiuni nu lipsite de interes. Aşa intră în carte detalii despre Imperiul roman şi fazele puterii sale, războaiele lui Aelius Adrianus în Siria şi Palestina şi insurecţia lui Ben Koscheba, starea grecilor sub dominaţia otomană sau concepţii de filozofie istorică ale autorului.

Citind, ca şi predecesorii săi, *Biblia* şi explicînd fenomenele neînţelese prin voinţa divină, stolnicul plăteşte tribut, desigur, concepţiei idealiste a istoriografiei medievale. Dar *est modus in rebus* : pentru el *Biblia* este de mai multe ori numai izvor de fapte istorice, iar în idealismul său autorul aduce, totuşi, o concepţie nouă care-l apropie de cugetarea modernă, aceea a evoluţiei istorice, a trecerii statelor prin trei „stepene", a creşterii, staţionării şi decadenţei şi această idee este formulată de el înainte de Cantemir [28]. El crede într-un temei al legii a cărei nesocotire atrage pieirea marilor imperii : „Din neorînduială, din nedreptate şi din răutate se strică şi se mută împărăţiile" [29]. Opera lui Cantacuzino cuprinde o pledoarie pentru *lege* şi contra forţei, ceea ce explică osîndirea tiranilor, „acei cruzi tigri şi veninaţi balauri, stîrpituri şi terata [monştri] din neamul omenesc". Este în această pledoarie pentru lege o limită a concepţiei stolnicului, care avea iluzia că respectul legii poate salva ordinea feudală de pieire ca şi de tulburări sociale. „Bunii şi drepţii — scrie el —, au legi puse şi nemişcate le ţin ca să poată sta politia şi soţiirea omenească ca nici cei tari şi mari să nu asuprească şi să nu calce pe cei mai slabi şi mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască şi să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească şi să ia fără de tocmeală şi fără de lege" [30]. Vorbeşte aici aristocratul care ţine la dominaţia clasei lui, dar îngrădirea acestei dominaţii între drept şi morală era o teză nouă în climatul de abuz şi bun plac al feudalilor balcanici ai timpului.

În 1700 este imprimată la Padova harta Ţării Româneşti, alcătuită de stolnic, cu titlul (în greceşte) : *Tabula geografică a prea înălţatei domnii a Ungrovlahiei împărţită în şaptesprezece judeţe, după descrierea şi forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învăţatul şi prea înţeleptul boier, stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru documentarea prea eminentului medic filozof Ioan Comnen.* Tipărită de Hrisant Notaras şi dedicată lui Constantin Brîncoveanu, harta este, după avizul cercetătorilor, prin bogăţia informaţiilor sale, „cea mai bogată din cîte se făcuseră pînă atunci asupra Munteniei, întrecînd prin varietatea elementelor ei chiar şi pe multe din cele următoare" [31].

---

[28] „... Toate cîte sînt, în naştere şi în stricăciune stau" (*ibidem*, p. 56) sau „înfăşurîndu-se şi desfăşurîndu-se de la zidirea lumii" (*ibidem*, p. 57), pasaje în care întîlnim concepţiile despre *generatio et corruptio*, imaginea spiralei care se înfăşoară şi se desfăşoară, elemente preţioase pentru definirea gîndirii stolnicului.

[29] *Ibidem*, p. 51.

[30] *Ibidem*, p. 50—51.

[31] *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino* a fost analizată de prof. univ. Constantin C. Giurescu, în studiul cu acest titlu publicat în *Revista istorică română*, XIII (1943), p. 1—28, de unde ne-am luat informaţiile.

www.dacoromanica.ro

Datele consemnate de autor sînt de ordin fizic, politic, economic şi arheologic, ceea ce corespunde intereselor omului politic şi ale cărturarului. În afara reliefului şi a reţelei hidrografice, harta prezintă hotarele ţării şi împărţirea administrativă internă, 23 de oraşe şi tîrguri, reşedinţele politice şi ecleziastice, 526 de sate, 73 de mănăstiri, apoi bogăţiile minerale, vinicole, silvicole, podurile şi, în sfîrşit, monumentele istorice: drumurile romane de la Celei şi Islaz spre Rîmnicul-Vîlcea, podul lui Traian de la Turnu-Severin, cel al lui Constantin cel Mare de la Celei, ruinele de la Turnu-Măgurele, Turnu-Roşu şi Călugăreni.

Această operă, care dovedeşte pe lîngă metoda ştiinţifică a stolnicului şi cunoaşterea desăvîrşită a ţării, a folosit apoi erudiţilor străini, ca epigrafistului englez Edmond Chishull, care o citează în 1702, sau profesorului lui Cantemir, Meletie din Arta, apoi lui Hrisant Notaras, i-a servit negreşit ca model lui Dimitrie Cantemir şi este retipărită în traducere italiană de Anton-Maria del Chiaro în lucrarea *Istoria de le moderne rivoluzioni della Valachia* (Veneţia, 1718). În 1771 o citează geograful francez d'Anville, în *Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan*.

Stolnicul a fost la fel de preocupat de toate perioadele istoriei noastre şi de toate manifestările poporului român. Lipsa de timp, numeroasele activităţi publice, poate dorinţa unei informări mai ample l-au împiedicat să termine opera începută. Dar interesul său îl mărturiseşte împingerea investigaţiilor istorice dincolo de perioada hunilor, în informaţiile pe care le furnizează lui Marsigli. Savantul bolognez, care a fost considerat „primul arheolog al românilor", a datorat negreşit stolnicului introducerea sa în antichităţile Munteniei [32]. Iorga a presupus şi existenţa unei părţi pierdute din *Istoriia Ţării Rumâneşti*, a cărei prezenţă o recunoaşte în scrieri mai tîrzii.

La opera istorică şi geografică a stolnicului se adaugă cea filologică. O notă din *Biblia lui Şerban* îl numeşte printre colaboratorii de seamă ai traducerii şi nu este exclus ca tocmai el să fi primit manuscrisul iniţial al acestei traduceri datorite, cum ştim, spătarului Milescu, cunoscut al lui Cantacuzino [33]. Prefaţa însăşi a ediţiei este neîndoielnic alcătuirea

---

[32] În Biblioteca Universităţii din Bologna se păstrează *Întrebările contelui Marsigli şi răspunsurile stolnicului Cantacuzino* privind probleme din istoria românilor din 1694 (fondul Marsigli, ms. 57, f. 192 şi urm., semnalat de N. Iorga, *Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. ist., XXI (1898—1899), p. 69—75); un *Catalogo di principi della Valahia (1290—1694)* şi un *Catalogo dei principi di Moldavia (1395—1694)*, ambele scrise în 1694 la Bucureşti (ms. 57); o scrisoare a stolnicului către Marsigli cu ştiri politice din Imperiul otoman (acelaşi an, ms. 57, f. 203 şi urm.); cf. şi *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 41—59. Pentru contribuţia lui Marsigli la arheologia românească vezi D. Tudor, *Castrele romane de la Jidava lîngă Cîmpulung în Muscel*, Bucureşti, 1938, 29 p. (extras din „Bucureşti", II, 1936), şi Dinu Adameşteanu, *Il primo archeologo della Romania — Luigi Ferdinando Marsigli*, Roma, 1942, 9 p. (estratto dalla rivista „Roma", anno 1942, fasc. XII — dicembre, referinţă comunicată de acad. C. Daicoviciu).

[33] Pentru contribuţia stolnicului la traducerea *Bibliei lui Şerban*, vezi N. Iorga, *La Biblia lui Şerban Vodă*, în „Revista istorică", XXIV (1938), p. 193—196, şi V. Cândea, *Nicolae Milescu şi începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în „Limbă şi literatură", 7 (1963), p. 67—68, n. 4.

www.dacoromanica.ro

lui[34]. Fraţii Greceanu îl evocă recunoscători pentru ajutorul primit la tălmăcirea *Mărgăritarelor* lui Hrisostom şi a *Pravoslavnicei mărturisiri*[35].

De un interes filologic şi stilistic este şi *Molitva către Dumnezeu Săvaot, foarte de folos, scoasă de pre grecie pre limba rumânească de dumnealui Constantin Cantacuzino Stolnicul*, publicată în *Acatistierul* de la Rîmnic din 1746[36]. Remarcabil prin limba curată şi fraza curgătoare, textul este un document al luptei pentru introducerea limbii româneşti în biserică prin eforturile cărturarilor noştri umanişti.

Dar capitolul cel mai întins din *Operele complete* ale stolnicului îl va constitui *corespondenţa sa*. Mai numeroasă decît am crede, din această importantă contribuţie adusă de stolnic la istoria europeană a vremii sale se descoperă mereu noi fragmente. Ea va fi însă, negreşit, partea cea mai greu de definitivat din moştenirea literară a lui Constantin Cantacuzino, pentru că numai o cercetare atentă a arhivelor otomane va putea scoate la iveală zona încă total necunoscută a relaţiilor sale prin rapoarte, memorii, mesaje[37].

Alături de această operă politică şi culturală trebuie aşezată cea educativă. Reluarea recentă a cercetărilor privind înfiinţarea Academiei domneşti a permis punerea într-o şi mai vie lumină a rolului pe care l-a

---

[34] Şi epistola dedicatorie a lui Dositei din *Biblia lui Şerban* pare alcătuită de stolnic (vezi N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. VI, Bucureşti, 1940, p. 451—452; V. Cîndea, *art. cit.*, p. 67—68, şi de acelaşi *Semnificaţia politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii", XVI (1964), nr. 3, p. 658—659); pentru alte scrieri ale stolnicului, vezi Carlo Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-rumena e un dizionaretto geografico dello stolnic Constantin Cantacuzino*, în „Revista filologică", I (1927), p. 167—184, şi observaţiile lui Ovid Densuşianu, în „Grai şi suflet", IV (1929), p. 190 şi urm. N. Iorga îi contestă aceste scrieri (*Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, Bucureşti, p. 92, nota), dar îi atribuie o istorie a Veneţiei (*Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „Revista istorică", III (1917), p. 23 24), după Densuşianu care o aflase în manuscrisul unei Cronici a lui Gheorghe Brancovici (*O nouă cronică românească*, în „Revista critică literară", I (1893), p. 366). Identificarea lui Constantin Cantacuzino cu Ioan Romanul-Frîncul, cunoscutul traducător de calendare pentru Brîncoveanu (propusă de D. Mazilu, *Alcătuitorul calendarelor lui Brîncoveanu*, în „Gazeta cărţilor", IV (1934), p. 9 10) a fost argumentat respinsă de I. Virtosu, *Foletul novel, catendarul lui Constantin Vodă-Brîncoveanu*, Bucureşti, 1942, p. XIX—XXI. O *Cronologie tabelară* atribuită stolnicului de Şt. D. Greceanu, B. P. Hasdeu, N. Iorga şi G. Pascu aparţine de fapt clucerului Dumitrache (vezi Aurora Ilieş, *Autorul Cronologiei tabelare*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Buc., 1965, p. 351).

[35] Mulţumiri pentru traducerea *Mărgăritarelor* lui Ioan Hrisostom îi aduc fraţii Greceanu în predoslovia ediţiei operei, Buzău, 1691 (vezi I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. I, Bucureşti, 1901, p. 320); pentru *Pravoslavnica mărturisire*, Buzău, 1691, predoslovia (I. Bianu şi N. Hodoş, *op. cit.*, p. 323).

[36] Descrierea la I. Bianu şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, t. IV, Bucureşti, 1944, p. 57 58, nr. 88. Retipărită în *Acatistul* de la Rîmnic [1747?], f. 204—214 şi Blaj, 1816, p. 410—418. Semnalînd-o cel dintîi, după un exemplar defectuos, George B. Popescu (*O rugăciune a lui Constantin stolnicul Cantacuzino*, în „Revista istorică", XXV (1939), p. 57—60), crede că volumul în care era imprimată molitva ar fi un *Molitvenic* (cf. şi nota lui Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 58). După cuprins cartea lui Popescu nu poate fi însă decît un *Acatistier*, fără îndoială acela din 1747 (paginaţia corespunde).

[37] Risipită în arhive româneşti, ruseşti, austriece, engleze, italiene (vezi C. Şerban, *art. cit.*), corespondenţa stolnicului pune în lumină nu numai legăturile sale culturale, dar mai ales ideile politice şi metodele diplomatice ale omului de stat. Compararea memoriilor trimise ţarului cu rapoartele sale *concomitente* la Poartă pe care ni le-ar putea eventual dezvălui o cercetare a arhivelor din Istanbul, s-ar dovedi astfel cea mai fericită întregire a cunoaşterii procedeelor diplomaţiei româneşti la începutul secolului al XVIII-lea.

www.dacoromanica.ro

avut stolnicul în această operă, care a aşezat temeliile învăţămîntului superior în ţara noastră [38].

Contemporanii au avut conştiinţa superiorităţii stolnicului prin experienţă, reflecţie şi cultură. Aceste însuşiri i-au fost recunoscute şi de adversari, iar un Radu Popescu, feciorul lui Hrizea, cel ucis în chinuri sub Şerban Vodă, care-l descrie fără simpatie, îl va numi totuşi, după moarte, „răposatul şi vestitul Constantin Cantacuzino, bivvel stolnic" [39].

Autoritatea sa a fost foarte mare şi, după cronicar, Brîncoveanu „îl numea tată, că de multe ori şi noi am auzit pe Constantin Vodă zicînd că eu tată n-am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără cît pe dumnealui tata Constandin l-am cunoscut părinte în locul tătînemeu" [40]. El însuşi va fi uzat de această autoritate, care a definit o lungă perioadă raporturile sale cu domnul.

Mai fin îl caracterizează Cantemir, pentru care stolnicul este, în prosopopeea *Istoriei ieroglifice*, uliul, „brehnacea cea bătrînă, [care] în multe ştiinţe şi meşteşuguri era deprinsă ...[şi care] lucruri învăţa şi îndemna" [41], subliniind astfel experienţa vîrstei, erudiţia, dar şi rolul de sfătuitor al lui Cantacuzino. Principiile etice ale stolnicului sînt de asemenea puse în lumină de cărturarul moldovean: „Brehnacea mai de folos a fi cineva ale sală hotară pe dreptate a păzi decît toată lumea tirăneşte a agonesi socotia", trăsături concordante cu ceea ce se degajă din opera sau activitatea lui Cantacuzino, dar cu atît mai preţioase cînd ele erau recunoscute de un contemporan competent, înrudit ca formaţie şi aspiraţii.

---

[38] „Nu încape îndoială că întemeierea şcolii înalte de limbă greacă este rezultatul *influenţei* pe care stolnicul Constantin Cantacuzino a exercitat-o asupra lui Brîncoveanu, în organizarea ei luîndu-se ca model planul de studii de la Padova" (I. Ionaşcu, *Cu privire la data întemeierii Academiei Domneşti de la Sfîntul Sava din Bucureşti*, în „Studii", XVII (1964), nr. 6, p. 1 271); acelaşi autor propune data de 1694 pentru înfiinţarea Academiei Domneşti (*Învăţămîntul superior din Bucureşti înainte de înfiinţarea universităţii* (1694—1864), în volumul *Universitatea din Bucureşti, 1864—1964* [Bucureşti, 1964], p. 11 şi urm.). Discuţia asupra acestei date a redeschis-o în urmă cu cîţiva ani regretatul Victor Papacostea, în studiul său, *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la şcolile din Bucureşti*, în „Studii", 14 (1961), nr. 1, p. 115—121, propunînd anul 1695. Se ştie că cercetători mai vechi, între care N. Iorga, C. C. Giurescu, N. Bănescu, acceptau ca dată a înfiinţării începutul domniei lui Şerban Cantacuzino; recent, Cl. Tsourkas (*Autour des origines de l'Académie grecque de Bucarest (1675—1821)*, în „Balkan Studies", VI (1965), p. 265—280) reia această teză pornind de la prezenţa în Bucureşti, în 1685 şi excelenta gospodărire a unei mănăstiri din oraş, în acel an, de către învăţatul Ghermanos de Nissa, ceea ce „ne face să ne gîndim la o şcoală pe care Ghermanos ar fi instalat-o în această mănăstire". Cum Ghermanos ar fi venit în ţară în 1675, începuturile Academiei domneşti ar putea fi puse în acel an. Teza are negreşit nevoie şi de alte temeiuri documentare pe care Cl. Tsourkas ne-a informat recent că le posedă şi le rezervă pentru un studiu viitor. Problema n-ar putea fi lămurită, după părerea noastră, decît documentar. Prezenţa în Bucureşti a unor învăţaţi greci şi folosirea limbii greceşti în studii şi traduceri de către clerici sau boieri nu argumentează îndeajuns *înfiinţarea* şi funcţionarea unei şcoli, după cum chemarea de dascăli străini pentru prepararea odraslelor boiereşti sau domneşti (argument al lui C. Dima Drăgan, *Biblioteca stolnicului C. Cantacuzino*, p. 202, n. 3) nu probează *lipsa* unei şcoli publice.

[39] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 283.

[40] *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 120—121.

[41] D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu, vol. I, Bucureşti, 1965.

www.dacoromanica.ro

Aceeași superioritate culturală i-o recunosc străinii capabili să-l compare cu alte medii de cultură. Aprecierile sînt unanim elogioase. Călugărul italian Del Monte, agent al Imperiului habsburgic în Țara Românească, unde a stat 22 de ani, îl cunoaște, împreună cu ceilalți frați Cantacuzini, „învățați și buni filozofi"[42]. Pentru patriarhul Gherasim al Alexandriei, stolnicul este „prea-înțeleptul și întru tot vestitul Constandin, mai dinainte marele stolnic, carele cu frumusețele ai prea înțelepții și dumnezăeștii lui înțelepciuni luminiază toată politiea și bună înzilita ai dumnezăeștii lui străluciri fietecarele ce să apropie la înbunătățatele lui petreceri, cu mare sațiu o dobîndește"[43].

Ambasadorul suedez Hyltéen comunica din Tîrgoviște, la 20 noiembrie 1713, cancelarului său: „Sînt aci cîțiva seniori înțelepți și învățați care au văzut lumea..., în special un unchi dinspre mamă al prințului, contele Cantacuzino, un bătrîn cinstit, care prin studii și călătorii în străinătate a dobîndit o mare experiență și o mare abilitate"[44]. Aceleași calități îi impuseseră în 1702 lui Edmond Chishull: „Un om în vîrstă, care a călătorit în multe părți ale Europei, priceput în discuțiile bisericii lor, ca și în unele științi liberale, bine inițiat în politică... Prin sfaturile lui mai ales, el sprijină pe domnul de acum, spre cinstea și folosul țării"[45]. Pentru cronicarul sîrb Brancovici, stolnicul era „un om de cinste și cu cunoștințe și iubitor de a ști multe"[46]; pentru Hrisant Notaras, patriarhul Ierusalimului, „prea-slăvitul și prea-înțeleptul" Cantacuzino[47].

Eruditul Constantin Daponte îl numește „cel învățat" și „prea înțeleptul"[48]. Răspunzînd la întrebările stolnicului în al său *Manual, despre cîteva nedumeriri* (Snagov, 1697), Ioan Cariofil i se adresează cu „prea nobilului și învățatului arhonte"[49], iar în același an Nicolae Comnen Papadopol Cretanul, în *Praenotationes mystagogicae ex jure canonico sive responsa sex* (Padova, 1697), își închină lucrarea *ad ilustrissimum et excellentissimum Protosebastum imperatoriae nobilitatis Constantinum Cantacuzenum, celsissimi Wallachiae principis avunculum*[50]. La fel „prea-

[42] „Archiva Societății științifice și literare din Iași", V (1893), p. 548.

[43] Episcopul Gheṇadie, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. lit., XII (1889—1890), p. 173—174; cf. și I. Bianu și G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscriptelor românești din Biblioteca Academiei Române*, t. III, Craiova, 1931, p. 39.

[44] Hurmuzaki, *Documente*, IX$_1$, București, 1897, p. 224 și 527.

[45] Edmond Chishull, *Travels in Turkey and back to England*, Londra, 1747, p. 78; cf. și I. Bianu, *Un épigraphiste anglais en Valachie*, în „Revue historique du sud-est européen", I (1924), p. 405 și N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, București, 1928, p. 73—74.

[46] Cf. N. Iorga, *Despre cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „Revista istorică", III (1917), p. 24.

[47] *Apud* Mario Ruffini, *L'influenza italiana...*, p. 25.

[48] *Cronicul lui Chesarie Daponte*, la C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, București, 1888, p. 173 și 111.

[49] Cf. I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 349. Pentru relațiile stolnicului cu Ioan Cariofil, vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, 1939, p. 183. *Manualul* a fost tradus și în românește sub titlul *Întrebări ale blagorodnicului dum. pan Constandin Cantacuzino în prima jumătate a secolului XVIII-lea* (ms. rom. 458 al Bibliotecii Academiei, descris la I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești din Biblioteca Academiei*, t. II, București, 1913, p. 184—185; cf. în același fond ms. fost Gaster nr. 56; cf. și *Bis. Ort. Rom.*, 1905, nr. 7).

[50] Cf. Emile Legrand, *Bibliographie hellénique... du XVII-e siècle*, t. III, Paris, 1895, p. 51, nr. 675.

www.dacoromanica.ro

nobilul, prea-înțeleptul și prea-învățatul domn" este stolnicul în dedicația *Vieții prea-cuviosului și nemuritorului împărat și autocrat al romeilor Ioan Cantacuzino*, alcătuită de Ioan Comnen în 1699. Epigrama, în versuri eroice, întărește prețuirea autorului:

„Bucură-te, Constantine, vestit cunoscător al științei,
Vlăstar al vechilor Cantacuzini.
Așa străbun ai avut, mai mare decît alți împărați,
Dar nici tu nu ești mai prejos decît dînsul
Nici ca făptură, nici ca fire, nici ca minte, nici ca fapte.
Cum a fost acela față de Andronic, așa și tu față de Brîncoveanu"[51].

Această amintire va fi păstrată în familie și transmisă apoi de Mihai banul, genealogistul Cantacuzinilor: stolnicul este numit cu mîndrie „mare filozof", care „din copilăria sa a fost dat cu totul asupra învățăturii". Se evocă, exagerîndu-se, studiile în străinătate și cunoștințele poliglote. Acest portret de familie este al unui cărturar care, pentru pasiunea studiului și a colocviului „cu dascălii, cu spudeii și cu bărbații procopsiți", fuge de demnități și de viața politică. Cei din jur l-ar fi împins către activități pe care nu le dorea, Șerban, dîndu-i întîietatea în divan, „protocatedria" și conducerea cancelariei diplomatice, Brîncoveanu avîndu-l prim sfetnic, împreună cu Mihai Spătarul[52].

Este o interesantă coincidență faptul că cei doi membri ai familiei Cantacuzino, cei doi Constantini — postelnicul și stolnicul —, cei mai îndreptățiți să rîvnească domnia prin mijloacele și calitățile lor, prin avere și relații, cultură și viziune politică, au preferat să lase locul altora și să participe la treburile publice dintr-un loc secundar. Atitudine justificată, desigur, de conștiința nesiguranței domniei pe care, cum crede Iorga, a avut-o postelnicul, cînd a lăsat locul lui Grigore Ghica[53] și, la fel, stolnicul, care preferă pe Brîncoveanu în scaun după moartea fratelui său Șerban. Dar se poate ghici în comportarea constantă a Cantacuzinilor și un alt motiv, justificat de istoria acestei familii înainte de așezarea în Moldova și Țara Românească: este acel ideal înalt al restaurării Imperiului de jos, renăscut din cenușa pustiirii otomane. Această idee le-o conservă conștiința descendenței lor imperiale, pe care Cantacuzinii o vor cultiva totdeauna; cultura bizantină cuprinsă în frumoase biblioteci, salvate chiar sub turci, și din care Anton Cantacuzino vindea în 1554 manuscrise călătorilor europeni, iar fiul său Gheorghe în 1577 și 1579; exemplul înaintașilor, a căror memorie o păstrează neștearsă, ceea ce explică însărcinarea dată lui Ioan Comnen de a alcătui *Viața împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino*. În Țara Românească familia venise pentru salvarea sa și a averii primejduite în Constantinopol, pentru continuarea în acest refugiu al turcocrației a unei opere în a cărei împlinire credeau. De aceea, pentru postelnic, ca și pentru fiul său stolnicul, domnia e un instrument, iar nu un scop; spre ea poate năzui unul din șase frați, ca Șerban, dar nu creierul familiei, Constantin stolnicul, care trebuie protejat de

[51] Cf. N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. ist., XX (1897—1898), p. 220.
[52] Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 292—293.
[53] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. LXX—LXXI.

www.dacoromanica.ro

vicisitudinile tronului. Iar pentru Şerban însuşi domnia Ţării Româneşti e numai o treaptă spre un scaun mai înalt, pentru dobîndirea căruia era gata, în 1688, să treacă la acţiuni pripite şi fără folos, de care îl fereşte o moarte grabnică.

Constatarea de mai sus ne îngăduie o caracterizare generală a operei stolnicului, ca şi surprinderea unui plan politic sud-est european pe care-l vom putea urmări pînă la începutul secolului al XIX-lea.

Cantacuzinii aşezaţi în Ţara Românească sînt la început, pînă la împămîntenirea lor deplină, exponenţii acelei convingeri care a hrănit cel puţin două secole speranţele oamenilor politici greci din cuprinsul turcocraţiei, şi anume că lupta pentru eliberare poate porni cu cei mai mulţi sorţi de izbîndă din Moldova şi Ţara Românească. Ideea era îndreptăţită de mai multe împrejurări: cele două ţări se bucurau de autonomie internă, cu toate facilităţile de ordin economic, politic sau de organizare militară ce decurgeau de aici; ele erau vecine cu marile puteri ce se ridicau împotriva Imperiului otoman, Austria şi Rusia, de unde se putea aştepta sprijin militar; poporul român nutrea aceeaşi nădejde a eliberării; în afara tradiţiei de luptă a secolului al XV-lea şi al XVI-lea, cel următor se deschisese prin epopeea lui Mihai Viteazul, iar flacăra luptei, gata să fie reaprinsă de Matei Basarab, strălucise o vreme în anii lui Mihnea al III-lea. Nu se putea conta pe boierii mari, ceea ce explică înlăturarea lor în 1659 de Mihnea, ca şi conflictele ulterioare dintre partide favorabile alianţelor europene şi cele fidele Porţii. Dar, din toate punctele de vedere, cele două ţări române reprezentau cea mai bună bază de pornire a luptei de eliberare [54].

Nu este locul să dezvoltăm aici desfăşurarea acestei convingeri, care explică atenţia particulară acordată ţărilor noastre de arhonţii constantinopolitani, prezenţa pe tronul lor a unor voievozi de această origine încă înainte de epoca fanariotă ca Mihnea al III-lea, Radu Leon, Ghiculeştii, Vasile Lupu, stabilirea la noi a numeroase familii, între care şi Cantacuzinii, ca şi frecventele călătorii ale unor prelaţi ca Dositei al Ierusalimului sau Hrisant Notaras, care nu veneau numai pentru subsidii, cît şi, mai ales, pentru împlinirea unui ideal politic. Acţiunile de politică externă ale domnilor fanarioţi, ca şi declanşarea insurecţiei eteriste aici, în Moldova şi Ţara Românească, mai degrabă decît în Moreea, cum se hotărîse iniţial [55], vor trebui de asemenea incluse în analiza rolului Principatelor în istoria luptei de eliberare a grecilor, ca şi a Europei de sud-est în general.

Este neîndoielnic că postelnicul Cantacuzino, ca şi fiii săi, au urmărit împlinirea unui asemenea plan. Toţi Cantacuzinii sînt credincioşi obiectivului eliberării populaţiilor asuprite din Imperiul otoman şi contemporanii lor îi privesc drept conducători ai acestei lupte. Numele de „stîlp al naţiunii greceşti" pe care-l purtase cu un veac înainte Mihai Cantacuzino reînvie în elogii, epigrame şi dedicaţii pe seama lui Şerban sau a stolnicului. Pentru grecii asupriţi ei nu încetaseră a fi nişte luptători pentru dezrobire ai neamului lor.

---

[54] N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucureşti, 1935, p. 126, 142, 179, 181 şi urm.

[55] A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 126–128.

www.dacoromanica.ro

Fără a părăsi niciodată ideea eliberării popoarelor din Europa de sud-est stolnicul se arată însă, o dată cu maturizarea gîndirii sale, purtătorul unei viziuni mai complexe, rezultată din împămîntenirea lui desăvîrşită. Din paginile *Istoriei Ţării Rumâneşti* apare la el, mai puternic, alt sentiment decît acela al descendenţei bizantine, anume mîndria originii latine.

Şerban Cantacuzino era slăvit ca „mîndrie a elinilor, slavă a Bizanţului, glorie a Cantacuzinilor şi putere a toată Misia" [56]. La fel era flatat, cum am văzut, stolnicul însuşi, de prietenii şi protejaţii săi. Dar în opera sa nu găsim nici o aluzie la asemenea titluri şi dacă aduce undeva o laudă aceasta este pentru poporul român de viţă nobilă, latină. Analiza realistă, obiectivă a condiţiei grecilor sub dominaţia otomană, care „dăscălia au pierdut, stăpînirile au răpus, cinstele ş-au stins şi de toate cîte mai întîi au avut slava s-au dezbrăcat" [57], insistenţa că „noi, românii, sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi bărbăţie" [58] dau patriotismului său o nuanţă puternică afectivă, mîndria de a aparţine poporului român.

Acest patriotism avea însă la stolnic un solid temei cărturăresc.

Portretul acestui mare cărturar poartă pentru prima oară la noi, atît de limpezi, trăsăturile *umanistului*. El este un admirator al antichităţii greco-romane, format la vechea şcoală a tradiţiei bizantine şi la cea contemporană a neoaristotelismului italian. Bun cunoscător al limbilor clasice — greaca şi latina —, înzestrat cu spirit critic, el este la fel de curios pentru vechea cultură, ca şi pentru operele contemporanilor săi, pentru discipline speculative, ca şi pentru realităţile politice ale vremii sale. Cu mijloacele unei culturi europene temeinice, el lucrează pentru propăşirea culturală a ţării sale, vrînd să-i desluşească istoria, şi scrie în limba poporului.

Convins că datoria de cărturar şi-au îndeplinit-o cei care „cu ostenelele lor au folosit viaţa de obşte, adică traiul tuturor" [59], stolnicul ilustrează acel *umanism popular* caracteristic culturii româneşti. A existat în Europa apuseană şi un umanism al elitelor, rezervat unei aristocraţii a literelor, compusă din intelectuali fini, eruditi, dar avari cu ştiinţa lor, din care-şi făceau o bucurie numai pentru ei sau pentru un mic cerc de iniţiaţi. Acest umanism, tributar abitudinilor vechii scolastici, s-a remarcat prin profunde exegeze ale lui Platon, savante analize filozofice, aprige dispute pentru autenticitatea şi valoarea unei vechi codice.

Umanismul românesc a fost însă, de la începuturile lui, o lumină pentru tot poporul. Reprezentanţii lui au învăţat greaca şi latina ca să traducă româneşte „pentru folosul de obşte", au şters praful de pe vechile cronici străine ca să afle în ele trecutul poporului lor, au tipărit nu cărţile de lux *ad usum Delphini*, ci, întîi, învăţături şi pravile „către toată semenţiia rumânească" [60]. Opera stolnicului exprimă acest umanism.

---

[56] N. Glykys în prefaţa *Bibliei*, Veneţia, 1687 (*apud* N. Iorga, *În legătură cu Biblia de la 1688 şi Biblia de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, Mem. ist., XXXVIII (1915—1916), p. 39.

[57] *Istoriia Ţării Rumâneşti*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 41.

[58] *Ibidem*, p. 52.

[59] *Ibidem*, p. 4.

[60] Cf. foi de titlu şi predoslovii ale primelor cărţi în limba română la I. Bianu şi N. Hodoş, *op. cit.*, t. I, *passim*.

www.dacoromanica.ro

Temele cărturarului care-l avea în biblioteca sa pe Aristotel și Platon, pe Virgiliu și Horațiu, nu sînt abstracțiile sau exotismele unui refugiat în înaltele sfere, ci marile întrebări ale unui popor căruia cultura trebuia să-i limpezească începuturile, drepturile și viitorul.

Aprecierea consecințelor activității și operei cuiva intră negreșit în analiza personalității sale. Prezența neîntreruptă în centrul culturii românești moderne și contemporane a marilor idei afirmate de stolnic este un prim indiciu despre influența binefăcătoare a operei sale. Direct, prin lucrările sale de istorie și geografie, prin contribuția sa la introducerea limbii românești în cultură, indirect, prin formarea de tineri învățați în țară sau peste hotare, Constantin Cantacuzino a dobîndit în gîndirea românească un loc pe care nimeni nu-l poate contesta. Opera sa politică merită o cercetare mai nuanțată. Încercarea de a obține eliberarea țării prin asocierea ei la acțiunile menite să dea o soluție Chestiunii orientale nu a dus, cum știm, la rezultate imediate. Inițiativele lui Șerban Cantacuzino, ale lui Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino, ca și aceea din Moldova a lui Dimitrie Cantemir, au exprimat reacția generală și spontană a unui popor ale cărui aspirații nu așteptau decît prilejuri favorabile pentru a se manifesta. Actele politice ale românilor explică măsurile de suspiciune și precauțiune ale Porții, care au adus mai bine de un secol prinți fanarioți pe tronurile Moldovei și Țării Românești. Se poate spune, astfel, că politica lui Brîncoveanu, Cantacuzino și Cantemir a adus o înrăutățire condiției Principatelor Române în locul libertății pe care au scontat-o. Dar premisele acelei politici trebuie judecate în lumina datelor epocii, iar aceste date o justificau. Întîrzierea soluționării Chestiunii orientale a fost datorată jocului de interese al marilor puteri, luptei pentru menținerea unui echilibru de forțe în Europa, echilibru în care Anglia și Franța, mai tîrziu Austria, au înțeles să rezerve un loc Imperiului otoman. Dar meandrele încurcate ale acestei politici nu puteau fi prevăzute la sfîrșitul secolului al XVII-lea și numărul mare de proiecte de împărțire a Turciei, elaborate de mari diplomați europeni, arată îndeajuns că nu numai la București s-a crezut în dezmembrarea grabnică a imperiului [61]. Este greu, deci, să reproșăm lui Brîncoveanu sau Cantacuzino iluzii împărtășite apoi de atîția oameni politici.

De aceea nu putem vedea în acțiunile îndrăznețe ale oamenilor politici români de la sfîrșitul secolului al XVII-lea doar încercări imprudente cu rezultate nefaste pentru situația generală a celor două Principate. Aceste acțiuni exprimă în primul rînd un sentiment general: intensitatea și varietatea formelor de protest antiotoman au dat politicii stolnicului și a lui Brîncoveanu un sens larg popular.

Ceea ce a redus eficiența acestei politici îndrăznețe, corespunzătoare vechilor idealuri de libertate și suveranitate ale țării, a fost limita poziției de clasă a promotorilor ei, limită peste care ei n-au putut trece. Unitatea lor se sparge în două rînduri și pentru același motiv: lupta pentru putere, conflictul între concepția statului boieresc și aceea a puterii centralizate de domn. Divorțul apare o dată în 1688 între Șerban și frații

[61] T.- Georges Djuvara, *Cent projets de partages de la Turquie (1281—1913)*, Paris, P. Alcan, 1914, X + 654 p. (Bibliothèque d'histoire contemporaine).

www.dacoromanica.ro

săi Cantacuzini [62], iar a doua oară între aceştia şi Brîncoveanu în ultimii săi ani de domnie [63]. Conflictul a fost suficient de puternic pentru a străbate în corespondenţa diplomatică străină dînd o notă tragică realităţilor politice româneşti ale timpului [64]: uniţi în dorinţa lor de a cîştiga prin diplomaţie şi luptă o mai bună condiţie internaţională ţării, stolnicul se desparte de Brîncoveanu pînă la distrugerea acestuia pentru raţiuni de politică internă.

Ar fi greşit însă ca din bogata activitate desfăşurată în cele aproape patru decenii dintre 1678 şi 1716 să desprindem numai aspectele negative. Împlinirea unor vechi idealuri româneşti de suveranitate şi libertate a fost obţinută printr-un proces îndelungat de lupte politice, diplomatice şi armate. În situaţia internaţională a Ţării Româneşti şi a Moldovei la sfîrşitul secolului al XVII-lea, cînd Europa de sud-est începe să preocupe cu intensitate cancelariile marilor puteri, prima etapă de străbătut era de ordin diplomatic: *trebuia demonstrat în faţa factorilor determinanţi ai politicii europene a timpului că Principate'e nu sînt simple provincii otomane, că ele au un statut întemeiat pe drepturi recunoscute de Poarta însăşi, că la Bucureşti şi Iaşi există nu numai conştiinţa acestor îndreptăţiri istorice, dar şi voinţa de a le realiza.* Prin activitatea diplomatică a stolnicului, cancelariile Austriei şi Rusiei s-au obişnuit să înregistreze în contactele lor cu Poarta o etapă nouă, de apartenenţă europeană, şi anume cancelaria bucureşteană. Tradiţia diplomatică a acestei cancelarii s-a transmis întregului secol al XVIII-lea şi la începutul veacului următor prin ea încerca guvernul de la Viena, folosind pana cavalerului de Gentz, să influenţeze politica otomană [65]. *Acreditarea în conştiinţa diplomaţiei europene a unei personalităţi politice româneşti de care trebuie să se ţină seama*, introducerea noastră în eşichierul relaţiilor internaţionale ca factor distinct de Imperiul otoman, cîştigarea unui drept de audienţă care va fi necontenit folosit, pînă la Congresul de la Paris, este meritul acelor ani de intensă activitate diplomatică. În această operă cu consecinţe durabile constă marele merit al stolnicului Cantacuzino şi al oamenilor politici din jurul lui, al lui Brîncoveanu, al diplomaţilor pe care i-au format şi i-au folosit, un Gheorghe Castriotul, un David Corbea, capabili să demonstreze oamenilor politici ai timpului — şi între ei Petru I — nu numai conştiinţa lor europeană, dar şi rolul european pe care-l pot îndeplini.

Stolnicul şi-a iubit ţara şi poporul pentru că, mai bine decît alţii de pînă la el a cunoscut şi a reflectat asupra realităţilor româneşti. Dincolo de umbrele care stăruiau asupra acestor realităţi datorită unor împrejurări politice vitrege, el a întrevăzut calităţile, meritele, drepturile şi a crezut într-un viitor mai bun al acestui popor. Din cercetarea atentă a istoriei sale el a desprins noi motive ca să-l iubească şi să-l admire. Acest fel de a-şi iubi patria, luminat de erudiţie şi reflecţie, el l-a afirmat în

[62] Eugen Stănescu, *Valoarea istorică şi literară a cronicilor muntene*, studiu introductiv la *Cronicari munteni*, vol. I, Bucureşti, 1961, p. CXIV şi urm.

[63] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXLIII CXLV; *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 161—162.

[64] Vezi scrisoarea cancelarului Golovkin către Petru cel Mare, la G. S. Ardeleanu, *Ştiri privitoare la istoria ţărilor române în corespondenţa împăratului Rusiei Petru I*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", I (1950), p. 208, nr. LX.

[65] Cf. Ioan C. Filitti, *Corespondenţa domnilor şi boierilor români cu Metternich şi Gentz*, în „Analele Acad. Rom.", S. II, T. XXXV, (1912—1913), p. 914), p. 973 şi urm.

www.dacoromanica.ro

cercul contemporanilor săi şi l-a transmis urmaşilor, care au asociat întotdeauna în viaţa şi opera stolnicului, patriotismul şi umanismul. Iată de ce gîndul nostru se întoarce cu recunoştinţă către stolnicul Constantin Cantacuzino la împlinirea a 250 de ani de la moartea sa. Aşa cum el însuşi a ţinut să afirme „cu dreptate iaste a da toţi mari mulţămite celor ce au dat învăţături şi au scris istorii de obşte, căci cu ostenelele lor au folosit viaţa de obşte, adică traiul tuturor" [66].

[66] *Istoriia Ţării Rumâneşti*, în *Cronicari munteni*, vol. I, p. 4.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

UN ACT INEDIT DE LA ION ERACLID DESPOT

DE

DINU C. GIURESCU

Un document inedit din iunie 1563, de la Ion Eraclid Despot, se află în actele familiei Pamfil, de veche obîrşie din Odobeşti [1]. Actul întăreşte lui Petru, fratelui său Băloş, lui Oprea, lui Neanciu şi unui alt Petru stăpînirea asupra unei douăsprezecimi din satul Floreşti „partea de jos", cumpărată de la Juica diac cu 150 de zolţi tătăreşti.

Actul este original, scris pe pergament; pecetea lipseşte. Are semnătura autografă a voievodului, cu cerneală roşie. A fost scris în Huşi, de Ion Neagoe, înainte de 17 iunie, cînd acelaşi diac se afla în Iaşi [2]. Formularul introducerii este la fel cu documentul din 17 iunie; la fel şi înşiruirea marilor dregători, cu deosebirea că în textul de faţă spătarul Gavril trece înaintea postelnicului Bolea.

Documentul semnalează — lucru necunoscut pînă acum — existenţa, în cuprinsul actualului raion Focşani, a satului Floreşti. Identificarea s-a efectuat pe baza unor acte inedite din secolele XVII—XIX privind unele proprietăţi din acest sat, aflat pe drumul Odobeştilor, la cîţiva kilometri nord-vest de Focşani, ţinînd astăzi de comuna Cîmpineanca [3]. Satul datează cel puţin din domnia lui Ştefan cel Mare: Stănişor, tatăl lui Stan — vînzătorul din iunie 1563 — stăpînea pămîntul pe temeiul unui act, azi pierdut, eliberat de cancelaria marelui voievod.

---

[1] Ţin a exprima şi pe această cale, familiei colonel Clement Vlad, care mi-a pus la dispoziţie actul, cele mai vii mulţumiri.

[2] Succesiunea documentelor emise este următoarea: 14 şi 19 mai din Huşi; iunie, tot din Huşi (actul de faţă); 17 iunie, Iaşi; 24 iunie Cotnari: *Documente privind istoria României*, XVI, A, II, p. 163—167 (nr. 161—163). Actul datat în aceeaşi colecţie (p. 161, nr. 158), „1563 (7071) Huşi", a fost probabil scris cam în aceeaşi vreme, mai precis după 19 mai şi înainte de 17 iunie.

[3] *Indicatorul alfabetic al localităţilor din R.P.R.*, Bucureşti, 1956, p. 263. Satul Floreşti amintit în actele din 13 şi 15 martie 1495 este comuna Floreşti de azi, în raionul Adjud: Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, nr. XXXVI şi XXXVIII, p. 73—77.

„STUDII", tomul 20, nr. 1, p. 63—65, 1967.

www.dacoromanica.ro

Din mila lui Dumnezeu, noi Ion voievod, domn al ţării Moldovei, nepotul lui Ştefan voievod cel Bătrîn. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri sluga noastră Jurca diac, de a lui bună voie, nesilit de nimeni, nici asuprit, şi a vîndut dreapta sa ocină din dreptul său uric de cumpărătură pe care îl are de la domnia-mea, a patra parte din a treia parte a satului Floreşti, însă partea de jos, pe care el a cumpărat-o de la Stan, fiul lui Stănişor [din uricul][1] de cumpărătură [pe care][1] l-a avut Stănişor de la bunicul domnieimele, Ştefan voievod cel Bătrîn. Aceasta a vîndut-o slugilor noastre, lui Petrea şi fratelui său Băloş şi lui Oprea şi lui Nenci[ul şi lui Petrea][1], pentru o sută şi cincizeci de zloţi tătăreşti. Şi s-au ridicat sus-numiţii, sluga noastră Petrea şi fratele său [Băloş][1] şi Oprea [şi Nenciul şi Petrea][1] şi au plătit deplin toţi aceşti mai sus-zişi şi .....[1] zloţi tătăreşti, în mîna sus-numitei noastre slugi, Jurca diac, înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri.

De aceea noi, văzînd tocmeala lor de bunăvoie şi plata deplină, iar noi de asemenea le-am dat şi le-am întărit şi de la noi slugilor noastre, lui Petrea şi fratelui său Băloş şi lui Oprea şi lui Nenciul şi lui Petrea, această mai sus-zisă a patra parte din a treia parte a satului Floreşti, însă partea de jos, să le fie de la noi uric şi cu tot venitul, lor şi copiilor lor şi nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi întregului lor neam, cine li se va alege mai de aproape, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestei a patra părţi mai sus-zise din a treia parte a satului Floreşti să fie din tot hotarul a patra parte, iar dinspre alte părţi după vechiul hotar, pe unde din veac au folosit.

Iar la aceasta este credinţa domniei-noastre mai sus zise, noi Ion voievod, şi credinţa boierilor noştri: credinţa panului Ion Moţoc mare sfetnic, credinţa panului Spancioc mare vornic, credinţa panului Dărman căpitan, credinţa panului Avram şi a panului Stîrcea pîrcălabi de Hotin, credinţa panului Ion Danciul şi a panului Sechil pîrcălabi de Neamţ, cre-

† Милостїю Божїею мы Іѡн воєвода господарь земли Молдавскон <кноуг>[1] стараго Стефана воєводы, <Знаме>нито чинимъ нєнм листом нашим въсѣм кто на нєм възърит или чтоучи его обслышит, иж пр҃инде пр҃ѣд намн и пр҃ѣд <на>шн<мн> болѣре, слѣга наш Жоурка дѣк<к>, по его доброн волн, никим непонпужен анн присилован и продал свою правоую отчинноу от своего правага <бря>ка що он имает от господ ст о мн за кѣпежно, от третен част село Флорещ четвръта част, але част нижнїм що он сови коупил от Стан сынъ Стънш<ора.....>[1] имал Стънишорь за коупежно от дѣ<да> господство мн стараго Стефана воєвода; та продал слоугам нашим Петрн и братоу его Бълош и Шприи и Нѣнч<юлоу & Петрн>[1], за сто и пѣтдесѣт злат татарскнх. И оустависмся вншереченїи слоуга наш Петра и брат его <Бълош>[1] и Шпр҃ѣ <и Нѣнчюл и Петра>[1] та запатнли оусн неспълана вншереченїи.....[1] злат татарскнх, & роуки вншереченномоу слоуга наш Жоурка дѣкъ пр҃ѣд нами и пр҃ѣд нашимн болѣре.

Ино мн видѣкше нх доброволною токмѣлоу <и> неспълана заплатоу а мн такождере и от нас им дали и потврьдили слѣгам нашим Петрн и братоу его Бълош и Шприи и Нѣнчюлоу и Пе<трн> тоту пр҃ѣдреченоую от третен част от село Флорещ четвръта част але частъ нижнїм, како да ест им от нас брнк и съ въсем доходом, им и дѣтем нх и оуноучатом нх и пр҃вноучатом нх и правоурѣтом нх и въсемоу родоу нх кто сѣ взберет наближнїи, непорбшенно николиже, на вѣкн.

И Хотар томоу вншереченномоу от третен част село от Флорещ четвръта част, да ест от въсего Хотара четвръта част а от нншнх сторон, по старомоу Хотароу, по коуда из вѣка ожнвали.

И на то ест вѣра нашего господства вншереченаго мн Іѡн воєвода и вѣра бояр нашнх, вѣра пана Іѡн Моцок великїи съкѣтник, вѣра вѣра пана Спанчнок великїи двърник, вѣра пана Дърмана капитана, вѣра пана Пв<рама> и пана Ст<рь>чи пръкалабове Хотиннскнх, вѣра пана Іѡн Данчюл <и> пана Сѣкна пръкалабове Немецкнх, вѣра пана Пнареіка <и пана Никодръ пръкалабов>е Новоградскнх, вѣра пана Брънове кїи п<од>тарѣ Соучавскаго, в<ѣра> пана Гав-

[1] Loc rupt.

www.dacoromanica.ro

dinta panului Andreica şi a panului Nicoară pîrcălabi de Cetatea Nouă, credinţa panului Bărnovschi portar de Suceava, credinţa panului Gavril spătar, credinţa panului Bolea postelnic, credinţa panului Ion vistiernic, credinţa panului Mălai ceaşnic, credinţa panului Ivăneţe stolnic, credinţa panului Paşco comis şi credinţa tuturor boierilor noştri, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn dintre copiii noştri sau din neamul nostru sau iarăşi pe cinc îl va alege Dumnezeu să fie domn al ţării noastre Moldova, accla să nu le clintească dania şi întărirea noastră, deoarece le-am dat şi le-am întărit, pentru că ei şi-au cumpărat cu banii lor drepţi şi proprii.

Iar pentru mai mare putere şi întărire a celor mai sus zise, am poruncit credinciosului nostru pan, Mohila logofăt, să scrie şi să atîrne pecetea noastră la această adevărată carte a noastră.

A scris Ion Neagoc la Huşi, în anul 7071, de la naşterea lui Hristos 1563, luna iunie.

Ion voievod (m.p.)

рнла спьтарѣ, вѣра пана Ес⟨ан постелника, вѣра пана Іѡн вистѣрника, вѣра пана Мълан чашника, вѣра пана Иѡнѣце столника, вѣра пана Пашко комиса и вѣра вьсѣХ бояр нашнХ великнХ⟩ и малнХ.

Я по наш⟨ем ж⟩ивотѣ кто ⟨кѣд⟩ет ⟨господинъ ѡт дѣтїи нашнХ или ѡт наш⟩его р⟨о⟩да или ⟨пак кѣд кого⟩ богъ изберет господарь бити нашен ⟨земли молдав⟩ской тот би им непорѹшна нашего ⟨данїа⟩ и потврьжденїа, занеѹже есмо им дали и потврьдили, за що они ⟨собн⟩ коѹпили за свои правїи и питомїи пинѣзи.

Я на болмоѹю крѣпост и пот⟨врьждени⟩е вишереченим, велѣли есми нашемѹ вѣрномоѹ паноѹ Мохнла логофетоѹ писати и нашоѹ печати завѣсити къ семоѹ истинномоѹ нашемоѹ листоѹ.

Писал Іѡн Нѣгоє оѹ Хоѹши в лѣто 3071, ѡт Христова рождества ѵфѯг, мѣсеца юніе.

„Іѡн воєводп" (m.p.)

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DATE NOI CU PRIVIRE LA LUPTA DIN DEALUL SPIRII DE LA 13 SEPTEMBRIE 1848

DE

C. CĂZĂNIȘTEANU

Revoluția din 1848 a pus în lumină caracterul acut al crizei societății feudale românești. Stadiul avansat al destrămării feudalismului și maturizarea forțelor revoluționare din Țara Românească au făcut imposibilă reprimarea mișcării de către contrarevoluția internă. Apelul la armatele străine a apărut, prin urmare, ca unica soluție salvatoare pentru reacțiune[1]. Lupta dusă pentru apărarea revoluției în fața intervenției din afară și-a găsit expresia cea mai fățișă în acțiunea de la 13 septembrie 1848.

Rămasă în amintirea posterității și glorificată îndeosebi pentru disproporția — uneori exagerată — a efectivelor angajate de cele două tabere, lupta din Dealul Spirii a continuat să păstreze pînă astăzi o nuanță episodică, fiind înfățișată ca produsul unei conjuncturi întîmplătoare. S-a socotit adesea a fi fost — în chip exclusiv — fie rezultatul unei „neînțelegeri"[2], fie al „uneltirilor secrete" întreprinse de anumite puteri străine[3], sau, în bună măsură, încheierea tragică a incapacității și șovăielilor generalului Cristian Tell[4]. Sînt îndeobște cunoscute interesele și manevrele Rusiei țariste în provocarea sau stimularea unor stări de „dezordine", care să-i legitimeze intervenția în țările române, după cum unele inconsecvențe sau suficiențe ale șefului oștirii sînt de neștăgăduit.

[1] V. Maciu, *Unirea Principatelor*, în „Contemporanul", nr. 3 (1 006) din 21 ianuarie 1966.

[2] S. Albini, *1848 în Principatele Unite*, București, 1910, p. 148. Vezi și col. Gh. Pohrib, lt. colonel N. Lupașcu și căpitan P. Petaleanu, *Istoricul pompierilor militari 1835 1935*, București, 1935, p. 109.

[3] Ion Heliade-Rădulescu, în *Scrieri din exil, cu note de N. B. Locusteanu*, București, 1891, p. 120 și 644, ca și în *Amintiri asupra istoriei regenerării române sau evenimentele de la 1848*, București, 1893, p. 279, aruncă totul pe seama intrigilor consulului rus Duhamel. Aceeași părere împărtășește pe de-a întregul și A. D. Xenopol, în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. XII, București, p. 94.

[4] Într-o scrisoare către A. G. Golescu, din 8 martie 1849, Nicolae Bălcescu nota, printre altele: „În sfîrșit prin neprevederea lui (Cristian Tell. — *C.C.*), prin neluarea de măsuri, și darea de porunci cuvincioase a fost oarecum pricina martiriului pompierilor (N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Corespondență*, ed. G. Zane, București, Edit. Academiei, 1962, p. 139).

„STUDII", tomul 20, nr. 1, p. 67—80, 1967.

www.dacoromanica.ro

Subliniem totuși de pe acum, că acțiunea garnizoanei militare a capitalei și-a avut rădăcinile implîntate în energiile revoluționare ce clocoteau în păturile cele mai largi ale poporului român. Neînțelegerea tocmai a acestei laturi esențiale a făcut ca evenimentul să fie subestimat în analizarea componentelor mișcării, iar literatura istorică ce i-a fost consacrată [5] să nu depășească titlul cîtorva lucrări. Puținul transmis îl datorăm cîtorva dintre participanți — ca P. Zăgănescu sau D. Papazoglu —, care au reușit să consemneze faptele de care sînt legate numele amîndurora la o îndelungată distanță după consumarea lor. Istoricii, care au urmărit în treacăt sau mai stăruitor lupta din Dealul Spirii, au reluat una sau alta din variantele acestora sau ale celor vehiculate în presa vremii imediat după 13 septembrie 1848, fără a sonda mai atent înapoia învelișului lor exterior. Se mai fac încă confuzii și greșeli în privința unităților care au luat parte la acțiune, a numărului combatanților, a pierderilor suferite, elemente de altfel greu de descifrat dintr-o informație contradictorie. Asemenea date nu sînt lipsite de importanță pentru înțelegerea și încadrarea momentului 13 septembrie în coordonatele-i reale. Este ceea ce ne vom strădui să evidențiem — pe baza unor materiale inedite, nefolosite de istoriografie [6] — în paginile articolului de față, fără a avea bineînțeles pretenția de a fi izbutit integral în intenția noastră.

★

Pornite la începutul lui septembrie din Giurgiu, după o ședere de cîteva zile la Sinteși, trupele otomane au staționat în ziua de 10 septembrie pe cîmpul Cotrocenilor [7]. Intrarea lor în București devenise iminentă.

Conform hotărîrii Locotenenței Domnești, comandanții unităților reținute în oraș au primit ordin, la 12 septembrie, din partea generalului Cristian Tell, să fie pregătiți, încît la chemarea colonelului Radu Golescu, șeful Regimentului 2 infanterie și comandant al garnizoanei capitalei, să meargă la cazarma din Dealul Spirii. Acolo trebuiau să prezinte „onorurile" cuvenite armatelor suzerane [8]. În dimineața următoare dispoziția a fost reînnoită [9].

[5] În afara documentelor culese și publicate în cele șase tomuri ale colecției *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, și mai recent în culegerea *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, se cunosc doar cîteva lucrări memorialistice cu referire expresă la această problemă. Cea dintîi a maiorului D. Papazoglu, *Catehismul soldatului român sau adevărata descriere a vitejiei luptei a românilor din Dealul Spirii cu Oștirea Otomană la anul 1848, sept. 13...*, București, 1862, republicată sub titlul, *Viteaza luptă a oastei române cu coloana de invasiune otomană din Dealu Spirii — București anul 1848, sept. 13, luni la 4 ore după amiazi*, București, 1866, apoi manuscrisul col. Pavel Zăgănescu, *Amintire de faptele glorioase săvîrșite de pompieri în ziua de 13 septembrie 1848*, București, 1895, aflat în biblioteca Muzeului militar central, sub nr. inv. 134. Tot aici poate fi inserată broșura lui I. Niculescu, fotograf, *Luptele pompierilor din Dealul Spirii (la 1848) istorisite cu viu grai de către veteranii care au luat parte la serbarea inaugurării monumentului lor comemorativ ridicat în Dealul Spirii la 13 septembrie 1901*, București, 1902.

Aflăm totodată descrieri sau aprecieri asupra acestei lupte atît sub forma unor prezentări mai întinse, cît și în majoritatea covîrșitoare a cazurilor, sub forma unor fugare notări în publicațiile ce tratează istoricul anului revoluționar 1848, în diversele istorii ale orașului București sau ale armatei române etc.

[6] Alături de materialele de arhivă semnalate în cursul lucrării, subliniem relatarea col. P. Zăgănescu, izvor deosebit de valoros prin informațiile noi pe care le oferă.

[7] Mr. D. Papazoglu, *Catehismul soldatului român sau adevărata descriere a viteiiei luptei a românilor din Dealul Spirii cu oștirea otomană la anul 1848, sept. 13*, București, 1862, p. 21.

[8] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 2.

[9] Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 22.

www.dacoromanica.ro

După ce în ziua de 13 septembrie, către ora prînzului, Fuad Paşa arestase, în împrejurările cunoscute, pe membrii protestatari ai delegaţiei celor 200 de bucureşteni, tabăra de la Cotroceni a fost ridicată şi cei aproximativ 20 000 de turci [10], dispuşi pe trei eşaloane, s-au îndreptat spre capitală.

O coloană comandată de Mehmed Paşa a trecut pe la Văcăreşti şi a pătruns prin bariera Podului Beilicului (actuala Calea Şerban Vodă). Un al doilea eşalon, cu efectivele cele mai numeroase, condus de Fuad Paşa şi Omer Paşa, a forţat intrarea pe la uliţa Podului de pămînt (Calea Plevnei), în condiţiile unei îndîrjite opoziţii populare. În fine, a treia coloană avînd în frunte pe Cherim Paşa, a pornit spre cazarma din Dealul Spirii, prin uliţa Mihai Vodă [11]. Aici, după terminarea ceremoniei de primire stabilite, colonelul R. Golescu urma să predea generalului turc cazarma infanteriei, necesară încartiruirii trupelor invadatoare din sus-amintita coloană.

Unităţile române, un batalion din Regimentul 2 infanterie [12], compania a 7-a din Regimentul 1 infanterie [13] şi Compania de pompieri, dinainte rînduite în vederea săvîrşirii solemnităţii, erau gata pentru îndeplinirea misiunii.

Cei aproximativ 600 de ostaşi [14] ai batalionului, alături de cei circa 150 ai companiei a 7-a [15], împărţiţi în patru formaţii, se aflau adunaţi în curtea cazărmii sub comanda maiorului Nicolae Greceanu, comandantul batalionului 1 din Regimentul 2 infanterie. Printr-o coincidenţă, în aceeaşi

---

[10] *Anul 1848 în Principatele Române*, t. IV, p. 460. Cf. şi Gh. Smarandache, *Armata Ţării Româneşti şi revoluţia de la 1848*, în *Studii şi materiale de istorie moderna*, vol. III, Bucureşti, Edit. Academiei, 1963, p. 51.

[11] C. Colescu-Vartic, *1848. Zile revoluţionare*, Bucureşti, 1898, p. 339.

[12] Greşit s-a considerat că ar fi fost vorba de batalionul 1 cu subunităţile alcătuitoare — companiile 1, 2, 3, 4 — plus compania a 5-a din batalionul 2 (informaţie preluată după Mr. D. Papazoglu, *Istoria fondării oraşului Bucureşti — capitala regatului român*, Bucureşti, 1891, p. 212), după cum tot atît de neconform realităţii s-a afirmat că batalionul 2 ar fi întîmpinat pe turci (vezi *Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, p. 109 şi *Istoria oraşului Bucureşti*, Muzeul de istorie al oraşului Bucureşti, vol. I, Bucureşti, 1965, p. 270). Unitatea din Reg. 2 infanterie însărcinată cu prezentarea onorurilor era într-adevăr de mărimea unui batalion; întrunea însă ostaşi din toate cele opt companii ale celor două batalioane componente (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostăşesc, dos. 106 1848, f. 152—161).

[13] Compania a 7-a, de sub comanda cpt. Scarlat Lăzureanu, făcea parte din unităţile garnizoanei Bucureşti, de la începutul lunii iulie, cînd a fost scoasă de la paza punctelor Zimnicea şi Islaz, şi mutată în capitală (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostăşesc, dos. 19 1848, f. 356). Participarea ei la evenimentele din 13 septembrie este semnalată de către D. Papazoglu, *op cit.*, p. 212, şi confirmată de un document al Regimentului 1 infanterie din noiembrie 1848, în care se arată că „roatele" acestuia s-au „răspîndit" din tabăra lui Gh. Magheru, „iar roata 7-a încă de la 14 (septembrie.—*C.C.*) din Bucureşti" (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostăşesc, dos. 11/1848, f. 39).

[14] Numărul precis al acestora a fost de 609, din care 21 de ofiţeri, inclusiv col. Radu Golescu (vezi mr. D. Papazoglu, *op cit.*, p. 22—34), 34 de sergenţi şi 554 de soldaţi, cu următoarea repartizare a gradelor inferioare pe companii: compania 1 cu 4 sergenţi şi 77 de soldaţi; compania a 2-a cu 3 sergenţi şi 80 de soldaţi; compania a 3-a cu 5 sergenţi şi 77 de soldaţi; compania 4 cu 9 sergenţi şi 90 de soldaţi; compania a 5-a cu 7 sergenţi şi 91 de soldaţi; compania a 6-a cu 2 sergenţi şi 46 de soldaţi; compania a 7-a cu 2 sergenţi şi 37 de soldaţi; compania a 8-a cu 2 sergenţi şi 46 de soldaţi (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostăşesc, dos. 106/1848, f. 152—161).

[15] Dintr-un raport privitor la „starea" Regimentului 1 infanterie, întocmit în apropierea datei desfăşurării luptei, reiese că în compania a 7-a din batalionul 2 erau însumaţi 157 de oameni, din care 5 ofiţeri, 13 sergenţi şi 139 de soldaţi (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostăşesc, dos. 130/1848, f. 49—50).

www.dacoromanica.ro

zi de 13, cu puțin înaintea sosirii turcilor, a avut loc înmînarea noilor drapele Regimentului 2 infanterie. Solemnitatea a influențat desigur asupra moralului ostașilor și a constituit una din principalele cauze imediate ale manifestării, la numai cîteva ceasuri, a acelui protest armat, demonstrație de incontestabil devotament față de țară și revoluție. Totodată, la poarta Regimentului 2 infanterie se găsea aliniată, sub ordinele sublocotenentului Ioniță George, ofițerul de serviciu pe unitate, o grupă de 20 de soldați; aceasta era menită să întregească suita colonelului Radu Golescu, formată din aghiotantul său, sublocotenentul Scarlat Mareș, ce deținea și funcția de casier al regimentului, din căpitanul D. Papazoglu, comandantul companiei a 5-a, ofițer de serviciu peste „străji", și din căpitanul C. Carągea comandantul companiei 1, interpret, adunați laolaltă pentru întîmpinarea oastei otomane[16].

Compania de pompieri, încazarmată în localul Agiei sub comanda căpitanului Pavel Zăgănescu, avea ordin ca la ivirea turcilor să pornească imediat în Dealul Spirii, unde să se alăture infanteriștilor în vederea executării protocolului fixat. Luni 13 septembrie, după orele 14, cînd observatorul din foișorul Agiei a anunțat că turcii își croiesc drum spre capitală[17], căpitanul Pavel Zăgănescu, influențat în intențiile și în hotărîrea sa de un impuls popular de loc neglijabil[18], a încolonat pentru defilare: 165 de ostași, constituiți în două plutoane, din care 150 de soldați, 6 sergenți, 2 gorniști, 2 toboșari și 5 ofițeri[19].

---

[16] Mr. D. Papazoglu, *Catehismul soldatului român sau adevărata descriere a vitejiei luptei a românilor din Dealul Spirii cu oștirea otomană la anul 1848, sept. 13...*, București, 1862, p. 22 23.

[17] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 3.

[18] În cîteva din ultimele lucrări care amintesc, printre altele și lupta din Dealul Spirii, ca de pildă *Istoria orașului București*, p. 270, se preia în întregime versiunea lui A. Pelimon, din *Revoluțiunea română din anul 1848 — Mușatoiul*, București, 1868, p. 218—222, după care plecarea pompierilor spre cazarma infanteriei s-ar fi făcut doar la îndemnul și chemările la luptă ale maselor populare, printr-o acțiune comună, fără a fi existat vreun „ordin special de la guvern pentru a merge la cazarmă". Că intervenția populației bucureștene a exercitat o anumită înrîurire este neîndoielnic. O declară într-un fel, în memoriul său de la sfîrșitul anului 1895, și comandantul pompierilor, cînd scrie: „O mulțime de popor de toate condițiile ne urma de la plecarea noastră din curtea poliției" (col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, p. 4). Să nu uităm că în această privință exista totuși un ordin dat din ziua de 12 septembrie de capul armatei, ordin reîmprospătat la 24 de ore, spre siguranța executării lui, conform căruia compania de pompieri urma a se îndrepta spre cazarma Alexandria la intrarea turcilor în București. În plus, cînd s-a aflat vestea apropierii trupelor otomane, cpt. P. Zăgănescu a fost chemat de col. Radu Golescu prin într-adins trimis (Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 161/1849, f. 4—5). Este adevărat că unele știri ale lui A. Pelimon, neglijate pînă acum, sînt confirmate de documentele editate recent. Altele, și nu puține, rămîn totuși total sau parțial — rodul imaginației autorului. Deoarece, în multe dintre acestea A. Pelimon se așază pe o platformă avansată, există tentația de a le accepta fără o confruntare judicioasă și cu alte mărturii.

[19] „Dreptatea", an. I, 1896, nr. 72, p. 2. Tot 165 de oameni indică și col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 8. Deci nu toți pompierii au fost luați în Dealul Spirii. Efectivul companiei după „catastișe" era de 7 ofițeri, 22 de sergenți și 224 de soldați, din care se aflau prezenți în unitate la acea dată 7 ofițeri, 21 de sergenți și 204 soldați (Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos. 132/1848, f. 29—30). Cei cinci ofițeri prezenți în Dealul Spirii au fost cpt. P. Zăgănescu, lt. N. Dănescu și sublocotenenții Pandele Stărostescu, Dincă Bălșan și Vasile Fochianu sau Fochiescu.

www.dacoromanica.ro

Din datele de care dispunem putem preciza efectivele viitorilor beligeranți. Armata celor 5—6 mii de turci[20] a fost întîmpinată de peste 900 de ostași români, din care 750 erau infanteriști și 165 pompieri. Fixarea adevăratelor proporții ne îndreptățește să conchidem că lupta ce s-a dezlănțuit la scurt timp a depășit limitele a ceea ce s-a considerat ulterior a fi constituit măcelărirea ostașilor români, incapabili în fața superiorității otomane de a opune o rezistență serioasă.

Solicitată cu insistență de către șeful garnizoanei orașului în două rînduri, într-un interval foarte scurt, o dată prin sergentul Grigore Badea Dogaru și mai apoi printr-un alt soldat, ce-și va găsi sfîrșitul în lupta cu turcii[21], compania de pompieri nu a reușit să ajungă la vreme, deși strîngerea ei se făcuse cu aproape două ore înaintea sosirii armatei otomane la cazarmă. Întîrzierea fusese provocată de eforturile șefului pompierilor pentru a stăvili entuziasmul și dorința unanimă a ostașilor companiei de a merge în Dealul Spirii. Aceștia erau convinși de iminența unor întîmplări grave, la care voiau să fie toți prezenți. Soldații lăsați pentru paza bunurilor companiei de pompieri și a Agiei s-au adresat astfel comandantului lor : „... Luați-ne și pe noi, nu ne lăsați la cazarmă, ca pe niște nevrednici, căci dacă acolo în Dealul Spirii va fi vreun război, noi vrem să murim ca frații noștri...".[22]. Declarații de acest fel dovedeau că în armata Țării Românești se crease un climat de nemulțumire, de pornire împotriva dușmanilor revoluției, climat care-și căuta doar prilejul exteriorizării sale. Tocmai pentru a împiedica o asemenea posibilitate sau măcar a-i îngrădi proporțiile, Locotenența Domnească a luat măsura scoaterii din capitală a grosului armatei și reținerii doar a strictului necesar pentru nevoi exprese[23]. „Locotenența se teme de un conflict și, spre a-l preîntîmpina, dă ordin celor două escadroane de cavalerie și bateriei de artilerie din București de a se uni cu corpul lui Magheru, care se afla în vechiul lagăr al lui Traian"[24], spune I.G. Bibicescu și nu numai el. Nu este exclus ca inițiativa Locotenenței să fi fost dictată și de teama de a vedea realizîndu-se solidarizarea armatei cu populația, ceea ce ar fi compromis, desigur, încercările de a se ajunge la un acord cu Poarta.

---

[20] Cele mai multe informații indică acest efectiv. Cf. col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 1 ; I. Heliade-Rădulescu, *Scrieri din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, București, 1891, p. 644 ; C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 401 ; N. B. Locusteanu, *Amintiri din trecut*, București, 1896, p. 37; *Anul 1848...*, t. IV, p. 443 ; t. V, p. 292. Unii, îngroșîndu-le, le-au amplificat la 9 000 de oameni (Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 27) alții le-au împins chiar mai departe, pînă la 12 000 de ostași (I. Niculescu, *Luptele pompierilor din Dealul Spirii (la 1848)...*, București, 1902, p. 6).

[21] Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 161/1849, f. 4 5 și 7.

[22] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 3.

[23] Cam 1/3 din cei 3 000 de ostași ai garnizoanei Bucureștiului au fost opriți în capitală (M. A. Melik, *L'orient devant l'occident*, Paris, 1856, p. 48).

[24] I. G. Bibicescu, *1848 în România*, București, 1898, p. 121. La o concluzie similară ajunsese cu mult înainte și A. Ubicini (*Anul 1848...*, t. V, p. 818), iar generalul I. Anastasiu mult mai tîrziu va scrie : „guvernul spre a evita unirea trupelor românești cu poporul scoate din oraș cavaleria — două escadroane și bateria de artilerie — trimițîndu-le în lagărul lui Traian..." (gen. I. Anastasiu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, 1933, p. 708—709.

www.dacoromanica.ro

Pe la orele 15—16, în timp ce infanteriștii așteptau cu nerăbdare sosirea pompierilor, dinspre ulița Cotrocenilor a început să vină o mulțime de oameni. Alergau îngroziți și cereau să li se dea arme sub cuvînt că „a pornit a intra oștirea otomană". Nu se sfîrși bine scurgerea acestora și își făcură apariția patrulele de călăreți lăncieri ale avangărzii otomane. Apoi, în fața porții cazărmii, se înfățișă Cherim Pașa, împreună cu un colonel și un maior arab, comandanții regimentului de infanterie ce mărșăluia înapoia primelor elemente înaintate. A urmat, bineînțeles prezentarea onorurilor într-un cadru restrîns și mai cu seamă precipitat, delegații coloanei otomane arătîndu-se puțin preocupați de formalitățile protocolare ale celui dintîi contact. Între Cherim Pașa și colonelul Radu Golescu s-a purtat o discuție revelatoare pentru starea de spirit care cuprinsese, cel puțin la această dată, cu foarte mici excepții, toată oștirea Țării Românești. Somat de către Cherim Pașa să predea cazarma, colonelul Radu Golescu refuză, sub pretext că nu ar avea nici un ordin în acest sens din partea șefilor săi, deși, cum bine se știe, generalul Cristian Tell dăduse dispoziții precise în privința „golirii" încăperilor ce adăposteau „pedestrimea" [25]. Iar atunci cînd i s-a cerut să dezarmeze întreaga unitate, el a declarat plin de mîndrie că „datoria unui soldat este să moară cu arma în mînă și că mai mulțumit este în acest caz decît să se vadă dezarmat". Răspunsul, temerar, depășea granițele unui simplu act izolat de onoare și demnitate militară. Sintetiza și simboliza în același timp convingerile unei întregi armate față de trupele intervenționiste.

Iritat de atitudinea fermă a șefului garnizoanei române, Cherim Pașa și-a continuat drumul coborînd Dealul Spirii de-a lungul cazărmii. La numai cîteva sute de pași, turcii aveau să se întîlnească cu compania de pompieri, care urca în pas grăbit spre locul dinainte știut, însoțită încă din curtea Agiei de nenumărați cetățeni „de toate condițiile". Personal Cherim Pașa a încercat să-i oprească, făcîndu-le insistente semne de întoarcere.

Fără a ține cont de cerințele lui repetate și fără a-și pierde cumpătul la întîlnirea armatei turcești, compania de pompieri și-a tăiat drum prin chiar mijlocul coloanei otomane, despicînd-o de o parte și de alta a uliței. Cînd nu mai era mult pînă ca primele rînduri de ostași să ajungă la poarta cazărmii, la aripa stîngă a companiei s-a produs o busculadă care a declanșat lupta. O detunătură de pușcă slobozită din arma sublocotenentului Dincă Bălșan [26] a fost semnalul dezlănțuirii.

Alternînd focurile de armă cu lupta la baionetă, manevrînd cu iscusință, surprinzîndu-și adversarul, pompierii au făcut să dispară treptat

[25] A. Ubicini, *Memoire justificatif de la révolution roumaine du 11 (23) Juin 1848*, Paris, 1849, p. 25; cf. și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 401.

[26] Varianta acreditată în ultima vreme pornește de la relatarea mr. D. Papazoglu în 1862, reluată *ad litteram* în scrierile anilor următori. Cu mici schimbări de detaliu, o surprindem în istoricul batalionului de pompieri, publicat în *Anuarul armatei române*, București, 1870, p. 76 și pe 1871, p. 82—83. Confirmată și redată în rezumat de colonelul Locusteanu (Radu Crutzescu, *Amintirile colonelului Locusteanu...*, București, 1935, p. 168) este reluată de gen. I. Anastasiu, *op. cit.*, p. 710. Recent a fost repusă în actualitate de articolul lui M. Ionescu, *Episoade din anii 1848—1849. Însemnări despre Dincă Bălșan*, în „Studii", t. 18, 1965, nr. 5, p. 1 081.

Despre ce este vorba în esență. Un ofițer turc, în învălmășeala iscată în primele momente ale întîlnirii unităților otomane cu pompierii, a izbit cu sabia pe subît. Dincă Bălșan. Acesta a răspuns împroșcînd primele focuri de armă ale luptei din 13 septembrie 1848.

www.dacoromanica.ro

avantajele superiorității numerice și de dotare ale adversarului. Deși împresurați din toate părțile de turci, singura cale liberă, cea care ducea spre intrarea în cazarmă, fiind barată la scurtă vreme de la începerea ostilităților[27], ostașii români nu s-au descurajat. Luptînd cu curaj, doborîndu-i fără cruțare pe cei care încercau să-i răpună, pompierii au produs o adevărată derută printre rîndurile otomane, provocîndu-le pierderi grele.

Din ordinul lui Cherim Pașa a intrat în acțiune artileria. Două piese din apropierea cîmpului de luptă au deschis un foc dens și necruțător de mitralii, care a făcut numeroase victime printre pompieri. Văzînd ravagiile pe care le produc și dîndu-și seama că dacă nu le anihilează sînt pierduți, pompierii au trecut fără întîrziere la capturarea și folosirea tunurilor împotriva inamicului. La chemarea „Pe tunuri, copii, că ne prăpădesc", cîțiva dintre ei, în frunte cu soldatul Petre Buzdugan[28], s-au aruncat asupra servanților celor două piese. După lichidarea acestora, tunurile au fost încărcate, iar acțiunea lor distrugătoare îndreptată asupra turcilor. Efectele au fost dezastruoase. Zeci de morți și răniți și o panică ce a îmbrăcat forme de nedescris. Dar lipsa muniției și intervenția unui escadron de cavalerie otomană a determinat abandonarea lor, nu însă înainte de a le fi scos din poziția de tragere.

Treptat cordonul din jurul companiei, mai întîi rărit, a fost în cele din urmă rupt, permițînd pompierilor să se desprindă de vrăjmași și să se replieze în cazarmă pentru a ocupa o poziție de luptă favorabilă. Primii șase soldați pătrunși pe poarta regimentului s-au prăbușit în mijlocul curții, izbiți din urmă de gloanțele dușmanului. Al doilea grup a cuprins alți 30 de militari români, împreună cu căpitanul Pavel Zăgănescu și cu purtătorul drapelului companiei, sergentul Ion Vasile Mincea [29]. Este de remarcat faptul că drapelul era cel „ridicat la Celei" în ziua de 9 iunie și acordat apoi pompierilor, „ca o răsplătire a devotamentului lor de către guvernul de atunci"[30]. Apărarea lui însemna, așadar, apărarea revoluției însăși, amenințată în ființa ei de baionetele străine.

Odată pătrunși în cazarmă, majoritatea pompierilor s-au alipit ostașilor infanteriei și au acționat cot la cot asupra turcilor. De altfel, spargerea încercuirii și acoperirea retragerii lor se efectuase sub protecția tirului permanent și bine dirijat al infanteriei masate în curtea regimentului.

Între timp, la poarta cazărmii infanteriei, după plecarea lui Cherim Pașa și a însoțitorilor săi, a avut loc un incident între un pluton de cavalerie turcă și pichetul de soldați români de la intrare. Încercarea de diversiune, respinsă cu promptitudine, a înăsprit animozitățile și a determinat se pare pe maiorul Nicolae Greceanu să comande ostașilor strînși în centrul curții deplasarea spre magazia regimentului pentru luare de muniții suplimentare[31].

---

[27] O singură grupă condusă de sublt. Dincă Bălșan a reușit după primele schimburi de focuri să se desprindă și să ajungă în curtea cazărmii. Cf. col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 4.

[28] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5.

[29] *Anul 1848...*, t. IV, p. 376—377.

[30] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5. Trebuie să fi fost unul din drapelele despre care I. Heliade-Rădulescu spunea : „Din cele două stindarde sfințite cu aghiasmă unul a fost luat de Heliade și celălalt de generalul Tell. Cel dintîi vorbi poporului și-i încredință stindardul său, celălalt vorbi soldaților și le încredință pe al său" (I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 3).

[31] *Anul 1848...*, t. IV, p. 375—376.

www.dacoromanica.ro

N-a trecut mult și ecoul primelor schimburi de focuri dintre pompieri și avangărzile otomane au ajuns pînă la locul de staționare a pichetului. Atunci, din propriu îndemn sau, mai plauzibil, din ordinul colonelului Radu Golescu[32], ostașii de la poarta cazărmii au descărcat fără șovăire armele asupra turcilor din dreptul lor. Ciocnirea scurtă, dar violentă a provocat, printre alte victime, și rănirea colonelului Radu Golescu, împiedicat astfel să-și comande unitatea[33].

Restul militarilor, retrași la magazia de muniții din spatele cazărmii, executa cu febrilitate ordinul primit. Nu mai era însă vreme ca operația să decurgă conform instrucțiunilor prevăzute în regulamentele militare. Dorința de intervenție se putea citi pe fața fiecărui soldat. Atunci, maiorul N. Greceanu ordonă umplerea armelor „liberă și fără comandă". A fost de fapt ultima dispoziție dată înainte de a se face nevăzut. Bine aprovizionați cu cartușe, militarii au ocupat în grabă poziții avantajoase și, din inițiativă personală[34], au deschis focul asupra trupelor inamice din afara cazărmii, în sprijinul pompierilor și al celor din garda de onoare de la poarta unității. Se produsese așadar spontan, spre stupefacția otomanilor, un act de colaborare activă între soldații infanteriști și cei ai companiei de pompieri.

Otomanii au răspuns fără întîrziere. Precauți, își dispuseseră unitățile pedestre și artileria însoțitoare în așa chip de-a lungul cazărmii, încît să poată interveni nestingheriți oricînd asupra trupelor din interior.

Angajarea inamicului pe alt „front", cum s-a subliniat, a dat posibilitate pompierilor ca, treptat, să se desprindă din împresurare. Trebuie remarcat că soldații corpului de infanterie s-au bătut admirabil pentru a le acoperi retragerea, cu toate că cei mai mulți nu aveau lîngă ei comandanții respectivi, pentru a primi îndrumările și încurajările lor. Este știut că în clipele grele ale acelei împrejurări nu toți ofițerii unităților de infanterie s-au ridicat la înălțimea înțelegerii momentului. Este greu de presupus că în condițiile în care ei ar fi rămas la datorie turcii ar mai fi recurs la actul criminal prin care au vrut să pedepsească cutezanța ostașilor români. Retragerea de pe poziție a majorității ofițerilor îl va face pe căpitanul I. Deivos să declare cu mîhnire justificată că „ei (ofițerii. - *C.C.*) au abandonat pe frații lor în voia întîmplării și fără nici o comandă"[35].

Într-adevăr, pe cîmpul de luptă n-au rămas pînă la sfîrșit, dintre ofițerii infanteriști, decît căpitanul I.Deivos, sublocotenentul Scarlat Mareș și sublocotenentul Ioniță George, iar de la pompieri căpitanul Pavel Zăgănescu. L-au părăsit după primele ordine — speriați de amploarea luptei și consecințe — căpitanul D.Papazoglu și maiorul N.Greceanu. Colo-

---

[32] Radu Crutzescu, *op. cit.*, p. 168—169. Colonelul Locusteanu nota: „Apoi Golescu văzînd că pompierii au început focurile, au comandat și dînsul regimentului foc la rîndu-i".

[33] *Anul 1848...*, t. IV, p. 498.

[34] Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 149/1849, f. 11. În plîngerea cpt. N. Greceanu (fostul maior din vremea revoluției) înaintată Înaltei curți, la procesul ce i s-a intentat după lupta de la 13 septembrie, acesta mărturisește că soldații „au tras fără comandă, precum se cunoștea chiar din chipul neregulatei sloboziri". O va recunoaște și Omer Pașa în depoziția depusă la același proces (Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 149/1849, f. 9). Dacă ambele pot trezi rezerve, declarația cpt. I. Deivos, care spune că soldații de sub comanda cpt. D. Papazoglu deschiseseră focul „fără să mai aștepte comanda" este edificatoare (*Anul 1848...*, t. IV, p. 376).

[35] *Anul 1848...*, t. IV., p. 376.

www.dacoromanica.ro

nelul Radu Golescu, rănit destul de grav, a stat tot timpul în spatele magaziei de muniţii, înconjurat de cîţiva subalterni[36]. Restul, poate demoralizaţi de rănirea şi lipsa de la comandă a colonelului Radu Golescu, poate lobi ai disciplinei şi ordinelor pe care le primiseră de a nu deschide foc sub nici o formă asupra armatelor suzerane, nu s-au raliat iniţiativei de luptă şi fraternizare întreprinsă de soldaţi în totalitatea lor.

Sub comanda căpitanului I. Deivos, ofiţerul cel mai mare şi mai vechi în grad, umăr la umăr infanteriştii şi pompierii secerau fără cruţare rîndurile inamicului, bucurîndu-se în continuare de avantajul unui amplasament bine ales, la adăpost de efectele proiectilelor bateriilor duşmane şi de focurile trase de infanteria otomană. Acest lucru explică în parte numărul redus al celor (8 sau 9 ostaşi) căzuţi în incinta cazărmii[37] pe toată durata luptei, în raport bineînţeles cu pierderile însemnate ale otomanilor.

Muniţia ostaşilor români era însă pe sfîrşite. Soldaţii nu mai aveau în cartuşiere decît maximum 6-7 gloanţe. La ordinul căpitanului I. Deivos, pe poziţie a rămas un număr limitat de ostaşi, pentru a susţine mai departe lupta şi a împiedica inamicul să forţeze intrarea în cazarmă. Ceilalţi s-au îndreptat în cea mai mare grabă spre magazia de muniţii a regimentului, în faţa căreia se găsea un furgon încărcat cu cartuşe. Aici sublocotenentul Scarlat Mareş, transformat ad-hoc în distribuitor de muniţii, a împărţit tuturora suficiente „patroane, umplîndu-le gibernele". Cu cartuşierele pline, răspîndindu-se din nou în trăgători pînă către mijlocul curţii cazărmii, soldaţii au început a descărca „puşti bine nimerite". Otomanii deznădăjduiţi se aruncau cu furie asupra liniilor noastre, dar „fără nici un rezultat"[38].

Văzînd că nu pot înfrînge dîrza rezistenţă a garnizoanei din Dealul Spirii, turcii opriră orice acţiune şi un ofiţer otoman se prezentă şi propuse în numele lui Cherim Paşa ca trupele române să înceteze focul şi să depună armele, garantîndu-li-se în schimb „libera ieşire din cazarmă"[39]. Între căpitanul I. Deivos, căpitanul P. Zăgănescu şi sublocotenentul Ioniţă George a avut loc un scurt colocviu în legătură cu noua situaţie creată. Consiliul celor trei ofiţeri a hotărît ca sublocotenentul Ioniţă George să se prezinte la Cherim Paşa personal pentru a discuta şi stabili condiţiile concrete ale încetării ostilităţilor şi retragerii trupelor române din cazarmă [40].

După tratativele purtate în tabăra adversă, însoţit şi asistat de doi ofiţeri otomani şi de pretorul Grigore, din Giurgiu, tîlmaciul adus de inamic, sublocotenentul Ioniţă George s-a reîntors, aducînd la cunoştinţă superiorilor săi punctul de vedere al comandantului coloanei turce, identic aproape celui formulat de întîiul emisar: trupele române din cazarmă să dezarmeze, asigurîndu-li-se securitatea în retragerea acestora spre oraş sau în orice altă parte. Încrezător în spusele şi corectitudinea turcilor, căpitanul I.Deivos, împreună cu vreo 200-300 de ostaşi fără arme, au ieşit pe poartă pornind către comandantul coloanei otomane, în vederea efectuării ultimelor formalităţi. Restul soldaţilor, refuzînd să dezarmeze

---

[36] *Anul 1848...*, t. IV, p. 377—378. Vezi şi I. C. Bibicescu, *op. cit.*, p. 124.
[37] *Anul 1848...*, t. IV, p. 377.
[38] *Ibidem.*
[39] Cf. I. Niculescu, *op. cit.*, p. 8.
[40] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5.

www.dacoromanica.ro

și să-i urmeze pe ceilalți, „au rămas pe loc". Apoi au părăsit curtea cazărmii, salvîndu-și astfel viața. O dată cu aceștia s-au retras și căpitanul Pavel Zăgănescu în pofida afirmațiilor lui de mai tîrziu — , precum și colonelul Radu Golescu, însoțit de doi sau trei subordonați apropiați. Înseamnă, pe de o parte, că șeful garnizoanei militare a Bucureștilor nu a părăsit nici o clipă teatrul de luptă, cu toate că fusese serios rănit încă de la începutul ei, iar pe de alta că predarea trupelor române din cazarmă s-a făcut, fără putință de tăgadă, de către căpitanul I.Deivos.

Ieșind pe poartă în fruntea coloanei militarilor români, căpitanul I.Deivos se prezentă generalului Cherim Pașa. Între cei doi ofițeri a avut loc o întrevedere de cîteva minute, în cursul căreia comandantul trupelor, otomane s-a purtat cît se poate de amabil, pentru a înlătura orice bănuială după care ostașii români au fost lăsați liberi să se retragă în josul cazărmii. Întorcîndu-se și aruncîndu-și privirile în jur, căpitanul I.Deivos observă cu surprindere că modul de așezare al trupelor otomane le permitea acestora ca la primul semnal să măcelărească pe soldații români care ar fi părăsit cazarma. Abia apucă să dea comanda de marș și primele gloanțe se și desprinseră din armele trupei otomane. Îngroziți de moartea pe care invadatorii le-o hărăziseră, ostașii români s-au împrăștiat, încercînd prin fugă să-și salveze viața. Numărul victimelor a fost mare, fără a-l depăși pe al tuturor celor căzuți în lupta propriu-zisă, cum au fost unii înclinați să creadă.

O parte din forțele otomane au luat în stăpînire cazarma, iar restul au ocupat capitala, prădînd-o și săvîrșind numeroase abuzuri.

Către orele 19, cînd liniștea se așternuse în Dealul Spirii, bilanțul luptei înregistra de o parte și alta numeroși morți și răniți.

Asupra numărului celor căzuți în lupta de la 13 septembrie datele care s-au publicat sînt la fel de neconcordante ca și cele privitoare la efectivele participante. Un lucru este recunoscut, cu mici excepții, de toată lumea. Anume că turcii au lăsat pe ulița Mihai Vodă mai mulți ostași decît trupele române, un coeficient cel puțin îndoit.

Și dacă numărul otomanilor răpuși nu s-a putut ridica pînă la 800 de oameni, cum consideră M. A. Melik[41], îngroșînd vădit pierderile, nici la 400 sau 500[42], și nici măcar nu a atins acceptabila cifră de 300 pe care ne-o transmite colonelul P. Zăgănescu și alții[43], a ajuns totuși la 158 de grade inferioare, un maior, comandant de batalion, și cîțiva ofițeri inferiori, cum apreciază maiorul D. Papazoglu[44]. Presupunînd existența inevitabilă și a unor decesuri postluptă, putem admite că turcii au pierdut circa 200 de oameni. Cadavrele celor uciși au fost ridicate în noaptea de 13 spre 14 într-o strictă conspirație și înmormîntate la „mecetul turcesc, într-o cîmpie spre răsărit de oraș"[45].

---

[41] M. A. Melik, *op. cit.*, p. 49.

[42] Vezi I. Niculescu, *op. cit.*, p. 9, și I. C. Bibicescu, *op. cit.*, p. 124.

[43] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 8. La fel I. Maiorescu în scrisoarea către A. G. Golescu (*Anul 1848...*, t. V, p. 154).

[44] Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 34. *În istoria fondării orașului București, capitala regatului român*, București, 1891, p. 69, mărește pierderile turcești la 367 de oameni.

[45] Mecetul (cimitirul) turcesc se afla în mahalaua Popa Soare. În 1874 este desființat pentru a lăsa loc unui teren „de preumblare". Cf. Fl. Georgescu, *Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyn între 1844—1846*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, Muzeul de istorie a orașului București, vol. I, București, 1964, p. 71.

www.dacoromanica.ro

Răniţii, ca de obicei şi ţinînd seama de condiţiile specifice în care s-a desfăşurat lupta, au depăşit substanţial numărul morţilor.

În ceea ce priveşte pierderile proprii, potrivit aceloraşi izvoare şi raţionamente, ele pot fi aproximate la 80 de soldaţi şi doi ofiţeri : locotenentul Nicolae Dănescu şi sublocotenentul Pandele Stărostescu, ambii din compania de pompieri[46]. Corpurile neînsufleţite ale pompierilor români au fost abandonate timp de trei zile în mijlocul drumului, pentru a înspăimînta şi pe această cale pe toţi care s-ar gîndi să reediteze asemenea „nesocotinţă"[47]. Înmormîntarea lor, transformată într-o manifestare de simpatie şi solidaritate a multor bucureşteni, a avut loc în curtea bisericii Farmazonilor de peste drum de cazarma cavaleriei de la Sf. Gheorghe (actuala biserică Malmaison de pe Calea Plevnei, 122)[48].

Cu toate că spitalul oştirii din Bucureşti nu a internat decît 5 ostaşi, totalul răniţilor va fi trecut peste sută[49].

Bună parte din ostaşii rămaşi în viaţă, dintre aceia ce acceptaseră încetarea focului, împreună cu majoritatea celor care respinseseră ideea încheierii luptei şi depunerii armelor în faţa turcilor[50], s-au îndreptat spre tabăra lui Gh. Magheru de la Rm.-Vîlcea[51], în speranţa unei rîvnite revanşe. Printre aceştia se numără şi grupul de pompieri condus de sublocotenentul Dincă Bălşan[52]. Nu puţini au fost militarii care s-au îndreptat însă spre propriile lor case. Din aceste cauze, Regimentul 2 infanterie şi Compania de pompieri aveau să se destrame după 13 septembrie 1848[53]. Au trecut apoi luni de zile pentru strîngerea celor „fugiţi" şi refacerea unităţilor[54] Lipsite de grade inferioare şi cu parte din ofiţeri morţi, plecaţi, îndepărtaţi din armată sau trimişi în judecată, abia către finele anului 1848 şi începutul lui 1849 îşi întregesc forţele şi reintră într-o activitate normală.

---

[46] Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 210 (50 de morţi, din care 48 de soldaţi şi 2 ofiţeri). *Anuarul armatei române*, Bucureşti, 1870, p. 76 (49 de morţi, din care 47 de soldaţi şi doi ofiţeri); I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 120 (60 de morţi); col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 8 (aproximează 60—70 de morţi); I. Niculescu, *op. cit.*, p. 9 (47 de morţi, din care 45 de soldaţi şi 2 ofiţeri).

[47] A. Pelimon, *op. cit.*, p. 230.

[48] Biserica Farmazon, ctitorie a fraţilor Vasile şi Chiriac Farmazon, construită în 1838 (cf. C. Alessandrescu, *Dicţionar geografic al judeţului Ilfov*, Bucureşti, 1892, p. 61) se găsea aşezată vis-à-vis de cazarma cavaleriei de la Sf. Gheorghe de pe Calea Podului de pămînt (cf. Fl. Georgescu, *op. cit.*, p. 80).

[49] Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart ostăşesc, dos. 108/1848, f. 79. La data de 15 septembrie sînt internaţi în spitalul oştirii 5 soldaţi din compania de pompieri „aduşi răniţi fără forme". S-ar putea deci crede că numărul răniţilor a fost redus. Adevărul este că numai cei care au fost loviţi foarte grav, de nu s-au mai putut ridica sau nu au putut fi ajutaţi de populaţie au nimerit în spital. Majoritatea răniţilor, din care unii cu plăgi serioase, speriaţi de urmări, au preferat, cu suferinţe şi riscuri deosebite, să ajungă în mijlocul familiilor lor. Luni de zile după luptă administraţiile locale depistau cazuri de ostaşi răniţi la 13 septembrie în Bucureşti şi raportau de starea lor (vezi Arh. st. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dos. 1/1848, f. 780, şi Arh. st. Rm.-Vîlcea, Prefectura jud. Vîlcea, dos. 667/1848, f. 110 şi 153).

[50] *Anul 1848* . . . , t. IV, p. 341. Comandantul pompierilor povesteşte că „unii din acei soldaţi erau mai îndărătnici, zicîndu-mi că nu lasă armele şi că trebuie să ne batem cu turcii". Vezi col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5.

[51] *Anul 1848* . . . , t. IV, p. 490—491. Cf. şi Gh. Smarandache, *op. cit.*, p. 54.

[52] Cf. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 1 082. Vezi şi A. Pelimon, *op. cit.*, p. 229.

[53] Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostăşesc, dos. 108/1848, f. 74 şi dos. 106/1848, f. 152—162.

[54] Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostăşesc, dos. 108/1848, f. 96—97, 119—120 şi 135, dos. 101/1848, f. 166 şi dos. 106/1848, f. 201—207, 239—245 şi 270.

www.dacoromanica.ro

★

Succinta trecere în revistă a faptelor așa cum s-au desfășurat ele în decursul a 3 sau 4 ceasuri, cu unele sublinieri pe care le-am socotit absolut necesare, permite situarea luptei de la 13 septembrie într-un cadru dacă nu nou, oricum mai apropiat adevărului istoric. Așa cum am arătat, pentru prima dată sîntem în măsură a preciza unitățile cu efectivele angajate în luptă și succesiunea exactă a întîmplărilor.

Fost-a Dealul Spirii un nefericit joc al hazardului? Sîntem cumva în fața unei abile înscenări de culise în țele căreia s-au prins naiv sau inconștient români și turci laolaltă?

Pînă acum nu s-a stăruit îndeajuns asupra unor fapte sau atitudini care, integrate în contextul evenimentelor, relevate de noile materiale prezentate, justifică unele ipoteze. Credem că există temeiuri pentru a considera că unii dintre comandanții militari români erau decișI să dea o ripostă armată intervenției străine.

Cum altfel putem explica inițiativa cpt. P. Zăgănescu, care, în pofida ordinului primit în noaptea de 12 spre 13 septembrie, către orele 2, din partea lui Ion Brătianu personal, prefectul Poliției capitalei, de a merge la cazarmă cu „armele descărcate"[55], a plecat totuși cu ele pregătite pentru luptă?[56].

Întîmplător oare a refuzat colonelul Radu Golescu să predea cazarma infanteriei lui Cherim Pașa[57], trecînd peste ordinul dat de șeful oștirii, generalul Cristian Tell[58], în ajunul intrării trupelor otomane în București?

Iată cîteva întrebări asupra cărora ne îngăduim să atragem atenția în speranța că cercetările ulterioare, întemeiate pe o bază documentară lărgită, vor oferi răspunsuri mai complete, înnoind astfel, în chip fundamental, cunoașterea tuturor laturilor desfășurărilor revoluționare din 1848.

Dacă intenția unora dintre cadrele de comandă ale armatei de a rezista turcilor păstrează deocamdată un caracter ipotetic, dorința de luptă a masei de soldați este o certitudine.

Izvoarele sînt unanime în a sublinia starea de spirit antiotomană a ostașilor români. Revoluția din 1848, cu perspectivele sale de eliberare socială și națională, potența această stare de spirit. Lupta de la 13 septembrie apare, așadar, drept consecința firească a atitudinii adoptate de masa soldaților în timpul desfășurării revoluției. Socotim că sîntem îndreptățiți a afirma că dacă incidentul declanșator al luptei din Dealul Spirii — descărcarea armei sublocotenentului Dincă Bălșan — a avut un caracter fortuit, conflictul între armata invadatoare și forțele mili-

---

[55] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 2 3. Într-o primă deplasare la Agie, la ora 22, I. Brătianu dăduse indicații comandantului companiei de pompieri ca toți ostașii să aibă armele încărcate pentru că de vor „intra turcii ca vrăjmași să le dăm o lecțiune". Descumpănită de propriile-i măsuri, dezvăluindu-și slăbiciunile și dezorientarea ce-o stăpîneau, Locotenența Domnească anulează ordinul peste cîteva ceasuri, prin același I. Brătianu.

[56] O declară la procesul căpitanului P. Zăgănescu sergenții și soldații interogați : „puștile s-au umplut din porunca d-lui Zăgănescu duminică seara" (Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 161/1849, f. 7).

[57] Mr. D. Papazoglu, *op. cit.*, p. 24.

[58] C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 402.

www.dacoromanica.ro

tare românești era inevitabil și că el decurge din însăși logica desfășurării faptelor. Voința de a rezista a ostașilor români s-a manifestat răspicat și cu vigoare: cum am mai spus, pompierii lăsați pentru paza cazărmii de la Agie au cerut stăruitor să-i însoțească pe camarazii lor — care primiseră ordinul de a pleca în Dealul Spirii —, pentru a fi împreună în eventualitatea izbucnirii unei ciocniri[59]; inițiativa deschiderii focului a aparținut ostașilor români atît în încăierarea produsă în fața cazărmii la sosirea pompierilor, cît și în acțiunea întreprinsă de infanteriști în sprijinul acestora[60]; după începerea tratativelor de încetare a focului, o însemnată parte a soldaților aflați în interiorul cazărmii au cerut comandanților să continue lupta[61].

Toate acestea conturează limpede încheierea că unitățile garnizoanei militare a Bucureștiului, la nivelul gradelor inferioare și al unor ofițeri, erau dinainte pregătite moral și material pentru a riposta eventual forțelor externe contrarevoluționare. Pornirile lor erau stimulate și de prezența în tabăra de la Rîmnicu-Vîlcea a unor serioase forțe armate populare și a unor unități militare regulate, ce erau gata să se arunce în luptă pentru apărarea revoluției sau a oricăror altor acțiuni întreprinse în acest sens.

La o asemenea stare nu s-a ajuns, fără îndoială, printr-o simplă suprapunere a unor factori favorizanți. Avem de-a face cu rezultatul firesc al unei profunde munci pentru atragerea militarilor de partea ideilor înaintate. Acțiunea de cîștigare a armatei, considerată pe bună dreptate drept esențială pentru izbînda și menținerea cuceririlor revoluționare, a fost începută înainte de izbucnirea ei și urmărită stăruitor după aceea pe diverse căi.

La realizarea obiectivului enunțat s-a mers de la atragerea unor ofițeri și grade inferioare în diferite organe, inclusiv comitetul revoluționar[62], pînă la îndepărtarea camuflată sau fățișă a elementelor reacționare din armată[63]. Nu s-a omis promovarea cadrelor militare, care-și dovediseră adeziunea față de mișcare[64], și nici ducerea, pînă la ultimul soldat, a unei vaste și susținute munci propagandistice de explicare a țelurilor urmărite[65].

La unitățile oprite în București regăsim reunite roadele acestor strădanii în forma cea mai convingătoare[66]. Ilustrate parțial de comportarea militarilor din vara anului 1848, ele și-au găsit confirmarea deplină în conflictul armat de la cazarma infanteriei.

---

[59] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 3.

[60] Arh. st. Buc., Înalta curte criminalicească, dos. 149/1848, f. 19.

[61] Col. P. Zăgănescu, *op. cit.*, f. 5.

[62] Cf. Matei Ionescu, *op. cit.*, p. 1078.

[63] Vezi Arh. st. Buc., Ministerul de Război, Depart. ostășesc, dos: 18/1848, 96/1848, 128/1848 și 130/1848.

[64] Ibidem, dos: 18/1848 și 68/1848.

[65] Ibidem, dos. 98/1848.

[66] Ca urmare a acțiunilor politice organizate printre unitățile din capitală, acestea, cu unele excepții neconcludente, au constituit un reazem statornic al revoluției. Peste nivelul celorlalte unități s-a ridicat compania de pompieri, a cărei comportare din clipele de cumpănă ale zilelor de 11, 19 și 30 iunie a determinat guvernul provizoriu să emită decrete speciale de mulțumire și să-i înmîneze unul din cele două drapele date la Celei, la 9 iunie 1848.

www.dacoromanica.ro

Atunci, ivindu-se prilejul, ostașii români aveau să-și arate hotărîrea nestrămutată de a apăra țara și revoluția. În îndrăzneața tentativă ei au contat evident pe concursul orășenilor și țăranilor concentrați în București. Din păcate, prezența maselor populare s-a simțit mai pregnant în momentele dinaintea luptei și cu totul ocazional și sporadic în timpul desfășurării ei[67]. Ele nu s-au putut ralia acțiunii ostașilor datorită lipsei de arme și muniții. Toate eforturile și cererile formulate pînă și Locotenenței Domnești au fost zadarnice. Înarmarea populației și înfăptuirea unității de acțiune a maselor populare cu trupele de infanterie și din compania de pompieri ar fi dat, desigur, o altă înfățișare situației. Lucrările nu au căpătat această îmbinare fericită, încît se poate afirma, fără teamă de a greși, că lupta de la 13 septembrie 1848 a fost susținută exclusiv de militarii garnizoanei București, ale căror merite se împart egal. Pompierii au dat semnalul și primii eroi; infanteriștii, prin intervenția lor, au susținut acțiunea în continuare și au dat posibilitate primilor să se descleștеze din strînsoare și să se refugieze în cazarmă. Rezistența comună ulterioară i-a forțat pe otomani să ceară oprirea focului și deschiderea tratativelor.

A existat tendința de a se restrînge proporțiile evenimentelor de la 13 septembrie și de a le prezenta drept o ciocnire fără speranță a unui pumn de ostași cu o zdrobitoare forță inamică, de a le reduce în ultimă instanță la un „masacru".

Că lucrurile nu au stat așa ne-o demonstrează proporțiile efectivelor, spargerea încercuirii de către compania de pompieri, cererea turcilor de a se opri mersul luptei, durata acesteia, numărul victimelor de o parte și de alta.

Ținînd seama de toate aceste considerente, acțiunea ostașilor din igarnizoana București împotriva coloanei otomane de la cazarma din Dealul Spirii, fără a putea fi socotită o bătălie în accepția militară clasică a noțiunii, cum au denumit-o mulți, depășește totuși cadrul unei ciocniri oarecare, înscriindu-se ca o luptă în sensul deplin al cuvîntului, cu toate atributele caracteristice.

Lupta de la 13 septembrie 1848 rămîne în istoria țării noastre ca cea dintîi acțiune armată întreprinsă de oastea română modernă împotriva puterii otomane, acțiune purtată în scopul apărării revoluției, salvgardării intereselor naționale ale poporului român.

Dacă pe plan social mișcarea revoluționară din 1821 este considerată prologul revoluției din 1848, pe tărîm militar lupta din Dealul Spirii anunță eroismul ostașilor români din grelele încleștări ale războiului pentru independență din anii 1877—1878.

[67] A. Pelimon recunoaște că „în toiul luptei ... au fost numai cîțiva vînători dintre voluntarii de afară și cîțiva străini cei ce veniseră armați cu sineți cu două țeve, de a susține lupta, despre partea orașului" (A. Pelimon, *op. cit.*, p. 228).

www.dacoromanica.ro

DIN ISTORICUL RADICALISMULUI LIBERAL BURGHEZ: ACTIVITATEA PARLAMENTARĂ A LUI GH. PANU (1888 — 1894)*

DE

P. CÎNCEA

La începutul deceniului al IX-lea al secolului trecut se afirma în viaţa politică Gh. Panu, unul dintre colaboratorii lui C. A. Rosetti. Integrarea lui Gh. Panu în partidul liberal şi în gruparea radicală condusă de C. A. Rosetti, deci acceptarea principiilor politice liberale şi apoi radicale, nu constituia însă punctul de plecare în evoluţia gîndirii sale politice. În primii ani ai deceniului al 8-lea al secolului trecut, Gh. Panu, fiind membru al Junimii, ca eseist şi critic, fusese desigur influenţat de ideile politice ale junimiştilor, deşi afirma contrariul. După perioada de studii în Franţa şi Belgia, din anii 1875—1879, reîntors doctor în drept, distins cu cea mai înaltă menţiune, Panu era adept al ideilor politice liberal-burgheze din apusul Europei, ceea ce constituia un impediment în reluarea colaborării cu Junimea conservatoare. Declararea divergenţelor de opinii a avut loc într-o şedinţă a Junimii în care Panu a afirmat că erau inadmisibile pamfletele junimiştilor la adresa lui C. A. Rosetti, personalitate politică liberală, cu vederi înaintate comparativ cu ale majorităţii contemporanilor săi[1]. De la începutul deceniului al 9-lea, pînă la jumătatea ultimului deceniu din secolul trecut, activitatea politică a lui Gh. Panu, ca membru al partidului liberal, al disidenţei liberal-radicale conduse de C. A. Rosetti, şi ca iniţiator şi conducător al unei noi grupări radicale constituite după moartea lui Rosetti, s-a desfăşurat în opoziţie faţă de conservatori; în 1894—1895, Panu a revenit însă la vechea sa colaborare cu conservatorii, de astă dată colaborarea fiind nu de natură îndeosebi istorico-literară, ca în trecut, ci politică.

Activitatea parlamentară a lui Gh. Panu a început cu prilejul revizuirii constituţiei, în anii 1883—1884, cînd Panu era membru al

* Articolul prezintă ideile de orientare politică, juridice şi administrative. Problemele social-economice au fost incluse în *Viaţa politică în România la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, de Tr. Lungu (manuscris).

[1] *Amintiri de la Junimea din Iaşi*, vol. I, Bucureşti, 1942, p. 5; vol. II, p. 345 şi 357.

„STUDII", tomul 20, nr. 1, p. 81—98, 1967.

www.dacoromanica.ro

disidenței rosetiste. În cadrul activității parlamentare a acestei grupări, Panu depășea unele acțiuni ale grupării în totalitatea ei, avea inițiative acceptate de ceilalți membri ai grupării și de conducătorul ei. Contemporanii afirmau că Panu a inițiat acțiunea grupării pentru susținerea colegiului unic: V. Lascăr numea acest criteriu de constituire a legislației electorale „sistema d-lui Panu", deși colegiul unic era susținut de întreaga disidență radicală și de C. A. Rosetti însuși. Demisia protestatară a deputaților rosetiști de la sfîrșitul sesiunii parlamentare 1883—1884 — demisie cauzată de neacceptarea propunerilor lor referitoare la modificări legislative, îndeosebi electorale — a fost desigur inițiată de Gh. Panu, el fiind primul deputat rosetist care a demisionat la sfîrșitul lunii aprilie 1884; restul grupării rosetiste, inclusiv C. A. Rosetti, a demisionat la începutul lunii iunie a aceluiași an.

Panu și-a reluat activitatea parlamentară în 1888, după destrămarea grupării rosetiste. Între timp Panu încercase constituirea noii grupări radicale; nucleul ei era format dintr-un grup de avocați, inclusiv decanul baroului avocaților din Iași, medici, profesori, ziariști, comercianți[2]. În scopul susținerii ideilor sale, Panu editase ziarul „Lupta" în 1884, la Iași, iar din 1886 la București. În perioada 1884—1888, prin articolele sale din „Lupta", Panu a susținut necesitatea aplicării unor măsuri pentru îmbunătățirea situației țărănimii și muncitorilor din orașe, pentru dezvoltarea industriei și aplicarea impozitului progresiv pe venit și a afirmat evidente idei antimonarhice.

Dacă prin articolele sale din „Lupta" Panu s-a afirmat ca un iscusit ziarist, în cadrul activității sale parlamentare, din perioada prezentată aici, el se dovedea un redutabil orator, foarte activ, prezentînd opinii interesante, într-o remarcabilă înlănțuire logică a ideilor, în majoritatea problemelor politice, social-economice și culturale discutate în parlament în anii 1888—1894.

Susținerea unor idei noi sau puțin dezbătute în cercurile politice burgheze ale României din acea epocă i-a creat lui Panu denumirea de „semănătorul de idei", menționată într-o încercare istoriografică din prima jumătate a secolului al XX-lea[3]; alte lucrări din aceeași epocă au prezentat îndeosebi activitatea lui de eseist-istoric sau critic literar[4] și amănunte ale vieții sale personale, pe baza cărora s-a încercat uneori criticarea poziției sale politice din 1886—1888, ca opozant al liberalilor conduși de I. Brătianu[5]. Nu s-au făcut încercări de prezentare a activității parlamentare a lui Panu în anii de existență a grupării radicale al cărei conducător era el, deși parlamentul era terenul unei mai serioase activități a oamenilor politici burghezi, comparativ cu aceea de publiciști, chiar cînd erau autorii unor articole axate îndeosebi pe probleme politice.

În noua istoriografie, din activitatea parlamentară a lui Panu, dintre 1888 și 1894 s-au menționat intervențiile sale în cadrul comentării

---

[2] C. D. Anghel, *Gh. Panu*, București, 1933, p. 7—8.

[3] C. D. Anghel, *op. cit.*

[4] Gr. Tocilescu, *Doi istorici: Gh. Panu și P. Cernătescu*, București, 1873—1874; Cecilia Caroni Chilom, *Gh. Panu, eseist și critic*, București, 1942.

[5] *Gh. Panu și actualitatea*, Iași, 1888: D. Longinescu, *Discursul... la inaugurarea monumentului lui Gh. Panu*, Iași, 1914; D. Hogea, *Gh. Panu la Durău*, Piatra-Neamț, 1931.

www.dacoromanica.ro

răscoalei țărănești din 1888 și participarea sa la discutarea proiectelor de legi referitoare la vînzarea moșiilor statului, tocmelile agricole, creditul agricol, repausul duminical, probleme fiscale și culturale. S-a ajuns la concluzia că în aceste chestiuni, unele de importanță social-economică, Panu a avut o poziție înaintată, cu unele limite specifice personalităților politice burgheze; de asemenea s-au menționat relațiile de colaborare parlamentară a lui Panu cu deputații socialiști[6].

Ne propunem să prezentăm aici opiniile politice generale ale lui Gh. Panu — exprimate de el paralel cu criticarca situației politice existente în România — , opinii declarate în cadrul activității sale parlamentare din anii 1888—1894, cînd era recunoscut în parlament în calitatea sa de conducător al grupării politice radical-burgheze.

Exprimarea ideilor politice generale ale lui Gh. Panu cuprindea un larg spațiu în cadrul discursurilor sale parlamentare, deși el era conștient de importanța crescîndă a problemelor sociale cărora le-a destinat de asemenea unele intervenții parlamentare, după cum s-a menționat mai sus.

Comentînd chestiunile politice în principiu, el comunica în parlament opiniile sale referitoare la : intervenția statului în raporturile dintre particulari, activitatea generală a partidelor politice, parlamentarism, rolul ministerelor și regelui în conducerea statului, al cărui caracter de clasă Panu îl remarca, politica externă.

În dezbaterile parlamentare din anii 1888—1894, plecîndu-se de la comentarea unor chestiuni social-economice, se ajungea la o largă discuție de principiu în problema necesității sau inutilității, legalității sau ilegalității intervenției statului în raporturile dintre particulari, incluzîndu-se aici și raporturile dintre clasele sociale. Opiniile erau divergente nu numai între partide, ci și între persoane aparținînd aceluiași curent politic. Conservatorii combăteau acestă intervenție, liberalii nu aveau o opinie unitară, iar socialiștii, fără a susține în parlament principiul în sine, îl admiteau prin acceptarea ideii de necesitate a creării unei legislații muncitorești și țărănești de către statul burghez, evident în limitele impuse de conținutul de clasă al acestuia.

Panu se declara pentru intervenția statului, combătînd opiniile neintervenționiștilor și expunînd, cu acest prilej, păreri asupra esenței statului, care concordă cu vederile economiștilor și istoricilor materialiști.

Combătînd afirmațiile lui P. Carp, după care principiul intervenției statului în raporturile dintre clase ar fi avut o aplicare practică numai în antichitate, cînd asemenea încercări s-ar fi soldat cu eșec, Panu afirma că „chestiunea reglementării raporturilor dintre clase a existat de cînd e lumea" (înțelegîndu-se, evident, prin această ultimă expresie : de la apariția claselor înseși). Părerile sale se bazau pe următoarele considerente : statul medieval a intervenit pretutindeni în favoarea claselor dominante, iar principiul nou al neintervenției statului era o consecință a Revoluției franceze. „Marea greșeală a acestei revoluții" a fost proclamarea libertății angajamentelor de muncă dintre particulari și susținerea principiului „laissez faire, laissez passer", ceea ce, „sub cuvînt de a suprima robirea legală, a întemeiat o robire mult mai teribilă, robirea celor tari asupra

[6] N. Adăniloaie, *Răscoala țăranilor din anul 1888* (manuscris), Tr. Lungu, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

celor slabi, robirea capitalului asupra muncii"; Revoluția franceză nu ar fi trebuit să proclame libertatea angajamentelor, ci ar fi trebuit să răstoarne principiul intervenționist medieval și să proclame intervenționismul în favoarea celor oprimați. „Aceasta voim noi democrației — afirma Panu — să facem astăzi, după o sută de ani de experiență nenorocită"[7].

Referindu-se la realitatea social-politică din România și criticînd poziția partidului conservator în problema ce se discuta, Panu afirma că acest partid a aplicat în trecut principiul intervenției statului, dar în favoarea claselor dominante, „nu în sprijinul claselor muncitoare". Atunci cînd oamenii politici conservatori au aplicat acest principiu în folosul claselor exploatate, ei au fost forțați de împrejurări, siliți să dea soluții urgente unor chestiuni social-politice a căror rezolvare imediată se impunea dar doctrinarii politici conservatori au protestat împotriva acestui gen de acțiuni. „Intervenția în favoarea claselor muncitoare — afirma Panu — este o idee democratică, născută din reacțiunea în contra capitalismului și a industrialismului modern"[8].

Susținînd necesitatea intervenției statului în raporturile dintre țărani și moșieri, atingînd cu acest prilej și chestiunea muncitorească în orașe[9], Panu răspundea deputaților care afirmau că ideea intervenției statului era nouă, neaplicată și chiar neaplicabilă în România, dovedindu-le că, dimpotrivă, intervenția statului data de veacuri. „Societatea actuală — afirma Panu — așa cu nedreptățile ei... este fructul intervenției de veacuri a domnilor, a boierilor, a clasei dirigente. Ei i-au dat calîpul de azi, ei au fasonat proprietatea, ei au dat societății organizarea actuală... cu distribuirea neegală a tuturor forțelor economice și sociale. Acum ce voiți dv.? — se adresa el deputaților care susțineau neintervenția statului —. După ce v-ați stabilit o situație puternică... veniți pe urmă să vă treziți cum că intervenția statului nu e bună? Atunci de ce ați uzat de dînsa de veacuri și de ce nu dați voie ca și alții să uzeze în favoarea celor apăsați?". Panu demonstra că legile naturale nu erau sortite să domine o societate civilizată. Teoria lui Darwin, dispariția speciilor slabe înaintea celor tari trebuia să devină valabilă exclusiv pentru regnul vegetal și animal. „Toate silințele oamenilor culți și drepți sînt tocmai în a face să dispară acea lege teribilă, lege a unei societăți de animale în stare de natură. Dacă nu o admiteți, trebuie să admiteți — susținea Panu — intervenția statului și principiul restabilirii justiției în nedreptățile seculare"[10]. Ideea intervenției statului pătrundea în cea mai mare parte a legislației din România, încît era absurd să se respingă în principiu ceea ce exista în fapt, numai din încercarea apărării unor interese social-politice retrograde[11].

În susținerea acestor idei Panu era combătut nu numai de conservatori, ci și de unii dintre liberali, sub pretext că el ar fi tins spre introducerea în România a „socialismului de stat" și că, în general, asemenea

---

[7] *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1892—1893, p. 192. Ședința din 21 ianuarie 1893.
[8] *Ibidem*, sesiunea 1891—1892, p. 453. Ședința din 20 mai 1892.
[9] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1888—1889, p. 1 892. Ședința din 1 decembrie 1888.
[10] *Ibidem*, p. 193.
[11] *Ibidem*, p. 283. Ședința din 8 decembrie 1888.

www.dacoromanica.ro

tendințe sau încercări erau sortite eșecului[12]. Date fiind aceste afirmații, Panu stabilea deosebirile de principii dintre ideologia radical burgheză și cea socialistă. În primul rînd, atît el însuși, cît și restul grupării radicale, deci adepții ideilor sale, nu erau socialiști. Stabilind demarcația dintre radicalism și socialism, Panu declara: „Socialiștii sînt adepții ideii naționalizării pămîntului[13]... și a abolirii proprietății individuale... voesc punerea în comun a tuturor instrumentelor de muncă... și declararea lor de proprietate socială. Radicalii... respectă starea actuală de lucruri, decît voesc ca să aducă îmbunătățiri reale în raporturile dintre patroni și muncitori... Deosebirea între socialiști și intervenționiștii de stat este că pe cînd socialiștii voesc... să înlocuiască starea socială actuală cu o alta, cei din urmă voesc numai să îndrepteze relele actualei societății"[14]. Limitele gîndirii radicale din acea epocă erau însă vizibile din negarea necesității luptei de clasă și din încercarea situării unei grupări politice în afara luptei claselor. Remarcăm însă faptul că opiniile lui Panu asupra socialismului nu porneau de pe poziția critică, vădit rău intenționată, a majorității burgheziei și moșierimii române din parlament, ci de pe o poziție de aparentă neutralitate, de sub care se întrevedea aprecierea pozitivă. Răspunzînd unei afirmații a lui P. Carp, care, în acest caz, exagera rolul social-politic al radicalilor, considerînd că ei provoacă lupta de clasă, Panu declara că radicalii nu erau adversarii nici uneia dintre păturile sociale și că aspirau spre egalizarea condițiilor economice și politice ale diferitelor straturi sociale[15]. Era însă utopică speranța realizării acestui deziderat progresist, fără lupta împotriva claselor dominante interesante în nerealizarea lui.

În privința desfășurării vieții politice interne, Gh. Panu remarca și critica lupta și frămîntările sterile dintre partide și din interiorul lor, lipsa lor de consecvență în aplicarea principiilor de guvernămînt, formulate în perioada cînd erau în opoziție. Cele mai multe dintre partidele și grupările politice, atunci cînd erau în opoziție, recunoșteau faptul că laturi principale ale vieții politice interne erau bazate pe procedee neconstituționale: alegerile se falsificau, corpurile legislative erau servile guvernelor, care erau servile regelui, diriguitorul politicii interne și externe a statului. În 1890, Panu demonstra că partidele liberal și conservator, în perioada ultimilor douăzeci și cinci de ani, în care dobîndiseră pe rînd puterea guvernamentală, nu au făcut suficiente eforturi pentru asigurarea libertății alegerilor, pentru independența ministerelor și parlamentului, precum și pentru îngrădirea puterii regale. Dimpotrivă, după ce, fiind în opoziție, au combătut ingerințele electorale ale adversarilor, dobîndind puterea politică au aplicat aceleași procedee, inclusiv adularea regelui.

În privința relațiilor dintre partide și rege, Panu dezaproba lipsa unei poziții energice a partidelor pentru a limita acțiunile regelui la cele strict constituționale. Partidele trebuiau întărite prin democratizare, pentru a se putea stabili echilibrul constituțional; în acest caz, regele

[12] *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1892—1893, p. 170. Ședința din 19 ianuarie 1893.

[13] Cu alt prilej, Panu se declarase în principiu — deși nu în aplicare imediată — de acord cu naționalizarea pămîntului.

[14] *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1892—1893, p. 192—193. Ședința din 21 ianuarie 1893.

[15] *Ibidem*, sesiunea 1891—1892, p. 452. Ședința din 20 mai 1892.

www.dacoromanica.ro

nu s-ar fi putut opune reformelor propuse de guverne. „În Anglia — menţiona Panu — se fac reforme şi cînd partidul liberal de acolo se va democratiza complet... se vor putea realiza... mari îmbunătăţiri sociale, fără ca regele sau regina să se poată opune... Acelaşi lucru [s-ar putea realiza] la noi, dar pînă acum partidele sînt aşa de departe de democraţie, încît va trebui întîi să se democratizeze dînsele şi apoi să ne gîndim la rege..." [16]. În aceeaşi ordine de idei erau descrise şi dezaprobate servilitatea ministerelor faţă de rege şi despotismul lor faţă de autorităţile subordonate [17].

În acţiunea de criticare a diferitelor laturi ale regimului politic din epoca sa — partide, parlament, ministere, rege — Panu le-a comentat nu numai global şi în relaţiile dintre ele, ca mai sus, ci şi în parte, propunînd soluţii pentru schimbarea situaţiei existente. Remedierea luptei sterile a partidelor era văzută în formarea „partidelor de idei", care să se opună şi să înlocuiască în viaţa politică „partidele de corupere, de coterie" Subliniind faptul că asemenea partide de idei erau pe cale de constituire în România, existînd sub formă de mici grupări politice (se referea probabil la radicali şi socialişti), Panu era conştient că în condiţiile pasivităţii politice, indiferenţei faţă de viaţa politică de care dădeau dovadă majoritatea membrilor păturilor sociale burgheze, ecoul propagandei acestor partide era minim în rîndurile lor. Succesul politic al partidelor de idei ar fi putut fi asigurat prin democratizarea sistemului electoral şi lărgirea preocupărilor politice ale diferitelor pături sociale, îndepărtate de la participarea la viaţa politică prin sistemul electoral în vigoare. În situaţia politică creată de legislaţia şi procedura electorală existentă la acea dată, „totdeauna partidele de idei vor fi bătute de cele fără idei — arăta Panu —, căci ce influenţă pot să aibă bietele grupuri pe idei faţă de celelalte partide lipsite de orice scrupule. Şi în starea actuală a colegiilor dacă este să facem partide pe idei, ar trebui să fii condamnat să îmbrăţişezi cele mai meschine interese ale cutărei părţi de cetăţeni sau să cultivi şi să linguşeşti de multe ori idei care altminteria inteligenţa şi cinstea refuză de a le aproba"[18]. Panu vedea că mijlocul de obţinere a succesului politic era concesia degradantă, compromisul reprobabil, coborîrea omului politic de la lupta pentru aplicarea ideilor sale la satisfacerea intereselor meschine şi uneori incorecte ale unor straturi sociale burgheze, pentru a le obţine voturile. Conducătorul radicalilor, care dezaproba aceste procedee, în 1889, s-a asociat totuşi cu cei care le aplicau, prin alianţa sa politică cu conservatorii, în ultimii ani ai secolului trecut.

În perioada prezentată aici, Panu îşi exprima opiniile sale asupra parlamentarismului în străinătate şi în România, asupra nerespectării uzanţelor parlamentare şi a unor prevederi constituţionale în cadrul activităţii parlamentare din ţară.

Considerînd preferabil regimul parlamentar regimului personal — a cărui critică o făcea cu prilejul comentării modului de constituire a guvernului junimist —, Panu vedea însă şi unele lipsuri ale celui dintîi. În

---

[16] *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1893—1894, p. 101. Şedinţa din 1 decembrie 1893.
[17] *Ibidem*.
[18] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, sesiunea 1889—1890, p. 138. Şedinţa din 11 decembrie 1889.

www.dacoromanica.ro

primul rînd trebuia lichidată confuzia dintre noţiunile parlamentarismul înaintat şi guvern parlamentar — avînd majoritate în corpurile legislative — şi dintre principiile politice înaintate sau retrograde de guvernămînt, deoarece un guvern putea fi parlamentar şi totuşi foarte reacţionar. „Este o luptă a ideilor noi în contra parlamentarismului — afirma Panu — şi dacă aceasta este adevărat acolo unde parlamentele ies din sufragiul universal cu atît mai mult este adevărat la noi, unde 4 500 000 suflete trimit numai 37 deputaţi" [19]. Văzînd totuşi parlamentarismul ca unica formă de viaţă politică acceptabilă pentru epoca sa, Panu făcea deosebirea între diferitele nuanţe de parlamentiarism din străinătate şi cerea aplicarea în România a formei celei mai apropiate de democraţia burgheză. Astfel, el nu era de acord cu excesivul conservatorism din viaţa politică engleză — unde iniţiativa parlamentară nu era posibilă în diferite domenii ca, de pildă, în cel fiscal — şi cerea aplicarea uzanţelor parlamentare franceze, pe temeiul cărora se putea desfăşura iniţiativa parlamentară, inclusiv aceea a deputaţilor opoziţiei. Regimul politic parlamentar trebuia bazat pe principii democrate de guvernămînt.

În cadrul comentării activităţii generale a guvernelor şi ministerelor se includea cererea insistentă a lui Panu de a se aplica legea responsabilităţii ministeriale în toate cazurile, dar, pentru anii 1889—1890, îndeosebi în cazul fostului guvern liberal condus de I. Brătianu, prin urgentarea lucrărilor pentru darea în judecată a acestui guvern[20]. La obiecţiile adversarilor săi că, în acest caz, n-ar fi apărătorul unui principiu, ci şi-ar manifesta un sentiment personal, Panu susţinea necesitatea aplicării prevederilor constituţionale şi legii responsabilităţii ministeriale — chiar sub forma aparent dură a dării în judecată a unui guvern — pentru asanarea moravurilor politice din România, deşi, în trecut, acţiuni similare fuseseră lipsite de efecte pozitive. Răspunzînd afirmaţiei că darea în judecată a unui guvern era un fapt întîlnit numai la popoarele insuficient civilizate, Panu declara că asemenea procedee s-au aplicat în Franţa şi Suedia şi adăuga: „... Peste tot locul unde există un regim constituţional-parlamentar... este în vigoare principiul responsabilităţii ministeriale, cu deosebire că aiurea se manifestă sub o formă şi la noi sub o altă formă" [21].

Panu dovedea că şi în cazul responsabilităţii ministeriale, ca şi în alte chestiuni politice, în România nu puteau fi adoptate identic şi fără discernămînt forme de viaţă politică din alte ţări, ci ele trebuiau adaptate realităţii din ţară. Panu amintea exemplul răsturnării guvernului Jules Fery chiar de către amicii politici şi personali ai acestuia, din cauza falsificării unei telegrame referitoare la o acţiune externă nechibzuită. Conducătorul radicalilor considera foarte eficace în Franţa această formă de aplicare a responsabilităţii ministeriale, dar dovedea că ea era impracticabilă în România, în condiţiile existenţei unei opinii publice îngăduitoare faţă de abuzurile politice. În România, singurul mijloc de controlare a miniştrilor, de respectare a principiului constituţional al responsa-

[19] *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 1 294. Şedinţa din 31 martie 1889 (Panu se referea astfel la participarea redusă a ţărănimii la alegerile parlamentare).

[20] *Ibidem*, sesiunea 1889—1890, p. 118 şi 532—539, Şedinţele din 8 decembrie 1889 şi 22 ianuarie 1890.

[21] *Ibidem*, p. 540—541. Şedinţa din 23 ianuarie 1890.

www.dacoromanica.ro

bilității ministeriale era aplicarea legii cu acest conținut; prin neaplicarea ei se tindea la stabilirea neresponsabilității miniștrilor, la asimilarea lor, în privința funcțiilor de conducere, cu regele, singurul factor politic absolvit de responsabilitate, prin prevederile constituției.

Rolul regelui în viața politică a epocii fusese comentat în ziarul „Lupta" din anii 1885—1887 de pe o atît de aspră poziție critică[22] încît Panu suferise o condamnare de lèse-majesté, neexecutată prin refugiul lui în Franța și revenirea în țară numai după alegerea sa ca deputat, ceea ce îl absolvea de executarea condamnării.

În perioada 1888—1894, respectînd uzanțele și limbajul parlamentar, Panu comenta acele acțiuni ale regelui care erau neconstituționale sau neconvenabile relațiilor tradiționale de politică externă a României.

La sfîrșitul anului 1889, Panu afirma: „Prerogativele regale sînt exorbitante"[23]. Panu considera necesară restrîngerea prerogativelor regale: „Pînă atunci — menționa el — avem să fim destinați a merge necontenit din frămîntări în despotism și din despotism în frămîntări"[24].

Cu prilejul discutării legii pentru organizarea magistraturii, Panu propunea asigurarea independenței magistraților față de rege[25].

Panu dezaproba utilizarea unor expresii, în relațiile corpurilor legislative cu regele, expresii care nu redau o realitate. În decembrie 1888, cu prilejul discutării proiectului de răspuns la mesajul regal, Panu se opunea formulării: „țara este recunoscătoare către maiestatea-voastră că s-a deslegat în liniște o situație îngrijorătoare", referire la schimbarea guvernului liberal în martie 1888. Opinia lui Panu se baza pe următoarele considerente: regele era dator să dizolve și să înlocuiască guvernul liberal — date fiind abuzurile sale — și nu i se putea aduce prinos de recunoștință pentru că își făcuse, îndeajuns de tîrziu, numai datoria. Afirmarea acestei „recunoștințe" era considerată de Panu un act neconstituțional. Același neconstituționalism și încălcarea uzanțelor parlamentare se manifestase în acțiunea regelui de constituire a guvernului junimist, lipsit de popularitate, de majoritate parlamentară. Pentru această acțiune de constituire a unui guvern personal, în afara partidelor politice existente în țară, de asemenea nu i se putea declara „recunoștință" regelui[26].

O latură a vieții politice din România mai îngrijorător dependentă decît celelalte de opiniile și acțiunile regelui erau — după părerea lui Panu — relațiile externe.

În 1888, criticînd intențiile vizibile ale guvernului junimist de a menține aceeași linie politică externă, acceptată, la dorința sau ordinul regelui, de guvernul anterior liberal, Panu demonstra că strîngerea excesivă a legăturilor cu Germania, prin neglijarea și slăbirea altor relații externe, era defavorabilă intereselor externe ale României. Asocierea României

---

[22] *Ibidem*, p. 542 543.
[23] *Ibidem*, sesiunea 1889—1890, p. 139. Ședința din 11 decembrie 1889.
[24] *Ibidem*.
[25] Vezi paragraful referitor la probleme juridice.
[26] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1888—1889, p. 189. Ședința din 1 decembrie 1888.

www.dacoromanica.ro

la acțiunile triplei alianțe era un început de amenințare externă pentru Rusia și Franța; consecințele negative ale acestei politici externe exclusiv filo-germane nu se manifestau numai în domeniul politic, ci și în cel economic, remarca Panu, prin favoruri comerciale acordate Germaniei și diminuarea relațiilor comerciale cu celelalte state.

Deoarece politica externă rămăsese neschimbată în decursul a două guvernări succesive de orientare politică diferită (liberală și junimistă), Panu amintea faptul pentru a dovedi că regele era inițiatorul și conducătorul acestei politici externe filogermane. Regele fiind un factor constituțional care, spre deosebire de ministere și guverne, nu era responsabil, Panu demonstra că acțiunea regelui de dirijare a politicii externe era neconstituțională. A recunoște că regele avea *dreptul* de a conduce politica externă însemna a contribui la schimbarea caracterului regalității. „Astăzi regele devine șef de drept divin", arăta cu prilejul acestei discuții Panu, amintind că, prin funcționarii săi, regele încerca să încurajeze, în acest sens, transformarea caracterului regalității prin cultivarea unor idei care aminteau monarhia de drept divin. Panu cerea ca jurisconsulții să anuleze ceea ce încercau a face măgulitorii, datoria tuturor oamenilor politici fiind aceea de a îngrădi acțiunile regelui, încît ele să nu depășească prevederile constituției. Nici o manifestare, cît de neînsemnată aparent, care ar fi constituit o cît de mică încercare de întoarcere la monarhia de drept divin, formă de conducere caracteristică evului mediu, mai retrogradă decît monarhia constituțională, nu trebuia să fie îngăduită a pătrunde, susținea Panu, nici în gîndirea contemporanilor, nici în acțiunile vizibile[27].

Amintind faptul că I. Brătianu și P. Carp afirmaseră că politica externă poate și trebuie să fie condusă de rege, Panu opunea opiniilor lor argumentele sale, potrivit cărora politica externă trebuia încredințată ministerului respectiv. El susținea că un guvern parlamentar care ar avea răspunderea politicii externe ar trebui să fie foarte circumspect: cînd un guvern sau ministerul de externe ar lua hotărîri greșite în domeniul politicii externe, hotărîri care ar periclita relații externe convenabile României, faptul putea fi îndreptat prin înlocuirea guvernului sau ministrului responsabil de greșeala comisă. Dacă regele conducea politica externă, același procedeu era, dacă nu inaplicabil, în orice caz mult mai greu de aplicat.

Răspunzînd adversarilor săi parlamentari care susțineau că încredințînd politica externă ministerelor de externe nu s-ar putea asigura continuitatea acestei politici pe o lungă perioadă, Panu dovedea că această continuitate putea avea un dublu conținut. Continuitatea unei politici favorabile țării putea fi impusă de bunul simț, prin dorința de securitate, prin controlul exercitat de opinia publică care putea cere consecvență de idei și de acțiuni externe unor ministere succesive, fie și de nuanțe politice diferite. Era însă și o altfel de continuitate, aceea care brava împrejurările, timpul și evenimentele, care devenea o idee fixă și pe care un singur om căuta cu orice preț să o aplice, fie și împotriva intereselor vitale ale țării. „Acest fel de continuitate îl veți găsi — continua Panu — mai ușor la un singur om și foarte rar la un guvern sau o serie de guverne.

[27] *Ibidem*, p. 191.

www.dacoromanica.ro

Aceasta se poate uşor explica: un guvern nu poate să se identifice cu o idee în gradul în care un om se poate identifica. Un şir de guverne nu pot... persista în o politică preconceputâ, cu toată evidenţa că evenimentele ar fi contrarii. Un om, mai cu seamă cînd este iresponsabil, pe viaţă şi deasupra partidelor poate uşor luneca, întocmai ca un jucător de bursă care se îndărătniceşte în contra norocului şi joacă pînă se ruinează" [28].

Subliniind faptul că prin înseşi prevederile constituţiei, regele nu putea conduce politica externă, Panu menţiona că existenţa ca stat independent a României putea fi periclitată printr-o politică externă greşit orientată. „Este destul ca să ne angajăm într-un război nenorocit sau în o alianţă dezastruoasă, pentru ca să dispărem a doua zi de pe harta politică a Europei. Ce ar însemna ca noi să lăsăm acestă politică în mîna unui singur om? Ar însemna să ne dăm cu toţii, cu ţară cu tot, în mîna lui..." [29].

Dezaprobînd relaţii externe strînse cu o singură mare putere străină, Panu propunea dezvoltarea legăturilor cu micile state din Balcani, împreună cu care s-ar fi putut eventual realiza o forţă capabilă să se opună unei mari puteri. În cadrul aceleiaşi discuţii, Panu sublinia identitatea de origine şi interese între toţi românii, inclusiv cei din Transilvania. „Chestiunea românilor din afară ni se impune ca o chestie de viaţă şi de moarte. Să nu ne gîndim că de vreme ce românii de dincolo sînt încorporaţi în Imperiul austro-ungar, apoi nu este nimic de făcut în privinţa unei uniri sau a unei apropieri de interese". Combătînd pe D. Sturza, care afirmase că Austro-Ungaria îşi va prelungi mult timp existenţa sub aceeaşi formă politică, Panu susţinea că acel stat va trebui să-şi modifice structura, fiind o expresie politică schimbătoare prin însăşi componenţa lui: sau va deveni o confederaţie de state autonome sau va dispărea dînd naştere unor state independente, care se vor clasa după origine şi interese în diferite alte state europene. „Prin urmare — afirma Panu —, cînd ne ocupăm de fraţii noştri, să nu ne ocupăm . . . ca de un element pierdut pentru noi . . . pe vecie . . . . prin forţa de coeziune a agregatului politic în care sînt înglobaţi; ne ocupăm ca de un popor care face parte din o aglomeraţie politică foarte şubredă, popor care mîine poate căpăta autonomia, iar poimîine poate dispune de soarta lui, după afinitatea naturală" [30].

Panu vedea interese comune între unguri şi români pentru desmembrarea Imperiului austro-ungar şi posibilitatea stabilirii unor relaţii prieteneşti viitoare între aceste popoare.

În chestiunea naţională, Panu dezaproba excesul de prudenţă al majorităţii oamenilor politici burghezi români şi declara deschis că el „aspiră la unitatea naţională" şi că era necesară pregătirea opiniei publice internaţionale pentru realizarea acestor aspiraţii, care, deşi nedeclarate, existau în rîndurile unor largi straturi sociale. El da exemplul luptătorilor pentru unitatea Germaniei, care au pregătit îndelung timp opinia publică externă, dar şi puterea armată internă, sugerînd indirect aplicarea aceloraşi procedee în România, deci renunţarea la ideea că Transilvania ar putea fi

[28] *Ibidem*, p. 1 295. Şedinţa din 31 martie 1889.
[29] *Ibidem*.
[30] *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1893—1894, p. 435.

www.dacoromanica.ro

eliberată fără eforturi interne, mergînd pînă la conflictul armat. „Dar ce facem noi? — întreba Panu —. Am scoborît chestiunea [Transilvaniei] la nivelul patimilor şi discuţiilor personale; am făcut dintr-însa armă de partid" [31]. Panu recomanda observarea cu seriozitate a problemei, găsirea unei căi unanim acceptată în scopul colaborării tuturor grupărilor politice, pentru realizarea unităţii naţionale.

În concluzia principiilor sale de orientare politică internă şi externă Panu propunea, ca primă soluţie pentru schimbarea situaţiei politice criticate de el, modificarea sistemului electoral prin desfiinţarea colegiilor şi introducerea votului universal, supraevaluînd însă importanţa şi efectele acestei reforme; prin această modificare urma a fi întărit corpul electoral, „singura origină din care pot ieşi Camere curate, minister curat şi rege constituţional". Nu numai pentru schimbarea situaţiei politice, dar şi pentru realizarea tuturor reformelor social-economice cu caracter de actualitate pentru acea epocă era necesară, ca o condiţie esenţială, introducerea votului universal, deoarece „colegiile electorale puteau fi considerate o anomalie într-o ţară unde egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legilor era proclamată prin constituţie, ca şi „emanarea puterilor de la naţiune". Pe baza acestui considerent, Panu afirma că menţinerea colegiilor era neconstituţională, căci „cea mai mare parte din naţiune era redusă la îngrădiri aşa de mari, încît voinţa ei mai că nu se recunaşte" [32]. „Alegeri libere, cu modificarea regimului electoral, cu o organizare superioară a partidelor, cu garanţii mai mari pentru secretul votului, iată — conchidea el — soluţiunile noastre, ale democraţilor..." [33]. Aşadar, aceste principii politice erau prezentate în parlament de Panu, după ce fuseseră acceptate de gruparea radicală, care considera — ca şi conducătorul ei — că organizarea vieţii politice interne pe baze democrate avea să aibă ca urmare orientarea politicii externe în direcţia realizării unităţii naţionale.

Chestiunea reorganizării magistraturii constituia una dintre preocupările cercurilor politice ale epocii. Constituţia din 1866 nu da indicaţii suficiente în scopul stabilirii cu precizie a principiilor inamovibilităţii şi electivităţii magistraţilor şi îndeosebi pentru a impune separarea puterii executive de cea judecătorească. Diferitele grupări politice propuneau metode diferite pentru reorganizarea magistraturii. De pildă, teoretic, junimiştii erau adepţi ai principiului inamovibilităţii magistraţilor, excluzînd principiul electivităţii lor, susţinut, în deceniul al IX-lea al secolului trecut, îndeosebi de radicalii rosetişti. Continuînd, prin dezvoltare, susţinenea principiilor lui C. A. Rosetti, radicalii nu negau utilitatea introducerii inamovibilităţii magistraturii, dar o considerau insuficientă pentru garantarea independenţei corpului judecătoresc — deţinătorul puterii judecătoreşti, a treia putere în stat, după cea legislativă şi executivă — mai ales sub forma limitată în care înţelegeau conservatorii, inclusiv junimiştii, să aplice această inamovibilitate.

În sesiunea parlamentară 1888—1889, arătînd că protestează împotriva ideii inamovibilităţii magistraţilor numai în cazul în care ar fi înţe-

[31] *Ibidem*, sesiunea 1894—1895, p. 146. Şedinţa din 13 decembrie 1894.

[32] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, sesiunea 1890—1891. Şedinţa din 27 noiembrie 1890, p. 61.

[33] *Ibidem*, p. 150—151. Şedinţa din 5 decembrie 1890.

www.dacoromanica.ro

leasă ca în Franța medievală — obținerea, în genere prin cumpărare, a funcției pe viață , Panu declara că admite această idee cînd ea este văzută ca un sistem de măsuri, de garanții menite să apere corpul judecătoresc față de bunul plac al guvernelor, îndeosebi al miniștrilor de justiție. Dar stabilitatea în funcții nu putea avea efecte pozitive pentru componența magistraturii, dacă nu era completată cu măsuri de garantare a numirii și înaintării magistraților, căci fără cele din urmă rezultatul ar fi fost menținerea unor elemente a căror probitate și cultură juridică nu ar fi fost verificate înainte de numire [34].

Pe baza acestor considerente, în sesiunea parlamentară 1889—1890 Panu cerea amînarea discutării proiectului de lege pentru organizarea judecătorească prezentat de guvern ; el arăta că principiile generale pe care era bazat proiectul erau în dezacord cu opiniile radicalilor în această chestiune. Conducătorul radicalilor considera că guvernul junimist grăbea în mod nejustificat legiferarea acestui proiect, deoarece voia să-și creeze prin noua lege o armă politică cu care ar fi putut influența, mai mult ca în trecut, organizarea magistraturii. Pe baza faptului că proiectul asigura numai inamovibilitatea, pe trei sau șase ani, a 96 de magistrați, din totalul de circa 450, Panu îl numea „meschin", considerînd improprie asocierea ideii de inamovibilitate acestui proiect cu prevederi atît de limitative. Pe plan internațional, termenul de inamovibilitate pierduse mult din vechea lui semnificație istorică, avînd un conținut mai restrîns decît cel medieval, dar în epoca modernă nu era totuși admisibil a-l reduce la asigurarea stabilității unei treimi din magistrați, pe un interval de timp atît de scurt ca cel menționat. Incluzînd în proiect asemenea limite, creatorii lui admiteau ca regulă generală nestabilitatea magistraților, stabilitatea fiind o excepție deși, în orice stat modern stabilitatea ar fi trebuit să fie regula nu numai în privința magistraților, ci și în aceea a profesorilor și a tuturor categoriilor de funcționari ai statului.

Panu demonstra că chiar prin aplicarea totală, generală a inamovibilității magistraților, dar cu atît mai mult prin absența sau aplicarea parțială a ei, era exagerată afirmația că justiția era a treia putere în stat, deoarece corpul judecătoresc aplica legi votate de o reală putere, cea legislativă, și executate de o alta, cea executivă. Suprimînd dreptul ministrului de justiție de a destitui 96 de magistrați, dar rezervîndu-i dreptul de a destitui pe alți 350, de a-i numi și înainta pe toți (inclusiv cei 96 inamovibili pe scurt timp), proiectul devenea prin legiferare o armă de partid, un instrument de favorizare. Stabilirea inamovibilității unui număr restrîns de magistrați, numiți după bunul plac al ministrului de justiție, fără garantarea condițiilor morale, de merit și capacitate, ar fi avut efecte negative mai puternice decît excluderea totală a acestei așa-numite inamovibilități.

Întrebat care era sistemul acceptat de radicali în privința organizării magistraturii, Panu se dovedea din nou susținătorul principiilor lui C. A. Rossetti, propunînd, în primul rînd, electivitatea magistraturii, considerînd-o compatibilă cu o organizare socială democrată. La baza acestui principiu sta însă și ideea ca magistrații să fie dependenți de lege, iar nu de voința miniștrilor, legea asigurînd independența magistraților față de diferiți factori politici. Cunoscînd și reafirmînd faptul că Adunarea deputaților,

[34] *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 426—427.

www.dacoromanica.ro

cu majoritate fie liberală, fie conservatoare, nu a admis principiul electivității magistraturii, Panu declara posibilă înțelegerea asupra a ceea ce el numea „un mijloc de oportunitate", anume asupra garanțiilor și independenței magistraturii la numiri. Deși considera îndoielnică moralitatea examinatorilor, totuși Panu propunea concursul, crezînd că limita astfel posibilitățile de intervenție ale miniștrilor. Garantarea condițiilor morale și intelectuale ale numirilor și înaintărilor în magistratură era mult mai importantă decît o stabilitate, impropriu numită inamovibilitate, limitată numeric și în timp ca cea propusă de junimiști [35].

Pentru realizarea în principiu a independenței magistraturii față de rege, Panu, în colaborare cu I. Nădejde, C. Dobrescu-Argeș și alții, propunea un amendament la proiectul de lege asupra organizării magistraturii prezentat de guvernul junimist în mai 1890; acest amendament cuprindea suprimarea cuvintelor prin care magistrații jurau credință regelui, cu apel la divinitate. Jurămîntul față de rege nu numai că era de prisos într-o monarhie constituțională, dar amintea epoca de existență a monarhiei de drept divin; în acea trecută epocă, jurămîntul magistratului însemna a fi credincios persoanei regelui, care avea enorme prerogative legislative, executive și judecătorești. Într-o monarhie constituțională, devreme ce existența monarhiei era inclusă în însăși prevederile constituției, magistratul jurînd respectarea constituției, era inutilă formularea separată a jurămîntului față de rege. Panu întreba în ce situație punea proiectul de lege discutat, odată legiferat, pe magistratul care a jurat „credință" regelui, cînd acel magistrat ar avea să judece un proces în care regele ar fi inclus. În acest caz legea, cuprinzînd jurămîntul față de rege, ar obliga pe magistrat să fie la ordinele altcuiva decît ale legii însăși. Referindu-se la formularea religioasă a jurămîntului, Panu afirma că sînt oameni perfect onorabili, care din anumite considerente nu primesc să jure altfel decît pe onoare și conștiință; prin suprimarea jurămîntului față de rege și a apelului la divinitate pe care se baza jurămîntul, alineatul ar fi avut următoarea formă, corespunzătoare demnității de magistrat: „Jur a observa constituția și legile țării și a îndeplini cu onoare, conștiință și nepărtinire funcțiunile ce-mi sînt încredințate" [36]. Argumentele lui Panu — dezvăluind ateismul și rezervele sale față de regalitate — și formularea propusă de el acestui alineat al legii nu au fost acceptate de majoritatea Camerei.

Prin admiterea principiilor sale de organizare a magistraturii, Panu spera că s-ar fi realizat un aparat judecătoresc care să excludă din activitatea sa arbitrarul, că funcțiile înalte în magistratură n-ar mai fi fost acordate ca recompensă a devotamentului sau servilismului către o persoană — ministru, rege — sau către un partid, iar guvernele n-ar mai fi reușit să stăpînească așa-zisa putere judecătorească pentru a o subordona intereselor unui partid.

Conform prevederilor generale ale Constituției din 1866, organizarea administrativă avea o structură centralizatoare a aparatului de stat, adîncită prin legile județene și comunale din deceniil VIII—IX ale secolului al XIX-lea. Prefecții, subprefecții și primarii, cei din urmă fiind subordonați celor dintîi, erau în strictă dependență de Ministerul de Interne; toți acești

[35] *Ibidem*, sesiunea 1889—1890, p. 1 580—1 584. Ședința din 3 mai 1890.
[36] *Ibidem*, p. 1 685. Ședința din 11 mai 1890.

www.dacoromanica.ro

funcționari erau numiți de reprezentanții unor autorități de stat, nu aleși de cei pe care urmau a-i supraveghea și constrînge. Prefectul era numit prin decret regal, la propunerea ministrului de interne, subprefectul era numit de ministrul de interne la propunerea prefectului, funcționarii locali erau numiți de prefect. Legea care realizase în cea mai mare măsură acest sistem administrativ strict centralizator fusese elaborată de conservatori în 1874, prin modificarea reacționară a legii comunale din 1864. La începutul guvernării liberale din anii 1876—1888, legea din 1874 era în vigoare. Legea comunală din 1882 nu conținea în unele cazuri o revenire totală nici măcar la principiile legii comunale din 1864. De pildă, în privința primarului — funcționar cu activitate deosebit de însemnată în mecanismul sistemului administrativ centralizator —, legea din 1864 prevedea alegerea lui, ca și a membrilor consiliului comunal, de către alegătorii comunei; modificînd în sens reacționar prevederile acestei legi, conservatorii au impus, prin legea din 1874, numirea primarului de către perfect. Legea comunală din 1882 prevedea că primarul se alegea de consiliul comunal, dar se confirma de perfect. Această „confirmare" făcea posibilă indicarea persoanei care trebuia să fie „aleasă" în funcția de primar. În general, legea din 1882 promova numai un început de descentralizare, nesatisfăcător după părerea grupărilor politice democrate ale epocii, deoarece principiul descentralizării administrative figura în programul coaliției liberale din 1867 și al coaliției de la Mazar-Pașa din 1875.

În anii 1881—1884, liberalii roșetiști au dus o vie activitate publicistică și parlamentară pentru realizarea descentralizării administrative.

În anii următori, vii dezbateri parlamentare erau destinate în mod special problemei reorganizării administrației, care era tangențial comentată și cu diverse alte prilejuri.

Chestiunea reorganizării aparatului administrativ era inițial prezentată, în cadrul discursurilor parlamentare ale lui Panu, în asociere cu aceea a magistraturii, prin cererea de extindere a garanțiilor de stabilitate a magistraturii asupra întregului aparat administrativ. Față de opinia larg răspîndită în gîndirea epocii, că funcționarismul era o „plagă socială", Panu arăta că o asemenea afirmație era valabilă numai în cazul în care numărul funcționarilor creștea mult peste necesitățile administrative și cînd ei erau totalmente la discreția guvernului, deci complet lipsiți de independență, de siguranța stabilității lor profesionale. Prin menținerea vechii stări de lucruri — dependența absolută de guvern, instabilitate în funcții — funcționarismul, arăta Panu, dacă nu devenise, era pe cale de a deveni o plagă socială, deoarece guvernele aveau interesul majorării numărului funcționarilor, care erau și agenți electorali, deci constituiau instrumentul prin care guvernele își asigurau o forță însemnată în alegeri. Panu considera că stabilitatea în funcții, fixată printr-o legislație judicios întocmită, ar fi realizat independența aparatului administrativ față de guverne și ar fi asanat, în parte, moravurile politice [37].

Ca și în alte probleme, în aceea a descentralizării administrative, Panu se dovedea un consecvent susținător al principiilor lui C. A. Rosetti. Arătînd că mai multe grupuri politice s-au declarat, în principiu, pentru

[37] *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 194. Ședința din 1 decembrie 1888; sesiunea 1889—1890, p. 1 581—1 582. Ședința din 3 mai 1890.

www.dacoromanica.ro

descentralizare, conducătorul radicalilor, exprimînd opiniile acestei grupări politice, susţinea că era o deosebire între admiterea principiului şi aplicarea lui practică. În acest sens, el combătea sistemul propus de junimişti, care cuprindea o pseudodescentralizare : o parte dintre funcţiile ministerelor urmau să fie încredinţate agenţilor ministeriali din judeţe. Panu susţinea că o adevărată „descentralizare democratică, în sensul de emancipare sau dezrobire a instituţiilor", se putea obţine numai prin încredinţarea unor funcţii administrative de importanţă comunelor şi prin „o mai mare autonomie cetăţenească" [38].

Panu îşi prezenta, în amănunte, opiniile sale asupra organizării administrative, cu prilejul discutării diverselor proiecte de legi cu acest conţinut, prezentate Camerelor din iniţiativă guvernamentală. Astfel, în 1892, cu prilejul discutării proiectului „Legii pentru organizarea autorităţilor administrative exterioare dependente de ministerul de interne", lege care se referea la atribuţiile inspectorilor administrativi, prefecţilor şi colaboratorilor lor administrativi direcţi, Panu demasca tendinţele reacţionare ale legislatorilor de a anula începutul de descentralizare realizat sub guvernămîntul liberal. Remarcînd că aceeaşi reprobabilă încercare de centralizare se manifestase şi în conţinutul proiectului legii instrucţiunii, Panu susţinea, relativ la legea administrativă menţionată mai sus : „Ministrul ia atribuţiunile care erau deseminate în alte rodaje şi le concentrează în mîna funcţionarilor săi, prefecţi şi subprefecţi . . . Comitetul permanent al consiliilor judeţene este suprimat şi înlocuit cu prefectul, comuna [consiliul comunal] este redusă la nimic, judeţul [consiliul judeţan] asemenea" [39]. Prin art. 107 al Constituţiei se prevedea elaborarea unor legi care să creeze descentralizarea administrativă; pe această bază, proiectul putea fi considerat neconstituţional. Panu întreba pe reprezentanţii guvernului în parlament ce principiu sta la baza acestui proiect de legislaţie al conservatorilor de vreme ce acest partid, pe de o parte, se declara adept al autonomiei comunale, pe de alta, prin proiect, funcţionarii administrativi comunali şi judeţeni erau strict supravegheaţi de prefect, fără aprobarea căruia nu puteau acţiona. În fond, pentru conservatori nu era importantă chestiunea de principiu, ci asigurarea unui aparat administrativ centralizat, care, spre deosebire de cel descentralizat, putea, cu mai multă uşurinţă fi pus în mişcare pentru a colabora la reprimarea mişcărilor sociale. Conservatorii îşi mascau această intenţie, afirmînd că experienţa unei activităţi de treizeci de ani a administraţiei, organizată pe principiul descentralizării nu a dat rezultatele aşteptate. Panu dovedea că era nejustă această afirmaţie, susţinînd că pînă în deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea, administraţia era organizată pe baze centralizatoare, iar din acea epocă abia se făcuse un început de descentralizare.

Menţionînd numeroasele atribuţii, dar şi abuzurile, procedeele nelegale ale prefecţilor şi subprefecţilor, Panu propunea micşorarea numărului lor. Problemele de administraţie judeţeană urmau să fie rezolvate de consiliile judeţene şi comitetele permanente elective cu o mai largă componenţă decît cea în vigoare; consiliile comunale elective aveau să aibă în sarcina

[38] *Ibidem*, sesiunea 1888—1889, p. 1 425. Şedinţa din 16 mai 1889.
[39] *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1891—1892, p. 413. Şedinţa din 18 mai 1892.

www.dacoromanica.ro

lor probleme de administrație comunală. În acest caz, controlul administrativ nu s-ar fi exercitat de la persoană la persoană, ci de la corp electiv la corp electiv, ele fiind — spera Panu — nu la dispoziția prefecților și miniștrilor, ci a opiniei publice și a legilor bazate pe principii corespunzătoare [40].

În anul 1893, cu prilejul discutării proiectului relativ la modificarea unor articole din legea pentru consiliile județene, Panu își reafirma opiniile sale în materie de organizare administrativă. El demonstra că proiectul era retrograd, deoarece lua o mare parte din atribuțiile consiliilor județene, desființa consiliile permanente, da administrația locală în mîna prefectului, distrugînd începutul de autonomie comunală ulterior realizat și transformînd județul într-o simplă circumscripție administrativă a puterii centrale; dezaprobarea proiectului era cauzată și de prevederea relativă la micșorarea numărului membrilor consiliilor județene, cînd, dimpotrivă, era necesară atît majorarea numărului atribuțiilor acestor consilii, cît și a membrilor lor, pentru realizarea unei conduceri administrative locale, colectivă și electivă, a județului [41].

În același an se discuta *Proiectul de lege pentru organizarea comunelor rurale*, care diminua rolul consiliului comunal comparativ cu atribuțiile primarului. Posibilitatea deliberării necesităților administrative locale era mult redusă prin prevederea proiectului ca membrii consiliului comunal să se întrunească numai de patru ori pe an; în intervalul acestor întruniri, toate hotărîrile administrative urmau a fi luate de o singură persoană, primarul, fapt dezaprobat de Panu, care și în acest caz propunea înlocuirea conducerii personale prin cea colectivă [42].

În perioada prezentată aici, din considerente de securitate social-politică a clasei sociale și regimului politic pe care îl reprezentau, conservatorii care au guvernat în acești ani au rămas însă la vechile lor opinii în privința organizării administrative.

În general, dintre ideile de orientare politică susținute de Panu în anii 1888—1894, se remarca îndeosebi ideea necesității intervenției statului în raporturile dintre particulari, inclusiv cele dintre clase, pentru realizarea unui minim de legislație protectoare a țăranilor și muncitorilor din orașe. Prin propunerile sale social-economice, încadrate în această idee politică generală, Panu nu depășea limitele realizărilor posibile într-un stat burghez, după cum recunoștea el însuși atunci cînd prezenta paralel programul radical-burghez român de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și cel general socialist.

Panu observa esența statului ca instrument al claselor dominante, pentru realizarea intereselor lor economico-politice; el spera însă „restabilirea justiției în nedreptățile seculare", prin intervenția statului burghez, deoarece menționa el însuși că radicalii nu aspirau la schimbarea orînduirii de stat existente în acea epocă, ceea ce prin desfășurarea istorică de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a celui următor s-a dovedit fapt nerealizabil.

Încercarea situării grupării radicale deasupra intereselor de clasă era de asemenea neconformă realității, radicalii fiind reprezentanții burghe-

[40] *Ibidem*, p. 417—419.
[41] *Ibidem*, sesiunea 1892—1893, p. 297—304. Ședința din 4 februarie 1893.
[42] *Ibidem*, p. 524—528.

www.dacoromanica.ro

ziei avansate, acționînd conform unor tendințe înaintate pentru acea epocă, dar și limitelor de gîndire și acțiune ale acestei pături sociale.

Propunerea de constituire a unor „partide de idei" era o încercare de lichidare a lipsei de principialitate, de consecvență în aplicarea unor idei economico-politice, lipsă de care dădeau dovadă partidele liberal și conservator. Observarea lipsurilor parlamentarismului burghez, atunci cînd nu era bazat pe principii democrate de guvernare, constituie un indiciu al gîndirii politice înaintate a lui Gh. Panu, într-o epocă în care parlamentarismul era considerat de numeroși oameni politici cea mai înaltă expresie a unei organizări politice avansate. Stricta aplicare a principiului responsabilității ministeriale era o necesitate a acelei epoci, pentru limitarea abuzurilor, acțiunilor ilegale ale deținătorilor puterii de stat. Încercarea reducerii acțiunilor regelui la cele conturate de prevederile constituției nu constituia o abandonare a principiilor republicane — afirmate de Panu în „Lupta" — sau acceptarea totală, prezentă și viitoare a monarhiei constituționale, ci era singura posibilitate, în cadrul activității parlamentare, de criticare și limitare a acțiunilor politice ale regelui.

Propunerile și încercările de modificare a modului de funcționare a puterii legislative și a organelor superioare ale celei executive erau paralele, în activitatea parlamentară a lui Panu, cu sugestii pentru restructurarea unor organe inferioare ale puterii executive — cele administrative — și ale celei judecătorești. Independența puterii judecătorești față de primele două puteri ale statului, ridicarea nivelului moral-intelectual al corpului judecătoresc erau ideile centrale în care se concentrau propunerile radicale exprimate de Panu în parlament, pentru organizarea magistraturii. Conducerea administrativă locală, colectivă și electivă, bazată pe descentralizare, propusă de Panu, era preferabilă regimului administrativ promovat de conservatori și modificat numai în mică măsură de liberali, deoarece ar fi prilejuit o mai largă participare socială la treburile obștești.

Pentru anii 1888—1894, aceste principii de orientare politică și idei asupra reorganizării magistraturii și administrației erau în general înaintate comparativ cu cele susținute, în aceleași domenii, de majoritatea membrilor vechilor partide politice burghezo-moșierești. Critica unor sisteme politice burgheze generale — mergînd pînă la observarea, prin efectele în timp, a limitelor celei mai mari revoluții burgheze, Revoluția franceză — și a unor laturi ale vieții politice interne atrăgea atenția opiniei publice asupra lor, ceea ce contribuia la conturarea și răspîndirea ideii necesității transformării lor.

Continuarea cu fermitate și consecvență a susținerii ideilor radicale menționate mai sus — deși aveau limitele determinate de baza socială a grupării — ar fi putut constitui un pas spre întărirea democrației burgheze, dar din 1894 Panu recunoștea, în parlament și în afara lui, apropierea radicalilor de conservatori, cu toate divergențele de opinii arătate. Panu declara însă că alianța radical conservatoare nu constituia o identitate de idei și își propunea să susțină dintre legile prezentate de conservatori numai pe cele conforme principiilor radicale și să le combată

www.dacoromanica.ro

pe celelalte. Cu toate acestea, alianţa dintre radicali şi conservatori nu putea avea ca urmare o menţinere strictă a principiilor celor dintîi, ci acea alianţă presupunea compromisul, cu concesii de ambele părţi nefavorabile laturii progresise a ideologiei radicale.

În acelaşi timp însă se afirmau socialiştii ca susţinători ai unei orientări politice democrate a României, pentru realizarea căreia — după depăşirea momentului de temporară stagnare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea — se va dezvolta, pe o linie mereu ascendentă, activitatea lor în secolul următor.

www.dacoromanica.ro

UN CRONICAR ÎNTÎRZIAT: MANOLACHI DRĂGHICI

DE

ANDREI PIPPIDI

Lacuna ce se constată în istoriografia Moldovei după pacea de la Kuciuk-Kainargi, aşa încît ultimele domnii fanariote vor fi celebrate numai prin versificaţii stîngace despre răzleţe evenimente sîngeroase, pune problema care timp îndelungat a descumpănit pe cercetători, aceea a sfîrşitului perioadei cronicarilor. „De un secul şi mai bine nime nu s-a încercat a face letopiseţulu"[1]. Primul, desigur, care a căutat o explicaţie a fost autorul de care ne ocupăm aici. Este de crezut, scrie el în 1857, „că scriitorii de pe urmă, dizgustaţi de crîncene apăsări ce vedeau că sufere acest popor, se oţîră de a luoa condeiul şi a mai însămna urmaşilor lor fapte atît de scandaloasă, atît de împilătoare şi atît de umilitoare pentru pogorîtori de ai renumiţilor Romani... seau că asprimea măsurii întreprinsă de tiranii cîrmuitori de atuncea îi împedecau de la orice scriere amintitoare despre viitorime a faptei acelora..."[2]. Parcă din retorica Şcolii ardelene ar răzbate ecouri îndepărtate în cuvintele la care, în 1890, adăuga N. Iorga: „Într-o atmosferă împregnată de străinism, în care toată lumea adopta chipul de vorbă şi de purtare al Grecului ce avea sabia şi topuzul în mînă, cugetările româneşti nu puteau să încolţească şi să dea rod"[3]. Mai tîrziu, după 1898, învăţatul istoric avea să judece cu totul altfel fanariotismul, ca formă generală de viaţă comună a Europei sud-estice. Împotriva cui vorbea de înstrăinarea românilor în sens grecesc şi de influenţa greacă distrugătoare după 1714 a simţului naţional românesc, a venit de la Iorga cel dintîi afirmarea răspicată a *întrepătrunderii* celor două culturi. Aşteptînd o dezlegare nouă, intervine o altă întrebare: hiatusul cronologic — pe care nu ajung să-l umple Alecu Beldiman sau bocitorul anonim al lui Grigore Ghica-vodă — înseamnă oare şi o rupere a firului continuităţii de gîndire între cronicari şi primii istorici?

---

[1] I. M. Codrescu, în „Buciumul romanu", foae lunară, I, Iaşi, 1875, p. 414.

[2] *Istoriea Moldovei pe timp de 500 ani pînă în dzilele noastre scrisă de post. Manolaki Drăghici*, vol. I, Iaşi, 1857, p. II.

[3] N. Iorga, *Pagini de critică din tinereţe*, Craiova, 1921, p. 31, reeditare a studiului publicat în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare", I, Iaşi, 1890, p. 628—698.

„STUDII". tomul 20, nr. 1, p. 99—121, 1967.

www.dacoromanica.ro

Dintru început trebuie să respingem presupunerea că absența la sfîrșitul feudalismului a oricărei surse narative în românește, fără a se uita cele două excepții de mai sus[4], s-ar datora întîmplării. Nimic nu ne îndreptățește să atribuim faptul lipsei fortuite a cuiva care să ia asupra lui sarcina povestirii istorice, ori accidentului prin care s-a pierdut o astfel de însăilare. De astă dată, lacuna capătă un înțeles mai adînc, în raport cu principalele probleme ale vremii care au influențat nemijlocit dezvoltarea pe făgașuri noi a scrisului istoric moldovean. Începuturile relațiilor capitaliste în atmosfera de criză a sistemului feudal a cărui lentă descompunere o reflectă ultimele cronici, formarea burgheziei revendicînd autoritatea politică, strădaniile maselor populare de a dobîndi libertate socială și națională corespund unor transformări în concepția istorică anterioare anului 1848. Slăbirii economice și politice a boierimii îi datorează burghezia progresul său și pe plan ideologic. Cronicarii, strîns legați, prin însăși condiția lor, de sistemul feudal în destrămare, de pe pozițiile de clasă ale căruia priveau, n-au putut supraviețui timpurilor lor. Schimbarea în structura societății, sensibilă chiar înainte de revoluție, a atras prefaceri în ideile ei, răspîndite de acum înainte între intelectualii burghezi. *Mai tîrziu* se va constata în acest sens o democratizare a culturii istorice, ca o cerință obiectivă a momentului '48 ; în anii dintîi ai secolului al XIX-lea, în spiritul nou care se înstăpînea, nu-și deschiseseră încă drum preocupări analoge curiozității intelectualilor boieri pentru trecutul țării lor. Numai că e desigur prematur, chiar dacă cercetarea se reduce la Moldova, să fixăm astfel sfîrșitul vechii istoriografii. În miezul epocii de tranziție care, începînd din acei ani, creează ca o punte spre literatura modernă — din care pricină un merituos critic a denumit-o de curînd „literatura română premodernă"[5] —, rămîn scriitori aparținînd vizibil tradiției. De altfel, obiectul studiului de față este să arate că a existat o linie cronicărească, ale cărei manifestări se întrevăd de-a lungul literaturii istorice din perioada romanticilor, chiar alături cu activitatea acelora. În același moment, cele două tendințe se concurează, coexistă așa cum coexistă clasele sociale care se exprimă prin ele. O încercare de a le confunda mi se pare sortită eșecului. Alecu Beldiman este contemporan cu reprezentanții Școlii ardelene, apoi Manolachi Drăghici cu Mihail Kogălniceanu. Așezarea fiecăruia din ei pe cîte o linie diferită de dezvoltare a societății și prețuirea lor cu o altă cumpănă în conștiința posterității sînt neîndoielnice. Contrastul e izbitor între laborioasele rapsodii, din care ultima este *Jalnica tragodie* de la 1821, și opera plină pînă azi de învățăminte și de un mare răsunet în epocă a lui M. Kogălniceanu. El s-a format în străinătate, la Berlin, după popasul din Lorena, învățînd cu Humboldt, cu Ranke. Tentativa îndrăzneață a celui din urmă de a îmbrățișa istoria universală într-o mare sinteză întregește personalitatea savantului capabil de înțelegere pentru fiece dezvoltare națională încadrată în ansamblul general. Cînd se apropie cineva de M. Kogălniceanu, observă, într-o formație intelectuală din cele mai multiple ce se pot închipui, locul important pe care-l ocupă studiile de istorie cu un asemenea profesor. Istoric național, într-un

[4] Referindu-se la evenimente izolate, ele nu modifică datele problemei.

[5] Spre deosebire de Al. Piru, Paul Cornea, în cartea sa recentă, tratînd despre *Aspecte-figuri-idei. De la Alexandrescu la Eminescu*, desparte „prima epocă a literaturii moderne dintre 1780—1830" (p. 36).

www.dacoromanica.ro

sens mai larg decît dacă s-ar fi interesat doar de mica lui patrie, el se afirmă în lucrarea sa din 1837, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Daces transdanubiens*. În fond, faptul că liniile directoare ale romantismului istoric de tendinţă democrat-revoluţionară au putut fi cele care, abia schiţate, călăuziseră în perioada luminilor activitatea predecesorilor din toate trei ţările române grăieşte prin sine despre lărgimea de orizont de care beneficiază ştiinţa în preajma Unirii politice. Întrucît, firește, nu numai spiritul larg al lui Ranke, direcţia nouă pe care o arăta în istoriografia europeană îl deprinseseră pentru atare analiză cuprinzătoare, ci transformările social-politice din Principate, către 1830, făcuseră să se întîlnească ideile înaintate în scrisul lui Kogălniceanu şi Bălcescu, deopotrivă însufleţiţi amîndoi de un patriotism luminat, de entuziasm în faţa cercetării critice a istoriei, înţelese ca mişcare. Concepţia poporului drept creator al acesteia este la temelia comună a operelor lor. Caracterul progresist al gîndirii sale, care face din Kogălniceanu unul din exemplarii precursori ai eforturilor ştiinţifice de astăzi, l-a împiedicat, cînd aduna şi publica sursele narative din secolele XVI—XVIII, să-şi lege crezul politic de dăinuirea vechii forme statale, la prăbuşirea căreia tocmai a contribuit căpetenia unificatorilor moldoveni.

În toiul vrajbei acesteia dintre separatişti şi unionişti, întrucîtva legată — cum s-a spus, fără ca ideea să fi fost pînă azi relevată [6] — de editarea letopiseţelor, se situează la 1857 o apariţie singulară, care nu s-ar fi meritat uitată. Vom întîlni îmbinate aici trăsături care vin de la două concepţii istorice deosebite. Am văzut că alăturarea lor nu are cum să mire într-un moment de tranziţie. „Manolachi Drăghici, bătrînul Postelnic, născut în vremi altele decît ale noastre, a ştiut să fie în acelaşi timp istoric conştiincios şi — pe alocurea — cronicar de valoare" [7]. Merită întreprinsă examinarea particularităţilor operei sale, care, singură, ne-ar putea instrui într-o măsură îndestulătoare, aşa încît să-l facem să figureze printre adepţii unei orientări sau ai alteia.

Soarta cărţii îndeamnă şi ea la luare aminte. S-a bucurat de o relativă răspîndire, însă interesul pentru ea a trecut o dată cu conjunctura care o zămislise. Cîţiva o mai citeau în mediul provincial, de bătrînească tradiţie, rămas neatins un sfert de veac după Unire. În acest sens mărturisesc memoriile viu evocatoare ale atmosferei moldo-fanariote, ale istoricului Radu Rosetti [8]. Alţi contemporani, neînţelegători şi nerespectuoşi, au găsit de cuviinţă să osîndească opera unui antibonjurist care cutezase „a blama cu amar guvernul lui Grigorie Al. Ghica". I. M. Codrescu, care azvîrle de la început acuzaţia de plagiat, venea dintr-o familie de aprigi răzeşi răi de gură, pe care, între alţi „tineri din popor", îi folosise domnul moldovean Gr. Ghica într-o curajoasă încercare de reformă. „Buciumul romanu", foaie lunară, I, Iaşi, 1875, p. 414; „D. Manolachi Drăghici (Postelnicul), în viderea unor mînuscrise ce le avea de la vlădicul Meletie Sardion Racoviţă, ş-a propus a scrie Istoria Moldovei pentru periodul de 500 ani, ceea ce a şi făcut: dară scrisa acestui istoriograf nu poate fi clasată între istorii propriu-

[6] N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric, conferinţe la radio (1936—1938)*, vol. II, Bucureşti, 1940, p. 32 şi urm.

[7] Idem, *Pagini de critică* . . . , p. 31; „Gazeta de Moldavia", nr. 82, 94/1857.

[8] *Amintiri din copilărie*, Bucureşti, 1925, p. 216.

www.dacoromanica.ro

dișu. Motoriul bătrînului autoriu, scriind istoria Moldovei, care s-a tipărit cu spesele unui altui și cu adunătură (colectă), a fost mai cu seamă de a găsi ocasiunea să laude oblăduirea domniei Principelui Mihai Gr. Sturdza, sub care cu dulce a servit și și-a petrecut anii juneței, și de a blama cu amar guvernul lui Grigorie Al. Ghica, împutîndu-i că a disrobit țiganii contra obiceiului pămîntului, remîind ogrăzile boerilor fără slugi".

Aceleași învinuiri, cu noi aluzii la scăpătarea înjositoare în care se aflase bătrînul autor al cronicii criticate, se găsesc sub pana altui Codrescu, Teodor (*Uricariul*, XIII, p. 308): „în tomul II din Istoria Moldovei de postelnicul Manolachi Drăghici, p. 246, se văd nisce apreții veninoase asupra Domniei lui Grigorie Ghica-vodă; pe cînd aceia a lui Mihai Sturdza este suită în vîrful nourilor. Suntemu convinși că acel ce va scrie Istoria adiverată a țerei va căuta purul adiver în actele ce s-a săvîrșit și de un Domn și de altul și-și va da verdictul său nepărtinitoru . . . Mobilul cel adiverat ce au făcut pe istoricul Manolachi Drăghici să fie așa de amărît au fost miseria în care au trăit el în ultimii sei ani, într-o căsuță din Păcurari. Este adevărat că Gr. A. Ghica au adunat prin prejurul seu tineri ca Anastase Panu, Ralleti, Mavroyeni, cu a cărora lumini el s-au ajutat în cîrmuirea Moldovei. Oamenî de trampa lui Manolachi Drăghici n-aveau trecere în acea epohă de regenerare". Asemănarea dintre cele două factumuri se întrevede lesne. Violența lor polemică nu uimește mai puțin, chiar dacă știm că sînt un răspuns, probabil la următorul pasaj din *Istoria Moldovei*: „Grigori Ghica Vv., ajungînd la Domnie în epoha revoluției anului 1849 (sic), și am putea dzice sub a ei influență, adoptînd un sistem cu totul opus de a moșului său Mihaiu Vv., au socotit a agiunge la scopul său și a întiniri patria, înlăturînd din slujbe pe boerii bătrîni practicați, și a încredința posturile publice tinerilor ce să închineau ideelor moderne, predicau o reformă radicală, încît asemenea sistem au trebuit neapărat să aducă o descordie între cii bătrîni și cii tineri" [9].

Prefațatorul poeziilor lui Conachi în ediția Miron Pompiliu, Emanuil Vogoride-Conachi, a judecat mai clement pe Drăghici în termenii care urmează: „Un istoric prea mult uitat de generațiunea noastră și care într-adevăr supără prin încurcătura copilărească a stilului său și limba sa incultă, dar sănătos la judecată și care va rămînea un izvor de informații neprețuite în cît privește istoria, atît de puțin cunoscută și așa de schimbată, a Moldovei în secolul nostru" [10].

După pilda și recomandarea aceasta, istoricii încep să-și culeagă informația din scrierea lui Drăghici; între ei, în primul rînd, A. D. Xenopol [11]. Cronica nu prilejuise încă nici o intervenție documentată. În 1890, N. Iorga, pe atunci în vîrstă de nouăsprezece ani, dădea „Arhivei", organul Societății științifice și literare din Iași (unde, alături de Xenopol, contribuiau geologul

[9] *Istoria Moldovei* . . . , vol. II, p. 229.

[10] Logofătul Costachi Conachi, *Poesii, Alcătuiri și tălmăciri*, ed. a 2-a, partea I, Iași, 1887, p. 77. În notă: „În ce privește istoria noastră mai recentă, nu pot decît să recomand cetirea betrânului Drăghici acelor ce simt un disgust bine meritat pentru fleacurile lui Vaillant și Ubicini. Cu toate lipsurile care sunt într-însa, vor găsi în *Istoria Moldovei* a lui Drăghici o comoară de fapte relatate cu credință și aprețuite cu judecată sănătoasă".

[11] *Istoria războaielor dintre ruși și turci și întîrzierea lor asupra țărilor române*, vol. I—II, Iași, 1880; *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, X și XI, Iași; *Epoca Fanarioților*, Iași, 1892; *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București, 1897; *Răsturnarea domniilor fanariote*, în „Arhiva", II, p. 69, n. 14: „Drăghici cel totdeauna părtinitor boierilor".

www.dacoromanica.ro

Cobălcescu și filologul Tiktin), „portretul pe care am căutat a-l face deplin și viu al bătrînului Postelnic din Păcurari și de la vie Manolachi Drăghici". Influențate de Taine, unele studii de critică literară ale tînărului învățat însoțeau, cu judecățile lor sigure asupra psihologiei moderne și moștenirii literare lăsate de antici, acel eseu. Sînt înșirate într-însul „știri de familie și amintiri personale"[12], dezvoltate cu mîndria strămoșilor boieri, dintre care la acesta va reveni duios în multe rînduri. Avem totodată de-a face cu o analiză a operei care nu se va mai repeta. Ar fi de ajuns ca să impună atenției noastre un articol unde, ca totdeauna la marele istoric pe care l-am numit, un admirabil dar literar, reînviind prin puterea evocării sale trecutul, este alături de perspectivele pătrunzătoare. Iorga, care se adresează oricînd lui Drăghici pentru relatarea vreunui fapt puțin cunoscut[13], a încheiat șirul autorilor contemporani cu creatorul izvorului. Cei mai din urmă ocolesc cu grijă o apreciere hotărîtă a lucrării, citată rar, pentru ce fapte trăite cuprinde. Creditul său nu merge mai departe[14]. După 75 de ani de la ultimul studiu închinat activității postelnicului, rămîn încă explicații de adus, atîtea lucruri de adăugat ca împrospătare a datelor despre om și operă. Astăzi se simte nevoia unei reeditări, care să pună la dispoziția unui public mai larg pagini care-și au însemnătatea în istoriografia și în literatura românească, precum și a unei mai temeinice a lor judecăți.

Regimul fanariot a înlesnit pătrunderea în țările române a spiritului filozofic raționalist înainte de 1789, a ideilor revoluției după aceea. Dar pentru ca un curent de opinie să se îndrepte în direcție antifeudală, care e cea a două generații, trebuia mai mult decît toleranța „despoților luminați", anume o dezvoltare economică rapidă. În primul pătrar al secolului al XIX-lea, dorința firească de a înnoi organizarea provinciilor noastre, așa încît să fie respectat Contractul social mai întîi, apoi după charta de la Saint-Ouen, modelul francez ieșit din frămîntarea Imperiului și a Restaurației — ceea ce nu mai înseamnă chiar sistemul lui Rousseau — năzuința

---

[12] N. Iorga, *Orizonturile mele — O viață de om, așa cum a fost*, vol. I, *Copilărie și tinerețe*, București, 1934, p. 172.

[13] E cazul să menționăm *Două conferințe*, București, 1898; *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, București, 1901; *Istoria poporului românesc*, vol. IV, București, 1927, trad. rom. O. E. Ionescu; *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*, vol. I, București, 1907; *O foaie de popularizare igienică și economică în 1844—5. Rolul fraților Vîrnav în Renașterea românească*, „Revista istorică", V, 1919, 8—10, p. 170—187; *Istoria românilor*, vol. VIII—IX, București, 1938.

[14] Din literatura în care se va întîlni citată lucrarea, fără zăbava unei mai ample analize, vezi T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*. Iași, 1915: general M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan (Genealogie și istoric)*, București, 1942; idem, *Întregiri la lucrarea publicată de Academia Română relativ la familia Racoviță-Cehan*, București, 1942; general R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I—II, București, 1938—1940; A. H. Golimas, *Despre capuchehaiele Moldovei și poruncile Porții către Moldova pînă la 1829*, Iași, 1943; A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești*, București, 1945; G. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947; D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihai Sturdza*, Iași, 1947; Dan Berindei și C. Istrate, în *Studii și cercetări științifice — istorie*, VIII (1957), fasc. 1; Val. Popovici, în același periodic, VII (1956), fasc. 1, și în *Studii și cercetări de istorie*, Iași, I, 1957; Gh. Ungureanu, în „Studii", XI, 1958, nr. 2; N. Corivan, în *Studii și cercetări științifice-istorie*, X (1959), fasc. 2; Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964; Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, 1963; Vlad Georgescu, *Din corespondența diplomatică a Țării Românești*, București, 1965.

www.dacoromanica.ro

aceasta era la fiecare din reformatorii moldo-valahi. În cea mai mare parte a Sud-Estului european rezultatul au fost, de timpuriu, acțiuni de eliberare națională, răscoale populare. Împotriva rînduielilor feudale, tutelate de Poarta otomană, o agitație revoluționară s-a produs tîrziu în Principate, pentru motivul că o putea duce la bun sfîrșit numai burghezia șovăitoare și conciliantă. Ceea ce a ținut locul unei asemenea mișcări au fost o serie de tentative de a înfăptui cu prudență reforme, în cadrul unui proces de durată. E lesne de surprins limita ideologică pe care o conținea inițiativa micii boierimi, nelipsită de egoism de clasă, cum vom vedea din drumul străbătut între „cărvunari" (1822) și cvasirevoluția din 1848. Contribuția uneia din figurile reprezentative ale timpului, marele vornic Iordachi Drăghici, s-a observat adesea în manifestările liberale și constituționale anterioare anului 1830. Cunoscînd căderi și înălțări, personajul a făcut o carieră surprinzătoare, pe care n-o putem relata aici. De bună seamă, înțelegerea sarcinilor momentului și, eventual, un neastîmpăr temperamental pe care nu l-a moștenit fiul său, l-au împins pe primul plan, între marii boieri ai țării. Cu această avidă oligarhie, rămasă îndărătnic dușmănoasă „parvenitului" care avea încrederea domnului pămîntean, el a dus o lungă luptă, la capătul căreia s-a regăsit principalul șef revoluționar al Moldovei. Prosopografia epocii cunoaște puține personalități de un interes analog pentru noi. Alături e un boiernaș mai degrabă obscur, a cărui activitate este înfățișată într-o conferință celebră a lui Nicolae Iorga, *Un „jacobin" moldave au XIX-ème siècle*[15]. Între Drăghici și Ionică Tăutul a trebuit să existe o apropiere — ea este chiar atestată documentar —, dar deosebirile dintre ei sînt caracteristice. Tăutul, de pildă, n-a făcut niciodată carieră. E adevărat că o dată a avut nesăbuința să candideze la tron, tentativă fără precedent în condiția sa inferioară, în care a desfășurat o energie insolentă și care s-a încheiat cu un eșec. Nobilimea avea toate motivele să-i refuze situația rîvnită, în virtutea opiniilor lui fățiș critice și revoluționare. Atunci el se gîndea să impună dreptatea socială prin mijloace a căror violență se anunță în operele de luptă ale lui Tăutul, „unul din marii oratori politici români"[16]. Spre deosebire de el, Iordachi Drăghici, înalt dregător, cultivă prieteniile politice cu rușii și turcii deopotrivă. Mi-am luat libertatea de a-l socoti pe acest *carbonaro* cu giubea și ișlic exemplar pentru acea aripă a luminismului din ce în ce mai contrară ideii de revoluție.

Fiul mai mare al vornicului[17], Manolachi, se născuse la Iași în 1802, spune Iorga[18]. Indicația „decembrie 1801" aparține unui bibliograf neobosit, Barbu Theodorescu, al cărui studiu, vechi de mai mulți ani, nu

---

[15] „Revue historique du Sud-Est Européen", XIII, nr. 7—9, p. 277—292.

[16] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 418, elogiind și la p. 146 „muza cu energice accente" a acestui traducător din Volney. Vezi Emil Vîrtosu, *Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutul*, București, 1939; același a pus în lumină *Ideile politice ale lui Ionică Tăutul, candidat la tronul Moldovei în 1829*, „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 2, 1965, p. 260—285. Cf. și Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1965. În „Revista de istorie și teorie literară", t. 15, 1966, nr. 1, p. 139—149, Dan Mănucă aduce un interesant catalog de cărți și scrisori bine alese: *Ionică Tăutul— pagini inedite*. „Filanțeri" (p. 146) e Gaetano Filangieri, jurist și istoric.

[17] C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 81.

[18] *Pagini de critică din tinerețe*, p. 35.

www.dacoromanica.ro

trădează originea informației[19]. Educația primită cuprindea cîteva limbi : franceză, elină, greacă, germană, puțină latină și rusă, apoi cunoștințe de istorie și geografie și însemnata deprindere a dreptului moldovean cutumiar și scris. Chiar el ne spune, cu obișnuitu-i zîmbet caustic, într-un loc unde amintește paginile contemporanului Ion Ghica : „...Dascalii ce se purta obicinuit prin Moldova nu era alta decît niște gramaticali, mai mult practicanți decît sistimatici... alfabetari seau halva-betari îngînfați de mîndrie, fără creștere și fără metodu, a cărora sistemă de învățătură era fălangă, socotind că prin această vor învăța copiii ceea ce nu putea tălmăci ei, avînd de macsimă a să făli numai în epitete de loghiotatos și sofologhiotatos, pe care abie le ducea în spate și era vai de copiii Moldovenilor" (II, p. 199—200). Spusele lui Drăghici despre alți dascăli greci, Lambru, Govdelas[20], Gheorghe căminarul, nu pot lăsa vreo îndoială asupra învățăturii căpătate la Școala Domnească din Iași, al cărei lăcaș îl statornicise Grigore Ghica lîngă Mitropolie, căci, născut la începutul secolului, fiul lui Iordachi Drăghici n-avea cum învăța la pensionul lui Cuénim, care înlocui în 1831 institutul Lincourt[21].

De timpuriu are rangul de căminar, acordat probabil de caimacamul Șt. Vogoride[22]. La 11 ianuarie 1824, noul domn l-a numit spătar[23] : guvernarea lui Ioan Sandu Sturdza încuraja ascensiunile rapide, față de care marea boierime reacționară nu-și putea stăpîni indignarea. Cîteva luni mai tîrziu, conspirația din 1824 este de fapt tresărirea unei aristocrații mîndre și tiranice în apărarea privilegiilor sale. După vremelnica ei biruință (1827), Iordachi Drăghici și odraslele sale — de fapt, un clan întărit de numeroase legături de rudenie sau clientelă — fac experiența dizgrației. La această vreme se arată numărul de scutelnici la care mai avea dreptul ca biv-vel spătar[24]. Ni-l putem închipui pe tînărul boier, în portul obișnuit al „cuconașilor" : îmbrăcat cu „poturi, cu mintean și cu cepchen", legat la cap cu „tarabolus" și avînd „sileaful" de la brîu încărcat de o războinică panoplie. În 1828 ocupă importanta dregătorie de postelnic, dovadă că Sturdza încerca zadarnic, de altfel, formula unei politici de echilibru între fațiuni. Cînd intră în țară, oștirile ruse îl găsesc pe Manolachi Drăghici ispravnic al ținutului Dorohoi. În calitatea asta figurează în cele patru atestate pe care le solicită și primește între 20 și 28 august de la ofițerii

---

[19] *Contribuțiuni la cunoașterea strămoșilor lui Nicolae Iorga*, București, 1948, p. 50. Data se cere corectată, ca la N. Iorga, după Biblioteca Academiei, ms. 5 382, „Vidomostie de toți boierii moldoveni de la Ținutul acesta (Dorohoi) alcătuită după instructivă poronca cinst. Divan din 4 Ghenar 1830" — f. 253.

[20] Dimitrie Panaiot Govdelas, directorul Academiei grecești, traducătorul lui Fénelon, „doctor și profesor de artele libere și de filosofie" (era plătit pe lună 180 de lei, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI, București, 1902, p. 496).

[21] Cf. O. Mărculescu, *Un pension în Vaslui în anul 1859—60*, „Revista istorică română", 1943, p. 105 ; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 241 ; „la 1833 se întemeiase". Dar ni se spune despre Cuénim că era la Iași din 1826 („Anale parlamentare", XVI$_2$, p. 409—410).

[22] Bibl. Acad., ms. rom. 2 767, f. 6. Vogoride „au numit pe veliții boeri în slujbe precum să obicinuia mai înainte, însă fără caftan" (M. Dr. II, p. 127).

[23] Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, X, 1915, p. 273.

[24] T. Codrescu, *Uricariul*, VII, Iași, 1886, p. 138 și 143. Vezi Bibl. Acad., doc. CLXV—192, din 1 aprilie 1824, prin care era rînduit la Departamentul Pricinilor Străine.

www.dacoromanica.ro

împărăteşti[25]. După plecarea lor se va da ascultare suplicii[26] prin care ceruse intrarea în magistratură. De data numirii sale am avut cunoştinţă doar prin indicaţia lui B. Theodorescu : 20 mai 1834. În lunga viaţă obscură care urmează, data de apariţie a cărţilor lui e întotdeauna un jalon.

Cea dintîi e dată la lumină sub titlul *Iconomia rurală şi dumesnică sau Învăţătură gospodăriei de cîmp şi de casă, culeasă din cărţi în limbi străine de postelnicul Manuil Drăghici, prezident tribunalului de la Dorohoi*[27]. Compilaţia ar fi încă din primele lucrări de acest fel la noi, după cele „3 cărţ *moldoveneşti* pentru iconomia cîmpului" din 1819, primite de vornicul Balş de la negustorul ieşan Atanasie Gani[28]. În serioasa cercetare a lui V. Slăvescu îndreptată asupra literaturii economice româneşti din anii premergători Unirii, *Învăţăturile* postelnicului deschid seria celor mai vechi lucrări de ştiinţă economică din amîndouă Principatele[29]. Volumul a apărut şi cu frăţescul ajutor al agăi Costachi Drăghici, în 1834, după 1 iulie, data închinării care îl însoţeşte şi unde se vădeşte convingerea scriitorului că „de la îndeplinirea meşteşugului de agricultură va răsări acea adevărată fericire a oamenilor". În continuare se cerea protecţia domnului „dorit de naţie", căruia, în entuziasmul său naiv, magistratul îi da drept pildă pe... „împăratul Hinei". Omagiul poate să surprindă[30].

Măcar o dată constatăm felul în care îşi îndeplinea noile funcţii juridice. Ele nu erau o sinecură cînd, de exemplu, da dreptate într-o hotărnicie răzeşilor din Dvorcăuţi contra bogatului proprietar grec[31] : „Comisia nu poate astăzi socoti că lucrarea d-sale Drăghici, cuprinsă în jurnalul din 4 august 1834, s-ar putea numi aducere întru îndeplinire a hotărîrei desfiinţatului departament, ce mai vîrtos aducerea proprietarilor la învăluire şi a comisiei de astăzi la obosire, pentru că lucrarea d-sale Drăghici arbitrală şi neporuncită să găseşte potrivnică celei pe care ocîrmuirea

---

[25] Bibl. Acad., doc. CCCXXIII, 122, 123, 124 şi 125 ; ms. rom. 5 382, f. 253.

[26] „Promu moi même dans un âge peu avancé au grade de postelnic j'ai cherché à justifier par mon zèle et ma bonne conduite une nomination qui pouvait paraître prématurée ; sur ces articles j'en appelle a l'opinion publique avec confiance" (B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 50). „Îndatoririle prezidenţilor giudecătoriilor" sînt reproduse de Gh. Ungureanu, *Înfiinţarea şi organizarea judecătoriilor în Moldova — anul 1832. Contribuţiune la centenarul magistraturei*, Iaşi, 1932.

[27] O semnalează şi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834—1848)*, Bucureşti, 1915, p. 617.

[28] N. Iorga, *Un mare negustor ieşan şi clienţii săi*, „Revista istorică", XXVIII, 1942, p. 52. Gani mai este menţionat în *Correspondance de Daniel Démétrius Philippidès et de J. — D. Barbié du Bocage (1784—1819)*, ed. Al. Ciorănescu, Thessaloniki, 1965, p. 55, 56 şi 58.

[29] *Literatura economică românească pînă la Unirea Principatelor, schiţă bibliografică*, în „Analele economice şi statistice", XXVI, 10—12, 1943, p. 387 (din greşeală, Mihail în loc de Manuil).

[30] *Iconomia rurală*, p. 1. Moldovenii par să fi păstrat tenace iluzia începerii unei ere de fericire la fiecare domnie nouă. Cea a lui M. Sturdza, „unsul poporului", este salutată de versurile unui anonim, care, după convenţii de mult stabilite, mulţumea „sfintei Providinţi", îndemnînd : „În această zi augustă/ Cînd serbăm a lui numire/ Cîntaţi bucuria justă/Supt a lui ocîrmuire" („Revista istorică", VII, 1921, 4—6, p. 105—106). Nu Conachi, el însuşi candidat la tron (cf. Al. Vianu, *Rusia şi numirea primilor domni regulamentari*, „Analele Universităţii Bucureşti", seria Istorie, 26, XI, 1962, p. 55, n. 5 şi 63) era să celebreze succesul rivalului său.

[31] Postelnicul Costachi Plagino, moşier la Broscăuţi. „Şi nu ne îngădui nici să are lăcuitorii pe acelu locu, cari cu hapca vra să-lu stăpîniască. Însuşu Plagino îi dusu de atunce piste Prutu... mare struncinare ne face, plătiască-i Dumnezău" (N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XIX, Bucureşti, 1910, p. 39—41).

www.dacoromanica.ro

i-au trimes ca să o aducă întru întocmai împlinire"[32]. După jalba moşierului din 17 august 1836, hotărîrea nouă care sărăcea obştea se tipăreşte în „Jurnalul Dorohoiului" din 18 decembrie 1838, a cărui copie a fost poslăduită de judecătoria ţinutului la 18 martie 1839. Dar cazul, atît de rar în justiţia timpului, al unui preşedinte de tribunal provincial care dă ascultare mai curînd răzeşilor decît stăpînului de moşie n-a fost dat uitării şi „prin un decret a Pre Înaltului Domn din 27 ghenari, D. Postelnicul Emanuil Drăghici s-au numit prezident la tribunalul giudecătoresc de Galaţi" [33]. El mai zăbovi în Iaşi pînă la 13 februarie, iar ştirea plecării sale apărea în „Albina românească" [34]. Îndată după intrarea sa în funcţie, „Gazeta de Transilvania", prin glasul redactorului ei, G. Bariţiu, întîmpina „asemenea simţiminte nobile şi fapte patriotice, care au de ţîntă. singura fericire a compatrioţilor"[35].

Drăghici a luat de soţie pe Maria Peristeri, despre care s-a spus că „nu era de neam boieresc"[36]. Autorul afirmaţiei, deşi citează la altă pagină cartea lui G. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, nu cunoaşte documentul care se găseşte acolo privitor la familia de greci românizaţi Peristeri, mergînd cu obîrşia pînă la Dimitrie vel-stolnic în secolul al XVIII-lea. După cît ne putem da seama, Maria pare fiica boiernaşului basarabean Fotachi Peristeri şi a Sofiei Bernadski [37].

Mai departe, în 1846, s-ar zice că, stăpînit de rîvna de a-şi imortaliza numele, harnicul polihistor nu pregetase să traducă un Cod comercial[38]

---

[32] Gh. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, XII, Iaşi, 1924, p. 27. Aceleaşi locuri din hotarul Dorohoiului se pomenesc într-un act de la mijlocul secolului al XVII-lea, cf. N. Iorga, *Studii şi documente, vol. cit.*, p. 7—10. Răspunsul lui Drăghici la convocarea adunării elective din 1838, în „Anale parlamentare", IX_2, II, Anexe, p. 61 şi 64.

[33] „Albina românească", nr. 11 din 5 februarie 1839.

[34] *Ibidem*, nr. 14 din 16 februarie 1839.

[35] „Gazeta de Transilvania", nr. 18 din 30 aprilie 1839 « *Ştiţe mai ltrzie din Moldova.* O corespondinţă din Galaţi de la 6 aprilie a. c. iscălită de doisprezece neguţători de acolo şi îndreptată către noi, doreşte a să face cunoscută obştească mulţumire „pentru înţăleptele măsuri ocirmuitoare" a înălţatului domn stăpînitoriu Mihail Sturza, care şi mai de curund le-au dovedit către acel oraş şi obşti de acolo orînduind de prezident pe domnul boier postelnic Manolache Drăghici, „carele, din ceasul intrării sale în slujbă, îmbrăţişînd cu silinţă şi durere dreptăţile fieştecăruia, făgăduieşte prin aceasta cea mai desăvîrşită fericire a oamenilor" ».

[36] B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 50 şi în schiţa sumară a înrudirilor familiei Drăghici (p. 60) e rău scris Pistiner !

[37] G. G. Bezviconi, p. 104—105. Un Iancu Peristeri vel-stolnic înainte de 1810, la R. Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806—1812*, III, p. 61, în „Analele Academiei Române", XXXII, 1909—10. Nu putem şti cu certitudine cine era a doua soţie a postelnicului, Catinca Drăghici, cf. Ghibănescu, *Spiţa de neam Dediul* (după actele moşiei Hriţeni); „T. Codrescu, revistă istorică", IV, 10, Iaşi, 1934, p. 159; „Foae sătească", nr. 10, 7 martie 1843.

[38] I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, p. 122, nr. 51, in-folio mic, 266 p. : „Codică emboriciască al Franţii tălmăcită întăiaş dată moldovineşte în zilile pre înălţatului şi pre îndurătorului nostru domn stăpînitoriu Prinţipatului Moldaviei, Mihail Grigorii Sturza Vvd. şi al ministrului Dreptăţii d. Marele Logofăt şi Cavaler Neculai Cantacuzin. Di către Postelnicul Emanoil Drăghici Prezedent trebunalului de comerţ din Galaţi. Anul 1841, Ghenarii" (ms. cunoscut de N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*), vol. II. p. 454, Bibl. Acad., ms. MCCLXVIII/60. „Toţi boierii de toate rangurile din tot cuprinsul ţării cunoscuţi pînă astăzi după lămurită cercetare făcută de Departamentul din Lăuntru, 1842, martie 15", f. 251 r. Pentru procesul spătarului Iancu Kogălniceanu cu serdăreasa Soltana Păun, la 7 noiembrie 1845, Ghibănescu, *Surete*, XXV, Iaşi, 1933, p. 229, a publicat regestul CCVI, din care reiese că Drăghici făcea parte din Divanul de apel. Ca membru în Divan este amintit de aga Pavel Samsonov : *Memoar asupra unei epitropii nerăfuite prelucratu de...*

www.dacoromanica.ro

şi publica *Reţete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întîiul bucătar a Curţii Franciei.* Pentru încălcarea „ighemoniconului" aristocratic cere iertare, „protimisind trebuinţa publică ce se urmează la noi de asfeliu de cărţi povăţuitoare a economiei casnice şi de care nici o naţie civilizată nu este astăzi lipsită". În marginea preocupărilor pedagogice, înţeleptul postelnic nu se sfia să adauge, meticulos şi cu simţ practic, un capitol *Iconomiei rurale*[39].

Acaftistul a cuvioasei noastre maice Paraschiva e scris trei ani după aceea. Cînd vedem personajul alcătuind cu aceeaşi grijă cărţi de bucate şi cărţi de rugăciuni, nici un motiv nu ne îndeamnă să le atribuim unor răstimpuri de păcate şi pocăinţă, ci o vom socoti mai degrabă o contradicţie posibilă omului din veacul al XVIII-lea.

Dintr-o lărgire a cadrului cunoştinţelor privitoare mai ales la partea întîi a vieţii postelnicului Manolachi, ca şi din analiza cronicii sale însăşi, ar cîştiga fixarea sensului cărţii apărute în 1857. La 8 ianuarie, articolul ziarului „L'Étoile du Danube" relata de la Bruxelles trimiterea de către caimacamul Th. Balş a boierilor M. Drăghici şi M. Gherghel în Ţara de Sus şi a lui M. Străjescu la Bacău în campania antiunionistă[40]. După cîteva luni (= 22 mai 1857), Vogoride succedîndu-i lui Balş, îl aflăm pe Drăghici la Iaşi, în capul listelor elective pentru Divanul ad-hoc[41]. Vom stărui mai departe asupra acestor împrejurări, semnificative prin ele însele, capabile de a fi puse în relaţie cu scopul activităţii lui de cronicar. Ne este oare îngăduit să-i presupunem o vocaţie politică zădărnicită de împrejurările istorice în mijlocul cărora urma să se afirme? Ea s-a dezvăluit tîrziu, mai ales stînjenită de o fire reflexivă, observatoare şi indolentă. Treizeci de ani de acum încolo cărturarul, simplu şi arhaic în smerenia lui, tipăreşte numai literatură religioasă: *Rînduiala slujbei sfintei împărtăşiri*, Iaşi, 1860; *Acaftistul a cuvioasei noastre maice Paraschiva, tipărit cu cheltuiala D-sale Logofătului Al. Dim. Ghica*, Iaşi, 1862; *Acaftistul la celui întru Sfinţii părintelui nostru Spiridon, episcopul Trimuthundiei făcătorul de minuni*; *Acaftistul sfîntului mare mucenic Mina*[42]; *Acaftistul sfinţilor patruzeci de mucenici muriţi în Eracliia Sevastei*, Iaşi, 1862[43]; *Acaftistul sfintei mare mucenică Ecaterina.* Totuşi, lecturile îi erau îndeajuns

---

şi publicatu de Ioan Georgie Beker pe a sa răspundere, Iassi, 1861, p. 40. Acelaşi Samsonov, desigur un profesionist al cauzelor pierdute, a scris *Holboca şi Ţuţora, procesu din timpurile reglementare publicat de prinţul Gheorghie Cantacuzin pe respunderea sa*, Iaşi, 1863, nepag., dovedind că Drăghici figura în funcţie în martie-iunie 1850.

[39] Vezi şi G. Baiculescu, *Cartea de bucate a lui M. Kogălniceanu şi C. Negruzzi*, „Arhiva românească", VI, 1941, p. 431—432. Împreună cu Leon Mavrocordat, el adeverește o copie poslăduită în divan la 15 martie 1847, cf. Ghibănescu, *op. cit.*, VIII, Iaşi, 1913, p. 192.

[40] D. A. şi D. C. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, III, Bucureşti, 1889, p. 1 035; N. Corivan, *art. cit.*

[41] *Documente privind Unirea Principatelor*, I, p. 45. Separatiştii fiind înfrînţi în primul scrutin, părăseşte sala înainte de sfîrşitul votului.

[42] Cu acelaşi sprijin, în 1862. *Acatistul Sf. Mina*, reeditat în 1872, transcris la B.A.R.S.R., ms. rom. 4 023, f. 236 r. — 251 v.

[43] La îndemnul vlădicăi Chesarie Sinadon.

www.dacoromanica.ro

de profane: Lamartine[44]; Hugo[45]; „Convorbirile literare"[46]. Evenimentele zgomotoasei vieți politice din România nouă, independentă, nu mai agită traiul retras al bătrînului în casa mare și goală din Păcurarii Iașului. Cu figura lui răzleață, încheind către sfîrșitul secolului al XIX-lea declinul mentalității boierești feudale, o societate dispare. Asupra morții istoricului, în 1887, N. Iorga a dat o tulburătoare pagină, ascunsă în cele două volume *România — așa cum era pînă la 1918*[47].

De la prelucrarea economiștilor occidentali la cărțile de rugăciuni, trecînd prin faza preocupărilor istorice, drumul e clar, firesc și exemplifică evoluția ideologică a multor contemporani. Care e baza ei de clasă? Părerea lui Drăghici despre „libertate și egalitate, două cuvinte care atrag după sine mii de nenorociri" (II, p. 208), ilustrează atitudinea boierului potrivnic marilor mișcări sociale al căror martor a fost. Atît de semnificativ sună pasajul citat, încît cercetătorii au căzut de acord în aprecierea anacronismului pe care-l exprimă, fără să-și dea osteneala unei interpretări. La o analiză mai amănunțită, faptul că Manolachi Drăghici e mai apropiat ca spirit de oamenii veacului al XVIII-lea, tendințele conservator-clericale din cugetarea lui vădesc mai puțin categoric poziția socială a cronicarului, reprezintă oricum o atitudine pe care clasa sa o depășise în bună măsură. Aceasta, venind împotriva opiniei obișnuite, are nevoie de o lămurire.

Pînă la Regulamentul Organic solidaritatea de interese materiale și de gîndire politică a clasei conducătoare a fost știrbită de acțiunile divergente ale boierimii mari și mici, contradicții neantagonice a căror ascuțire se manifestă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor. Cu descendenții acelora vom fi ajuns la o epocă în care, conștient sau nu, există efortul pentru consolidarea unității de clasă a boierimii[48], care se menține divizată; în acest sens, în 1822, acțiunile unei grupări aristocratice au fost neputincioase în a determina reorganizarea clasei boierești. Într-o perioadă de criză, necesitatea de a-și modifica programul politic era, în cele din urmă, resimțită de aproape totalitatea clasei dominante, în ciuda caracterului ei neomogen. Tinzînd să prefacă regimul proprietății funciare grevate de sarcini feudale, marea boierime renunța la integritatea privilegiilor sale. Reprezentanții ei își administrau rareori moșiile singuri, pe cînd, boierimea mijlocie și mică sta mai mult

---

[44] N. Iorga, *O viață de om*, vol. I, p. 56.

[45] Idem, *Pagini de critică din tinerețe*, p. 35.

[46] Idem, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 178. De la sine se înțelege cît de restrînse sînt informațiile pe care le putem avea despre biblioteca postelnicului. Ioan Bianu, *Catalogul...*, vol. I, p. 109: nr. 48, in-folio mic, foi 4 + 246 + 1, secolul al XVIII-lea, scris pe hîrtie de aceeași mînă; titlurile și inițialele capitolelor scrise cu roșu. Scoarțe de lemn învelite în piele, pe dos tipărit: Хронографъ. Lucrarea îmbrățișează timpurile biblice „împărăția lui Alecsandru Machedon, pre scurt", „moartea lui Odisăiu cum s-au întîmplat", „pentru Eniia Craiu feciorul lui Anhis", Roma și Bizanțul. O însemnare identifică pe copist cu Constandin Veisa, diac de vistierie, care l-a „scris în zilile Mării sali Alexandru Ioan Mavrocordat Vvd. la veleat 1785 de la Hs." (p. 115). Altă notă marginală, f.1: „Acestu hronografu l-am cumpărat de la Postelniculu Manolachi Drăghiciu".

[47] II, *Moldova și Dobrogea*, București, 1940, p. 106—107, după „Floarea darurilor", II, 13, București, 24 iunie 1907, p. 199.

[48] Realitatea istorică dezminte afirmația lui Șt. Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 55, după care „cele două fracțiuni se prefăcură în două clase aparte, dușmane de moarte". Vezi I. I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, București, 1944.

www.dacoromanica.ro

la țară, fiind îndeaproape interesată în pătrunderea capitalismului în agricultură, cînd nu întemeia chiar întreprinderi industriale (cazurile lui Kogălniceanu și Asachi nu sînt izolate[49]). Dezvoltarea unor inițiative mai vechi în domeniul acesta a fost frînată de producția de mărfuri încă precumpănitor feudală, de forma cooperației simple[50]. „Peste tot în cele trei țări române a avut loc alianța burgheziei cu boierimea liberală și chiar cu unele elemente opozante ale boierimii conservatoare... [Alianța] se întemeia pe acceptarea de către aceasta [boierimea liberală] a noii orînduiri capitaliste, cu condiția ca schimbarea să se facă cu cît mai puține concesii din partea ei și cu păstrarea marii proprietăți..."[51]. Autorul pe care l-am citat consideră pe bună dreptate fenomenul ca tipic pentru Moldova unde, cu alt prilej[52], îi arată pe boiernași deosebiți de burghezi numai prin faptul că o parte din veniturile lor își aveau mai departe originea în munca clăcașilor, iar altele în retribuirea funcțiilor pe care le dețineau de drept. Prin colaborarea cu marea burghezie comercială și cămătărească, boierii de starea a doua și a treia căutau să-și asigure stăpînirea asupra mijloacelor de producție și cîrmuirea statului. Apoi boierimea veche se reduce în scurt timp la puține familii autentice, din protipendada din ce în ce mai instabilă în compoziție făcînd parte tot mai mulți parveniți cu caftanele agonisite de curînd. Se observă, așadar, adînca descompunere a formelor tradiționale ale boierimii. De aceea ea va opune o rezistență minimă schimbărilor în structura social-economică ce premerg reformei agrare din 1864.

Iordachi Drăghici urmărise să întemeieze un domeniu pe potriva rangului său, pe care cultiva cereale și, ca pe mai toate moșiile din preajma Iașilor, creștea la Lungani cîșle de vite[53]. După moartea vornicului, patrimoniul se destramă: Șepticenii sînt vînduți la 12 septembrie 1839 lui Iorgu Suțu beizadé[54], la 31 ianuarie 1841 mănăstirea Neamțul cumpăra moșia Bălțați[55], doar Lunganii rămînînd mai departe ai vornicesei Marioara[56].

---

[49] Gh. Georgescu-Buzău, *Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și Moldova*, în volumul *Studii privind Unirea*, București, 1959.

[50] De exemplu, sticlăria lui R. Racoviță la Călugăra, a lui Sc. Manu la Tazlău, a lui Dimitraki (?) Sturdza în ținutul Roman, vezi C. Șerban, *Studii de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 353 și urm.; Gh. Ghibănescu, „T. Codrescu", VI (1936), p. 54—57.

[51] V. Maciu, în *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 173.

[52] *Unirea Moldovei și Țării Românești în opera istoriografică a lui A. D. Xenopol*, în *Studii privind Unirea*, p. 220.

[53] G. I. Lahovari, C. I. Brătianu și Gr. G. Tocilescu, *Marele Dicționar geografic al României*, vol. IV, București, 1901, p. 202, s. v. Lungani.

[54] M. Costăchescu, *Satul Goești*, în „Ion Neculce", buletinul muzeului municipal Iași, III, 1923, p. 43. În vremea imediat anterioară tranzacției, „Albina românească" semnala cîteva drumuri ale beizadelei la Goești, începînd din februarie. „Foaia sătească a prințipatului Moldaviei", nr. 26 din 24 septembrie 1839; „Divanul apelativ al Țării de Sus, 9 septembrie 1839, nr. 5 678. D-ei vorniceasa Maria Drăghici prin particularnică alcătuire au vîndut Luminării sale beizadé Iorgu Suțu pe preț de 2 000 galbini una din siliștile moșiei Lungani de la ținutul Eșii, și anume Șepticenii, ce au fost cumpărată de răposatul vornic Drăghici și s-au dat D-sale vornicesii împotriva lipsurilor de zestre".

[55] M. Costăchescu, *Satele Bălțați, Codrești, Mădrăjești, Mădrăjacul și Bojila*, 1928, extras din „Ion Neculce", fasc. 7 (1928).

[56] Idem, *Satul Goești*. În casele sale din Iași a funcționat Divanul de apelație al Țării de Sus între 30 aprilie 1833 și 1835, cf. *Îndrumător în Arhivele statului din Iași*, vol. III, București, 1959. Vezi jalba vornicesei către Departamentul Trebilor din Lăuntru, pentru aflarea unui rob fugar, „Foae sătească", 20/1843.

www.dacoromanica.ro

Importanţa proprietăţii scăzu[57]. În 1847 era un stăpîn nou acolo, Costachi Tolmazichi, înlocuit în 1856 de Ecaterina şi Mihail Mavrodi[58]. La o dată nesigură, anterioară războiului pentru independenţă, moşia trecu în posesiunea colonelului Christodul Cerchez, a cărui familie a avut-o pînă în martie 1945. Casa de la Iaşi, în valoare de 20 000 de lei cel puţin, în care îl găsim aşezat pe Manolachi din 1857[59], nu era poate cea părintească, vecină cu casa Miclescu[60]. Cronicarul moldovean nu mai este, în consecinţă, cu tot titlul de postelnic, un propietar funciar, ci un boier scăpătat, slujbaş al statului. Declinul nobiliar e cuprins întreg aici. Nefiind asociat la beneficiile clasei sale, în vreme ce istoriografii precedenţi au exprimat opinia unui grup numeros, Drăghici face probabil opinie separată cu vederile sale legate în chip nemijlocit de revenirea la un ideal social şi politic depăşit. El nu e mai puţin conştient de criza vechiului regim, identificat de el cu „ţara", dar o crede datorită „războaielor turcilor cu rosienii . . ., intrigilor domnitorilor şi împărăcherilor boierilor . . ., difiinţării puterii armate . . ., întroducerii unui nemărginit lucs şi altor rele deprinderi, rodul cel rău al streinizmului" (I, p. III). În aceste capete de acuzare, care atrag după ele condamnarea „stăpînirii grecilor", se cuprinde şi remediul întrevăzut de istoric: 1) pacea externă şi internă, 2) organizarea miliţiei naţionale şi 3) legi sumptuare severe.

Soluţia de politică internă a lui Drăghici, cum se va vedea, se cade considerată în raport cu gîndirea unui grup boieresc restrîns şi indistinct, în cadrul căruia poziţia lui nu va fi fost cu totul singuratică. Alături de obîrşia autorului, ne pare lămuritoare experienţa lui personală de viaţă, care acoperă aproape tot secolul: legăturile de familie, educaţia sa intelectuală, raporturile sociale, poziţia sa de înalt slujbaş care-l împinge la dependenţă faţă de autoritate, episoadele de carieră, de unde resentimentele felurite dintr-o existenţă plină de vicisitudini, a căror oglindire în paginile cronicii este neîndoioasă.

Omul era un administrator integru, un birocrat grijuliu: o privire de ansamblu asupra carierii lui ne arată pe plan politic un conservator. În activitatea sa publicistică găsim adesea o dezminţire, semn că, deşi sistemul de valori la care se conforma rămînea cel perimat, feudal, spiritul său se frămînta în căutarea unei îndreptări. Conştiinţa necesităţii progresului se desprinde inegal din cărţile în caracterizarea cărora nu trebuie pierdut din vedere faptul că unele au constituit la apariţia lor un mijloc de propăşire culturală şi economică. De altă parte au a fi judecate acatis-

[57] Th. Codrescu, *Uricariul*, XV, p. 402, statistica populaţiunei în 1846. „Lunganii de Sus, sat de starea a II-a" (Adaos la „Foaia sătească", 7 ianuarie 1845).

[58] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 289. Aga Tomazichi era spătar în 1839. D. A. şi D. C. Sturdza, *Acte şi documente*, vol. VII, p. 983; C. Gane, *Neamurile Mavrodineşti din Ţara Românească şi din Moldova şi monografia familiei Ion Mavrodi vel-hatman*, Bucureşti, 1942, p. 152—153 se referă la vînzarea moşiei cneazului Gh. Cantacuzino pentru 8 000 de galbeni.

[59] Condiţia înscrierii electorilor Divanului ad-hoc, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. p. I, 45.

[60] *Doc. Hurmuzaki—Iorga*, X, p. 364, doc. CCXXXVII, pe locul cumpărat de Iordachi Roset-Roznovanu de la stolniceasa Ileana Miclescu în mahalaua Muntenimei de Sus, precum rezultă din două scrisori inedite, la Bibl. Acad., CXL—24 şi CXXXVI—196, din iunie 1810. Th. Codrescu, *Uricariul*, XIII, p. 308: „o căsuţă din Păcurari", cită vreme N. Iorga, *O viaţă de om*, vol. I, p. 55, îşi aminteşte „o casă largă cu geamlîc în faţă" şi „vechea locuinţă arătoasă a Drăghiceştilor". În 1852 era cuprinsă în „clasa a 3-a", „Anale parlamentare", XVII$_2$, 205.

www.dacoromanica.ro

tele, atît de numeroase. Negreşit, această lirică sacră nu poate fi apreciată cu mijloacele întrebuinţate de critica literară; dacă ne gîndim însă că, scriindu-le, cucernicul boier avea convingerea însemnatului folos sufletesc pe care îl vor afla în lectura lor contemporanii, se precizează punctul de plecare comun cu încercarea de propagare a ştiinţei economice apusene. Din entuziast patriotism, Manolachi Drăghici dorea să fie un binefăcător şi propovăduitorul neistovit al unui crez etic. Totuşi, dincolo de filantropia sentimentală care însufleţise generaţia precedentă nu mergea cugetarea învăţatului postelnic. Avem dovada în cronica sa.

Înainte de a trece mai departe, se pune o problemă preliminară, a eventualelor mobiluri ale istoricului, îndeobşte puţin luate în seamă [61]. E cu putinţă ca iniţiativa autorului, în atenţia căruia au stat „cele mai însămnate întîmplări, de multe ori nenorocitoare ţării..., amintirea faptelor eroice a vechilor pămînteni..., legile însămnătoare ţării în deosebitele timpuri şi documente de spiţă genealogice a eroilor ţării", să fi urmărit numai împlinirea unei lipse din cultura scrisă moldovenească, — o ramură ea însăşi a culturii unitare a românilor. După cum au observat N. Iorga şi, de curînd, I. Iordan [62], o asemenea necesitate resimţită de timpuriu explică faptul că, în compilaţiile manuscrise din secolul al XVIII-lea, letopiseţele se găsesc într-o succesiune cronologică ce nu suferă lacune. De astă dată, evenimentele (consemnate şi comentate după criteriul domniilor, comun textelor de acest fel) pornesc de la descălecare şi se desfăşoară „pe timp de 500 ani pînă în dzilele noastre", lucrarea cuprinzînd nu o continuare-imitaţie a cronicilor precedente, ci o simplă înfăţişare a trecutului Moldovei, unde se adăugau, pentru ultima parte, ştiri noi. Faţă de presupunerea după care ideea cărţii ar fi circulat dinainte în mediul cărturăresc, rămîne nelămurit în ce măsură cercul oamenilor de cultură activă, deci predicatoare, era (cu o excepţie: Asachi) şi al lui Drăghici, pe care un trecător rost politic îl lega mai curînd de boierimea moldoveană luptătoare. Dincolo deci de simplul interes faţă de trecut, ca un aspect al curiozităţii intelectuale, dincolo de intenţia didactică, pare mai probabilă menirea nemărturisit militantă a operei, cea de a apăra anumite tendinţe şi vederi politice. A vedea manifestarea lor în cronica lui Manolache Drăghici, a-i recunoaşte implicit caracterul ascuţit de clasă cere o argumentare şi ne duce la judecata ostilă a lui I. M. Codrescu. Potrivit spuselor sale, reproduse mai sus, scopul lucrării ar fi fost rîvna postelnicului spre justificarea domnului Mihai Sturdza, de a cărui carieră fusese legată magistratura lui de provincie. Mărturie trunchiată, părtinitoare. A-i interpreta sensul şi a-i discuta valoarea nu-i desigur, de prisos. Elogiul administraţiei domnitorului poate fi imparţial. Felul în care reiese din povestire înfrîngerea revoluţiei din 1848 exprimă aprige antipatii îndreptate contra „demagogilor", autorul adoptînd poziţia fruntaşilor conservatori cărora li s-a datorat reprimarea mişcării. Însă capitolul din cronică nu are tonul encomiastic pe care l-am ghici din cuvintele lui Codrescu: Sturdza e criticat ca accesibil la linguşiri. Se ştie doar că în 1857, dată care e şi a apariţiei

[61] În preambul, autorul declară: „ca să vadă fieştecare, moldovan îndeosebi, plecările şi urmarea acestor stăpînitori în ce s-au închiet pentru ţară, ca nici faptele bune să fie uitate, nici acele răle neînculpate în amintirea poporului".

[62] *Introducere* la Ion Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei*, Bucureşti, 1955, p. 5.

www.dacoromanica.ro

cărții, Mihai-Vodă se străduia să revină pe tronul pierdut. Oricît de greu ar cîntări în cumpănă această ultimă împrejurare, sîntem datori să remarcăm că scrierea nu susține decît pînă la un punct interesele partidei Sturdza. Era și firesc. În cîteva rînduri recunoaștem în textul lui Drăghici o ostilitate contra marii boierimi, surprinzătoare pentru cine a luat aminte la conservatismul cronicarului. Aprecierea cea mai elocventă este aceasta: „Duhurile nestîmpărate a unora din boieri nu continea a face feliuri de invitări obștei locuitorilor, îndemnîndu-i să ceară dreptăți cît le vinea în minte, unii, adecă, mergînd pe o bază de constituție slobodă și democratică, alții pe principiul aristocrat, ce cu prerogative mai înăduşè sărăcimea, încît agiunsesă a se face feliuri de dizbinări între partizi și prevestea un conflict ce putea să aducă mare struncinare în viitorul țărilor" (II, p. 182). Lipsa de disciplină și de tact a marilor feudali abuzivi devine o crimă în ochii istoricului. Comentarea indignată a trădărilor lor are un pronunțat caracter patriotic: „...Unii însă din boieri, orbiți de dușmănia ce purta asupra Ghicăi, au lepădat simțul patriotizmului" (II, p. 11). Întrucît între 1834 și 1845 marii boieri au intrat cîteodată în conflict cu Mihai Sturdza, atributul domnului de „cel mai vajnic apărător al intereselor boierești de clasă"[63] apare oarecum umbrit. El reiese însă limpede în condițiile luptei pentru realizarea Unirii și a reformelor, cînd candidatura fostului principe, cel mai mare moșier din Moldova, este susținută de elementele conservatoare, reacționare. Nu e aici locul să ne oprim asupra compoziției sociale a acestei formații politice, identificată totdeauna cu marii proprietari rurali. Din poziția cronicarului Drăghici, potrivnic preeminenței absolute a latifundiarilor, rezultă că nu a fost propagandistul tendințelor de restaurare a unei domnii autoritare[64]. Dacă trebuie să înlăturăm opinia unei inițiative domnești în compunerea lucrării, este clar că avem de căutat în altă parte. Opera tinde să dea la iveală ideile unei minorități boierești care nu poate fi tot una cu gruparea lui M. Sturdza. Cine era candidatul ei? O dezlegare definitivă cată a fi dată problemei pe temeiul unei proclamații adresate „Domnilor Alegători din Prințipatul Moldovei" în favoarea beizadelei Grigore Sturdza. Apărută în *Constituționariul*, 9, 28 nov./10 dec. 1858, Iași, o altă variantă a fost reprodusă (fără semnături!) în *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, VII, București, 1892, nr. 2 269. Pe exemplarul din colecțiile Bibliotecii Academiei iscălesc[65], între alții, A. Mavrocordat logofăt, A. Ghica logofăt, C. Hurmuzaki, Scarlat Roset vornic, hatm. N. Mavrocordat, D. Cantacuzino, D. Corne post., N. Millo, *Em. Drăghici*, Gane, Gh. Eminovici jitnicer! Nevoia clasei dominante de a păstra o istoriografie care să comenteze din punctul ei de vedere evenimentele a răbufnit în momentul unor pasionate lupte politice, cînd îi răspunde, adesea excesiv și indocil, cronicarul nostru, scriind *Istoria Moldovei* cu sprijinul autorității oficiale și în profitul idealurilor care însufleţeau, mai mult sau mai puțin limpede, partea separatistă a boierimii moldovene.

Cine ia condeiul în condițiile arătate nu e unul din marii boieri, care de mult încetaseră să mai scrie istoria pe care n-o mai făceau — cu

[63] *Istoria României*, vol. III, p. 996.

[64] Deși s-a spus de către D. Ciurea, *op. cit.*, p. 98, n. 6, că „postelnicul Manolachi Drăghici îi făcea propagandă în lucrarea sa".

[65] Ms. rom. 5 385, f. 80 și urm., provine de la N. V. Docan.

www.dacoromanica.ro

încetul ei pierzîndu-se ca forţă socială —, ci un provincial, postelnicul Manolachi Drăghici. Este semnificativ faptul că în dezbaterea paternităţii operei au fost sugeraţi ca autori posibili doi mari boieri, un Ghica şi un Racoviţă, credinţă îndreptăţită pînă la un punct de caracterul conservator al gîndirii politice pe care o exprimă cronica. Temeiul afirmaţiilor lui I.M. Codrescu, din 1875, a fost combătut, din istoriografia mai veche, de N. Iorga [66]. Autorul scrierii istorice de care ne ocupăm ar fi, după Codrescu, un autentic urmaş de domn, fost egumen la Sf. Spiridon din Iaşi, *locum tenens* în scaunul Mitropoliei după exilul lui Sofronie Miclescu la Slatina, Meletie Racoviţă, episcop *in partibus* de Sardes, în Cilicia [67]. „Arhiereul Sardion avea mai multe mînuscripte, rămase de la bezedé Scarlat Ghica, unul din fiii Domnului Gr. Al. Ghica, tăiat de turci, şi căruia lumea îi ḑicea bezedé celu sărac. Aceste scripte printr-un mister au devenit în proprietatea D-sale Postelnicul M. Drăghici cu care s-au îndămînat mult la plagierea opului său..." [68]. La aceleaşi apoi dispărute manuscrise, greceşti sau româneşti, se va fi gîndit Drăghici însuşi cînd scrie: „...Lui [Sc. Ghica] i-au rămas multe manuscripte nescoasă la lumină, pentru că îi lipsé înlesnirea de a le tipări, şi o bibliotică din cele mai renumite pe atunci în Moldova" [69]. Născut la 1775, a fost numit hatman, stîrnind împotrivire divanului, în 1810 şi a murit înainte de 1828 [70]. Pe „preosfinţitul arhiepiscop Meletie Sardion din familia Racoviţească" îl întîlnim în fruntea listei subscriitorilor pentru *Istoria Moldovei*. Nu e de crezut ca ierarhul să fi acceptat astfel ceea ce socotea Codrescu furt de proprietate literară. În sfîrşit, este vădit caracterul oral al informaţiei mai noi a scriitorului, trăsătură ce s-a întipărit şi textului, ceea ce face mai greu de susţinut nemijlocita influenţă a unei opere străine. Se pot desprinde atît de clar aici accentele graiului viu, încît nu mai avem cuvînt să ne îndoim de identificarea autorului cu Drăghici.

Cronica sa cuprinde 33 de părţi şi este împărţită în 115 capitole. Subiectul se reduce la trecutul Moldovei singure. Pe lîngă conflictele moldo-muntene dezvăluite intenţionat în scopuri politice, evoluţia paralelă a Ţării Româneşti este neglijată mai mult decît se cădea de purtătorul de cuvînt al separatiştilor. Neînfricat de greutăţile începutului, pe care le expunea în precuvîntare, postelnicul se înfăţişează cu patriotica năzuinţă de „a folosi ţara mea cu ceia ce pot", înzestrînd-o cu ceea ce, în limbajul epocii fanariote, numea el „o mică prosfora". În judecata urmaşilor pe care îi îndemna la „descrieri mai înavuţite în toată privirea",

---

[66] *Istoria literaturii româneşti în secolul al XIX-lea*, p. 77—78.

[67] Mihail-Meletie Racoviţă, fiul beizadelei Mihai Ştefan Racoviţă (m. 1808) şi al Mariei N. Suţu, născut în 1776. În 1803, călugărit, avea 7 scutelnici. General M. Racoviţă-Cehan, *op. cit.*, vol. I, p. 36, şi vol. II, p. 84, face din Meletie locţiitorul mitropolitului în 1819. Vezi G. Bezviconi, *Călători ruşi*, p. 246, n. 4 şi R. Rosetti, *Amintiri din copilărie*, p. 3—4. Ca episcop de Sardes îi succede lui Varlaam Cuza la 20 ianuarie 1833, vezi N. Iorga, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, Bul. Comisiei istorice a României, XXIX, 3, 1924, Bucureşti, p. 36.

[68] „Buciumul romanu", I, p. 414, n. 1.

[69] Biblioteca amintită nu trebuie confundată cu cea rămasă la Constantinopol după mişelescul omor din 1777, de care vorbeşte C. I. Karadja, *Sur les bibliothèques du Sud-Est européen*, RHSEE, XII, 10—12, p. 321.

[70] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, VI_2, p. 212; R. Rosetti, *Amintiri*, vol. I, p. 35 şi 239; Bibl. Acad., XXV 168. Efor al tipografiei greceşti la Iaşi în 1812, vezi N. Camariano, în „Balkan Studies", vol. 7, nr. 1, Thessaloniki, 1966, p. 62—63 şi 75.

www.dacoromanica.ro

M.Drăghici stăruie încă dincolo de eleganţa frazei de mîndră înfruntare: „Eu însă pe de o parte ne-ndemînat de materiia trebuincioasă, iar pe alta de talentul ce dă numele unui bun scriitoru, îndănuit numai de o simplă dorinţă, am făcut atîta pe cît m-au ertat putinţa şi împrejurările". Urmează descrierea în detaliu a provinciei, arătîndu-se originea daco-romană a băştinaşilor, întinderea, climatul şi apele, munţii şi bogăţiile metalice, pămîntul roditor al Moldovei, caracterul şi obiceiurile locuitorilor ţării, împărţirea ei administrativă, completată cu observaţii „despre împoporarea şi venitul Moldovei" şi „despre puterea înarmată". Istoricul constată dezvoltarea statului feudal în funcţie, după el, de criteriul dinastic (înlocuirea prin străini a „viţii Dragoşizilor" a adus declinul principatului) şi de reformele pe care le-au iniţiat domnitorii. Perindarea lor interesează mai puţin pînă la Dimitrie Cantemir. În continuare, lucrarea se ocupă de întîii domni greci, de războiul ruso-turc din 1769 — 1774. Luarea Bucovinei are un loc deosebit, ca şi stăpînirea militară a lui Potemkin. Despre acea iarnă a anului 1788 s-ar „putea alcătui un tom întreg la istoria ţării, de era prin putinţă a se ţinè un jurnal de toate urmările cele mai însămnate". „Înbunătăţiri mai nouă" fac obiectul capitolelor care preced ocupaţia din 1806—1812. Mai departe, istorisirea Zaverei introduce întîmplările contemporane: domniile lui Ioan şi Mihai Sturdza, revoluţia şi petrecerea în scaun a lui Grigore Ghica. Cartea cuprinde informaţii de ordin economic şi social, juridic, demografic şi politic, care aşteaptă să fie confruntate cu vastul material al arhivelor Moldovei din epoca regulamentară pentru care lucrarea reprezintă singurul izvor narativ intern.

Un detaliu vrednic de notat: pentru mentalitatea lui Drăghici este caracteristică nevoia de a îmbrăca într-un strai colorat şi familiar situaţiile memorabile din trecut. El, care avea certă vocaţia memorialistului, gusta negreşit specia romanului istoric, abia inaugurată în Moldova. Fără să intrăm în această privinţă în amănunte, semnalăm că „domnia lui Bogdan al 3-le" îi dă autorului nostru ocazia unei incursiuni în ogorul vecin, căci îmbelşugatele detalii despre peţitul prinţesei iagellone Elisabeta se citesc în culegerea *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, Iaşi, 1859, de Asachi[71]. Acesta plăsmuise himericului pretendent Trifăilă o biografie de un romantism despletit, din care Manolachi Drăghici n-a schimbat o iotă.

Pe cînd secolul său a intrat într-un alt făgaş, postelnicul formulează, ca nimeni altul poate, un crez tradiţionalist în care se strecoară amărăciunea feudalului scăpătat. Concepţia împărţirii în stări a societăţii reprezintă o trăsătură esenţială în gîndirea politică, purtînd pecetea dogmelor teologice, a epigonului cronicarilor. Tocmai la jumătatea veacului al XIX-lea importanţa burgheziei crescuse într-atît, încît nu mai era posibil să fie nesocotită. De aceea autorul *Istoriei Moldovei* îi recunoaşte funcţia economică. Cu toate acestea, în judecata istoricului, influenţată de apartenenţa-i de clasă, locul întîi i se cuvine, într-o ierarhie riguros stabilită, boierimii. Se înţelege că el nu conservă opinia că boierii alcătuiesc singuri

[71] P. 205—211. Reluarea unor clişee de la Asachi se observă şi în „scrisoarea către Răreşoaie", unde modelul imitat e o pagină din nuvela *Petru Rareş*, abia apărută într-un almanah, o dată cu *Calendarul pentru românі*, la 1854, vezi G. Asachi, *Nuvele istorice*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1915, p. 174.

www.dacoromanica.ro

grupul social cel mai reprezentativ, şi Drăghici îşi îndreaptă aşadar simpatia către ţărănimea năpăstuită. Recunoaşte că „lucrătorii de pămînt cu adevărat aciia să pot zice că rîdică toată greutatea ţării prin mînile lor pentru că ei aduc agiutorinţa bănească şi cè lucrătoare statului Moldovei" şi aceasta „de la înfiinţarea lui pînă astăzi". „Românii", nume purtat de ţărani, au de suferit cîteodată mizeriile unui istovitor război, care se adaugă exploatării obişnuite. Cînd străbat ţara convoaiele de prizonieri ruşi robiţi de otomani, „o ştenă jalnică de privit văzînd cineva mii de popor bătut de străinătate, gol... ce nu sémănă altă decît o colonie de sălbatici strecurîndu-se pe acest pămînt" — „Moldovenii însă primindu-i la Prut..., cu ospitalitatea obicinuită lor către toate naţiile, i-au hrănit cu îndestulare, i-au găzduit şi i-au îmbrăcat punînd mînă de la mînă". Caracterizarea observatorului merge către firea plugarului, temă frecventă de meditaţie, fiindcă „nu este plecat la buzunărit şi la teşmecuri dezbrăcătoare..., neştiind mai de mult ţăranul ce vrea să zică încuetori de fier sau lacată" (II, p. 85, 251—52). Chiar în limitele consideraţiilor psihologice şi ale sentinţelor morale nu pierdem sentimentul poziţiei sociale şi obîrşiei cronicarului. După părerea sa, „românul cu greu se deprinde în o viaţă nouă, fie şi mai bună decît care au avut pentru că s-au trezit într-însa şi au crescut după urmarea părinţilor" (II, p. 16). M.Drăghici nu pune în discuţie antagonismul esenţial al orînduirii feudale, cel dintre ţărănime şi stăpînii de pămînturi. Dimpotrivă, din clasele de jos, mai cu seamă ţărănimea e asociată, în *Istoria Moldovei*, la poziţia proeminentă — firește, nu economică şi politică, mai degrabă morală — pe care în societatea timpului o deţine necontestat boierimea. Asupra ei stăruie cu vădită satisfacţie cărturarul, pledînd pentru privilegiile sale, „agonisiri răscumpărate prin mult sînge vărsat de străbuni... în povăţuirea oştilor spre a-şi apăra ţara". Aici găsim rostită mai răspicat soluţia postelnicului, ale cărei particularităţi interesează considerabil pe cei ce caută să desprindă feţele multiple dezvăluite, în împrejurările de acum un veac, de gîndirea politică feudală: „... Prin adunare şi consfătuire obştească a proprietarilor mici şi mari" (II, p.251). Cronicarul apără cu pasiune drepturile imprescriptibile ale clasei sale, puse la îndoială de „radicalii" vremii. După Drăghici, „dignitatea boierilor au scăzut", căci cu cît ne-am îndepărta în trecut, i-am descoperi mai favorizaţi de relaţiile sociale. Se arată despre „dritul nobleţii" că „să cîştiga cu mari jărtve ce făceau pentru ţară" şi că în acele *acta tempora* ale imunităţii fiscale absolute exploatarea vecinilor putea să se exercite nestingherită, „mai mult decît precum să obicinuieşte astăzi cu craposonii în Rosiia". După înşirarea copioasă a tuturor dregătoriilor cuprinse în protipendadă — cu scopul de a sublinia însemnătatea acesteia în viaţa ţării —, este grăitoare exasperarea provocată autorului de înmulţirea boieriilor titulare în Moldova, „seau paielîcuri o mulţime de la agă pînă la şătrariu, lucru ce demult nici să pomenè". Un alt pasaj face aluzie la caracterul recent al aristocraţiei: „... Nici vedeai alte feţe la curtea lui Ioan Voevod Sturdza, decît cu barbă în toate ungherile" [72]. Pe aceeaşi linie, Drăghici

[72] „Înnoindu-le cinurile luoate prin pitaci în vremea Căimăcămiei cu caftanul" (II, p. 166 i I, p. 92): poate o referire la sine. Scandalul căftănirii unor personaje de origine plebee stîrnise mai demult critica învăţatului vornic Iordachi Golescu: „acum îi vezi ca furnicile pe pod, te împiedici pretutindenea de barbe" (*Istoria Ţării Româneşti, starea Ţării Româneşti în vremea străinilor şi a pămînteni lor*, apud G. Călinescu, *N. Filimon*, Bucureşti, 1959, p. 223).

www.dacoromanica.ro

încuviinţează distingerea pentru vitejie a ţăranului, împrejurare mai frecventă în trecutul în perspectiva căruia a fost elogiată, rară în perioada recentă şi pe care o face tolerabilă caracterul său etic. Schiţînd psihologia poporului nostru — „războinic şi viteaz" —, istoricul îşi sprijină spusele cu „o anecdotă urmată în zilele noastre în ţinutul Neamţu". Digresiunea este atrăgătoarea expunere pitorească a isprăvii unui vînător care, „agiungînd la auzul Domnului, au poroncit să-i deie... o răsplătire bănească şi să-l scutească de toată darea pentru pilda şi a altora". Rezultă chiar din text că evenimentul era excepţional.

Dacă ţinem să dezlegăm obiectiv problema sentimentelor istoricului pentru clasa lui, apoi trebuie să ne amintim că Manolachi Drăghici a fost fiul unui om de stat în conflict adesea cu vîrfurile marii boierimi. Reacţia sa proprie faţă de rînduielile labile ale timpului pornea fără îndoială de la acea origine, de la o timpurie experienţă şi de la o psihologie care imprimă scrisului său nota caracteristică de scepticism sentenţios şi ironic. Să ţinem în seamă felul cum a evoluat puterea neamului Drăghici: pînă în 1830 ea a mers pe o linie ascendentă, nu fără întortochieri, culminînd cu încercarea lui Iordachi vornicul de a asigura puterii centrale colaborarea micilor boieri izvoditori de „constituţii". După ce aceluia i se pierde urma, autoritatea Drăghiceştilor a început să scadă. Paralel, crezul familiei a rămas imutabil, în ansamblu. În ce-l priveşte pe ministrul lui Ioan Sturdza, documentele dau doar o slabă idee despre acţiunea sa de gînditor revoluţionar. Pe măsură ce vremea trece, fiul personajului, ciudat lucru, nu mai rosteşte decît cuvinte de reprobare pentru convulsiunile sociale violente şi osîndeşte agitaţia primejdioasă pentru formele politice atunci în fiinţă. Sîntem cumva înaintea unei renegări? Pe cît deslušim, drumul vieţii lui Manolachi Drăghici a fost altul. Departe de a se fi rupt vreodată de ideologia „cărvunarilor", postelnicul i-a rămas ataşat statornic, pînă la inadaptarea la realitate. Inconsecvenţa concepţiilor este mai mult aparentă: numai împrejurările se schimbaseră. Programul politic de la 1822, reclamînd numai o reformă incompletă, era depăşit în societatea în evidentă prefacere de la jumătatea veacului şi, rămînîndu-i credincios, cărturarul aristocrat se dovedeşte neînţelegător faţă de revoluţia din 1848. Alunecarea progresivă spre dreapta — dacă e vreuna — explică faptul că Drăghici nu arată generaţiei luministe decît o admiraţie temperată. Acesta e răspunsul nefăţărit la întrebarea de mai sus şi, fără a pretinde să generalizăm fără măsură o traiectorie originală, destinul ultimului cronicar ni se pare reprezentativ.

Reluînd şirul ideilor sale, impresionează frecvenţa criticilor pe care le aduce marilor boieri. Cînd cronica sugerează deosebiri între un dregător şi altul, acestea sînt de ordin moral. Cei mai vinovaţi duc o politică antinaţională şi antidomnească. Despre o personalitate ca Lupu Costachi vornicul se spune că „nu s-au purtat ca patriot, ci ca duşman ţării sale". De aceea pedeapsa pe care o primeşte, închis la Varna, va fi pe deplin meritată. Autorul numeşte uneltirea lui Iordachi Costachi contra domnitorului „o resculare desnădăjduită", amintind apoi în acesti termeni trădarea hatmanului D. Racoviţă, refugiat la tătari, „au lepadat simţul patriotismului". Un complice al lor este executat ca „trădător patriei sale". Asemenea calificative, mînioase şi răzbunătoare, confirmă constatarea lucidă: „Boierii moldoveni în cursul nestatorniciei politice au avut

www.dacoromanica.ro

slăbiciunea a se ademeni de intrigi şi a năzui la partizi, în toate cînd s-au născut vreo nemulţămire între dînşii cu stăpînitorii lor, de la slujbile ţerii, mai ales dorind fiecare să impue în duhul guvernului, pentru ca să nu facă stăpînitoriul fără dînşii nimică, lucru ce nu s-au putut dobîndi de la nici un domnu ca se fie în favor neschimbat cu toţi, fiindcă acel stăpînitor trebuea să fie numai o păpuşă în ochii oamenilor, şi dignitatea guvernului ca a unui domn de teatru care să-l poarte cine ar veni mai timpuriu" (I, 2). Tema vinovăţiei păturii conducătoare reapare insistent, „făcînd feliuri de intrigi între popor ca să rădice comploturi asupra domnului, din dzi în dzi să lăţea între magnaţi ura" [73]. Deci prejudecata boierească nu-i ascundea orgoliosului postelnic adevărul istoric. Desigur, recunoscînd că exponenţii acestei clase n-au fost la înălţimea menirii lor, Drăghici nu a înţeles cîtuşi de puţin să o combată la modul paşoptiştilor dispreţuiţi. Regretînd deopotrivă de sincer abuzul de putere al unora şi exuberanţa reformatoare a altora, el îşi închipuia probabil că clasa lor se justifică prin oameni ca dînsul, cu dragoste de ţară şi neam. De aceea păcatul cel mai greu al domnilor rău sfătuiţi a fost împietarea asupra privilegiilor boierimii care, moldoveană de baştină, se identifica — în concepţia autorului *Istoriei* — cu poporul. Aşa, Ioan Mavrocordat „treaba ocîrmuirii o încredinţase desăvîrşit curtezanilor şi boierilor celor mai răi din ţară, care lucra ce vra şi prăpădè poporul" (II, p. 20). Mai departe, cronicarul pătrunde lesne scopurile demagogice în care Matei Ghica a folosit discordia dintre boieri şi judecă aspru favoarea pe care a acordat-o „stării a 2-a" : „cum s-au suit pe tron s-au arătat foarte aspru către boierii stării I-iu şi către cei de al 2-le cu nesuferită priimire prin care chipuri grosolane au putut face cu ţara ce voia..., dar nici un folos n-au avut nici au gustat fericirea cît au şezut în scaun, din pricină că toate veniturile intra pe mîna Grecilor ce avè cu sine şi-l răfuiè de nu mai găsè Ghica capătul" (II, p. 23). Ceea ce ar demonstra dreptatea proniei. Alte portrete, idealizate prin contrast, cuprind însuşirile cele mai apreciate la un domnitor : spiritul de dreptate, indulgenţa în materie fiscală, la care se adaugă o calitate preţuită numai din epoca luminilor : dragostea de cultură. Virtuţile princiare nu sînt doar cele creştine, ci, prin alegerea lor, oglindesc măsura în care respectivul domn s-a încadrat sau ba în idealul filantropic, căruia, de fapt, istoricul îi atribuie progresul ţării. În timpul lui N. Mavrocordat, dacă ar fi să-l credem, „locuitorii nu ştie cum să mulţumească pe aseminea stăpînitor ce se îngrijè pînă la atîta pentru dînşii, aşa s-au dat la lucrul cîmpului în care se sileau cu toată inima spre înflorirea negoţului" (II, p. 6). Altă dată „poporul întreg se simţè fericit cu aseminea domn, chemîndu-l părintele patriei" pe Al. Suţu, care guvernează „cu mare înţelepciune şi blîndeţe" (II, p. 64).

[73] Sînt de alăturat şi alte dovezi ale unei stări de spirit tot mai răspîndite la sfîrşitul orînduirii feudale, ceea ce autorul nostru a numit „a critica duhul boierilor în grămadă" (II, p. 164). De exemplu, nu sînt o vorbă goală „reflecţiile generale", de fapt concluziile scrierii unui contemporan, A. Valli („Revue historique", XVII, 10—12, p. 321—324), care observă că „instabilitatea, lipsa de statornicie" în cîrmuirea ţării sînt izvorul tuturor nenorocirilor sale. „Intriga, lăcomia, ciocnirile necurmate între facţiuni" sau „spiritul de discordie din sînul nobilimii" reprezintă „unul din germenii distrugători ai prosperităţii publice în Moldova". Acelaşi se ridică împotriva „abuzului de promoţii" într-o clasă care „o spun cu părere de rău... prin dezbinările sale a însîngerat adesea pămîntul patriei şi a adus groaza şi deznădejdea printre locuitori".

www.dacoromanica.ro

Cu cîţiva ani înaintea lui, A. Callimachi „s-au arătat cu mare înţelepciune şi blîndeţe" şi el „ca să facă pe oameni fericiţi" (II, p. 60). Am crede că „oamenii" aveau moşii. Ce concluzie se poate trage, în afară doar că aceasta reprezenta, în gîndul lui Drăghici, dacă nu culmea gloriei pentru clasa sa, de el închipuită în zilele „stăpînitorilor celor de demult", dar o situaţie de stabilitate şi siguranţă la care aspira să se întoarcă un număr de boieri? Nu încape iar nici o îndoială că printre ei se găsea autorul *Istoriei Moldovei*, nemulţumit de stăpînirea „ca autocrator" a lui Gr. Ghica, fiindcă în 1855 a luat măsura dezrobirii ţiganilor particulari. Robii mănăstirilor fuseseră eliberaţi din 1844, iar ai statului din 1849, ceea ce nu-l împiedica să cîrtească pe juristul încrezător în calea lungă şi ocolită a reformelor, „rămîind a delibera proectul de binefacire, ar fi venit la o prosfora generoasă, negreşit, că aşa este caracterul românului". Această ocazie îi vătămase pe proprietari atît în „ambiţia aristocrată", cît şi în „interesul casnic, curăţindu-i odată de toţi oamenii ogrăzii" [74]. Sînt nevoit să dau aici dreptate clevetitorului Codrescu, revoltat de cazuistica cu care bătrînul boier îşi apăra prerogativele.

Personalitatea şi cugetarea lui M. Drăghici mai cunosc un aspect fundamental: patriotismul. După pilda lui D. Fotino, textul nostru relatează întemeierea — „s-au întors Daco-românii din Maramureşul Transilvaniei, cu Dragoş fiiul lui Bogdan ce au domnit pe locurile Daciei numite apoi Moldova" —, apoi se încîlceşte în detaliul unor toponimii fanteziste, care însă apropiau vedenia Romei şi de Ardeal şi de Valahia (Valea-Acvii). În anii următori revoluţiei, cînd se ocoleau cuvintele „român", „românesc", răscolitoare de năzuinţi primejdioase, precum şi de neiertate amintiri, le corespund aici termenii „moldovean", „moldovenesc". Nu se poate gîndi ceva mai şters decît pasajul în care s-a rătăcit „Teodor Vlădemirescu din Valahia" (II, p. 121), dovedind în ce limite ale regionalismului feudal se mai închidea informatorul nostru de acum un veac. Totuşi, ce mîndru respinge el spusa lui Bonfini, care „zice pentru Mircea Voievod din Valahia că s-au supus Ungurilor..., ca şi multe alte de aseminea fabule", cu argumentul care-l mulţumea pe războinicul boier că, „biruind pe Baiazet Sultan Ilderim", domnul muntean nu s-ar fi închinat învinşilor de la Nicopole!

Osebit de judecata trecutului, un punct de vedere înaintat se desprinde din comentariul cu care întîmpină o seamă de evenimente din apropierea Unirii. Aprecierile istoricului despre dezvoltarea economică şi culturală a Moldovei se întîlnesc cu ale democraţilor-revoluţionari contemporani lui. „D. Gh. Asachi au deschis întîia oară un curs de inginerie teoretică şi practică în limba romînă, din care au eşit mulţi învăţaţi boieri hotarnici şi ingineri a ţării" (II, p. 96). „Învăţătura publică în limba română" e proclamată un „interes naţional", iar instalarea şcolii primare la Trei-Ierarhi trece drept „un fact foarte însemnătoriu" (II, p. 173—174). Elogiul lui M. Sturdza, sub cuvînt că întemeiase Academia Mihăileană o dată cu „şcoala politecnică de la Sfîntul Ilie şi institutul pentru învăţarea fetelor cetăţene", manifestă implicit credinţa luministă a cărtu-

[74] *Istoria Moldovei...*, vol. II, p. 251. Vezi „Foaia sătească a Prinţipatului Moldaviei" din 1843, nr. 5, 6, 10, 20, 33, 36, 40 şi 47, unde se citesc numele unor robi ai postelnicului sau ai rudelor sale.

www.dacoromanica.ro

rarului în importanţa preocupărilor culturale, sprijinite pe tradiţie, pe care le hrănea încă un grup boieresc. De aceea îl găsim totdeauna între cei pe care îi îmbia dezvoltarea culturii autohtone; împreună cu Calinic Miclescu, D. Petrino, Ion Creangă ş.a., va fonda la sfîrşitul anului 1866 „Societatea pentru învăţătura poporului român" [75].

Această situaţie, susceptibilă să inspire cea mai bună opinie despre Manolachi Drăghici, va motiva întrebarea : ce poate fi comun între învăţatul dornic de progres pe care ni-l dezvăluie opera lui şi latura „vechi-boierească", în ultimă instanţă retrogradă, a personalităţii cronicarului? Într-adevăr, concepţia lui socială şi politică se prezintă sinuoasă, nu o dată opoziţia trecut-prezent are un caracter pătimaş polemic, ce nu cruţă prezentul. Spre pildă, şi-a rîs de fricoşii miniştri ai lui Scarlat Calimachi, dar şi de oratorii revoluţionari baricadaţi la Copou, „fără a se sfii de guvern şi a giudeca că poate să-i împrăştie şi să-i pedepsească pentru asemenea cutezare neiertată lor" [76] (II, p. 208). Pînă şi în fragmentul privind datina nunţilor, pe care postelnicul îl copia conştiincios după Cantemir, se înscrie, ca o notă marginală, un exemplu al nemulţumirii lui Drăghici, care gîndea că, treptat, „are să fie ca o poveste monotonia nepilduită a bătrînilor ce vieţuè giumătăţi de veacuri bărbatul cu o femeie nedispărţiţi, desfătîndu-să în o familie patriarhală". Fără a pierde din vedere ţinta didactică, istoriograful poartă cu sine regretul unei perioade cînd boierii erau „buni", trăind bine cu Vodă, fără „vrajba duşmăniei în ţară". Totodată, resentimentul cronicarului împotriva ideilor de „egalitate şi libertate, două cuvinte ce trag după dînsele mii de nenorociri", dat în vileag de relatarea evenimentelor dramatice ale lui 1848, contribuie la patosul izbucnirii : „Iată urmarea intrigilor şi a făptaşilor unei naţii neunite ce ispravă aduc ţării, fără a se folosi măcar acii ce le stîrnesc, cu vre un scop personal, la care nu izbutesc mai niciodată, fiind că prefacirile politice aduc şi feţe şi rînduieli nouă pe scenă, precum s-au pierdut gloria şi fericirea Moldovei, măcinîndu-se puţin cîte puţin de zavistii, de cînd au murit Ştefan cel Mare încoace". Nu-i greu de văzut că ne aflăm înaintea ideii dominante a cărţii. În cea mai curată dragoste de patrie, revelată de aceste rînduri chiar, cred că se găseşte trăsătura de unire între cele două aspecte, desigur contradictorii, pe care le deslueşeşte cercetătorul cronicii.

La capătul acestei expuneri, care nu istoveşte laturile interesante ale *Istoriei Moldovei*, e de aşteptat o precizare : ce loc ocupă autorul ei în istoriografia modernă a României. După ce a fost nedreptăţit de polemiştii în căutare de victime, uitarea s-a aşternut asupra lui Drăghici, făcînd extrem de rare contribuţiile la definirea lui. Încă N. Iorga a impus observaţia că postelnicul e, din descendenţa cronicarilor, cel din urmă. Cu prilejul discuţiilor iniţiate de revista „Studii" în jurul unei încercări de fixare a principalelor curente şi tendinţe istoriografice [77], problema a

---

[75] *Îndrumător în Arhivele statului din Iaşi*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 95.

[76] Scepticismul cu care majoritatea boierimii privea mişcarea din 1848 reiese în chip semnificativ din cuvintele lui C. Sion, tipice pentru poziţia şi caracterul acestui reacţionar : „Eu şădeam în casa mè şi jăleam de cele ce au pătimi (ei)". Vezi „T. Codrescu, Revistă istorică", IV.

[77] Ştefan Pascu şi Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României, proiect de tematică*, „Studii", XVII, 1964, nr. 1, p. 133—158.

www.dacoromanica.ro

fost redeschisă [78]. C. Şerban a susţinut aderenţa lui Manolachi Drăghici la „*luminismul* de tendinţă burgheză timpurie", cîtă vreme un an mai tîrziu P. Cernovodeanu găsea cu cale să-l încadreze printre „romanticii de tendinţă conservatoare", în tovărăşia de mirare a maiorului Pappasoglu şi a lui C. Erbiceanu. Din păcate cercetătorii amintiţi n-au avut răgazul să expună argumentele pe care se întemeiează cele două atribuţii contradictorii. Vrednică de atenţie este părerea exprimată de Vlad Georgescu [79], care, influenţat poate de pilda lui N. Iorga, a sugerat reconstituirea unui curent „tradiţionalist", cuprinzînd „cronicari tîrzii" ca Drăghici şi Ilie de la Butoi. Interesul unei asemenea dezbateri nu va scăpa nimănui, întrucît ea pune în cauză existenţa istoriografiei *luministe* în ţările române. Dimensiunile disputei nu ne îngăduie să zăbovim decît asupra unui singur caz. Reflexele luministe din *Istoria Moldovei* şi, cu atît mai puţin, din activitatea autorului ei nu sînt hotărîtoare, le-am evocat doar spre a înfăţişa contradicţiile dramatice ale personajului. Ni se pare că raportarea lui la romantismul burghez încalcă adevărul ca o antedatare a spiritului modern. În ciuda acelor particularităţi ce reprezentau influenţa, inevitabilă pînă la urmă, a epocii în care Drăghici a trăit, el este tradiţional prin metodă şi structura gîndirii lui. Pentru apropierea de individualitatea puternică a scriitorului încă o cale se deschide prin medierea stilului personal şi, nu de puţine ori, nuanţat, care vădeşte însuşirile unui memorialist, pitorescul şi verva scriitorilor de istorie medievală faţă de care acest cronicar întîrziat în plin secol al XIX-lea are sensul unui cîntec de lebădă [80].

[78] C. Şerban în „Studii", 1964, nr. 2, p. 376; P. Cernovodeanu, în 1965, nr. 2, p. 431; D. Ciurea se mărgineşte la o aluzie: „ar trebui inclus în tematică", 1965, nr. 3, p. 692.

[79] În „Studii", 18, 1965, 2, p. 435—436.

[80] Fixînd astfel locul cronicii *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani pînă în dzilele noastre* în istoriografia românească, ea ar putea constitui, în lipsa altor mărturii circumstanţiate, un interesant punct de plecare pentru cercetarea unor registre de cultură în care mai dăinuiau, la jumătatea veacului al XIX-lea, forme medievale (după o sugestie a profesorului Eugen Stănescu, căruia îi exprimăm mulţumirile noastre).

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚIA COMITETELOR DE FRONT UNIC MUNCITORESC ÎN ANII 1944 — 1947 LA REALIZAREA UNITĂȚII CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

DE

C. BARBU și V. GH. IONESCU

Înfăptuirea insurecției armate din august 1944 a constituit un moment de cotitură în destinele poporului român. Doborîrea dictaturii militare-fasciste, eliberarea țării de ocupația străină au marcat începutul revoluției populare în România, deschizînd o etapă nouă în dezvoltarea țării noastre. „Sub conducerea partidului comunist, lupta antifascistă și de eliberare națională se dezvoltă într-o largă acțiune de masă pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice"[1].

O condiție hotărîtoare pentru îndeplinirea sarcinilor istorice în fața cărora se găsea poporul nostru era înfăptuirea unității politice, organizatorice și ideologice a clasei muncitoare. Factorul determinant al realizării unității depline a proletariatului a fost Partidul Comunist Român, conducătorul încercat al oamenilor muncii din țara noastră. În întreaga sa activitate, partidul comunist a fost purtătorul ideii de unitate politică și organizatorică a clasei muncitoare, a mișcării muncitorești, militînd consecvent pentru înfăptuirea acesteia. El a îndeplinit cu succes acest rol de covîrșitoare însemnătate pentru succesul revoluției, datorită fidelității sale nestrămutate față de învățătura marxist-leninistă, pe care a aplicat-o creator la condițiile țării noastre, datorită indisolubilei sale legături cu masa largă a celor ce muncesc.

Grija pentru continua consolidare a unității de acțiune a clasei muncitoare, realizată în aprilie 1944 sub forma Frontului unic muncitoresc, pentru ridicarea la luptă a întregului proletariat din România, s-a reflectat în activitatea conducerii partidului comunist încă în zilele insurecției armate. Astfel în manifestul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, publicat la 25 august 1944, se arăta : „Muncitori uniți în Frontul

[1] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 55—56.

www.dacoromanica.ro

unic muncitoresc, puneți-vă imediat în fruntea luptei de eliberare a poporului român! Refaceți imediat organizațiile voastre sindicale!"[2].

Manifestîndu-și adeziunea la consolidarea unității de acțiune a proletariatului din țara noastră, Partidul Social-Democrat, în editorialul primului număr al ziarului „Libertatea", declara: „... În acest front unic partidul nostru n-a văzut un vremelnic mijloc de acțiune, oricît de important ar fi el, ci primul pas hotărîtor spre unitatea organică a clasei muncitoare din România"[3].

Declarația era în totală concordanță cu starea de spirit a masei membrilor P.S.D. Organizațiile regionale ale Partidului Social-Democrat din Valea Prahovei[4], Dobrogea[5], Oltenia[6] etc. și-au exprimat voința, din momentul reorganizării lor, de a se acționa în direcția înlăturării tuturor piedicilor care au stat în calea unității de luptă a P.S.D. și P.C.R.

Dînd viață cerințelor vitale ale proletariatului, Partidul Comunist Român — organizîndu-și activitatea în noile condiții de legalitate — a condus munca de constituire a sindicatelor unice, a organizațiilor de tineret, desfășurînd o largă acțiune pentru consolidarea în continuare a Frontului unic muncitoresc. Această muncă a contribuit în măsură covîrșitoare la rezolvarea sarcinilor de importanță istorică pe care le ridica procesul democratizării reale a țării, a înfăptuirii reformelor economice și sociale impuse de nevoile dezvoltării României. Unitatea de acțiune a clasei muncitoare s-a consolidat în cadrul eforturilor depuse de masele de oameni ai muncii din țara noastră pentru înfrîngerea totală a fascismului, pentru transpunerea în viață, zi cu zi, a lozincii „Totul pentru front, totul pentru victorie".

Frontul unic muncitoresc a avut un rol hotărîtor în lupta intensă pe care forțele democratice, în frunte cu P.C.R., au dus-o împotriva reacțiunii interne, sprijinită de cercurile imperialiste străine, luptă al cărei țel era înfăptuirea transformărilor revoluționare democratice în România. Mergînd în front unic, proletariatul, în fruntea forțelor democratice, a desfășurat o vie acțiune pentru cucerirea de libertăți democratice, pentru curățirea aparatului de stat de elementele fasciste, pentru realizarea reformei agrare, pentru răsturnarea guvernelor cu majoritate reacționară, luptă încununată cu instaurarea la 6 Martie 1945 a guvernului de largă concentrare democratică în care clasa muncitoare avea rol precumpănitor.

În munca pentru realizarea unității depline politice și organizatorice a clasei muncitoare, pentru apropierea între membrii partidului comunist și ai celui social-democrat, se impunea ca o necesitate obiectivă asigurarea unității de acțiune în rezolvarea problemelor fundamentale ale țării, clarificarea divergențelor de ordin tactic existente între cele două partide, se impunea o adîncă clarificare ideologică, pentru a se putea adera la principiile pe care trebuia să se întemeieze viitorul partid unic al clasei muncitoare. În această activitate susținută, un rol de seamă l-au avut comitetele de Front unic muncitoresc constituite după 23 August 1944.

---

[2] „România liberă", nr. 12 din 26 august 1944.
[3] „Libertatea", nr. 1 din 25 august 1944.
[4] „Presa" (Ploiești), nr. 3 din 1 noiembrie 1944.
[5] Arh. Com. reg. Dobrogea al P. C. R., Registrul de procese-verbale ale organizației P.S.D. Constanța, f. 13.
[6] Arh. Com. reg. Oltenia al P. C. R., Registrul de procese-verbale ale organizației P.S.D. Dolj, procesul-verbal din 27 august 1944.

www.dacoromanica.ro

Intervalul dintre 1 Mai şi 23 August 1944, în care s-a realizat şi consolidat Frontul unic muncitoresc, a constituit pentru proletariatul din ţara noastră o perioadă plină de învăţăminte, de educare în spiritul unităţii trainice, în înţelegerea rolului hotărîtor al clasei muncitoare unite în momentul de cotitură istorică în care se afla România. Aceasta s-a concretizat în lupta muncitorilor în măreţele zile ale insurecţiei armate.

În împrejurările cînd insurecţia armată victorioasă a însemnat începutul unor mari bătălii de clasă, proletariatul din ţara noastră, îndrumat de Partidul Comunist Român, s-a orientat spre organizarea comitetelor de fabrică, expresie a unităţii de acţiune a clasei muncitoare. La făurirea acestei forme organizatorice a contribuit experienţa proletariatului din ţara noastră. Astfel, în nenumărate acţiuni de luptă ale clasei muncitoare între cele două războaie mondiale—s-a realizat în numeroase rînduri, sub forma comitetului de fabrică, unitate de acţiune „iniţiată, condusă şi urmărită cu perseverenţă de partidul comuniştilor, sprijinită de mulţi dintre socialişti, social-democraţi, de numeroase elemente progresiste convinse de imperativul unităţii de clasă"[7]. De asemenea, în pregătirea de către Partidul Comunist Român a insurecţiei armate — pentru mobilizarea muncitorilor la lupta împotriva dictaturii militare-fasciste—în principalele întreprinderi se creaseră şi activau comitete de front unic[8].

Muncitorii din întreprinderile bucureştene „Vulcan", Atelierele C.F.R. „Malaxa", „Ford-Româna", „Gaz şi electricitate", S.T.B., U.C.B., din industria textilă şi industria pielăriei s-au adunat, la 27 august 1944, în prima întrunire liberă. Discutîndu-se despre rolul proletariatului, despre necesitatea unităţii sale de acţiune şi subliniindu-se că „datoria noastră, în momentele istorice prin care ţara noastră trece, este de a sta la înălţimea sarcinilor puse de partidul clasei muncitoare, partidul comunist, de a întări Frontul unic muncitoresc realizat după atîţia ani de dezbinare, el fiind chezăşia de reuşită a luptei poporului nostru pentru dezrobirea lui"[9], s-a hotărît constituirea comitetelor de fabrică.

Alegerea comitetelor de fabrică a început chiar în zilele insurecţiei armate, deci înainte de constituirea Comisiei de organizare a sindicatelor[10], continuînd după acest act[11].

Organizarea muncitorilor, alegerea comitetelor de fabrică s-a făcut în luptă împotriva elementelor fasciste rămase din timpul regimului antonescian, care mai deţineau posturi de răspundere în lupta împotriva patronilor care, dacă nu mai puteau împiedica organizarea muncitorilor,

---

[7] Ştefan Voitec, *Cuvîntare rostită la Congresul al IX-lea al P. C. R.*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Edit. politică, 1965, p. 492.

[8] C. Barbu şi V. G. Ionescu, *Constituirea şi activitatea comitetelor de front unic muncitoresc în întreprinderi în perioada aprilie-august 1944*, în „Studii", t. 17, 1965, nr. 4.

[9] „România liberă", nr. 15 din 20 august 1944.

[10] I. Chiper, *Organizarea comitetelor de fabrică (23 august—octombrie 1944)*, în „Studii", t. 17, 1964, nr. 4.

[11] Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 1, dos. 1, f. 1; Serv. reg. Galaţi al Arh. st., fond. Inspectoratul Muncii Galaţi, dos 737/1944, f. 296, 334; Serv. reg. Hunedoara—Alba-Iulia al Arh. st., fond. Inspect. reg. de poliţie Mureş-Alba, dos. 4/1944, f. 452; Arh. Rafinăriei „9 Mai" Ploieşti, fond. Colombia, dos. 1/1944, f. 168; Arh. Rafinăriei Teleajen-Ploieşti, fond. Româno-Americană, serviciul personalului, dos. 35/1942, f. 231; „Scînteia", nr. 17, 25 şi 26 din 7, 16 şi 17 octombrie 1944, „România liberă", nr. 28 din 12 septembrie 1944; „Luptătorul bănăţean", nr. 13, 14 şi 16 din 2, 4 şi 6 octombrie 1944; „Cuvîntul poporului" (Turda), nr. 28 din 3 iunie 1945; „Înainte" (Bacău), nr. 16, 18 şi 21 din 24, 28 noiembrie şi 5 decembrie 1944.

www.dacoromanica.ro

încercau să îngreuieze activitatea sindicală şi politică în incinta întreprinderilor[12].

Astfel, muncitorii uzinelor din Turda, întruniţi la 25 august 1944 pentru alegerea comitetelor de fabrică, au trebuit să înfrîngă opoziţia armată a comandantului militar al oraşului, element fascist[13]. Muncitorii de la întreprinderea „Industria lînei" din Timişoara au putut să aleagă comitetul de fabrică „după o acţiune comună şi hotărîtă", deoarece comandantul militar a vrut să oprească cu armele organizarea lor[14]. Muncitorii de la fabricile Boszak, precum şi cei de la Hammer şi Ney, ambele din Timişoara, au trebuit să facă faţă împotrivirii patronilor pentru a putea alege comitetele de fabrică, „din care fac parte muncitorii cei mai cinstiţi şi curajoşi"[15]. Conducătorii întreprinderilor „Metafer", Leibovici şi altele[16] din Bacău au încercat că concedieze muncitorii care activau în direcţia oraganizării comitetelor de fabrică. La Brăila, la „Industria sîrmei", „Cimentul", „Franco-Română", organizarea muncitorilor şi rezolvarea revendicărilor lor a avut loc în luptă cu elementele fasciste care, aflîndu-se încă în conducerea întreprinderilor, invocau legile dinainte de 23 August 1944[17].

Pe măsura constituirii, organizaţiile Partidului Comunist Român din întreprinderi au îndrumat munca comitetelor de fabrică. Greutăţile şi sarcinile, aproximativ aceleaşi în întreaga ţară, au determinat o activitate în esenţă asemănătoare pentru toate comitetele de fabrică. Desigur că nu din primele zile comitetele de fabrică au reuşit să desfăşoare o activitate pe deplin satisfăcătoare, muncitorii trebuind să înveţe, pe parcurs, prin propria lor experienţă, cum să se organizeze mai bine.

Normele în alegerea comitetelor de fabrică şi direcţiile principale ale activităţii acestora au fost aceleaşi în toate întreprinderile. „Comitetele de fabrică—spunea tovarăşul Gheorghe Apostol—aveau pretutindeni caracterul unor comitete de acţiune imediată, alese pe baze democratice, în spiritul unei largi unităţi de către toţi salariaţii întreprinderii, indiferent dacă erau sau nu membrii de sindicate"[18].

În primele luni după 23 August 1944, atribuţiile comitetelor de fabrică —organe ale unităţii de luptă a clasei muncitoare—s-au referit la o sferă largă de probleme politice, sindicale, profesionale, după 1 septembrie 1944 avînd sarcina de organe sindicale în întreprindere[19], existenţa lor însemnînd începutul muncii de refacere a mişcării sindicale unice. În această perioadă, comitetele de fabrică şi-au dovedit rolul lor important în mobilizarea tuturor muncitorilor la realizarea sarcinilor istorice pe care proletariatul trebuie să le rezolve[20]. De asemenea, numai datorită intervenţiilor

---

[12] Arh. Com. reg. Iaşi al P. C. R., fond. 17, dos 36, f. 1 ; Serv. reg. Crişana al Arh. st., fond. Legiunea de jandarmi, inv. 1, dos. 105, f. 49 ; Serv. reg. Oltenia al Arh. st., fond. Tăbăcăria Bucovăţ, inv. 167, dos. 6/1944, f. 8 ; „Luptătorul bănăţean", nr. 16 din 6 octombrie 1944.

[13] „Cuvîntul poporului" (Turda), nr. 28 din 3 iunie 1945.

[14] „Luptătorul bănăţean", nr. 16 din 6 octombrie 1944.

[15] Ibidem, nr. 12 din 1 octombrie 1944.

[16] „Înainte" (Bacău), nr. 1 din 15 octombrie 1944.

[17] „Înainte" (Brăila), nr. 12 din 29 septembrie 1944.

[18] Gh. Apostol, *Sindicatele din R. P. R. în lupta pentru construirea socialismului*, în *50 de ani de la crearea C. C. S. din România*, Bucureşti, Edit. C. C. S., 1958, p. 34.

[19] Vezi I. Chiper, *art. cit.*

[20] Vezi E. Mănguţ, *Făurirea unităţii mişcării sindicale*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al*

www.dacoromanica.ro

energice făcute de comitete, muncitorii din întreprinderi au putut să-şi capete drepturile materiale care de-a lungul anilor le fuseseră sustrase de patroni[21].

În principal, aceste comitete cumulau sarcinile comitetului de front unic din întreprindere şi pe cele ale comitetului sindical, avînd în vedere că organizaţiile sindicale îşi desfăşurau întrega lor activitate pe baza hotărîrilor adoptate de Frontul unic muncitoresc[22].

În mod treptat, o dată cu constituirea organizaţiilor P.C.R. în fabrici şi a încheierii procesului de organizare a mişcării sindicale unice, în activitatea comitetului de fabrică a căpătat o pondere din ce în ce mai mare rezolvarea sarcinilor de ordin sindical. Astfel, la sfîrşitul anului 1944, comitetul de fabrică a devenit pe deplin organ al mişcării sindicale unice în întreprindere[23]. Pentru coordonarea activităţii în domeniul sarcinilor politice

---

[21] „Prahova democrată", nr. 7 din 25 februarie 1945.

[22] V. Liveanu, *Din lupta P. C. R. pentru unitatea clasei muncitoare*, în „Studii", 1959, nr. 4

[23] Acest proces este ilustrat de modul cum şi-a desfăşurat munca pînă la sfîrşitul anului 1944 şi comitetul de fabrică ales de muncitorii Uzinelor „Bozsak" din Timişoara.

În septembrie 1944 a fost ales un comitet de iniţiativă pentru organizarea muncitorilor, Activitatea acestuia a constat în mobilizarea la luptă pentru unele revendicări imediate. Astfel, după ce a fost ales, a cerut mărirea salariilor, aprovizionarea muncitorilor cu lemne pentru iarnă, precum şi desfiinţarea carcerii din întreprindere („Luptătorul bănăţean", nr. 12 din 1 octombrie 1944).

Bazîndu-se pe faptul că muncitorii erau de-abia în curs de organizare şi mai ales pe existenţa şi activitatea comandamentului militar, patronii au refuzat, la început, satisfacerea revendicărilor (ibidem), dar mai apoi — ca urmare şi a marilor demonstraţii care s-au desfăşurat la 8 octombrie 1944 în întreaga ţară — au majorat unele salarii („Luptătorul bănăţean", nr. 17 din 7 octombrie 1944).

Experienţa acumulată în aceste zile a făcut ca munca comitetului de iniţiativă să fie mai precis organizată. Astfel, la 16 octombrie 1944, comitetul a supus adunării generale a muncitorilor un memoriu pe care, după aprobare, l-a prezentat direcţiei întreprinderii. Pe lîngă o serie de revendicări cu privire la mărirea salariului, îmbunătăţirea condiţiilor de muncă, în acest memoriu a fost înscris : „Cerem curăţirea întreprinderii de fascişti ; cerem demilitarizarea întreprinderii şi înlocuirea cu garda formaţiunilor de luptă patriotică" (Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1). Un memoriu asemănător a fost înaintat şi de Comitetul tinerilor muncitori şi ucenici ai fabricii (ibidem, f. 2 şi 3). Paralel cu tratativele pentru realizarea revendicărilor cuprinse în memoriu, comitetul de fabrică a mobilizat muncitorii la lupta pentru destituirea comandantului militar al întreprinderii, care, încercînd să lovească în organizarea salariaţilor, anulase ordinele de mobilizare pe loc a doi din membrii comitetului. („Luptătorul bănăţean", nr. 31 din 23 octombrie 1944). Luna noiembrie a marcat ridicarea activităţii comitetului de fabrică pe o treaptă superioară. Din rîndul membrilor comitetului a fost exclus un fost hitlerist (Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1). S-au stabilit sarcini permanente precise pentru fiecare membru al comitetului. S-a întocmit un plan de muncă de perspectivă (ibidem, f. 4). În activitatea sa, comitetul de fabrică a depăşit faza preocupărilor numai de ordin economic. Astfel, comitetul de fabrică a mobilizat muncitorii la lupta pentru a sili patronii să accepte măsuri de îmbunătăţire a condiţiilor de muncă şi de salarizare (ibidem, f. 9), reducerea stagiului de ucenicie la 3 ani, precum şi înfiinţarea cantinii întreprinderii („Luptătorul bănăţean", nr. 65 din 27 noiembrie 1944). În mod deosebit, comitetul de fabrică s-a preocupat de lămurirea muncitorilor de a îndeplini cu rigurozitate sarcinile de producţie, precum şi de „forţarea direcţiunii pentru aprovizionarea cu materii prime . . . , direcţiunea voind a sabota continuitatea muncii" (Serv. reg. Banat al Arh. statului, fond. 435, dos. 2/1944, f. 1). Comitetul de fabrică a desfăşurat o largă muncă de demascare a elementelor fasciste din întreprindere, care făceau încercări de a împiedica producţia şi astfel de a lovi în muncitori. În fruntea acestora se situa directorul fabricii, care în timpul dictaturii militare fasciste dăduse pe mîna poliţiei muncitorii antifascişti (ibidem, f. 10). Tot pe această linie, comitetul de fabrică a mobilizat muncitorii pentru manifestaţia din 10 decembrie 1944, cînd „au arătat voinţa de a distruge fascismul" (ibidem, f. 15). Începînd de la jumătatea lunii decembrie 1944 s-au luat

www.dacoromanica.ro

s-a simţit nevoia creării comitetului de Front unic muncitoresc din întreprindere, care avea să ia fiinţă în prima parte a anului 1945.

De la începutul activităţii lor, comitetele de fabrică—expresie a unităţii de acţiune a clasei muncitoare—au mobilizat masele în vederea obţinerii revendicărilor de ordin economic, pentru demilitarizarea întreprinderilor şi eliminarea elementelor fasciste, iar în multe locuri au trecut la exercitarea controlului asupra producţiei.

Prin memorii redactate şi prezentate de comitetele de fabrică, muncitorii au cerut patronilor satisfacerea unor drepturi ca : mărirea salariilor pentru asigurarea unui trai mai omenesc ; salarii egale la muncă egală (pentru femei şi tineret) ; plata orelor pierdute în timpul bombardamentelor aeriene ; reprimirea imediată în întreprinderi a muncitorilor eliberaţi din închisori şi lagăre—unde fuseseră deţinuţi pentru activitate antifascistă—, precum şi a acelora care fuseseră concediaţi în timpul dictaturii fasciste ; plata concediilor ; respectarea demnităţii omeneşti de către personalul de conducere al întreprinderilor ; desfiinţarea închisorilor şi carcerelor din întreprinderi ; interzicerea angajărilor sau concedierilor fără avizul comitetului de fabrică etc. [24] Datorită unităţii de acţiune, luptei hotărîte duse de muncitori, împotrivirea patronilor a fost în mare măsură înfrîntă, ajungîndu-se la cîştigarea a mai tuturor revendicărilor cuprinse în memoriile înaintate de comitetele de fabrică [25].

O acţiune de mare însemnătate politică întreprinsă de comitetele de fabrică a fost mobilizarea tuturor muncitorilor pentru eliminarea din întreprindere a elementelor fasciste şi pentru demilitarizarea întreprinderilor.

Încă din primele zile ale lunii septembrie 1944, muncitorii rafinăriei „Standard" din Ploieşti [26], minerii din Vulcan [27]. „muncitorii de la „Regie" Sibiu [28], de la întreprinderile „Carpaţi" şi „Bistriţa" din Piatra-Neamţ [29] etc.

---

o serie de măsuri organizatorice care au accentuat caracterul comitetului de fabrică de organ sindical în întreprindere. Astfel, s-au ales comisii care să se ocupe de munca sindicală în rîndul tineretului şi al femeilor (ibidem, f. 16), comisia cultural-sportivă, comisia presei şi propagandei etc. (ibidem, f. 17). De asemenea, preocupările zilnice ale comitetului au fost din ce în ce în mai mare măsură cele de ordin sindical (ibidem, f. 18, 19, 20 şi 21). În cadrul activităţii depuse în cursul anului 1944, comitetul de fabrică a analizat în 15 şedinţe problemele întreprinderii, luînd măsurile necesare, a convocat două adunări cu toţi muncitorii pentru rezolvarea unor probleme de însemnătate generală şi a avut 9 întîlniri cu direcţia întreprinderii pentru discutarea chestiunilor referitoare la salarizare şi producţie (ibidem, dos. 2/1945, f. 58).

[24] Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 4, dos. 36, f. 152 ; „România liberă", nr.47, din 1 octombrie 1944 ; „Luptătorul" (Bucureşti), nr. 2 din 8 septembrie 1944 ; „Libertatea", nr. 34 din 30 septembrie 1944 ; „Prahova democrată" (Ploieşti), nr. 1 din 14 ianuarie 1945 ; „România viitoare" (Sibiu), nr. 28 din 23 ianuarie 1945 ; „Zori noi" (Deva), nr. 5 din 13 decembrie 1944 ; Serv. reg. Galaţi al Arh. st., fond. Inspectoratul Muncii Galaţi, dos. 737/1944 — 1945, f. 296 şi 334.

[25] „Scînteia", nr. 99 din 1 ianuarie 1945 ; „Înainte" (Bacău), an. I, nr. 16, 18 şi 21 din 24, 28 noiembrie şi 5 decembrie 1944.

[26] Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 2, dos. 160, f. 13 ; „Prahova democrată" (Ploieşti), nr. 3 din 28 ianuarie 1945.

[27] „Zori noi" (Deva), nr. 4 din 10 decembrie 1944.

[28] „România muncitoare" (Sibiu), nr. 19 din 19 ianuarie 1945.

[29] „Înainte" (Bacău), nr. 21 din 24 [illegible]

www.dacoromanica.ro

au alungat din întreprinderi elementele care slujiseră regimul de dictatură militară fascistă şi care acum încercau să saboteze producţia. În acelaşi timp, muncitorii de la C. F. R. Griviţa, „Malaxa", „Laromet", „Lemaître", „Voinţa" din Bucureşti, muncitorii tuturor întreprinderilor din Ploieşti, Timişoara, Sibiu, cei de la Astra - Orăştie[30] etc. cereau îndepărtarea imediată din fabrici a legionarilor, a tuturor sabotorilor.

Comitetele de fabrică s-au aflat în fruntea maselor muncitoare în lupta pentru demilitarizarea întreprinderilor[31]. În cadrul acestei acţiuni, care a cuprins toate întreprinderile industriale din ţară, arătînd că muncitorii sînt capabili să păstreze disciplina muncii fără pază militară condusă de ofiţeri superiori, al căror loc este pe front [32], s-a cerut, după îndemnul ceferiştilor bucureşteni, ca paza întreprinderilor să fie asigurată de formaţiile de luptă patriotice[33].

Reprezentînd întreaga masă a salariaţilor, comitetele de fabrică au început în multe întreprinderi să exercite controlul asupra producţiei. „În exercitarea acestui control, comitetele de fabrică nu au aşteptat împuterniciri legale din partea miniştrilor reacţionari, ele se bazau pe puterea organizată a muncitorilor, funcţionarilor şi tehnicienilor din întreprinderi"[34].

Pînă spre sfîrşitul anului 1944, în întreprinderi nu s-au constituit comitete de Front unic muncitoresc, comitetele sindicale mobilizînd muncitorii la lupta pentru transpunerea în viaţă a sarcinilor politice în realizarea cărora era antrenată întreaga clasă muncitoare[35]. Prin aceasta ele au contribuit efectiv şi substanţial la consolidarea unităţii de acţiune şi unităţii politice a clasei muncitoare, la întărirea Frontului unic muncitoresc.

O dată cu alegerea organelor sindicale în întreprinderi, acestea au activat în conformitate cu sarcinile şi metodele de muncă specifice sindicatului. Acum s-a impus în mod hotărît problema constituirii comitetelor de front unic în întreprinderi.

★

La 2 octombrie 1944, în condiţiile desfăşurării muncii de organizare a proletariatului după eliberare, a avut loc şedinţa comună a delegaţilor comitetelor centrale ale Partidului Comunist Român şi Partidului Social-Democrat, consacrată întăririi unităţii de acţiune a clasei muncitoare. În

---

[30] Arh. Rafinăriei Teleajen, fond. Româno-Americana, Serv. personal, dos. 35/1942, f. 131, 132 şi 231; Arh. Rafinăriei „9 Mai" Ploieşti, fond. Colombia, dos. 1/1944, f. 168; Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1, 4, 5 şi 18; „România liberă", nr.47 din 1 octombrie 1944; „Presa" (Ploieşti), nr. 3 din 1 noiembrie 1944; „România viitoare" (Sibiu), nr. 28 din 23 ianuarie 1945; „Zori noi" (Deva), nr. 5 din 13 decembrie 1944.

[31] Serv. reg. Galaţi al Arh. st., fond. Inspectoratul Muncii Galaţi, dos. 737/1944—1945, f. 311; Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1944, f. 1.

[32] „România liberă", nr. 47 din 1 octombrie 1944.

[33] „Luptătorul" (Bucureşti), nr. 11 din octombrie 1944.

[34] Gh. Apostol, *Sindicatele din R. P. R. în luptă pentru construirea socialismului*, în *50 de ani de la crearea C. C. S. din România*, Bucureşti, Edit. C. C. S., 1958, p. 34—35.

[35] În luna iunie 1945, în cadrul măsurilor luate pentru îmbunătăţirea activităţii sindicale, Confederaţia Generală a Muncii a elaborat regulamentul de funcţionare a comitetelor de fabrică prin care stabilea principalele atribuţii ale acestor organe. Abia atunci s-au delimitat precis sarcinile acestora faţă de sarcinile comitetelor de F. U. M.

www.dacoromanica.ro

rezoluţia adoptată cu acest prilej se sublinia că pentru îndeplinirea sarcinilor care stăteau în faţa clasei muncitoare Frontul unic trebuie să devină o forţă puternică, atît pe teren politic, cît şi pe teren sindical, bine organizată [36]. În cadrul şedinţei a fost adoptată o platformă, în care erau cuprinse revendicările esenţiale ale clasei muncitoare, ale întregului popor, şi prin care proletariatul, conducător în revoluţie, se adresa totodată tuturor forţelor democratice, chemîndu-le la lupta pentru realizarea Frontului naţional-democrat şi pentru instaurarea unui guvern expresie a acestui front.

În vederea creării unor condiţii cît mai bune de conlucrare şi de mobilizare a întregii clase muncitoare în lupta pentru înfăptuirea grelelor sarcini care stăteau în faţa întregului popor, Comitetele Centrale ale Partidului Comunist Român şi Partidului Social-Democrat au hotărît constituirea Comitetului central al Frontului unic muncitoresc, precum şi a comitetelor locale, în toată ţara, acolo unde existau organizaţii ale celor două partide[37], cu sarcina de a coordona acţiunile clasei muncitoare atît pe teren politic, cît şi pe teren sindical.

Constituirea Comitetului central al Frontului unic muncitoresc a însemnat un nou pas pe calea consolidării unităţii de acţiune politică a clasei muncitoare, pe calea dezvoltării unităţii organice dorită cu insistenţă de întregul proletariat, în direcţia făuririi partidului unic.

Comitetul central al F. U. M. a luat o serie de măsuri cu caracter organizatoric, menite să ajute la consolidarea unităţii de acţiune. Astfel, la 20 decembrie 1944 a elaborat circulara nr. 1, în care, făcîndu-se referiri la rezoluţia din 2 octombrie 1944, se spunea : „Atragem atenţia tovarăşilor comunişti şi social-democraţi să se conformeze întocmai spiritului de colaborare care stă la baza principiului de front unic. În acest scop li se cere un contact permanent şi o aprofundare matură a acţiunilor ce îşi propun să rezolve în interesul clasei muncitoare şi o desăvîrşită loialitate în aplicarea hotărîrilor ce se iau în comitetele de front unic. În localităţile unde există organizaţii ale celor două partide şi nu s-au realizat încă comitete de front unic, trebuie să se facă neîntîrziat"[38].

Ca urmare, a început să se desfăşoare munca de organizare, precum şi activitatea comitetelor de front unic în întreprinderi. Trebuie remarcat că această organizare a mers destul de lent, în primele luni ale anului 1945, comitetele de front unic creîndu-se numai în unele întreprinderi[39], una din principalele cauze constînd şi în faptul că nu în toate întreprinderile erau organizaţii ale P. S. D. şi deci în mod practic nu existau condiţiile necesare constituirii comitetului F. U. M.[40].

Cu toate greutăţile existente s-au constituit comitete de front unic în întreprinderile din Bucureşti, Ploieşti şi Valea Prahovei, Hunedoara,

[36] „Scînteia", nr. 16 din 17 octombrie 1944.

[37] „Scînteia", nr. 95 din 25 decembrie 1944.

[38] Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 8, dos. 3, f. 3.

[39] Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 2, dos. 26, f. 38 şi 86, fond. 5, dos. 519, f. 44, 47 şi 55.

[40] Arh. Com. reg. Galaţi al P. C. R., fond. 4, dos. 18, f. 10.

www.dacoromanica.ro

Lupeni, Petrila, Ghelar, Simeria, Cluj, Turda, Galaţi, Timişoara, Sibiu etc. [41].

După făurirea Comitetului central al Frontului unic muncitoresc s-a trecut şi la constituirea comitetelor regionale şi judeţene. Această acţiune s-a desfăşurat începînd din ultima decadă a lunii noiembrie 1944.

Munca de organizare şi activitatea comitetelor Frontului unic muncitoresc, mai întîi la nivelul judeţului, s-a desfăşurat pe baza îndrumărilor cuprinse în circulara nr. 1 a C. C. al F. U. M. În spiritul acesteia, la 23 decembrie 1944, comitetul F. U. M. al judeţului Covurlui a discutat măsurile necesare menţinerii contactului permanent între reprezentanţii celor două partide muncitoreşti, hotărînd, între altele, ca întîlnirile să aibă loc în mod regulat, în fiecare săptămînă[42]. În acelaşi spirit de colaborare, de întărire a unităţii de acţiune, şi-au început activitatea comitetele de F. U. M. din judeţele Prahova[43], Constanţa[44], Alba[45], Năsăud[46], Botoşani[47] şi altele.

Realizarea structurii organizatorice a Frontului unic muncitoresc, activitatea desfăşurată de comitetele create au însemnat un moment important pe calea făuririi unităţii depline a clasei muncitoare. Activitatea comitetelor judeţene ale Frontului unic muncitoresc s-a desfăşurat în condiţiile unei înţelegeri mai adînci a rolului clasei muncitoare şi a sarcinilor ce-i revin în revoluţie; munca dusă în comun pentru rezolvarea problemelor locale de ordin politic şi economic a făcut să se dezvolte şi să se consolideze spiritul de colaborare între comunişti şi social-democraţi, ceea ce a însemnat un nou pas pe calea făuririi partidului unic al clasei muncitoare.

Dorinţa de consolidare şi dezvoltare a unităţii clasei muncitoare pînă la făurirea partidului unic s-a manifestat chiar din momentul constituirii comitetelor judeţene ale F. U. M., acest lucru făcîndu-se simţit din întreaga desfăşurare a primelor activităţi în judeţele Prahova, Buzău, Ialomiţa, Dorohoi, Someş[48] etc.

Necesitatea intensificării activităţii comune a membrilor Partidului Comunist Român şi Partidului Social-Democrat pentru rezolvarea sarcinilor politice, economice şi culturale cu caracter local au impus luarea în continuare a unor măsuri de realizare şi consolidare a structurii organizatorice a Frontului unic muncitoresc de la Comitetul central pînă

---

[41] Arh. Comit. orăşenesc Bucureşti al P. C. R., fond. 6, dos. 67, f. 1; Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 2, dos. 2, f. 51; Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 2, dos. 37, f. 97; fond. 10, dos. 1 350, f. 9, 17 şi 18; Arh. Com. reg. P. C. R. Hunedoara, fond. 2, dos. 26, f. 38 şi 86; fond. 5, dos. 519, f. 44, 47 şi 55; fond. 7, dos. 1 271, f. 60 şi 61; Arh. Com. reg. Galaţi, fond. 2, dos. 18, f. 21, 22, 24, 28, 40, 41, 44, 46 şi 48; Serv. reg. Banat al Arh. st., fond. 435, dos. 2/1945, f. 4; „România viitoare" (Sibiu), nr. 23 din 17 ianuarie 1945.

[42] Arh. Com. reg. Galaţi al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 1.

[43] Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 2, dos. 97, f. 14.

[44] Arh. Com. reg. Dobrogea al P. C. R., fond. P. S. D., Registrul de procese-verbale al org. P. S. D. jud. Constanţa, f. 53.

[45] Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 1, dos. 1, f. 82.

[46] Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 4, dos. 620, f. 3.

[47] Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 1, dos. 1, f. 1.

[48] Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 2, dos. 97, f. 8; Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 16 şi fond. 6, dos. 869, f. 12; Arh. Com. reg. Bucureşti al P. C. R., fond. 3, dos. 146, f. 2; Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 7, dos. 210, f. 44; „Chemarea Buzăului", nr. 19 din 29 aprilie 194

www.dacoromanica.ro

la comitetele de întreprindere. În acest scop, cu prilejul zilei de 1 Mai 1945, Comitetul central al Frontului unic muncitoresc a redactat circulara nr. 2.

Analizînd succesele clasei muncitoare în lupta pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, circulara scotea în evidență rolul F. U. M. în marile cuceriri obținute de popor. „Frontul unic între Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat înseamnă mai mult decît o asociere numerică a forțelor ambelor partide; el este o putere enormă de atragere, de concentrare și orientare a maselor democratice"[49]. Rezulta în mod clar că sarcinile istorice care stăteau și în viitor în fața clasei muncitoare puteau fi îndeplinite numai prin continua întărire a unității de acțiune a clasei muncitoare, prin consolidarea colaborării dintre membrii celor două partide muncitorești.

În acest scop, circulara a precizat sarcinile și atribuțiile organelor F. U. M., arătînd că acestea au ca scop organizarea și coordonarea acțiunilor partidului comunist și social-democrat pe toate tărîmurile de activitate politică și sindicală. „Ele trebuie să aplice cu toată sinceritatea și într-un spirit de disciplină organizatorică toate hotărîrile și îndrumările care vin de la organele politice superioare"[50].

Reamintind sarcina constituirii comitetelor F. U. M. pe întreaga scară organizatorică, circulara specifica amănunțit atribuțiile principale ale acestora. Constituite din reprezentanți împuterniciți ai ambelor partide (comunist și social-democrat), ele aveau obligația de a organiza colaborarea și acțiunea comună, de a evita eventualele neînțelegeri ce s-ar fi putut ivi în timpul muncii în întreprinderi, între membrii celor două partide.

Pe baza prevederilor circularei nr. 2 au fost elaborate de către Biroul operativ central al F. U. M. instrucțiunile cu privire la activitatea și sarcinile comitetelor de front unic din întreprinderi[51].

Transpunerea în viață a indicațiilor cuprinse în instrucțiuni a intensificat acțiunea de constituire a comitetelor de Front unic muncitoresc în fabrici și instituții[52].

---

[49] Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 8, dos. 3, f. 3.

[50] Arh. Com. reg. Ploiești al P. C. R., fond. 8, dos. 3, f. 4.

[51] Instrucțiunile Biroului operativ central al F. U. M. arătau:

„. . . 1. În toate întreprinderile unde se găsesc tovarăși comuniști și social-democrați iau ființă imediat organe de coordonare ale F. U. M.

2. Datoria organelor de F. U. M. este să rezolve neîntîrziat litigiile existente între ambele partide muncitorești și să treacă la organizarea și coordonarea activității politice, economice și culturale, în folosul clasei muncitoare.

3. Membrii ambelor partide muncitorești sînt obligați a conlucra în toate chestiunile care privesc clasa muncitoare și să dezvolte la maximum spiritul de răspundere comun.

4. Membrii partidelor muncitorești au datoria de a explica rostul legilor economice în fața masei și de a combate elementele provocatoare care agită spiritele împotriva dispozițiilor guvernului.

5. Reprezentanții celor două partide muncitorești sînt obligați a întreține un contact permanent de consultare și colaborare.

6. Organele de F. U. M. trebuie să dea tot sprijinul acțiunilor sindicale, să contribuie la atragerea elementelor neorganizate în sindicate, să lupte pentru păstrarea unității sindicale" (Buletinul P. S. D. din România, nr. 2 din 20 iunie 1945, p. 10).

[52] Arh. Com. oraș. București al P. C. R., fond. 1, dos. 3, f. 52 și fond. 6, dos. 67, f. 1; Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 2, dos. 13, f. 20; dos. 37, f. 97 și fond. 10, dos. 1 350, f. 3, 7 și 15; Arh. Com. reg. Galați al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 21, 22, 24, 40, 41, 44, 46 și 48; Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 5, dos. 519, f. 25, 37 și 57; dos. 642, f. 22 și

www.dacoromanica.ro

În munca de organizare a comitetelor de Front unic muncitoresc în întreprinderi, un rol deosebit l-a avut faptul că Biroul operativ central al Frontului unic muncitoresc a lămurit problema raportului între organele acestuia şi organele sindicale, iar Confederaţia Generală a Muncii a elaborat (în iunie 1945) regulamentul de funcţionare a comitetelor de fabrică. Prin aceste documente s-au delimitat sarcinile celor două organe care activau în întreprinderi.

Activitatea desfăşurată de comitetele din întreprinderi ale F. U. M. a făcut să se dezvolte colaborarea între comunişti şi social-democraţi în rezolvarea tuturor problemelor care interesau masa muncitorilor din fabrici[53].

Organizaţiile Partidului Comunist Român din întreprinderi au dat tot sprijinul lor comitetelor de Front unic muncitoresc, pentru ca acestea să ducă o muncă sistematică în vederea întăririi unităţii de acţiune a clasei muncitoare, pentru ridicarea conştiinţei de clasă, pentru educarea muncitorilor în spiritul luptei de clasă[54]. Partidul Comunist Român a depus toate eforturile, mobilizînd organizaţiile sale pentru înlăturarea greutăţilor ce se iveau în activitatea comitetelor de front unic. În şedinţa din martie 1945 cu instructorii Comitetului Central al Partidului Comunist Român, discutîndu-se despre constituirea comitetelor de front unic în întreprinderi, se avertiza asupra greutăţilor care vor fi provocate de elementele ostile unităţii clasei muncitoare[55]. În şedinţa din 25 iulie 1945 de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român cu secretarii regionali şi instructorii centrali în vederea pregătirii Conferinţei naţionale, luîndu-se în discuţie încercările pe care elementele duşmănoase le făceau pentru slăbirea unităţii şi a înţelegerii existente în cadrul Frontului unic muncitoresc, s-a dat ca sarcină organizaţiilor Partidului Comunist Român să nu se mulţumească numai a semnala asemenea manifestări. Dimpotrivă, organizaţiilor de partid le revenea misiunea de a dezvălui în faţa muncitorilor adevăratele intenţii ale acelora care voiau să ducă proletariatul pe căi străine de interesele sale. Organizaţiile Partidului Comunist Român aveau sarcina de a intensifica munca de educare a oamenilor muncii pe baza principiilor luptei de clasă, de a contribui la dezvoltarea conştiinţei de clasă şi pe această cale să poată fi înlăturate toate piedicile ridicate în faţa unităţii clasei muncitoare[56].

Munca comună a membrilor celor două partide pentru rezolvarea sarcinilor politice, economice şi sociale pe plan local a dus la o apropiere

---

fond. 9, dos. 1 346, f. 5 şi 6; Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 2, dos. 2, f. 67, dos. 3, f. 17 şi fond. 8, dos. 3, f. 5; Arh. Com. reg. Bucureşti al P. C. R., fond. 3, dos. 146, f. 2; Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 1, dos. 3, f. 10.

[53] Ocupîndu-se operativ de rezolvarea problemelor, în documente de arhivă s-a consemnat numai o mică parte din activitatea comitetelor din întreprinderi ale F. U M. Din procesele-verbale existente se degajă însă ideea continuei consolidări a unităţii de acţiune a clasei muncitoare. Astfel, din primele şedinţe, comitetul F. U. M. al fabricii „Dorobanţul" Ploieşti a ajuns la înţelegere deplină ca toate chestiunile ce se ivesc în fabrică să fie aduse la cunoştinţa comitetului F. U. M., care să le rezolve. Comitetul F. U. M. de la Societatea „Columbia" din Moreni consemna că „Frontul unic trebuie respectat ca o colaborare tovărăşească". Comitetul F. U. M. de la Atelierele centrale „Steaua română" Cîmpina aprecia că „acolo unde va fi nevoie de intervenţia F. U. M. să se procedeze fără părtinire şi cu dreptate" etc. etc. (Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 2, dos. 97, f. 19; dos. 98, f. 17; fond. 19, dos. 6, f. 6).

[54] Arh. C. C. al P. C. R., fond. 2, dos. 4, f. 45.

[55] Ibidem, f. 8.

[56] Ibidem, f. 137.

www.dacoromanica.ro

mai mare, la înţelegerea necesităţii unităţii depline organizatorice şi politice a clasei muncitoare, idee fundamentată de Conferinţa naţională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945[57].

Referindu-se la sarcinile de moment şi de perspectivă în problema unităţii clasei muncitoare, în Statutul Partidului Comunist Român adoptat de Conferinţa naţională a fost înscris : „În vederea realizării năzuinţelor clasei muncitoare şi ale întregului popor, Partidul Comunist Român luptă pentru consolidarea Frontului unic muncitoresc şi tinde spre unificarea clasei muncitoare în Partidul Unic Muncitoresc"[58].

Pe baza sarcinilor trasate de Conferinţa naţională, organizaţiile Partidului Comunist Român au intensificat legăturile cu organizaţiile Partidului Social-Democrat pentru întărirea unităţii de acţiune. În concluziile consfătuirii organizate la Comitetul Central al Partidului Comunist Român cu secretarii organizaţiilor regionale (15—17 noiembrie 1945) se arăta : „Partidul unic noi nu-l înfăptuim artificial, ci întărind Frontul unic, întărind colaborarea cu social-democraţii cinstiţi, izolînd elementele reacţionare, demascîndu-le şi făcînd clarificarea ideologică şi politică . . ." [59].

Buna desfăşurare a munci F. U.M. în această perioadă era rezultatul grijii manifestate de P. C. R. şi P. S. D. pentru continua întărire a unităţii clasei muncitoare. Această problemă a constituit — în perioada 1944—1948 — principala grijă a organizaţiilor ambelor partide. „Frontul unic muncitoresc în judeţul nostru — aprecia Comitetul judeţean Cluj al P. C. R. în 1945 — este solid şi întărit"[60]. „Să întărim Frontul unic muncitoresc şi să ştim să-l apărăm de orice ruptură"[61], se angaja comitetul judeţean Covurlui al Partidului Social-Democrat. Aceeaşi grijă şi activitate pentru consolidarea unităţii de acţiune au manifestat şi alte organizaţii locale ale celor două partide[62].

Nu au lipsit însă nici unele greutăţi în activitatea de front unic cauzate de poziţia contrară unităţii, a elementelor scizioniste din partidul social-democrat[63], precum şi, în unele locuri, de manifestări stîngiste ale unor membrii ai partidului comunist[64]. Aceasta explică de ce în cîteva organizaţii locale colaborarea în cadrul Frontului unic a fost întreruptă pentru un timp sau a fost sporadică şi cu caracter de rezolvare a divergenţelor ivite între organizaţiile Partidului Social-Democrat şi cele ale Partidului Comunist Român. Aşa, de pildă, spre sfîrşitul anului 1945, elementele scizioniste care se mai aflau încă în organele de con-

[57] Gh. Ţuţui, *Conferinţa naţională a P. C. R., moment însemnat în lupta pentru realizarea unităţii depline a clasei muncitoare din România*, în „Studii", t. 8, 1965, nr. 5.

[58] *Statutul Partidului Comunist Român*, Edit. P. C. R., 1945, p. 9.

[59] Arh. C. C. al P. C. R., fond. 1, dos. 4, f. 168.

[60] Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond 2, dos. 13, f. 20.

[61] Arh. Com. reg. Galaţi al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 3.

[62] Arh. Com. reg. Cluj al P. C. R., fond. 10, dos. 1 350, f. 17 şi fond. 2, dos. 13, f. 116; Arh. Com. reg. Hunedoara al P. C. R., fond. 7, dos. 1 271, f. 60; Arh. Com. reg. Ploieşti al P. C. R., fond. 2, dos. 2, f. 51 şi 67; Arh. Com. reg. Galaţi al P. C. R., fond. 2, dos. 18, f. 3; Arh. Com. reg. Suceava al P. C. R., fond. 7, dos. 210, f. 27; Arh. Com. reg. Bucureşti al P. C. R., fond. 3, dos. 146, f. 2; „Presa" (Ploieşti), nr. 43 din 22 august 1945.

[63] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 1, dos. 3, f. 14; Arh. Com. reg. Hunedoara al P.C.R., fond. 5, dos. 519, f. 223; Arh. Com. reg. Galaţi al P.C.R., fond. 2, dos. 18, f. 79, 82 şi 91.

[64] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 2, dos. 2, f. 24.

www.dacoromanica.ro

ducere ale Partidului Social-Democrat, lansînd lozinca dușmănoasă potrivit căreia trebuia respins orice cartel electoral, partidul mergînd singur în alegeri[65], au încercat să lovească în unitatea de luptă a proletariatului. Elemente străine de aspirațiile clasei muncitoare, aflate în conducerea organizațiilor județene Covurlui, Deva, Satu-Mare, Cluj, Dolj, Gorj[66], au reușit să întrerupă pentru scurt timp colaborarea în cadrul comitetelor județene respective ale Frontului unic muncitoresc.

În direcția demascării manevrelor elementelor scizioniste, un rol important l-a avut și Conferința Partidului Social-Democrat din 1—3 decembrie 1945. Pe baza raportului prezentat de L. Rădăceanu și de tovarășul Ștefan Voitec, conferința a însărcinat Comitetul Central al Partidului Social-Democrat să întreprindă noi acțiuni pentru îmbunătățirea funcționării Frontului unic muncitoresc[67]. Ca urmare, s-a putut relua colaborarea în front unic acolo unde fusese întreruptă.

Subliniind însemnătatea hotărîrii Conferinței Partidului Social-Democrat în legătură cu întărirea Frontului unic, ziarul „Scînteia" scria: „Noi comuniștii vom face tot ce este posibil pentru a ușura înlăturarea unor piedici și învingerea unor greutăți ce mai stau în calea întăririi unității de acțiune a clasei muncitoare. Avem ferma credință că și tovarășii social-democrați merg pe același drum al intereselor superioare ale clasei muncitoare și ale întregului nostru popor"[68].

Pentru că la Conferința din decembrie 1945 a Partidului Social-Democrat nu a fost exclusă posibilitatea unei reexaminări a poziției față de alegerile parlamentare, se impune întărirea muncii de demascare și izolare a elementelor scizioniste și de intensificare a tuturor acțiunilor care să ducă la consolidarea unității muncitorești. Aceasta a constituit una din principalele sarcini ale Partidului Comunist Român și ale aripii de stînga social-democrată, deoarece fără consolidarea unității de acțiune a clasei muncitoare nici nu se putea vorbi de victoria forțelor democratice în alegerile parlamentare.

★

După instaurarea primului guvern din istoria României, în care clasa muncitoare avea rolul conducător, sarcina economică principală a constituit-o refacerea economiei naționale distruse de război, ridicarea producției. Adresîndu-se poporului, Partidul Comunist Român a mobilizat și îndrumat toate forțele în direcția refacerii economiei. Realizarea acestui obiectiv a cerut mari eforturi în special din partea clasei muncitoare, care a dus greul muncii. În focul luptei pentru înfrîngerea împotrivirii claselor exploatatoare care acționau în direcția intensificării sabotajului, a menținerii haosului în economie, în focul bătăliei eroice pentru dezvoltarea forțelor de producție, unitatea de acțiune a clasei muncitoare s-a călit, s-a consolidat.

[65] „Libertatea", nr. 372 din 8 noiembrie 1945.

[66] Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 2, dos. 14, f. 71, 88 și 89; Arh. Com. reg. Oltenia al P.C.R., registrele de procese-verbale ale comit. județene ale P.S.D. din Gorj și Dolj, noiembrie 1945; Arh. Com. reg. Maramureș al P.C.R., fond. 1, dos. 2, f. 195; Arh. Com. reg. Hunedoara al P.C.R., fond. 2, dos. 26, f. 57 și 100 și fond. 3, dos. 519, f. 42 și 223; Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 1, dos. 9, f. 9.

[67] „Libertatea", nr. 395 din 5 decembrie 1945.

[68] „Scînteia", nr. 417 din 1 ianuarie 1946.

www.dacoromanica.ro

Paralel cu munca pentru înfăptuirea sarcinilor economice, s-a intensificat continuu procesul de democratizare a vieții țării și în acest domeniu unitatea de acțiune a clasei muncitoare a avut un rol hotărîtor pentru consolidarea alianței dintre muncitori, țărani și intelectuali, pentru întărirea frontului unic al tuturor forțelor democratice, antiimperialiste.

În desfășurarea procesului revoluționar anul 1946 a fost dominat de un eveniment deosebit de important: alegerile parlamentare, care aveau să dea un răspuns clar cu privire la întreaga evoluție ulterioară a României.

Examinînd această problemă hotărîtoare în ceea ce privea căile de dezvoltare social-politică a țării, Plenara din 25—28 ianuarie 1946 a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, reafirmînd poziția clară de întărire a Frontului unic muncitoresc, a scos în evidență rolul determinant pe care-l avea clasa muncitoare în cîștigarea victoriei în apropiatele alegeri parlamentare. Analizînd situația politică, plenara a apreciat că existau condiții optime ca în această bătălie socialiștii și comuniștii să meargă uniți, să prezinte o listă comună. Pentru aceasta trebuia intensificată colaborarea în Frontul unic muncitoresc, trebuia acționat în direcția de a ajuta pe toți membrii Partidului Comunist Român și cei ai Partidului Social-Democrat să înțeleagă că lupta pentru unitate însemna lupta împotriva dușmanilor clasei muncitoare. Aceasta presupunea un contact permanent viu, o atitudine prietenească, o apropiere continuă între membrii celor două partide[69].

Dezbătînd problemele legate de apropiatele alegeri sindicale, Plenara din ianuarie 1946 a Comitetului Central al Partidului Comunist Român aprecia acest eveniment ca o repetiție a alegerilor generale[70].

Comitetul central al Frontului unic muncitoresc, considerînd alegerile sindicale ca fiind de o importanță covîrșitoare atît pentru consolidarea unității sindicale, cît și a unității de acțiune a celor două partide muncitorești, îndemna — prin comunicatul publicat la 3 februarie — ca socialiștii și comuniștii să se pună de acord asupra candidaților, precum și asupra tuturor problemelor legate de această acțiune.

La 6 februarie 1946, Partidul Comunist Român a propus Partidului Social-Democrat din România ca în alegerile parlamentare cele două partide să se prezinte pe listă comună, împreună cu grupările politice care aveau reprezentanți în guvernul de la 6 Martie 1945. În ședința plenară din 9—10 februarie 1946 a Comitetului Central al Partidului Social-Democrat, s-a hotărît să recomande Congresului — ce urma să fie convocat — participarea pe liste comune în alegerile parlamentare [71].

Această hotărîre, constituind o înfrîngere netă a elementelor de dreapta din Partidul Social-Democrat, a însemnat un nou pas pe calea înfăptuirii unității depline a clasei muncitoare. În același timp însă, elementele scizioniste au făcut și unele încercări nereușite de a slăbi unitatea sindicală. La fabrica „Ilsa" din Timișoara, elemente de dreapta au voit cu prilejul alegerilor sindicale să provoace dezordini și să determine muncitorii să facă grevă[72], lucru pe care l-au încercat — tot fără succes — și

[69] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 6, f. 174.
[70] Ibidem, fond. 2, dos. 6, f. 279.
[71] „Libertatea", nr. 450 din 14 februarie 1946.
[72] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 2, dos. 6/1946, f. 66.

www.dacoromanica.ro

la minele din Schitu Goleşti-Muscel[73]. Acţiuni de acest gen au fost provocate şi la Mediaş, la I. A. R. Braşov, la Reşiţa şi în unele întreprinderi din Bucureşti[74]. Concomitent, presa partidelor reacţionare a desfăşurat o acerbă campanie de ponegrire a conducătorilor Partidului Social-Democrat care militau pentru a se merge pe listă comună în alegerile parlamentare, sperînd astfel că socialiştii din unele organizaţii locale vor putea fi determinaţi să adopte o poziţie scizionistă.

În acele împrejurări, Partidul Comunist Român a acordat în cadrul comitetelor de F. U. M. un sprijin larg Partidului Social-Democrat, pentru înfrîngerea acţiunilor duşmănoase, luptînd cu şi mai mare fermitate pentru apărarea şi dezvoltarea unităţii clasei muncitoare. La rîndul său, Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Social-Democrat a luat atitudine faţă de manifestările ostile unităţii clasei muncitoare, atrăgînd atenţia că acei ce vor fi dovediţi că au desfăşurat activitate cu caracter fracţionist se vor situa în afara rîndurilor partidului[75].

Congresul extraordinar al Partidului Social-Democrat, care a avut loc la 10 martie 1946, exprimînd voinţa fermă a imensei majorităţi[76], a hotărît participarea partidului la alegerile parlamentare pe aceeaşi listă cu partidele şi organizaţiile care au constituit la 6 Martie 1945 guvernul prezidat de dr. Petru Groza[77].

Eliminarea din Partidul Social-Democrat a elementelor duşmănoase a avut ca urmare directă strîngerea relaţiilor între partidele muncitoreşti, constituind un moment important pe linia înlăturării greutăţilor care stăteau în calea unităţii depline a clasei muncitoare. La 29 martie 1946, reprezentanţi ai Comitetului Central al Partidului Comunist Român şi Partidului Social-Democrat, exprimînd voinţa neclintită a clasei muncitoare, subliniau că „Partidul Comunist Român şi Partidul Social-Democrat din România, consecvente acordului de Front unic încheiat la 1 Mai 1944, confirmat apoi prin hotărîrea comună din 2 octombrie 1944 şi verificat zi de zi în lupta comună împotriva fascismului şi reacţiunii şi pentru consolidarea democraţiei în ţara noastră, vor acţiona cu toată hotărîrea împotriva oricărei încercări a reacţiunii de a submina unitatea clasei muncitoare" [77].

În prima parte a anului 1946, ca rezultat al activităţii depuse atît de organizaţiile Partidului Comunist Român — care militau pentru transpunerea în viaţă a hotărîrilor Plenarei din ianuarie a Comitetului Central —, cît şi a celor ale Partidului Social-Democrat eliberate de balastul format de elementele scizioniste eliminate din partid în urma Congresului din martie 1946, s-au intensificat măsurile de consolidare şi dezvoltare a unităţii de acţiune a clasei muncitoare. Astfel, comitetul judeţean Prahova al P. C. R. îndruma organizaţiile din întreprinderi ca, mergînd mînă

---

[73] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 2, dos. 6/1946, f. 113.

[74] Ibidem, f. 301.

[75] „Libertatea", nr. 458 din 23 februarie 1946.

[76] În ajunul deschiderii congresului, organizaţia judeţeană Constanţa a P.S.D. îşi exprima astfel poziţia: „Cine lucrează împotriva unităţii clasei muncitoare nu este socialist, iar prin acţiunea sa se pune în afară de principiile ce stau la baza mişcării socialiste. Deci este în afară de partid, pe baricadă opusă" („Dobrogea muncitoare", nr. 50 din 10 martie 1946).

[77] „Libertatea", nr. 473 din 13 martie 1946.

[78] „Scînteia", nr. 490 din 1 aprilie 1946.

www.dacoromanica.ro

în mînă cu organizațiile P. S. D., să se acționeze pentru întărirea unității clasei muncitoare în lupta pentru refacerea economiei naționale, pentru apărarea intereselor vitale ale proletariatului, pentru apărarea unității sindicale[79]. Totodată, Comitetul județean al F. U. M. a luat măsurile necesare pentru reorganizarea comitetelor F. U. M. din întreprinderi, acolo unde acestea se dovediseră inactive[80].

La sfîrșitul lunii martie 1946, Comitetul județean al Partidului Comunist Român Cluj arăta că viața politică în întreprinderi era caracterizată de o mare însuflețire pentru unitate[81]. În adunarea Frontului unic muncitoresc din Brașov, la 14 aprilie 1946, s-a subliniat cu tărie: „Clasa muncitoare nu poate fi despărțită. Noi considerăm Frontul unic muncitoresc ca prefața unității totale a clasei muncitoare"[82]. Muncitorii din Galați și-au exprimat hotărîrea lor ca frontul unic să fie „o etapă pentru a ajunge la partidul unic al clasei muncitoare, la România Socialistă"[83]. Aceeași atmosferă de strînsă colaborare se degaja în relațiile dintre muncitorii comuniști și social-democrați din întreprinderile din județul Prahova[84], din Oltenița, Călărași[85] etc.

Rezultatul imediat al consolidării Frontului unic muncitoresc în urma îndepărtării din conducerea Partidului Social-Democrat a principalilor dușmani ai unității l-a constituit închegarea în jurul clasei muncitoare a unei largi coaliții de forțe democratice. La 17 mai 1946 s-a constituit Blocul Partidelor Democratice.

Succesele politice tot mai evidente, dorința fermă a clasei muncitoare de a se realiza unitatea deplină au făcut ca în timpul bătăliei electorale să se intensifice activitatea celor două partide în Frontul unic. Și în direcția lămuririi ideologice s-a făcut mult prin apropierea dintre organizațiile și membrii celor două partide. Edificator în acest sens este interviul acordat în iunie 1946 de Lothar Rădăceanu: „Desigur — spunea el — între noi există încă deosebiri de vederi. Altfel n-am fi două partide. Formarea partidului unic al clasei muncitoare este tocmai în funcție de nivelarea acestor ultime deosebiri de vederi. Cred că clasa muncitoare nu dorește nimic mai arzător decît să vadă dispărînd orice disensiune"[86].

Pentru lărgirea sferei de apropiere dintre cele două partide, un rol important l-a avut ședința comună din 23 octombrie 1946 a Comitetelor Centrale ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat, la care au participat și candidații în alegerile parlamentare din partea acestora.

În timpul discuțiilor s-a subliniat că, în linii generale, Frontul unic muncitoresc a funcționat mulțumitor și că se observă mai ales în ultimele luni o serioasă îmbunătățire a colaborării între organizațiile celor două partide. Acolo unde mai existau unele fricțiuni, ele nu aveau caracter principial, ci se datorau, pe de o parte, nivelului ideologic scăzut al unora

---

[79] Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 35, f. 13.
[80] Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 98, f. 44.
[81] Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 1, dos. 9, f. 5.
[82] „Poporul" (Brașov), nr. 16—17 din 21 aprilie 1946.
[83] Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 2, dos. 19, f. 100.
[84] Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 46.
[85] Arh. Com. reg. București al P.C.R., fond. 1, dos. 18, f. 108; fond. 3, dos. 148, f. 10.
[86] „Scînteia", nr. 548 din 15 iunie 1946.

www.dacoromanica.ro

dintre membrii celor două partide, iar pe de altă parte spiritului sectar şi exclusivist manifestat de unii comunişti sau social-democraţi[87].

Victoria strălucită obţinută de Blocul Partidelor Democratice în alegerile parlamentare din 1946, reflectînd schimbările substanţiale în raportul forţelor de clasă din România, a demonstrat încă o dată baza social-politică largă pe care se sprijinea guvernul democratic.

După acest eveniment de însemnătate istorică, masele muncitoare au luptat cu elan pentru a transpune în viaţă măsurile legiferate de Parlamentul democratic în vederea refacerii economice şi financiare a ţării, măsuri care au deschis larg drumul cuceririi întregii puteri politice de către poporul muncitor în frunte cu clasa muncitoare.

În focul acestei grandioase bătălii care vestea apropierea trecerii României într-o nouă etapă a dezvoltării sociale, etapa revoluţiei socialiste, comitetele de Front unic muncitoresc au militat pentru desăvîrşirea premiselor necesare creării partidului unic al clasei muncitoare. Comitetele regionale, judeţene, orăşeneşti şi de sector ale Frontului unic muncitoresc ţineau în mod regulat şedinţe în care se analizau problemele politice şi economice, luîndu-se măsurile corespunzătoare pentru rezolvarea lor[88]. Astfel, la 3 ianuarie 1947, în şedinţa regională a comitetelor de Front unic muncitoresc din judeţele Covurlui, Brăila, Rm.-Sărat, Putna, Tutova şi Tecuci, constatîndu-se „cu satisfacţie că ... unitatea de acţiune în Frontul unic muncitoresc s-a evidenţiat în toată regionala şi îndeosebi în marile centre muncitoreşti Galaţi şi Brăila"[89], s-au trasat sarcinile pentru activitatea viitoare[90].

Activitatea desfăşurată de comitetele judeţene ale Frontului unic muncitoresc a contribuit în cea mai mare măsură la rezolvarea problemelor politice şi economice — cu caracter local — în spiritul liniei politice de desăvîrşire a revoluţiei burghezo-democratice. Unitatea de acţiune în cadrul organizaţiilor locale s-a întărit în lupta pentru rezolvarea sarcinilor pe care viaţa le ridica zi de zi. Astfel, chiar de la constituirea sa, Comitetul judeţean Turda al F. U. M. sublinia necesitatea studierii şi discutării problemelor politice în vederea rezolvării lor în spirit de colaborare[91]. Comitetul judeţean Cluj al F. U. M. milita pentru ca masele să înţeleagă însemnătatea covîrşitoare a unităţii de acţiune a clasei muncitoare în rezolvarea problemelor politice[92].

---

[87] „Scînteia", nr. 664 din 30 octombrie 1946.

[88] Arh. Com. orăş. Bucureşti al P.C.R., fond. 1, dos. 2, f. 12; Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 8, dos. 3, f. 19.

[89] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 8, dos. 4, f. 4.

[90] În rezoluţia adoptată se spunea: „Şedinţa regională de F.U.M. constată că, avîndu-se în vedere sarcinile politice şi economice ce stau în faţa întregii ţări şi împrejurările grele de azi îşi ia ca angajament:

1. De a continua şi adînci acţiunea de colaborare în F.U.M.

2. De a sprijini opera legislativă a primului Parlament democratic, veghind la justa aplicare a legilor.

3. De a ajuta acţiunea guvernului de combatere a efectelor secetei şi de a lupta contra speculanţilor.

4. De a munci neobosit pentru aducerea la îndeplinire a Platformei program B.P.D., mobilizînd întreaga clasă muncitoare şi toate forţele productive ale ţării ca prin muncă disciplinată şi neobosită să realizăm opera de construcţie şi redresare economică a ţării" (Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 8, dos. 4, f. 4).

[91] Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 10, dos. 1 334, f. 10.

[92] Ibidem, fond. 2, dos. 13, f. 16.

www.dacoromanica.ro

Comitetele Frontului unic muncitoresc pe sectoare din capitală acţionau pentru consolidarea unităţii de acţiune, în lupta pentru mărirea producţiei şi întărirea disciplinei în muncă [93]. Poziţii asemănătoare se înregistrau în regionalele Valea Jiului [94], Dunărea de Jos [95] etc. Comitetele de Front unic muncitoresc ale sectoarelor III Albastru A, III Albastru B, IV Roşu şi I Galben din capitală militau pentru „a întări unitatea de luptă a Frontului unic muncitoresc, a depune toate sforţările pentru ridicarea producţiei, pentru a sprijini guvernul şi parlamentul poporului, a antrena toate energiile creatoare pentru înfăptuirea Platformei program" [96].

În Prahova şedinţele de front unic cu delegaţii din întregul judeţ şi adunările din întreprinderi ca „Astra Română", „Vega", „Româno-Americana", „Unirea", „Orion", „Columbia", „Creditul minier", „Concordia", „Dorobanţul", „Feroemail", C. F. P. V. din Ploieşti, Uzinele „Mărgineanca" din Plopeni, precum şi în schelele petroliere Tintea, Moreni, Urlaţi, demonstrau „adînca apropiere între muncitorii comunişti şi socialişti. La toate adunările Frontului unic muncitoresc se votează moţiuni comune, care se publică în presa locală şi în ziarele de perete" [97]. De asemenea, la Galaţi, Comitetul judeţean al Frontului unic muncitoresc constata că „în întreprinderi comitetele Frontului unic muncitoresc lucrează", menţionînd însă că „nu fac procese-verbale" [98].

Munca de educare politică desfăşurată a făcut ca încă la jumătatea anului 1947 în întreprinderi să se manifeste vădit „o voinţă unanimă de întărire a unităţii politice a clasei muncitoare şi de unificare a ambelor partide într-un singur partid muncitoresc" [99].

Comitetele judeţene ale F. U. M. au sprijinit — în mare măsură — comitetele similare din întreprinderi, pentru ca munca acestora să aibă o cît mai mare eficacitate. Ele au intervenit operativ pentru îndrumarea muncii curente a comitetelor F. U. M. din întreprinderi [100], au luat măsuri pentru reorganizarea şi întărirea acelora care nu desfăşurau o activitate corespunzătoare [101]. Comitetul orăşenesc Bucureşti al F. U. M., în instrucţiunile pentru comitetele din întreprinderi [102], subliniind rolul clasei mun-

[93] Arh. Com. oraş. Bucureşti al P.C.R., fond. 1, dos. 2, f. 11.

[94] „Scînteia", nr. 753 din 10 februarie 1947.

[95] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 8, dos. 4, f. 4.

[96] Arh. Com. oraş. Bucureşti al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 142; fond. 1, dos. 3, f. 136; fond. 8, dos. 86, f. 28; „Scînteia", nr. 706 din 18 decembrie 1946.

[97] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 2, 3, 12, 21 şi 36 şi dos. 35, f. 6 şi 15.

[98] Arh. Com. reg. Galaţi al P.C.R., fond. 2, dos. 19, f. 16.

[99] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 2, dos. 24, f. 57.

[100] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 2, dos. 97, f. 11 şi 22.

[101] Arh. Com. reg. Galaţi al P.C.R., fond. 2, dos. 19, f. 56—122; Arh. Com. reg. Bucureşti al P.C.R., fond. 3, dos. 146, f. 11; Arh. Com. reg. Cluj al P.C.R., fond. 1, dos. 9, f. 15, Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 2.

[102] În instrucţiuni se arăta: „Normele de funcţionare sînt următoarele:

Comitetele de F.U.M. pe întreprinderi se întrunesc ori de cîte ori este nevoie şi cel puţin o dată pe săptămînă şi cînd trebuie prelucrate şi stabilite sarcinile politice şi sindicale ce stau în faţa organizaţiilor noastre şi rezolvate toate neînţelegerile intervenite pînă la data întrunirii.

Comitetele de F.U.M., în colaborare cu comitetele de fabrică, au datoria de a lupta în mod metodic nu numai pentru introducerea disciplinei în cîmpul muncii, dar şi pentru impunerea respectului necesar în ierarhia întreprinderii, asigurîndu-se prin aceasta disciplina şi un randament mai mare în producţie... Comitetele de F.U.M. vor colabora cu comitetele de fabrică în munca pentru ridicarea nivelului cultural şi politic al muncitorimii, pentru combaterea zvonurilor, minciunilor şi calomniilor elementelor din slujba reacţiunii...".

www.dacoromanica.ro

citoare în refacerea economică a țării, pentru ridicarea nivelului de viață al poporului și pentru consolidarea regimului democratic arată că „rolul comitetelor Frontului unic muncitoresc și în special al celor din întreprinderi este să desăvîrșească în mod practic unitatea de acțiune muncitorească, condiție indispensabilă și garanția realizării năzuințelor clasei muncitoare"[103].

Întreaga activitate a Comitetelor județene ale F. U. M., în cadrul cărora, în cea mai mare parte a timpului cît au funcționat, „toate discuțiile au fost purtate pe picior de egalitate și s-a ajuns totodată la o deplină înțelegere"[104], a adus o însemnată contribuție la apropierea între membrii P. C. R. și P. S. D., la munca de clarificare politică și ideologică ceea ce a creat premisele necesare înfăptuirii unității depline a clasei muncitoare[105].

Această atmosferă prielnică a făcut ca în întreaga țară, și în special în centrele industriale, Frontul unic muncitoresc să se întărească continuu. Astfel, în întreprinderile din județul Prahova comitetele de Front unic muncitoresc desfășurau o largă activitate. Aveau loc ședințe în mod regulat pentru luarea de hotărîri în legătură cu activitatea politică[106]. Pozitiv era că aceste comitete aveau de rezolvat din ce în ce mai puține neînțelegeri ivite între membrii celor două partide și că acestea erau „neînțelegeri mai mici"[107]. Aceeași situație exista și în întreprinderile din orașele Galați, Brăila etc.[108].

Caracteristic pentru activitatea comitetelor Frontului unic muncitoresc din întreprinderi în această perioadă era că întăreau unitatea de acțiune a proletariatului, orientîndu-l spre marile probleme care trebuiau rezolvate atunci. Semnificativă este activitatea desfășurată de comitetele Frontului unic muncitoresc de la fabrica „Fusul" și de la S. R. T. din Galați. Acestea considerau că principala îndatorire este activitatea politică intensă pentru înlăturarea oricărei piedici care ar fi putut să frîneze buna desfășurare a producției[109]. În același timp propagau obiectivele programatice de luptă ale Blocului Partidelor Democratice. Militînd pentru o deplină unitate de acțiune[110], Comitetul Frontului unic muncitoresc de la S. R. T. Galați a luat atitudine fermă împotriva tuturor acelora care încercau să provoace dezbinare în rîndul muncitorilor. Comitetul Frontului unic muncitoresc al Sectorului P. T. T. București ținea „ședințe săptămînale regulat, avînd la ordinea de zi probleme în legătură cu : disciplina în muncă, demascarea elementelor reacționare și dușmănoase"[111]. Comitetele de Front unic muncitoresc din întreprinderile „Laromet" și „A. S. A. M. Cotroceni" din capitală desfășurau o largă activitate politică pentru mobilizarea muncitorilor în vederea continuei întăriri a Frontului unic muncitoresc, a măririi producției[112]. Tot în direcția ridicării producției și a întăririi disci-

---

103 Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 1, dos. 3, f. 186.
104 Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 97, f. 14.
105 Ibidem, dos. 98, f. 170.
106 Ibidem, dos. 13, f. 58, 85 și 110; dos. 98, f. 45, 48 și 76.
107 Ibidem, fond. 2, dos. 13, f. 110.
108 Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 119.
109 Ibidem, fond. 2, dos. 19, f. 177.
110 Ibidem, f. 155.
111 Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 15, dos. 135, f. 51, 59 și 85.
112 Ibidem, fond. 1, dos. 3, f. 12, 13 și 14.

www.dacoromanica.ro

plinei în muncă activau comitetele de Front unic muncitoresc din întreprinderile din Brăila [113], Ploiești [114], Rm. Sărat [115] etc.

Ca urmare a activității intense desfășurate de comitetele de Front unic muncitoresc în întreprinderile din capitală și principalele centre industriale ale țării se putea vedea că muncitorii — comuniști, social-democrați, fără de partid — manifestau activ „o sinceră colaborare în vederea ridicării muncii sindicale, ridicarea producției și întărirea disciplinei în muncă" [116]. Mai mult, în numeroase întreprinderi din București s-au făcut propuneri de a se constitui școli comune de Front unic muncitoresc pentru ridicarea nivelului politic al membrilor ambelor partide, pentru ca să se întărească unitatea clasei muncitoare[117].

Desfășurîndu-se în condițiile cînd clasa muncitoare din țara noastră făcea eforturi susținute pentru a da viață planului de măsuri economice propus în luna iunie de către Partidul Comunist Român și adoptat de guvern, alegerile sindicale din vara anului 1947 au constituit un moment însemnat pe drumul realizării unității depline muncitorești. Forul suprem sindical a stabilit ca aceste alegeri să se efectueze pe baza principiului democrației muncitorești, dat fiind că, se arăta în ședința plenară din 26—27 iunie 1947 a Comitetului central al Confederației Generale a Muncii, „alegerile sindicale trebuie să însemne întărirea și dezvoltarea unității sindicale fără de care nu se pot consolida și dezvolta pozițiile cucerite de clasa muncitoare în viața economică, socială și politică a țării" [118].

Împotriva încercărilor unora din elementele reformiste și reacționare, muncitorii au luptat pentru ca aceste alegeri să marcheze un nou pas pe calea întăririi unității proletare. Comitetul Central al Partidului Comunist Român considera „deplină victoria în alegerile sindicale atunci cînd în conducerile comitetelor de fabrică, instituții, sindicate și pînă la Confederația Generală a Muncii vor fi alese elementele cele mai cinstite, hotărîte și capabile pentru a mobiliza și conduce întreaga masă a salariaților în lupta pentru realizarea tuturor sarcinilor ce stau în fața clasei muncitoare. De asemenea, victoria în aceste alegeri este condiționată și de antrenarea în munca de răspundere a conducerii sindicale a tuturor elementelor social-democrate cinstite, care merg în activitatea lor pe linia de întărire a unității clasei muncitoare și care sînt hotărîte de a duce lupta pînă la capăt alături de comuniști pe linia intereselor clasei muncitoare. Aplicarea în viață a acestor directive va însemna un nou pas înainte pe drumul ce trebuie să ducă la crearea unității politice a clasei muncitoare prin întărirea și mai puternică a unității sindicale și consolidarea Frontului unic muncitoresc" [119].

Marea majoritate a membrilor Partidului Social-Democrat a militat ca alegerile sindicale să se desfășoare în spiritul unei depline unități a clasei muncitoare. „În comitetele sindicale — afirma conducerea organizației Partidului Social-Democrat din Constanța — să intre cele mai cinstite elemente, care muncesc, care luptă pentru unitate" [120].

[113] Arh. Com. reg. Galați al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 135.
[114] Arh. Com. reg. Ploiești al P.C.R., fond. 2, dos. 13, f. 129.
[115] Ibidem, fond. 8, dos. 4, f. 32.
[116] Arh. Com. orăș. București al P.C.R., fond. 8, dos. 86, f. 17.
[117] Ibidem, fond. 1, dos. 1, f. 148.
[118] „Scînteia", nr. 863 din 6 iulie 1947.
[119] Arh. Com. reg. București al P.C.R., fond. 1, dos. 1, f. 70.
[120] Arh. Com. reg. Dobrogea al P.C.R., fond. 2, dos. 59, f. 168.

www.dacoromanica.ro

În alegerea organelor conducătoare, muncitorii s-au orientat spre acei membri de sindicat care au fost tot timpul în fruntea luptei pentru ridicarea producției, care au desfășurat o intensă activitate obștească și mai ales care au militat neobosit pentru unitatea politică a clasei muncitoare.

Elementele exponente ale grupului scizionist exclus din Partidul Social-Democrat au suferit o zdrobitoare înfrîngere.

Caracteristica alegerilor sindicale din 1947 a fost unitatea. „Unitatea sindicală — scria „Scînteia" — a fost pecetea care a marcat alegerile. Această unitate, săpată adînc în inimile muncitorilor cinstiți și conștienți, s-a manifestat cu tărie cu această ocazie. Este o verificare a creșterii conștiinței de clasă a muncitorimii noastre"[121].

Conducerea Partidului Social-Democrat, referindu-se la alegerile sindicale, arată că acestea au dovedit o dată mai mult ce înseamnă o bună funcționare a Frontului unic muncitoresc, o strînsă colaborare între membrii celor două partide frățești[122].

În împrejurările prilejuite de consolidarea unității clasei muncitoare manifestată în timpul alegerilor sindicale din vara anului 1947, în condițiile victoriilor politice obținute de forțele democratice în această perioadă, s-au întrunit în ședință comună, la 27 septembrie 1947, Birourile Politice ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat. Ambele părți, fiind întru totul convinse că întărirea continuă a unității de acțiune a clasei muncitoare era condiția de bază pentru zdrobirea definitivă a reacțiunii și pentru progresul țării, au hotărît ca, „în vederea îndeplinirii misiunii istorice a clasei muncitoare din România, să pună în discuția forurilor de conducere respective[123], mijloacele practice pentru grăbirea înfăptuiri unității politice, organizatorice și ideologice a mișcării noastre muncitorești"[124].

La 29 octombrie 1947, Comitetul Central al Frontului unic muncitoresc, luînd în discuție problemele legate de aplicarea hotărîrii din 27 septembrie a Birourilor Politice ale celor două partide, a început lucrările pregătitoare în vederea realizării partidului unic[125].

Pînă la constituirea Comisiei centrale de unificare[126], Comitetul central al F. U. M. a desfășurat o intensă activitate, îndrumînd comitetele județene în pregătirea organizatorică a condițiilor necesare pentru crearea organizațiilor locale ale partidului unic al clasei muncitoare.

---

[121] „Scînteia", nr. 893 din 10 august 1947.

[122] „Libertatea", nr. 892 din 11 august 1947.

[123] Partidul Comunist Român, avînd poziția — în această problemă — clar stabilită încă de la Conferința națională din octombrie 1945, hotărîrea cu privire la unitatea clasei muncitoare a fost discutată și la al XVIII-lea Congres al Partidului Social-Democrat, care și-a desfășurat lucrările la București între 4 și 9 octombrie 1947. Congresul al XVIII-lea al Partidului Social-Democrat a adoptat rezoluția politică în care își însușea cu însuflețire hotărîrea din 27 septembrie a Biroului Politic al P.S.D. și a Biroului Politic al P.C.R. și împuternicea Comitetul Central să discute cu Comitetul Central al Partidului Comunist Român mijloacele practice pentru realizarea unității politice, organizatorice și ideologice a clasei muncitoare (Partidul Social-Democrat din România. Secretariatul General. Îndreptar pentru cadre, București, 1947, p. 2).

[124] „Scînteia", nr. 935 din 29 septembrie 1947.

[125] Ibidem, nr. 963 din 1 noiembrie 1947.

[126] Ibidem,

www.dacoromanica.ro

Comitetele de front unic din întreprinderi au adus o serioasă contribuţie la organizarea adunărilor de prelucrare a Platformei Partidului Unic Muncitoresc [127].

★

În ianuarie 1948, o dată cu constituirea organizaţiilor de bază ale Partidului Unic Muncitoresc, şi-au încetat activitatea comitetele de F. U. M. din întreprinderi. Sarcina pentru care fuseseră create era realizată. Membrii lor făceau parte acum din partidul unic marxist-leninist al clasei muncitoare din România.

★

La 21 februarie 1948 au început lucrările congresului care încununa lupta comună pentru unirea celor două partide, luptă dusă de socialişti şi comunişti, „urmarea firească a unui îndelungat şi laborios proces de clarificare ideologică, de apropiere tovărăşească a militanţilor, în toiul grelelor lupte duse de clasa muncitoare pentru cucerirea puterii, ca şi împotriva elementelor şi ideologiei reformiste" [128]. Această acţiune comună, în cadrul căreia un rol determinant l-au avut comitetele Frontului unic muncitoresc, a ajutat în mod hotărîtor la constituirea bazei deplinei unităţi organizatorice, politice şi ideologice a clasei muncitoare, a demonstrat necesitatea unui singur stat-major al clasei muncitoare.

Congresul a subliniat că la baza muncii de realizare a partidului unic a stat principialitatea de clasă. Unitatea s-a făurit în lupta împotriva elementelor reformiste, scizioniste, înfăptuindu-se principiul leninist al unităţii organice, combătîndu-se cu hotărîre orice concepţie de unitate mecanică, formală. La baza partidului unic, la temelia întregii sale activităţi, a fost pusă atotbiruitoarea învăţătură marxist-leninistă.

„Unificarea la Congresul din 1948 a Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat, pe baza principiilor organizatorice, tactice, politice şi ideologice ale marxism-leninismului, a pus capăt sciziunii de peste 20 de ani din mişcarea muncitorească din ţara noastră, a asigurat clasei muncitoare, întregului popor, statul-major de luptă capabil să rezolve cu succes sarcinile operei istorice de construire a societăţii socialiste" [129].

---

[127] Arh. Com. reg. Ploieşti al P.C.R., fond. 2, dos. 32, f. 2 şi 10; dos. 98, f. 179; fond. 4, dos. 8, f. 27; dos. 8, f. 31.

[128] Ştefan Voitec, *op. cit.*, p. 493.

[129] Nicolae Ceauşescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea şi Congresul al IX-lea al P.C.R.*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Edit. politică, 1965, p. 75.

www.dacoromanica.ro

LUPTA PARTIDELOR POLITICE ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN DECEMBRIE 1937

DE

I. SCURTU

Alegerile parlamentare din decembrie 1937 au reprezentat un moment important din lupta diverselor partide şi grupări politice pentru acapararea puterii de stat în România [1].

Deoarece trecuseră patru ani de la alegerile generale, la începutul lunii noiembrie 1937, fără a cere demisia guvernului Tătărăscu, pentru a nu crea o „criză de autoritate", regele Carol al II-lea începe consultările pentru

[1] Viaţa politică din România anilor 1934—1937 era deosebit de complexă ca urmare a ascuţirii contradicţiilor politice interne. Principalele partide burgheze se fărîmiţează, influenţa lor politică şi morală scade. Are loc un proces de regrupare a forţelor politice, se creează noi disidenţe.

Astfel, în această perioadă activau două partide naţional-liberale: unul era condus de Dinu Brătianu, iar celălalt, al „tinerilor liberali", de Gh. Brătianu. Principalul partid liberal, cel prezidat de Dinu Brătianu, era frămîntat de puternice crize interne, ca urmare a divergenţelor dintre şeful partidului şi şeful guvernului (Gh. Tătărăscu) în privinţa atitudinii faţa de tendinţele autoritare ale regelui Carol al II-lea.

Celălalt partid burghez „de guvernare", P.N.Ţ., fusese părăsit în martie 1935 de gruparea de dreapta, condusă de Al. Vaida-Voievod, care a creat o organizaţie proprie, „Frontul românesc". În sînul P.N.Ţ. se conturau tot mai limpede trei curente: de stînga (dr. Lupu, V. Madgearu), care cuprindea elemente net antifasciste şi cu vederi democratice, de „centru" (A. Călinescu, M. Costăchescu), care se situa pe o poziţie potrivnică legionarilor, dar dispusă a colabora cu gruparea din jurul palatului, şi o grupare a „intransigenţilor" (I. Maniu), care era contra colaborării cu cercurile palatului, dar gata să realizeze compromisuri cu grupările fasciste interne.

Partidul Radical-Ţărănesc (Gr. Iunian) se situa pe o poziţie antifascistă şi, ca şi Partidul Conservator (Gr. Filipescu), acţiona uneori pentru unitatea forţelor antifasciste. Partidul Naţionalist Democrat (N. Iorga) era împotriva fascismului legionar şi a hitlerismului.

În general însă, toate partidele burgheze s-au manifestat în anii 1935—1937 împotriva frontului popular propus de P.C.R. şi organizaţiile sale de masă.

Dintre partidele minorităţilor naţionale cel mai puternic era partidul maghiar din rîndurile căruia s-a desprins în 1934 o grupare de stînga care s-a constituit în MADOSZ — organizaţie ce a activat sub îndrumarea P.C.R.

Organizaţiile fasciste nu erau nici ele unite, datorită unor deosebiri în privinţa programelor, orientării politicii externe a României, precum şi datorită rivalităţilor dintre conducători. Astfel, în această perioadă activau pe lîngă Garda de fier (care se legalizase în 1934 sub numele de partidul „Totul pentru ţară") şi Partidul Naţional-Creştin (creat prin fuziunea din 1935 a Partidului Naţional Agrar al lui Oct. Goga cu L.A.N.C. al lui A. C. Cuza) şi organizaţii fasciste mai mici, ca Cruciada românismului, Partidul German, sau partide de nuanţă profascistă ca Liga Agrară (C. Argetoianu) P.N.L.-Gh. Brătianu, Frontul românesc (Vaida), care se agitau împotriva regimului democratic, parlamentar.

„STUDII", tomul 20, nr. 1, p. 145—162, 1967.

www.dacoromanica.ro

crearea unui guvern de alegeri[2]. În timp ce P. N. L. era în general pentru rămînerea lui Gh. Tătărăscu la guvern, P.N.Ţ. considera că numai I. Mihalache, care-şi întocmise un „program de imediată guvernare", are dreptul de a organiza alegerile. Şefii partidelor mici, dar avide de putere — Oct. Goga, Gh. Brătianu, Al. Averescu, Al. Vaida-Voievod — cereau crearea unui guvern de alegeri din reprezentanţii mai multor partide care să încheie între ele un cartel electoral. Pe de altă parte, Gr. Iunian cerea şi el un guvern de coaliţie, dar fără un cartel înainte de alegeri, ci după alegeri. Unii membri ai camarilei regale, printre care şi C. Argetoianu, considerau că conjunctura era favorabilă pentru a introduce „un guvern totalitar, un guvern de autoritate şi de ordine, un guvern liberat de orice tiranie electorală sau de club, un guvern dintr-o echipă desemnată de suveran"[3].

Deşi se pregătise de mult pentru introducerea unei dictaturi personale, Carol al II-lea a considerat că nu este încă momentul potrivit pentru instaurarea dictaturii regale, de aceea aştepta desfăşurarea alegerilor parlamentare, în care partidele politice trebuiau să se macine între ele, să se compromită definitiv în ochii maselor, pentru a folosi rezultatul alegerilor ca un argument în favoarea ideii că regimul politic existent era incapabil de a face faţă situaţiei.

La 12 noiembrie 1937, regele Carol al II-lea primeşte în audienţă pe I. Mihalache, preşedintele P.N.Ţ., cerîndu-i ca în 24 de ore să comunice dacă poate realiza o colaborare cu Vaida în vederea constituirii unui guvern naţional-ţărănesc[4]. În seara aceleiaşi zile, Mihalache convoacă biroul P.N.Ţ., care însă respinge ideea colaborării cu Vaida. În cadrul audienţei din 13 noiembrie, Mihalache află că „condiţia este *sine qua non*"[5]. În concepţia camarilei regale, prezenţa lui Vaida-Voievod la Ministerul de Interne trebuia să constituie „o chezăşie pentru grupările naţionaliste"[6]. Regele a pus această condiţie, deşi cunoştea împrejurările în care părăsise Alex. Vaida-Voievod P.N.Ţ. în 1935, cînd a creat gruparea profascistă „Frontul românesc". După această dată, între P.N.Ţ. şi „Frontul românesc" a existat o polemică permanentă, care nu o dată a degenerat în dispute personale.

Dar, pe deasupra rivalităţilor personale, P.N.Ţ. „trebuia să ţină seama de angajamentele luate în faţa maselor de unii fruntaşi ai partidului în toiul alegerilor comunale, cînd dr. Lupu a luat atitudine făţişă împotriva «Frontului românesc»"[7].

Pentru a se lua o hotărîre definitivă a fost convocată delegaţia permanentă a P.N.Ţ. Centriştii (A. Călinescu, Gr. Gafencu, Căpităneanu) au cerut iniţierea unor discuţii cu Vaida, însă propunerea lor neîntrunind majoritatea[8] s-a hotărît respingerea colaborării P.N.Ţ. la un guvern cu Vai-

[2] Arh. ist. centr., fond. Min. Propagandei, serv. Presa internă, dos. 354/1937, p. 135—138.

[3] Vezi C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 624, f. 2 828 şi urm.

[4] *Ibidem*, f. 2 847.

[5] *Memoriile lui A. Călinescu*, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 10 012, f. 55.

[6] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 623, f. 2 806.

[7] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 293.

[8] Regele a susţinut prin manevre de culise scindarea P.N.Ţ. în scopul slăbirii acestuia şi mai ales a poziţiilor lui I. Maniu. Din martie 1935 Carol al II-lea a exprimat mereu lui I. Mihalache ideea că în viitorul guvern naţional-ţărănesc va trebui să intre şi Al. Vaida-Voievod (*Memoriile lui A. Călinescu*, f. 25).

www.dacoromanica.ro

da[9]. Neputînd îndeplini condiția *sine qua non*, la 14 noiembrie Mihalache și-a depus mandatul. Cîteva zile mai tîrziu, într-o discuție cu șeful Partidului Agrar, președintele P.N.Ț. arăta: „Domnule Argetoianu, dacă regele m-ar fi chemat și mi-ar fi spus: «Mihalache, am încercat să guvernez cu partidele, am schimbat atîtea ministere și n-am izbutit să dau țării guvernul care îi trebuie: acum vreau să încerc să guvernez eu, îmi iau răspunderea, vreau să încerc și eu dictatura», aș fi arătat maiestății-sale că, după mine, greșește, că coroana are totdeauna nevoie de acoperire, dar, în fine, dacă regele ar fi persistat, m-aș fi supus, nu i-aș fi făcut nici o greutate și aș fi așteptat cu arma la picior să-și săvîrșească experiența" [10].

Regele l-a însărcinat tot pe Gh. Tătărăscu, care-și prezentase demisia la 14 noiembrie, să formeze un guvern de alegeri cu o „bază politică mai largă"*. Gh. Tătărăscu a dus tratative pentru crearea „bazei lărgite" a guvernului cu Partidul Radical-Țărănesc (Gr. Iunian), Partidul Național-Liberal (Gh. Brătianu), Partidul Conservator (Gr. Filipescu) și Partidul Național-Democrat (N. Iorga). Eforturile lui Gh. Tătărăscu s-au soldat însă cu un eșec, deoarece nimeni nu dorea, așa cum plastic se exprima Gh. Brătianu, „să urce într-o corabie care naufragiază înainte de a ieși din port"[11]. Astfel că noul guvern Tătărăscu, care s-a creat la 17 noiembrie, nu se deosebea în privința persoanelor de guvernul care demisionase în urmă cu trei zile; doar la departamentele economice, fără nici o importanță într-un guvern de alegeri, erau doi reprezentanți ai partidului iorghist, singurul care a acceptat o colaborare cu P.N.L. la guvern. În aceeași zi cu crearea guvernului se anunță realizarea unui cartel electoral între P.N.L. și „Frontul românesc". Acest cartel a fost făcut de Gh. Tătărăscu la sugestia regelui Carol al II-lea. Prin aceasta camarila regală și-a atins două scopuri: în postul-cheie al noului guvern, Ministerul de Interne, a fost introdus omul său de încredere Richard Franasovici[12]; în al doilea rînd, cartelul electoral cu Vaida-Voievod avea rolul de a da guvernului o orientare vădit spre dreapta, care să creeze un climat favorabil introducerii dictaturii regale. Încheierea cartelului electoral cu „nașul" Gărzii de fier, care-și făcuse din lozinca diversionistă *numerus valahicus* punctul central al programului „Frontului românesc", a fost primită cu nemulțumire de către masa membrilor Partidului Național-Liberal. Chiar unii dintre fruntașii P.N.L. s-au opus acestui cartel electoral. Astfel, continuînd atitudinea de permanentă împotrivire față de orice concesii făcute dreptei fasciste sau fascizante, șeful organizației național-liberale din Iași, fostul ministru Victor Iamandi, a refuzat să primească pe lista liberală vreun candidat

---

Interesantă este poziția „centriștilor" din sînul P.N.Ț. Armand Călinescu redă la 7 iunie 1937, o discuție cu Costăchescu, Ghelmegeanu, Potîrcă și Gafencu: „Întreb: ce zicem dacă Regele în momentul crizei cere acord cu Vaida? Răspund toți: susținem formula în partid spre a obține majoritatea partidului" (f. 47).

[9] *Ibidem*, f. 55—56.

[10] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 624, f. 2 879.

* Între Gh. Tătărăscu și șeful P.N.L. erau unele contradicții: în timp ce primul dorea continuarea guvernării cu orice preț și se angajase pe linia susținerii planurilor dictatoriale ale regelui, Dinu Brătianu opta pentru retragerea partidului de la putere pentru a se reface și întări prin unire cu partidul lui Gh. Brătianu și pentru menținerea regimului democratic, parlamentar, împotriva încercării lui Carol al II-lea de a introduce un regim de dictatură personală.

[11] „Mișcarea" din 29 noiembrie 1937.

[12] Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 37/1937, f. 1 și 2.

www.dacoromanica.ro

vaidist[13], iar organizaţia liberală din judeţul Neamţ în frunte cu N. Guranda a respins „din capul locului cu unanimitate"[14] cartelul încheiat de guvern. Şi alte organizaţii naţional-liberale şi-au manifestat nemulţumirea faţă de colaborarea făţişă a guvernului cu gruparea profascistă a lui Vaida.

Pregătită cu mult timp înainte, campania electorală a început oficial la 19 noiembrie 1937, cînd au fost dizolvate adunările legiuitoare, corpul electoral fiind convocat pentru alegerile parlamentare din 20 decembrie 1937[15].

În faţa eşecului înregistrat de I. Mihalache în tentativa de a crea un guvern naţional-ţărănesc, conform unei înţelegeri anterioare, la 23 noiembrie 1937 şefia P.N.Ţ. a fost preluată de I. Maniu[16], a cărui atitudine împotriva lui Carol al II-lea era cunoscută[17]. Prima manifestare politică a noului preşedinte al P.N.Ţ. a fost intrarea în tratative oficiale cu şeful Gărzii de fier, Corneliu Zelea-Codreanu. În timp ce purta încă discuţii cu reprezentanţii forţelor democratice, I. Maniu a încheiat prin surprindere la 25 noiembrie 1937 un pact de neagresiune cu organizaţia fascistă Garda de fier. Ideea încheierii în vederea alegerilor, pentru a înfrînge guvernul Tătărăscu, a unui pact de neagresiune între P.N.Ţ. şi Garda de fier fusese însuşită de către comitetul executiv încă înainte de venirea lui I. Maniu la şefia partidului[18]. Faptul că semnarea acestui pact a revenit lui I. Maniu se datoreşte politicianismului său, unor tendinţe dictatoriale şi de cochetărie cu fascismul, precum şi bunelor sale relaţii cu Codreanu[19]. Pactul de neagresiune semnat de I. Maniu, Corneliu Zelea-Codreanu şi Gh. Brătianu, la care a aderat şi C. Argetoianu, avea ca scop declarat a „apăra libertatea şi a asigura corectitudinea alegerilor", „înconjurarea actelor şi limbajului de violenţă şi de denigrare", dar care„ nu împiedică afirmarea ideologiei proprii"[20]. Dar asigurarea libertăţii şi corectitudinii alegerilor alături de Garda de fier, care ridicase asasinatul la rangul de normă politică şi care din practica alegerilor precedente se dovedise a fi principala forţă ce ameninţa buna desfăşurare a acestora, nu putea fi scopul real şi exclusiv al încheierii pactului de neagresiune, cu atît mai mult cu cît el fusese semnat la începutul campaniei electorale, cu aproape o lună înainte de ziua desfăşurării alegerilor.

Mobilul principal care l-a determinat pe I. Maniu să încheie acest pact a fost crearea unui puternic front de opoziţie pentru desfăşurarea unei

---

[13] „Lumea românească" din 6 decembrie 1937.

[14] „Înainte", Piatra-Neamţ, din 26 noiembrie 1937.

[15] „Monitorul oficial", partea I, nr. 2 671 din 18 noiembrie 1937, p. 8 982.

[16] Într-o discuţie de la începutul lunii ianuarie 1937 cu A. Călinescu, I. Mihalache declara că în cazul în care P.N.Ţ. nu va fi adus la guvern el „se va retrage şi va împinge partidul spre Maniu şi Garda de fier (*Memoriile lui Armand Călinescu*, dos. 10 012, f. 22).

[17] *Ibidem*, f. 58.

[18] Vezi C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, f. 2 883.

[19] La procesul din mai 1938, luînd apărarea lui Codreanu, Maniu a declarat: „Am putut constata din partea d-sale sinceritate în acţiune, onestitate, consecvenţă şi tenacitate, calităţi care se găsesc atît de rar în viaţa noastră politică. Pentru aceasta i-am întins mîna cu încredere şi plăcere" („Ştiri" din 7 iunie 1938). La rîndul său, Corneliu Codreanu spunea despre Maniu: „Mi-a făcut impresia unui om cu suflet curat ca al unui tînăr din generaţia noastră" (din mişcarea legionară) („Buna vestire" din 28 noiembrie 1937). Cîteva luni mai tîrziu, în testamentul său nescris, Codreanu, după ce prezenta o listă de şefi ai mişcării legionare, a cerut ca, dacă această listă va cădea, „legiunea să se adreseze lui Iuliu Maniu" (*Procesul marii trădări naţionlae*, Bucureşti, 1946, p. 173).

[20] „Dreptatea" din 26 noiembrie 1937.

www.dacoromanica.ro

vehemente campanii împotriva guvernului Tătărăscu, care se transformase într-un guvern personal al regelui, încît o victorie a acestuia în alegeri ar fi facilitat instaurarea dictaturii regale[21]. Gh. Brătianu a declarat chiar că scopul pactului de neagresiune era „de a nu fi atacat în campania electorală decît guvernul şi numai guvernul"[22]. Aşadar, I. Maniu, în conflictul cu Carol al II-lea şi guvernul Tătărăscu, nu alegea mijloacele, mergînd pînă la o colaborare cu forţele cele mai negre ale fascismului. Pactul de neagresiune, prin caracterul său, a depăşit cadrul unei simple înţelegeri electorale, avînd grave consecinţe politice. În primul rînd, prin pactul de neagresiune liderii P.N.Ţ. au recunoscut Garda de fier ca forţă de guvernămînt, acordîndu-i girul lor politic. I. Maniu însuşi şi-a definit astfel acţiunea sa de încheiere a pactului de neagresiune; „eu, prin această acţiune a mea faţă de legionari urmăream două lucruri, pe care le-am şi atins. În primul rînd să trîntesc în alegeri pe d. Tătărăscu, în al doilea rînd, să scot la suprafaţă acele forţe care pînă atunci lucrau subteran, în mod ascuns, din întuneric şi deci să ne putem cunoaşte"[23].

De asemenea, prin pactul de neagresiune, liderii P.N.Ţ. se angajau să nu împiedice „afirmarea ideologiei proprii" legionarilor. Organul C.C. al P.C.R. arăta că în acest fel I. Maniu „lasă mînă liberă Gărzii de fier să atace oricît şi oricum bazele democraţiei şi independenţei noastre naţionale"[24]. Într-adevăr, urmînd aceeaşi linie politicianistă, căutînd să creeze un climat internaţional favorabil unei eventuale guvernări naţional-ţărăniste, alături de declaraţii de fidelitate faţă de Franţa şi Anglia, cu prilejul adunării electorale de la Cluj, I. Maniu a strecurat şi aprecieri pozitive la adresa conducătorilor fascişti ai Germaniei şi Italiei[25].

Pactul de neagresiune şi declaraţiile lui I. Maniu de la Cluj au constituit o încurajare pentru legionari, care, în atmosfera politică creată la sfîrşitul anului 1937, au pornit o largă ofensivă, nutrind speranţa că în urma alegerilor vor reuşi să pună mîna pe putere.

Deşi în alegerile precedente Garda de fier suferise eşecuri lamentabile[26], legionarii considerau că alegerile parlamentare din decembrie 1937 trebuie să constituie pentru ei ceea ce pentru Hitler au însemnat alegerile din Germania din 1933, adică o posibilitate legală de a pune mîna pe putere.

Aceasta nu înseamnă că mişcarea legionară şi-ar fi schimbat atitudinea politică faţă de votul universal, faţă de dreptul maselor populare de a-şi exprima în chip liber cuvîntul. Un ideolog al Gărzii de fier, exprimînd diferenţa dintre ideologia democratică şi cea fascistă, arăta: „Democraţii privesc votul universal ca pe cel mai de preţ cîştig al omenirii . . . Ei uită însă că, o dată ce li se pune la dispoziţie acest temut instrument de influenţare a treburilor publice, masele acestea lipsite de perspectiva istorică şi fără simţul eternului naţional se vor preocupa exclusiv de satisfacerea

---

[21] Vezi şi Al. Savu, *Unele aspecte privind poziţia partidelor politice din România în preajma instaurării dictaturii regale*, în „Analele I.I.P.", 1965, nr. 3.

[22] „Mişcarea" din 29 noiembrie 1937.

[23] *Procesul marii trădări naţionale*, p. 220.

[24] „Scînteia" din 15 decembrie 1937.

[25] „Dimineaţa" din 2 decembrie 1937.

[26] Precedentele alegeri parlamentare la care Garda de fier a participat au fost cele din 1932, cînd a obţinut abia 2,37% din totalul voturilor (vezi „Monitorul oficial", partea I, nr. 173 din 26 iulie 1932).

www.dacoromanica.ro

intereselor lor materialiste şi vor obliga pe conducători să se devoteze realizării acestor interese" [27]. Din toate scrierile şi declaraţiile conducătorilor Gărzii de fier se degajează nu numai un profund dispreţ faţă de masele populare, dar şi o teamă instinctivă a legionarilor faţă de acestea. Totuşi, Garda de fier — fără a renunţa la principala sa armă politică, violenţa — s-a avîntat în alegeri desfăşurînd o demagogie nemaiîntîlnită, menită să inducă masele în eroare pentru a le smulge un număr cît mai mare de voturi, care să constituie o platformă în drumul spre putere.

Manevrînd cu lozinca mincinoasă „omul şi pogonul", legionarii au reuşit să cîştige încrederea unei bune părţi a ţărănimii ; de asemenea, desfăşurînd o vastă propagandă demagogică [28], legionarii au reuşit să tîrască pe căi rătăcite, împotriva intereselor sale, o oarecare parte a muncitorimii. Mijlocul de bază folosit de legionari în campania electorală pentru a-şi asigura succesul în alegeri a fost violenţa. Teroarea era îndreptată în primul rînd împotriva comuniştilor, a elementelor democratice, antifasciste, a tuturor acelora care luau poziţie împotriva ideologiei şi practicilor legionare [29]. Nici elementele democratice din partide burgheze ca P.N.L., P.N.Ţ., P.R.Ţ. etc. n-au scăpat de răzbunarea fasciştilor [30]. Acolo unde autorităţile locale interveneau pentru a pune capăt dezmăţului fascist, legionarii şi cuziştii au mers pînă la atacarea, dezarmarea şi maltratarea acestora [31].

Practica a demonstrat că „pactul de neagresiune" n-a constituit pînă la urmă decît un sprijin moral şi politic acordat Gărzii de fier, iar nu un mijloc de menţinere a ordinei electorale. Căutînd să se impună în viaţa politică a ţării, conducătorii Gărzii de fier au făcut în această perioadă mai multe declaraţii de politică externă, prin care-şi exprimau hotărîrea de a schimba orientarea politică a României, direcţionînd-o spre axa Berlin-Roma. Corneliu Codreanu, luînd atitudine împotriva Micii Înţelegeri, a Înţelegerii Balcanice şi a Societăţii Naţiunilor, a declarat chiar că, „în 48 de ore după biruinţa mişcării legionare, România va avea o alianţă cu Roma şi Berlinul" [32].

Punîndu-se la dispoziţia hitleriştilor, şefii legionari au organizat o largă reţea de spionaj în principalele instituţii de stat. Cu prilejul procesului din 1938 intentat lui C. Codreanu, în arhiva secretă a şefului Gărzii de fier s-au descoperit hărţi militare, planuri de manevră etc., care urmau să fie trimise guvernului nazist [33].

Aşadar, „Mişcarea legionară, agentura hitlerismului în România, aservită în întregime imperialismului german, a dus o politică profund antinaţională, prejudiciind grav interesele poporului român" [34].

---

[27] V. Marin, *Crez de generaţie*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1940, p. 9.

[28] Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 2/1938, f. 4.

[29] Vezi „Dimineaţa" din 20 decembrie 1937.

[30] Arh. ist. centr., fond. Pref. jud. Ilfov, dos. 15/1937, vol IV, p. 18, Vezi şi „Dimineaţa" din 17 decembrie 1937.

[31] Vezi „Lumea românească" din 7 decembrie 1937 ; „Viitorul" din 16 decembrie 1937 ; „Dimineaţa" din 17 şi 22 decembrie 1937.

[32] „Buna vestire" din 30 noiembrie 1937, ed. specială.

[33] *Cine este Zelinsky Codreanu* (f.a.), p. 17.

[34] N. Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Bucureşti, Edit. politică, 1966, p. 41.

www.dacoromanica.ro

În astfel de condiţii, caracterizate prin ofensiva forţelor fasciste şi profasciste, sarcina P.C.R. era deosebit de grea. P.C.R. considera că, pentru stăvilirea ofensivei fascismului, era necesară unitatea de acţiune a clasei muncitoare, care trebuia să constituie coloana vertebrală a Frontului popular antifascist, la care să participe toate partidele, grupările şi organizaţiile antifasciste, pe baza unui program general democratic, la care să adere categorii sociale foarte largi.

Practica alegerilor parţiale din judeţele Hunedoara şi Mehedinţi, unde candidaţii frontului popular au obţinut majorităţi zdrobitoare, demonstra, aşa cum arăta tovarăşul N. Ceauşescu, că „poporul român se pronunţa tot mai hotărît împotriva fascismului şi a pericolului nazist, pentru apărarea democraţiei şi a independenţei naţionale"[35].

Într-un document elaborat de C.C. al P.C.R., la începutul campaniei electorale, se arăta că politica Partidului Comunist din România este o politică de strîngere în jurul clasei muncitoare a tuturor maselor : ţărăneşti, mic-burgheze de la oraşe, a funcţionarilor, a intelectualilor, a tuturor acelora care sînt dornici de pace, democraţie şi progres, într-un front popular antifascist, contra pericolului fascismului şi războiului [36].

La începutul lunii noiembrie 1937, P.C.R. a elaborat un proiect de program de acţiune care era adresat tuturor partidelor, organizaţiilor şi forţelor democratice în vederea creării Frontului popular antifascist în alegeri [37]. Din punct de vedere politic, proiectul de program cerea : lupta pentru apărarea şi lărgirea drepturilor democratice, apărarea regimului constituţional şi a tuturor instituţiilor democratice, lupta împotriva fascismului, dezarmarea, desfiinţarea şi interzicerea organizaţiilor fasciste ; desfiinţarea stării de asediu şi a cenzurii ; libertate de organizare, presă, cuvînt, demonstraţie ; apărarea păcii, susţinerea politicii de securitate colectivă.

Proiectul de program mai prevedea măsuri pentru îmbunătăţirea situaţiei economice, sociale şi sanitare a clasei muncitoare, funcţionarilor publici şi particulari, ţăranilor, meseriaşilor, micilor comercianţi şi industriaşi, minorităţilor naţionale, femeilor, tineretului şi soldaţilor.

Acest proiect de program, elaborat de către P.C.R., tipărit şi răspîndit în broşura *Ce trebuie să ştie orice cetăţean* [38], a dat o bază pentru discuţiile în vederea creării Frontului popular antifascist. Aşadar, în condiţiile în care forţele fasciste în plină ofensivă puneau în pericol însăşi existenţa României ca stat independent şi suveran, „Partidul Comunist din România, exprimînd interesele vitale ale maselor largi, militează activ pentru unirea tuturor forţelor democratice şi patriotice ale poporului pentru apărarea independenţei şi suveranităţii ţării" [39].

P.C.R. a considerat în mod just că la baza Frontului popular trebuie să stea Frontul unic muncitoresc. Partidul comunist arăta necesitatea organizării unei campanii electorale în comun cu P.S.D., a redactării unor

---

[35] N. Ceauşescu, *op. cit.*, p. 43.

[36] Arh. I.S.I.S.P., cota A XXI-7, nr. inv. 982.

[37] *Documente din istoria Partidului Comunist din România (1934—1937)*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957, p. 494—507.

[38] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 338.

[39] N. Ceauşescu, *op. cit.*, p. 42.

www.dacoromanica.ro

manifeste comune, a formării unor delegaţii care să trateze cu reprezentanţii partidelor burgheze înfăptuirea practică a Frontului popular antifascist[40].

Iniţial, tratativele dintre P.C.R. şi P.S.D. mergeau pe un drum bun[41], dar curînd liderii social-democraţi, considerînd că susţinerea în condiţiile date a P.N.Ţ. ar fi o greşeală, au hotărît ca Partidul Social-Democrat să meargă singur în alegeri[42].

Unitatea de acţiune a clasei muncitoare, atît de necesară în condiţiile ofensivei fascismului, nu s-a putut realiza. În acţiunea lor potrivnică Frontului unic muncitoresc, liderii de dreapta ai social-democraţiei s-au folosit de poziţia greşită a elementelor străine, sectare, din conducerea P.C.R., care au apreciat greşit raportul de forţe existent atunci în ţară şi n-au stabilit o tactică justă. De asemenea, acestea tratau P.S.D. ca un partid oportunist, neţinînd seama de existenţa unei aripi de stînga în conducerea P.S.D. şi nici de atitudinea masei membrilor Partidului Social-Democrat. Un asemenea mod de a aprecia P.S.D. era mai vechi şi continua să se menţină şi la sfîrşitul anului 1937, deşi într-o formă mai atenuată. La aceasta a contribuit şi faptul că repetatele propuneri făcute de către P.C.R. conducerii P.S.D. de realizare a Frontului unic muncitoresc n-au găsit ecoul necesar la liderii social-democraţi. Lipsa F.U.M. va dăuna extrem de mult unităţii tuturor forţelor democratice şi antifasciste, care au fost astfel lipsite de coloana vertebrală, de nucleul în jurul căruia trebuiau să graviteze.

Opunîndu-se Frontului popular antifascist, unii lideri social-democraţi de dreapta, pentru a justifica poziţia lor, au început să vorbească despre „liste unice de clasă", despre necesitatea „biruinţei socialiste în alegeri"[43].

Astfel, C. Titel Petrescu a declarat la o întrunire electorală: „Sînt contra coaliţiei cu partidele micii-burghezii în luptele electorale. Această coaliţie cu mica burghezie o admit atunci cînd e vorba de apărarea democraţiei şi a păcii, atunci cînd aceste două elemente sînt periclitate. Dar în acest moment e vorba numai de o luptă electorală, deci trebuie să mergem singuri pentru a demonstra puterea clasei muncitoare"[44]. Aceşti lideri de dreapta ai P.S.D. subapreciau ofensiva forţelor fascismului. Consecinţa acestei tactici se va reflecta şi în rezultatul alegerilor, în care P.S.D. va pierde peste 10 000 de voturi.

O astfel de poziţie a liderilor social-democraţi de dreapta nu a fost împărtăşită de masa membrilor acestui partid. Un ziar contemporan arăta: „Muncitorii vin în mase compacte la adunările partidului social-democrat, tocmai pentru a manifesta nemulţumirile lor faţă de noua atitudine"[45] a liderilor de dreapta ai acestui partid. Ei cereau realizarea grabnică a Frontului unic muncitoresc, singura forţă capabilă de a asigura barareа ofensivei fascismului şi de a menţine şi lărgi regimul democratic.

Un rol important l-a avut activitatea comuniştilor în rîndul muncitorilor înscrişi în P.S.D. Semnificativă este relatarea unei note a Siguranţei

[40] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 286.
[41] „Scînteia" din 15 decembrie 1937.
[42] „Lumea nouă" din 28 noiembrie 1937.
[43] Vezi M. Gh. Bujor, *Datoria muncitorilor în actualele alegeri*, Bucureşti, 1937.
[44] „Lumea românească" din 8 decembrie 1937.
[45] „Scînteia" din 15 decembrie 1937.

www.dacoromanica.ro

din 6 decembrie 1937 asupra desfăşurării întrunirii comune a Partidului Social-Democrat şi Partidului Socialist Unitar (care s-au unificat în această perioadă) de la sala „Tomis", unde au participat 1 600—1 700 de muncitori dintre care mulţi erau comunişti : „Prin întreruperi, prin lansarea de lozinci şi prin scurte intervenţii ale comuniştilor din sală, aceştia au reuşit să stăpînească întrunirea" [46]. În timp ce vorbea Grigorovici, preşedintele P.S.D., muncitorii l-au întrerupt, cerînd să vorbească M. Gh. Bujor (care acţiona alături de P.C.R.) : „Cu toată opunerea biroului şi a social-democraţilor (de dreapta — *I. S.*), Bujor a fost impus şi de la tribună a făcut o aspră critică social-democraţilor (de dreapta — *I. S.*), expunînd punctul de vedere al comuniştilor" [47].

Deşi asemenea acţiuni au fost numeroase, nu s-a putut realiza în practică, la sfîrşitul anului 1937, unitatea de acţiune a clasei muncitoare. La aceasta a contribuit şi faptul că în conducerea P.C.R. continua să se aprecieze că unitatea clasei muncitoare trebuia să constituie factorul hotărîtor care să asigure victoria în alegeri a frontului popular în frunte cu P.N.Ţ. Pe de altă parte, Partidul Social-Democrat a refuzat să accepte ideea susţinerii unui partid care încheiase pact de neagresiune cu Garda de fier.

P. C. R. a dus tratative şi cu partide burgheze, în primul rînd cu Partidul Naţional-Ţărănesc şi Partidul Radical-Ţărănesc, în vederea creării Frontului popular antifascist. Gr. Iunian, deşi a combătut cu energie în campania electorală Garda de fier, a continuat să rămînă pe o poziţie izolaţionistă, neaducîndu-şi contribuţia la crearea Frontului popular antifascist.

Tratativele cu conducerea P.N.Ţ. erau foarte grele, deoarece I. Mihalache şi apoi I. Maniu doreau să primească voturile muncitorilor fără a-şi lua însă angajamente concrete în faţa acestora, în primul rînd acela de a denunţa pactul de neagresiune cu Garda de fier. În vederea creării unui larg front democratic, antidictatorial, P.C.R. a susţinut încheierea unui cartel electoral între P.N.Ţ. şi Partidul Conservator, Frontul plugarilor, Uniunea democratică, Partidul Socialist, Madosz, Partidul Ţărănesc Maghiar din judeţul Odorhei pe baza unui program care cerea desfiinţarea stării de asediu şi a cenzurii, acordarea amnistiei politice, o politică externă alături de statele antirevizioniste [48].

Dar, I. Maniu se temea de frontul popular, de mase [49]. Dorind cu orice preţ să pună mîna pe puterea şi să împiedice victoria în alegeri a guvernului Tătărăscu, a semnat prin surprindere cunoscutul pact de neagresiune cu Garda de fier.

Conducerea P.C.R. nu a reuşit, deşi cunoştea relaţiile lui Maniu cu Garda de fier şi orientarea tot mai spre dreapta a liderilor naţional-ţărănişti, să prevadă din timp această acţiune a P.N.Ţ. Plecînd de la ideea, în esenţă justă, că P.N.Ţ. era un partid de masă, P.C.R. „nu a făcut totdeauna şi destul de hotărît deosebire între conducătorii reacţionari ai partidelor « istorice » şi între masele înseşi care urmau aceste partide—arăta

[46] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 321.

[47] Ibidem.

[48] Ibidem, f. 158, 445—446.

[49] „Scînteia" din 15 decembrie 1937.

www.dacoromanica.ro

Gheorghe Gheorghiu-Dej —, ceea ce nu ne-a îngăduit mobilizarea acestor mase, peste capul şi împotriva voinţei conducătorilor lor, în cadrul frontului popular" [50]. Deşi P.N.Ţ. încheiase pactul de neagresiune cu Garda de fier, elementele străine de interesele clasei muncitoare din România aflate în conducerea P.C.R., ca urmare a unei practici care a „adus daune din cele mai serioase liniei partidului ..." [51], au lansat lozinca: „Front popular în frunte cu P.N.Ţ.". Această linie tactică, profund greşită, a derutat o parte a membrilor de partid.

În plină campanie electorală, a reînceput o polemică foarte aprinsă între P.C.R. şi P.S.D., care nu putea folosi concentrării forţelor democratice. Plenara C.C. al P.C.R. din 30 noiembrie — 5 decembrie 1961, referindu-se la campania electorală din decembrie 1937, arăta că elementele străine aflate în conducerea partidului au cerut ruperea imediată a legăturilor cu P.S.D. şi încheierea alianţei electorale necondiţionate cu P.N.Ţ. Cei care-şi exprimau nedumerirea faţă de aceste hotărîri ale conducerii erau „demascaţi" ca „fracţionişti" [52]. Cadrele de bază ale partidului au continuat însă acţiunile de strîngere a legăturilor cu organizaţiile social-democrate şi de demascare a poziţiei reacţionare a conducerii P.N.Ţ.

Datorită activităţii comuniştilor, numeroase delegaţii de muncitori au cerut lui I. Maniu ruperea pactului cu Codreanu. Astfel, o delegaţie de muncitori ceferişti a declarat preşedintelui P.N.Ţ. că „nu putem concepe înţelegerea (cu Garda de fier. — *I. S.*) sub nici o formă" şi „cerem imediata denunţare a pactului încheiat" [53]. O altă delegaţie a muncitorilor din Bucureşti „a protestat în modul cel mai energic, şi a cerut imediata denunţare a pactului" [54]. Documentele P.C.R. arătau poziţia comuniştilor faţă de pactul încheiat între P.N.Ţ. şi Garda de fier: „Noi dezaprobăm public acest acord şi cerem ruperea lui" [55].

În acelaşi timp P.C.R. a făcut apel şi la masele înseşi ale P.N.Ţ.: „Partidul Comunist din România cere tuturor membrilor Partidului Naţional-Ţărănesc de a lupta pentru ruperea pactului încheiat cu mercenarii lui Hitler şi Mussolini" [56], se spune într-un manifest. O notă a Siguranţei din 15 decembrie 1937 informează despre activitatea intensă desfăşurată de comunişti în rîndurile membrilor Partidului Naţional-Ţărănesc pentru a-i determina să solicite de la conducerea P.N.Ţ. denunţarea pactului de neagresiune, intensificarea luptei pentru un program general-democratic şi antifascist, pentru o colaborare sinceră cu forţele democratice şi înfiinţarea unui adevărat front popular, pentru o revenire asupra declaraţiilor făcute de Maniu la Cluj [57].

În urma activităţii comuniştilor, numeroşi membri ai P.N.Ţ. au cerut denunţarea pactului cu Garda de fier. Astfel, la o întrunire publică

---

[50] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, ed. a 4-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 19—20.

[51] *Declaraţie cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 53.

[52] „Scînteia" din 10 decembrie 1961.

[53] „Lumea românească" din 4 decembrie 1937.

[54] „Scînteia" din 22 decembrie 1937.

[55] Arh. I.S.I.S.P., cota XXI-8, nr. inv. 983.

[56] *Ibidem*, cota XXI-3, nr. inv. 978.

[57] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 210, f. 334.

www.dacoromanica.ro

la care au luat parte şi muncitori înscrişi în P.N.Ţ. de la fabricile „Vulcan", „Fichet" şi Uzinele chimice de cauciuc s-a cerut denunţarea pactului [58]. La întrunirea organizaţiei feminine Bucureşti a P.N.Ţ. s-a discutat în chip special atitudinea faţă de pactul de neagresiune, arătîndu-se că el „este potrivnic atît ideologiei democratice, cît şi convingerilor muncitorimii aflate în cadrele partidului" [59]. La întrunirea naţional-ţărănistă din sectorul Albastru s-a cerut „desfacerea pactului de neagresiune" [60]. Cînd la o adunare electorală a P.N.Ţ. din Cluj un vorbitor a încercat să justifice pactul de neagresiune, toţi cei prezenţi s-au ridicat împotriva lui [61].

Este de remarcat faptul că, în cadrul acestui puternic curent de opinie împotriva pactului de neagresiune, chiar unii membri ai Comitetului executiv al P.N.Ţ., ca de exemplu dr. N. Lupu, V. Madgearu, A. Călinescu, cunoscuţi pentru atitudinea lor antilegionară, nu s-au declarat de acord cu noua orientare impusă P.N.Ţ. Aceasta l-a obligat pe I. Maniu să explice de zeci de ori pactul de neagresiune, să dea noi şi noi rectificări declaraţiilor sale de la Cluj, mergînd chiar pînă la ameninţarea cu retragerea sa de la şefia P.N.Ţ. N. Lupu şi V. Madgearu nu au susţinut în discursurile lor electorale pactul de neagresiune, primul chiar promiţînd P. C. R. că va lua poziţie contra pactului cu legionarii şi va lupta hotărît pentru ideile de front popular [62].

Datorită activităţii intense desfăşurate de către comunişti în multe localităţi, ca, de exemplu, la Bucureşti, Cluj, Sibiu etc., întrunirile naţional-ţărăniste au căpătat un pronunţat caracter democratic, antifascist. În unele localităţi, comuniştii au reuşit să impună denunţarea în practică a pactului cu Garda de fier [63]. P.C.R. a combătut pe acei conducători ai partidelor burgheze, inclusiv ai P.N.Ţ., care se pronunţau împotriva frontului democratic, căutînd să împiedice punerea candidaturii acestora.

Că muncitorii nu erau dispuşi să voteze necondiţionat candidaţii naţional-ţărănişti ne-o dovedeşte acţiunea lucrătorilor din comuna Cetate-Dolj, membri ai Sindicatului muncitorilor manuali şi căruţaşi din port. Aceştia au înmînat şefului organizaţiei Dolj a P.N.Ţ., Virgil Potîrcă, un memoriu în care se arăta că, în condiţiile în care „libertatea şi existenţa noastră este ameninţată de dictatura sîngeroasă a fascismului", este necesară „concentrarea forţelor democratice care luptă contra fascismului". În continuare, ei îşi exprimau nemulţumirea faţă de încheierea pactului de neagresiune cu Garda de fier. De asemenea, muncitorii protestau împotriva celor doi candidaţi naţional-ţărănişti din localitatea Cetate, care erau adversari făţişi ai muncitorimii, declarînd: „Cerem demiterea acestor şefi duşmani ai poporului muncitoresc", deoarece „noi vrem să sprijinim în alegerile actuale parlamentare democraţia" [64].

Deşi între P.N.Ţ. şi P.R.Ţ. nu s-a încheiat un cartel electoral, în unele circumscripţii, ca de exemplu în sectorul Negru, din iniţiativa

---

[58] „Lumea românească" din 5 decembrie 1937.
[59] „Dimineaţa" din 9 decembrie 1937.
[60] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 322.
[61] „Lumea românească" din 16 decembrie 1937.
[62] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 313.
[63] „Scînteia", an. VIII, nr. 1 (91) ianuarie 1938; vezi şi Arh. C.C. a P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 336.
[64] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 73, dos. 7 086, f. 1.

www.dacoromanica.ro

comuniştilor, s-a realizat o unitate a organizaţiilor de tineret ale P.N.Ţ. şi P.R.Ţ. în lupta contra tendinţelor dictatoriale, pentru pace, libertate şi dreptate, pentru o viaţă omenească, aşa cum se arată în manifestul elaborat în comun [65]. Mai multe organizaţii locale ale P.N.Ţ. şi P.R.Ţ. au scos, din iniţiativa comuniştilor, manifeste comune cu caracter antifascist [66].

În sectorul Verde, tot ca urmare a activităţii comuniştilor, a avut loc o întrunire a tineretului din mai multe partide şi grupări, la care s-a hotărît apărarea lui N. Titulescu de eventualele agresiuni ale Gărzii de fier [67].

Pentru a asigura securitatea alegătorilor, P.C.R. a iniţiat crearea de gărzi cetăţeneşti „printr-o largă recrutare de elemente muncitoreşti, aşa ca ele să se transforme în adevărate gărzi ale maselor muncitoreşti şi ţărăneşti. Aceasta pentru ca apărarea libertăţii alegerilor să nu fie lăsată la discreţia celor mai înverşunaţi adversari ai tuturor libertăţilor cetăţeneşti, ci exerciţiul dreptului de vot să fie asigurat de singura forţă în stare s-o facă: forţa populară organizată în cadrul frontului democratic" [68]. Din iniţiativa P.C.R., în multe localităţi, mai ales la oraşe, au luat fiinţă gărzi muncitoreşti care se opuneau violenţelor legionare, cuziste etc. [69].

P.C.R. a organizat acţiuni pe întreprinderi pentru a impune înscrierea pe listele electorale a celor omişi. De asemenea au fost create comitete electorale pe întreprinderi şi raioane, care arătau muncitorilor rolul pe care trebuie să-l aibă în alegeri [70].

P. C. R. s-a folosit de libertatea din perioada campaniei electorale pentru a desfăşura o activitate care să ducă la cunoaşterea poziţiei P.C.R. faţă de principalele probleme politice ale ţării, la întărirea legăturilor partidului cu masele. Desigur că P.C.R., neavînd o existenţă legală, a trebuit să-şi desfăşoare activitatea mai mult prin intermediul unor organizaţii legale, mai ales a Uniunii democratice. În acest sens, partidul comunist a susţinut şi a participat la campania electorală a Frontului plugarilor şi Madosz-ului, precum şi a Uniunii democratice, organizaţie de masă legală creată de P.C.R. în noiembrie 1937. La numeroase întruniri ale acestor organizaţii şi ale partidelor burgheze au participat şi comunişti, la unele au luat cuvîntul [71], folosind tribuna pentru a exprima punctul de vedere al P.C.R. în cele mai importante probleme ale politicii interne şi externe.

P.C.R. a reuşit să folosească coloanele unor ziare burgheze, ca „Dimineaţa", „Adevărul", „Lumea românească" etc., unde au apărut articole în care era expus punctul de vedere al partidului. Manifestele şi materialele de propagandă ale P.C.R. au fost larg răspîndite în rîndul cetăţenilor, care au putut astfel cunoaşte poziţia partidului comunist. În această perioadă, pe lîngă publicaţiile ilegale („Lupta de clasă", „Scînteia"), au apărut şi o serie de materiale de propagandă: *Ce trebuie să ştie orice cetăţean*, manifestele *Către muncitori, ţărani, meseriaşi, mici negustori*,

[65] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 210, f. 355.
[66] Ibidem, f. 351.
[67] „Scînteia" din 15 decembrie 1937.
[68] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 327.
[69] „Scînteia", nr. 1 (91) ianuarie 1938.
[70] Ibidem.
[71] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 337.

www.dacoromanica.ro

intelectuali, tineri și femei, Contra pericolului de fascism și război, Pentru concentrarea forțelor democratice, Către întreaga populație producătoare din capitală și județ, broșura cu titlul fals, ca acoperire, « *Da sau nu* », *de Gh. Tătărăscu* etc. De asemenea, C.C. al P.C.R. a elaborat broșura *Cu cine trebuie să voteze toți cei ce muncesc, toți prietenii păcii și ai progresului* [72], care a lansat lozinca : „Nici un vot pe listele fasciste și fascizante" [73]. Acest document arăta că sarcina fundamentală a comuniștilor era de a împiedica o eventuală victorie în alegeri a organizațiilor fasciste.

În activitatea lor, comuniștii duceau o luptă susținută pentru realizarea și lărgirea Frontului democratic antifascist, pentru crearea de comitete locale electorale ale frontului popular și pentru atragerea în acest bloc a tuturor organizațiilor democratice, fie ele culturale, cooperatiste, sportive etc. [74]. Deși aproape unanimitatea documentelor P.C.R. din această perioadă cereau să se acorde prioritate listelor P.N.Ț., trebuie să subliniem faptul că adesea conducerea P.C.R. a arătat datoria alegătorilor comuniști de a vota pe candidații democrați, antifasciști de pe orice listă.

Astfel în județele în care s-a realizat o înțelegere locală între organizațiile muncitorești care au depus o listă comună, se cerea ca comuniștii să susțină votarea acestei liste. În județele în care existau listele mai multor partide, se cerea analiza relațiilor de forțe, a spiritului alegătorilor, nu numai al muncitorimii, ci și al maselor celor mai largi populare pentru ca cunoscîndu-se bine toate listele depuse, pe toți candidații și priza lor în mase, comuniștii să recomande maselor votarea acelei liste care în condițiile concrete avea toate șansele să adune în jurul său marea majoritate a alegătorilor și în modul acesta să se asigure înfrîngerea listelor fasciste sau profasciste. În cazul în care lista social-democrată avea șansă mai mare de reușită într-o localitate, P.C.R. trebuia să susțină această listă. P.C.R. ținea seama de faptul că o parte a membrilor P.N.L. era nemulțumită de politica guvernului Tătărăscu, de aceea a depus o intensă activitate pentru atragerea acesteia de partea listelor democratice locale, sprijinind candidații P.N.L. în contra candidaților Gărzii de fier și P.N.C. În alegerile parlamentare de acum, esențialul este „înfrîngerea partidelor și organizațiilor fasciste și fascizante" [75], se arată într-un document al C.C. al P.C.R.

Astfel de exemple în care comuniștii au susținut candidați ai P.S.D., P.N.Ț. sau P.N.L. împotriva listelor Gărzii de fier sau gogo-cuziste au fost la Brașov, Iași, Piatra-Neamț etc. Deși există documente ale P.C.R. din această perioadă care cer alegătorilor o analiză atentă a tuturor listelor și candidaților pe care urmau să-i voteze, în ansamblu însă, linia tactică a fost aceea de a susține victoria în alegeri a P.N.T. văzîndu-se în aceasta calea înfrîngerii forțelor fasciste în plină ofensivă.

În alegerile parlamentare din decembrie 1937 nu s-a putut realiza un larg front popular antifascist, datorită în primul rînd atitudinii conducerii partidelor burgheze, și în special a P.N.Ț., care au început să considere frontul popular ca o „diversiune comunistă". O vină poartă și conducerile P.S.D. și P.S.U., care au refuzat propunerea P.C.R. și Uniunii democra-

[72] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 368 și 401.
[73] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 194, f. 27.
[74] Ibidem,
[75] Ibidem. f. 26.

www.dacoromanica.ro

tice de realizare a unei liste comune. La aceasta se adaugă greutăţile nenumărate întîmpinate de P.C.R. în condiţiile ilegalităţii, precum şi ceea ce Gheorghe Gheorghiu-Dej atribuia „slăbiciunilor noastre proprii" [76], generate în primul rînd de existenţa în conducerea partidului a unor elemente care cunoşteau insuficient situaţia concretă din România. Nefăcînd o apreciere justă a raportului de forţe, văzînd în guvernul liberal — pe care unele documente îl considerau fascizant sau chiar fascist — principalul pericol, P.C.R. a susţinut pînă la capăt P.N.Ţ. în alegeri, deşi liderii acestui partid încheiaseră pactul de neagresiune cu Garda de fier. În campania electorală din noiembrie—decembrie 1937 nu s-a dus o luptă deschisă între forţele fasciste, pe de o parte, şi cele democratice, pe de alta, ceea ce a generat în ţară o atmosferă de confuzie. Dominantă a fost lupta îndîrjită pentru guvern între principalele partide burgheze : P.N.L. şi P.N.Ţ. Profitînd de situaţia creată, forţele fasciste au trecut la ofensivă.

Ziua de 20 decembrie a consemnat roadele unei campanii electorale desfăşurate în condiţiile unei tensiuni extreme. Guvernul Tătărăscu a promis să asigure desfăşurarea alegerilor în condiţii normale. Totuşi în vederea menţinerii ordinii, guvernul a hotărît concentrarea pentru 30 de zile a contingentelor 1933 şi 1934 care aparţineau jandarmeriei [77]. Localurile de vot au fost înconjurate de trupe, care au ocupat poziţii de luptă. S-au format gărzi compuse dintr-un sergent şi 39 de soldaţi, conduse „de un ofiţer destoinic, căpitan sau locotenent". De asemenea s-au constituit „rezerve sau unităţi de alarmă", care erau gata de a părăsi cazarma în cel mult 10 minute de la primirea unui eventual ordin. Aceste unităţi erau dotate cu puşti mitraliere. Pentru a pregăti psihologic pe militari în vederea intervenţiilor, „înainte de a fi trimişi (în misiune — *I.S.*) vor avea loc şedinţe teoretice" [78].

Cu toate acestea, în ziua de 20 decembrie se cumpărau ultimele voturi [79] ; băuturile alcoolice se împărţeau în cantităţi industriale ; autorităţile maltratau pe cetăţeni, ridicîndu-le cu forţa cărţile de alegător [80] în timp ce unii votau cu mai multe cărţi, uneori aparţinînd unor cetăţeni ce muriseră de mult [81]. Mii de cetăţeni au fost împiedicaţi să voteze. Localităţi întregi, mai slabe pentru guvern, au fost declarate în carantină. Astfel, în judeţul Sălaj au fost declarate contaminate 28 de sate, în judeţul Satu-Mare 27 de sate [82] etc. Mulţi săteni au fost împiedicaţi să vină la circumscripţiile de vot prin ruperea podurilor, înălţarea de bariere, organizarea de cordoane de bătăuşi.

La Tîncăbeşti, zonele de votare s-au extins asupra întregului sat, pînă la ieşirea din comună, unde staţionau cetăţenii care erau triaţi [83]. În faţa sediilor de votare, disputele dintre reprezentanţii diverselor partide ajungeau adesea la încăierări [84].

Comentînd atmosfera din oraşul Piatra-Neamţ în ziua alegerilor parlamentare, un ziar local arăta : „Terorizată, ameninţată cu bîta şi cuţi-

[76] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 19.
[77] „Monitorul oficial", partea I, nr. 283 din 7 decembrie 1937.
[78] Arh. ist. centr., fond. Pref. jud. Ilfov, dos. 15/1937, vol. IV, f. 30 şi 34.
[79] „Dreptatea" din 21 decembrie 1937.
[80] „Adevărul" din 21 decembrie 1937.
[81] Arh. ist. centr., fond. Pref. jud. Ilfov, dos. 15/1937, vol. V, f. 36.
[82] „Dimineaţa" din 22 decembrie 1937.
[83] Ibidem din 23 decembrie 1937.
[84] Ibidem din 29 decembrie 1937.

www.dacoromanica.ro

tul, bătută şi însîngerată, populaţia oraşului a avut o zi de groază"[85]. În notele sale zilnice, Argetoianu conchidea : „S-a furat ca în codru. S-au oprit sate întregi să voteze. S-a bătut, s-a schingiuit şi s-a omorît"[86].

Deşi comparativ cu precedentele alegeri parlamentare acestea s-au desfăşurat într-o mai mare libertate, nici rezultatul acestor alegeri nu poate constitui o oglindă fidelă a voinţei maselor populare. El are însă o semnificaţie importantă prin aceea că reflectă criza politică, impasul în care se găsea la sfîrşitul anului 1937 regimul burghezo-moşieresc.

Comisia centrală electorală a publicat la 30 decembrie 1937 următoarele rezultate [87] :

Alegători înscrişi : 4 649 163
votanţi : 3 071 695

Partidul	Nr. voturilor obţinute	%
Partidul Naţional-Liberal	1 103 353	35,92
Partidul Naţional-Ţărănesc	626 612	20,40
Totul pentru ţară	478 378	15,58
Partidul Naţional-Creştin	281 167	9,15
Partidul Maghiar	136 139	4,43
Partidul Naţional-Liberal (Gh. Brătianu)	119 361	3,89
Partidul Radical-Ţărănesc	69 198	2,25
Partidul Agrar	52 101	1,70
Partidul Evreiesc	43 681	1,42
Partidul Poporului German	43 612	1,42
Partidul Social-Democrat	28 840	0,94
Partidul Poporului	25 567	0,83
Partidul Frontul Muncii	6 986	0,23
Alte 53 de grupări şi liste independente	11 145	0,36

Analiza rezultatului alegerilor impune ca o primă concluzie aceea că masele au luat atitudine împotriva tendinţei de instaurare a dictaturii regale, ceea ce se reflectă în înfrîngerea guvernului Tătărăscu în alegeri. Astfel că pentru prima dată în istoria vieţii parlamentare a României guvernul pierde alegerile.

P.N.L., deşi a folosit deseori în propaganda de partid aparatul de stat, iar în preajma alegerilor a suprimat curba de sacrificiu de 10% ce dăinuia încă din 1932[88], n-a reuşit să obţină numărul de voturi necesar pentru a rămâne la putere. Rezultatul votului constituie pentru guvern răspunsul maselor faţă de politica dusă în timpul celor patru ani, iar buletinul de vot a reprezentat o forţă prin care şi-au arătat nemulţumirea faţă de guvernul Tătărăscu. Dar mai ales rezultatul alegerilor constituie răspunsul maselor la transformarea acestuia într-un guvern personal al regelui Carol al II-lea.

Speranţa pusă în potenţa electorală a lui Vaida-Voievod s-a dovedit a fi neîntemeiată. În alegerile parţiale, „Frontul românesc" obţinuse într-adevăr un număr mare de voturi, dar cea mai mare parte a acestora

[85] „Telegraful", Piatra-Neamţ, din 26 decembrie 1937.
[86] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 625, f. 3 045.
[87] „Monitorul oficial", partea I, nr. 301 din 30 decembrie 1937.
[88] „Lumea românească" din 27 noiembrie 1937.

www.dacoromanica.ro

proveniseră de la Garda de fier. După alegeri, între Vaida şi conducerea P.N.L. a izbucnit un puternic conflict. În consfătuirea conducerii P.N.L. „s-au adus aspre rechizitorii felului de comportare a d-lui Vaida-Voievod, care n-a contribuit conform aşteptărilor la succesul cartelului electoral" [89]. La rîndul său, Vaida-Voievod era nemulţumit de cartelul încheiat cu P.N.L., „aruncînd vina asupra regelui, care l-a silit să-l facă" [90].

Elementele de dreapta din P.N.L. şi „tinerii liberali" au preferat să voteze cu P.N.L. — Gh. Brătianu, care se ridicase împotriva „bătrînilor".

Un al doilea rezultat al alegerilor este acela că P.N.Ţ., principalul partid de opoziţie, n-a reuşit să obţină mult rîvnitul procent de 40% din totalul voturilor, care să-l îndreptăţească să preia conducerea guvernului. Desigur că măsurile administrative au avut un rol în obţinerea acestui rezultat încît se poate considera că diferenţa dintre Partidul Naţional-Ţărănesc şi Partidul Naţional-Liberal era mai mică decît o arătau cifrele statistice. Însă principala cauză a înfrîngerii zdrobitoare în alegeri a P.N.Ţ. s-a datorat descreşterii simţitoare a influenţei acestui partid în rîndul maselor populare şi mai ales încheierii pactului de neagresiune cu Garda de fier.

După 1935, conducerea P.N.Ţ. a orientat acest partid tot mai spre dreapta. O mărturie în acest sens o constituie programul adoptat în 1935, prin care se încerca o împăcare a statului corporatist cu ideea statului ţărănesc a lui I. Mihalache [91].

Înlocuirea lui I. Mihalache, amintit de N. Iorga „între părinţii demagogiei" [92], cu I. Maniu a dus la încheierea pactului cu Garda de fier. Pactul de neagresiune a avut însă rezultate contrare celor scontate de I. Maniu. Masele nu puteau susţine un partid care scotea Garda de Fier la „suprafaţă". În faţa pactului de „neagresiune" cu Garda de Fier, o parte a membrilor P.N.Ţ. şi a forţelor cartelate a preferat să voteze pe candidaţii altor partide, dar care aveau o atitudine net antifascistă. Astfel, în judeţul Neamţ, unde candidatul naţional-ţărănesc avea o atitudine antisemită, la indicaţia P.C.R. a fost susţinut deputatul liberal, care a avut o atitudine net antifascistă [93]. În judeţul Braşov, cumuniştii au susţinut pe radical-ţărănişti împotriva candidaţilor fascişti şi profascişti [94]. Asemenea situaţii s-au întîmplat în multe localităţi în care candidaţii naţional-ţărănişti aveau orientări profasciste sau au refuzat să adere la un program minimal democratic şi antifascist. Deşi P.N.Ţ. era împotriva instaurării dictaturii regale şi pentru menţinerea sistemului parlamentar, politica de duplicitate impusă de conducere, în frunte cu Maniu, a avut rezultate dezastruoase pentru acest partid.

O a treia concluzie evidenţiază cît de iminent devenise pericolul fascismului, şi în primul rînd al Gărzii de fier, care ameninţa printr-o lovitură de stat şi prin orientarea politicii externe a României spre Germania

[89] Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 37/1937, f. 3.
[90] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, dos. 8 626, f. 3 117.
[91] De altfel, la sfîrşitul anului 1934, Mihalache a întreprins o călătorie „de studii" în Italia, în urma căreia a declarat: „Mi-am propus să văd ce învăţăminte se pot trage pentru noi" („Dreptatea" din 11 noiembrie 1934).
[92] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Bucureşti, 1939, p. 39.
[93] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 455.
[94] Ibidem, f. 158, 327.

www.dacoromanica.ro

hitleristă. De altfel, pentru campania electorală Garda de fier a primit 40 000 000 de lei din partea Misiunii germane din România [95]. C. Codreanu a dat o circulară către toate cuiburile legionare, prin care ordona tuturor gardiștilor să se considere mobilizați îndată după sfîrșitul alegerilor, oricare ar fi rezultatul acestora și gata de plecare la primul ordin [96].

Amenințarea Gărzii de fier a făcut ca cercurile profranceze și proengleze să treacă pe plan secundar divergențele dintre ele, contribuind astfel la crearea unui climat favorabil introducerii dictaturii regale [97]. Datorită faptului că nici un partid politic nu a obținut victoria în alegeri, Carol al II-lea a putut interveni pentru a impune propria sa hotărîre în vederea soluționării crizei politice create. Regele și-a dat seama că prin înfrîngerea guvernului Tătărăscu în alegeri a eșuat și planul de a folosi acest guvern în vederea realizării planurilor sale. Dar Carol al II-lea n-a încredințat, așa cum se credea, mandatul creării guvernului lui I. Maniu, șeful P.N.Ț., deoarece acest partid desfășurase o intensă campanie contra planurilor dictatoriale ale regelui și camarilei sale, astfel încît „nu era indicat tocmai el să servească în împrejurări atît de grele coroana" [98]. Nu a apelat nici la Garda de fier, pentru că aceasta ar fi dus la schimbarea liniei politicii externe a României și ar fi introdus în țară o dictatură teroristă de care însuși Carol al II-lea se temea. De aceea regele a considerat că a venit momentul de a renunța la utilizarea celor două partide de guvernămînt și de a crea un guvern care să reprezinte numai propria sa voință. A. Călinescu nota la 23 noiembrie o discuție cu mareșalul palatului: „Urdăreanu îmi cere cuvîntul de onoare asupra discrețiunii celor ce-mi va comunica. Partidul Național-Țărănesc nu va mai fi chemat la guvern cît va fi Regele; să știu că Rex va lupta pînă la ultima limită. S-a hotărît să constituie imediat un guvern Goga cu concursul meu, Ghelmegeanu și Potîrcă" [99]. La 25 decembrie Goga a avut o întrevedere cu Armand Călinescu asupra constituirii noului guvern [100], iar la 26 decembrie s-a și hotărît „forma de guvern de colaborare" [101].

Îndată ce a aflat despre dezastrul guvernului, fără a mai aștepta publicarea rezultatelor oficiale ale alegerilor, la 28 decembrie 1937, în cadrul unei audiențe secrete, Carol al II-lea, călcînd în picioare uzanțele obișnuite, a încredințat lui Oct. Goga mandatul de a constitui noul cabinet. În aceeași zi, Gh. Tătărăscu a prezentat demisia guvernului său.

Regele a hotărît să treacă peste capul principalelor partide burgheze și să cheme Partidul Național-Creștin la guvern, deși acesta nu obținuse decît 9,15% din totalul voturilor, deoarece, fiind atît de nepopular, era ușor de strunit, iar la momentul oportun putea fi înlăturat. În același timp, datorită faptului că Partidul Național-Creștin avea un program naționalist, antisemit, guvernul Goga-Cuza constituia și o manevră împotriva Gărzii de fier.

---

[95] *Militarismul german și România*, București, Edit. politică, 1963, p. 48.

[96] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, Arh. C.C. al P. C. R., fond. 104, dos. 8 625, f. 3 048; Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos. 27/1937, f. 6.

[97] Vezi Al. Savu, *art. cit.*

[98] Arh. ist. centr., fond. Casa regală, dos 40/1938, f. 4.

[99] *Memoriile lui Armand Călinescu*, f. 60.

[100] *Ibidem*, f. 62.

[101] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

Regele considera că experiența cu un guvern de partid era necesară pentru a demonstra oamenilor politici care nu-i împărtășeau ideile că regimul de guvernare cu partidele nu mai putea constitui o soluție viabilă. Practica a demonstrat că guvernul Goga-Cuza n-a constituit decît o diversiune, o trambulină pentru instaurarea dictaturii regale.

Parlamentul ales în decembrie 1937 va fi dizolvat înainte de ziua de 17 februarie, cînd trebuia să se întrunească. După 44 de zile de guvernare, Carol al II-lea avea să concedieze guvernul Goga-Cuza pentru incapacitate, instaurînd la 10 februarie 1938 dictatura regală.

Dictatura regală a reprezentat victoria momentană a grupărilor monopoliste industriale și bancare legate de comenzile statului concentrate în jurul Băncii de credit român, în fruntea cărora se găsea însuși regele Carol al II-lea. Pe plan politic dictatura regală reprezenta succesul acelor cercuri ale burgheziei și moșierimii care pe plan intern se orientau spre restrîngerea drepturilor și libertăților democratice, iar pe plan extern spre menținerea relațiilor tradiționale cu Anglia și Franța.

www.dacoromanica.ro

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ISTORIE MARITIMĂ. BEIRUT (5—10 SEPTEMBRIE 1966)

Comisia internaţională de istorie maritimă este o asociaţie care are de scop stabilirea de contacte şi facilitarea coordonării cercetărilor întreprinse de specialiştii din toate ramurile istoriei maritime. Comisia este un organism afiliat la Comitetul internaţional de ştiinţe istorice. Membrii săi se recrutează prin cooptare, iar biroul este ales o dată la cinci ani, cu ocazia congreselor internaţionale de ştiinţe istorice.

De altfel, în cadrul celui de-al XII-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice ţinut la Viena în 1965, mai mulţi membri ai delegaţiei române au participat la lucrările celui de-al şaptelea colocviu al Comisiei internaţionale de istorie maritimă (Marile drumuri maritime în lume în secolele XV—XIX). R. Manolescu, S. Goldenberg şi O. Iliescu au participat cu comunicări la aceste dezbateri, iar N. Fotino a propus participarea cercetătorilor români la elaborarea operei colective care este bibliografia istorică a marilor drumuri maritime.

În acest an s-a întrunit cel de-al VIII-lea Colocviu internaţional de istorie maritimă, de data aceasta împreună cu Asociaţia internaţională a Oceanului Indian.

Tema generală a fost : *Societăţi şi companii de comerţ în Orient şi în Oceanul Indian.*

În prima secţie : Perioada de dinaintea epocii marilor descoperiri maritime.

a) Încrucişarea drumurilor feniciene ;

b) Navigaţia în mările din Orientul Apropiat şi din Oceanul Indian până în epoca arabă ;

c) Relaţiile comerciale ale occidentalilor cu ţările din Orient în evul mediu.

d) Arheologia, auxiliar al istoriei maritime : vechile porturi din Levant, Africa orientală.

Secţia a II-a — Din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea.

1) Stabilirea relaţiilor maritime directe între Orient şi Occident în secolul al XVI-lea ;

2) Influenţe reciproce între Orient şi Occident prin intermediul marilor companii comerciale în secolele XVI—XIX.

Originea societăţii de navigaţie „Compagnies des Indes" ;

Companii, flote, drumuri ;

— Influenţa comerţului oriental asupra economiei occidentale ;

Influenţa comerţului occidental asupra economiei orientale.

3) Moştenirea marilor companii : sfîrşitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea.

4) Izvoarele arhivistice orientale.

La acest colocviu, care şi-a desfăşurat lucrările în capitala Libanului Beirut între 5 şi 10 septembrie, s-au ţinut 12 rapoarte şi 38 de comunicări, prezentate şi discutate de către

„STUDII", tomul 20, nr. 1, p. 163—169, 1967.
www.dacoromanica.ro

130 de congresiști, reprezentînd 46 de universități sau instituții științifice din 32 de țări de pe toate continentele.

În prima zi, la secția I dezbaterile s-au făcut în jurul raportului prezentat de emirul Maurice Chéhab, directorul general al antichităților din Liban, *Tyr în lumina textelor și descoperirilor arheologice*. Dezbaterile prezidate de Fernand Benoit, membru al Academiei Franceze, la care au participat îndeosebi cercetători din Franța, Anglia și S.U.A., au scos în evidență importanța săpăturilor efectuate pentru o cunoaștere mai aprofundată a istoriei fenicienilor și a expansiunii lor maritime în Mediterană.

La secția a II-a, sub președinția prof. C. Verlinden, directorul Institutului Academica Belgica din Roma și vicepreședinte al Comisiei internationale de istorie maritimă, s-au ținut rapoartele: *Originile societăților de navigație*, de prof. R. Mantrau (de la Universitatea Aix en Provence) și *Dezvoltarea societăților de navigație: modul de a pune problema*, de prof. P. Chaunu (Universitatea Caen) și prof. H. Furber (Universitatea Pennsylvania).

Rapoartele de mai sus au infirmat teza după care ar fi existat un declin al comerțului mediteranian după „Marile descoperiri", afirmîndu-se că acest declin a fost relativ și, în orice caz, foarte lent.

În această ședință s-au ținut și comunicările: *Ancona — punct de legătură între Occident și Orient* (prof. J. Delumeau, Universitatea Rennes) și *Rolul Beirutului în comerțul oficial al Veneției în perioada 1500—1517* (Reverendul F. Hours, Universitatea Sfîntul Iosif, Beirut).

În ziua a doua, la Secția I, sub președinția emirului Maurice Chéhab, s-a ținut raportul prezentat de d-l. și d-na. Gilbert Charles-Picard (Sorbona, Paris), care stabilește că Tyr a reprezentat în antichitate o încrucișare natural-geografică a drumurilor comerciale, fapt ce a permis fenicienilor să înființeze, plecînd de aici, o rețea întreagă de colonii pe coastele Mediteranei. Recentele săpături arheologice de pe coastele mediteraneene ale Africii și Spaniei confirmă din plin amploarea acestor colonii. Tot în această secție și-a ținut raportul dl. G. le Rider (Biblioteca Națională din Paris), care, pe baza unui text inedit, a relatat aspecte noi ale comerțului Imperiului roman cu coasta de sud-est a Indiei, fapt cunoscut pînă acum îndeosebi din descoperiri arheologice.

Comunicarea dr. J. Rougé de la Universitatea din Lyon, *Factori economici în navigația mediteraneană în vremea Imperiului roman* și discuțiile la această temă au reliefat cauzele istorice care au determinat abandonarea unor porturi, schimbarea unor căi de navigație cu tradiție (de pildă, înlocuirea portului Marsilia cu Arles), schimbările în tehnica construcției vaselor și formarea în această perioadă a primelor mari societăți de transport maritim.

Tot în această secție, sub președinția dr. H. N. Chittick, directorul Institutului britanic de arheologie din Nairobi, prof. J. Needman de la Cambridge a susținut raportul său referitor la cunoștințele pe care Orientul le-a transmis Occidentului, insistînd îndeosebi asupra aportului tehnologic, care a permis ameliorarea condițiilor de navigație în Occident.

Pe această linie de preocupare, prof. Jung Pan Lo de la Universitatea Davies-California a arătat aportul navigatorilor chinezi în evoluția tehnicii navale și al cunoștințelor astronomice pentru orientarea navelor în secolele X—XIV.

În încheierea acestor dezbateri, Comandantul D. W. Waters de la Muzeul național de istorie maritimă Greenwich a relatat concluziile care se degajă, pentru evoluția tehnicii instrumentelor de navigație maritimă, din recuperarea carcasei navei „Batavia", pierdută în 1629.

În secția a II-a, prezidată de profesorul Wang Gungwu (Universitatea Kuala-Lumpur), președintele Asociației istoricilor din Asia, și de prof. K. G. Tregonning (Universitatea din Singapore), s-a ținut raportul prof. L. Dermigny de la Universitatea din Montpellier, împreună cu d-na Meilink-Roelopez (Arhivele Generale ale Olandei), care a tratat despre caracteristicile așa-numitelor „compagnies des Indes". În aceeași ordine de idei a fost elaborat și raportul prof. Kr. Glamann de la Universitatea din Copenhaga, care a furnizat o serie de date ilustrative asupra societăților daneze care făceau drumul Indiei.

www.dacoromanica.ro

În aceeași ședință, prof. J. Carswell (Universitatea americană din Beirut), d-na Ly-Tio-Fane (Institutul de cercetare al industriei zahărului din Insula Maurice), dr. D. R. Howell (British Council, Londra) și prof. W. Kirk (Universitatea Leicester) au adus o serie de date și informații asupra traficului maritim cu India.

Ziua a III-a :

În secția I, sub președinția rectorului Universității libaneze Fouad Boustany, s-a prezentat raportul *Prepondérența Islamului în Oceanul Indian*, de J. Aubin (École des Hautes Études) și prof. Claude Cahen (Sorbonne). Raportul a prezentat izvoarele istoriei maritime ale Oceanului Indian, problemele ridicate de evenimentele istorice din lumea arabă, repartiția zonelor de influență și activitatea comercială între diferitele puteri din lumea indiană, chineză, malaeză și persană.

Apoi, prof. R. B. Serjeant (Penbroke College, Cambridge) a relatat în raportul său despre cele mai vechi texte referitoare la comerțul în Oceanul Indian, prezentînd cauzele fluctuațiilor economice care au existat pînă la invazia portughezilor în această parte a lumii. Într-o serie de comunicări, prof. S. Labib (Universitatea Kiel) a vorbit despre importanța comerțului egiptean în evul mediu în Oceanul Indian și despre rolul orașelor Cairo și Alexandria în acest comerț ; profesorul Gungwu Wang (Universitatea Kuala Lumpur) a vorbit despre rezultatele ultimelor sale cercetări asupra comerțului maritim chinez în sudul și sud-estul Asiei, în ultimele secole ale evului mediu. Acestea i-au dat posibilitatea de a stabili cu mai multă precizie periodizarea principalelor faze ale comerțului maritim chinez cu produse ale Extremului Orient către Occident și de a fixa totodată itinerariile.

În comunicările dr. J. S. Kirkman (Kenya) și ale prof. P. Vérin (Universitatea din Madagascar), s-a arătat pe bază ultimelor cercetări arheologice, pe de o parte importanța comerțului indian pe coastele Kenyei, inclusiv comerțul cu sclavi, iar pe de altă parte cît de întinsă a fost instalarea grupurilor musulmane la mijlocul evului mediu în Madagascar.

În secția a II-a, sub președinția dr. A. Schérer (directorul Arhivelor din La Réunion), d-na D. G. Keswani (Arhivele Naționale ale Indiei) a prezentat un raport care cuprindea un tablou foarte bogat al resurselor pe care le oferă arhivele din India pentru istoria maritimă. Acest raport a fost completat printr-o serie de comunicări care s-au referit la bogăția de informații ce există în arhivele din Olanda (prof. De Graaf), din Malaezia (prof. K. Tregonning), din Filipine (prof. Quiason), din Hong Kong (prof. Cheong), din Madagascar (prof. A. Schérer și Toussaint).

O notă aparte a adus comunicarea d-nei de la Roncière (Biblioteca Națională din Paris), care a comentat o hartă inedită a insulei Ceylon din 1666.

În ședința prezidată de prof. J. Carswell (Universitatea Americană din Beirut), prof. P. Leuillot (École des Hautes Études) a prezentat raportul *Influența comerțului oriental asupra economiei occidentale.*

Luînd printre altele ca exemplu comerțul cu pînza de bumbac denumită „indian", cu tehnica specială orientală a fabricației sale și a felului cum era imprimată, a făcut o remarcabilă sinteză a factorilor de bază ai comerțului cu Orientul, care au jucat un rol de seamă în revoluția industrială.

Acest raport a fost urmat de două comunicări referitoare la comerțul Olandei (Marius Roessingh) și al Iugoslaviei (dr. S. Mijusković) în Oceanul Indian și de cea a delegatului României (N. Fotino) : despre problemele navigației dunărene și relațiile comerciale cu Orientul apropiat.

În ziua a IV-a, sub președinția reverendului Hours (Universitatea Sf. Iosif din Beirut) și a prof. Jung Pan Lo (Universitatea din California) s-a susținut de către dr. E. Baratier (Arhivele din Marsilia), prof. R. H. Bautier (École des Chartes, Paris), prof. R. S. Lopez (Universitatea Yale), raportul *Relațiile [illegible] cu țările din Orient în evul*

www.dacoromanica.ro

mediu. Raportorii s-au străduit să stabilească, pe bază unor aprofundate cercetări de arhivă, care erau mărfurile exportate din Occident în Orient, cantitatea acestora, prețul lor și fluctuațiile care au intervenit.

Acest raport și în special partea redactată de prof. R. H. Bautier a provocat unele discuții și chiar o vie polemică cu Claude Carrére (Universitatea din Toulouse), în jurul problemei importanței comerțului cu mirodenii. Prof. Bautier a arătat că pînă astăzi istoriografia a acordat o importanță deosebită acestui comerț, dar că această apreciere trebuie reconsiderată. Punctul său de vedere a fost contestat de prof. Carrére, care, pe baza unei informații exhaustive din arhivele din Barcelona, arată că amploarea acestui comerț este confirmată de aceste surse documentare.

Atît în partea redactată de prof. Bautier, cît și în aceea a dr. E. Barratier, sînt ample referiri la comerțul din Marea Neagră, îndeosebi la rolul jucat de Caffa. În legătură cu această parte, prof. Balard (membru al Școlii franceze de la Roma) a făcut cunoscute, printr-o foarte interesantă comunicare, o serie de documente inedite provenite din arhiva de stat din Genova. Izvoarele acestei comunicări sînt constituite de actele întocmite la Caffa de la 29 mai la 16 august 1290 de către notarul genovez Lamberto di Sambuceta. Aceste acte sînt urmarea imediată a documentelor editate de către G. I. Brătianu, *Actele notarului genovez din Pera și de la Caffa la sfîrșitul secolului al XIII-lea (1281—1290)*, București, 1927. În afara a numeroase date despre viața socială din Caffa, aceste acte notariale oferă o documentație prețioasă și variată asupra oamenilor de afaceri genovezi stabiliți la Caffa, a felului cum era organizată activitatea lor comercială și a regiunilor unde ea se exercita.

În secția a II-a, sub președinția prof. Kr. Glamann (Universitatea din Copenhaga), comunicările s-au referit numai la comerțul în Oceanul Indian. Astfel, dr. A. Toussaint (Directorul arhivelor din insula Maurice) a făcut cunoscute o serie de date inedite asupra primelor companii în această insulă. Dr. A. Schérer (directorul Arhivelor din La Réunion) a făcut același lucru pentru teritoriul de care se ocupă, iar prof. W. E. Chéong (Universitatea Hong-Kong) asupra comerțului cu opium în China, în perioada 1821—1827.

Concluziile dezbaterilor au fost trase în ziua a cincea în templul lui Bacchus, în faimoasele ruine de la Baalbek (Heliopolis).

Valoarea rapoartelor, a comunicărilor și a intervențiilor a fost subliniată de prof. F. Melis (Universitatea din Florența) pentru secția I și de dr. Toussaint pentru secția a II-a; acesta din urmă, printre altele, a menționat aportul delegatului român în cunoașterea unor probleme legate de navigația pe Dunăre, Marea Neagră și în Mediterana Orientală.

Ca o concluzie a succesului lucrărilor acestui colocviu, s-a propus ca în anul viitor, pentru cel de-al IX-lea colocviu să se elaboreze o temă de geografie istorică.

În cadrul acestei teme ar trebui să se studieze amplasamentul exact al vechilor porturi din Mediterana și căile maritime care le legau. S-a propus ca viitorul colocviu să aibă loc pe un vapor, care ar putea chiar în timpul dezbaterilor să refacă unele din aceste drumuri. Aceasta este un proiect ce urmează să se vadă dacă e realizabil și toate țările participante vor fi avizate la timp.

Președintele Comisiei internaționale de istorie maritimă, prof. Michel Mollat, a comunicat propunerile de teme ce vor fi dezbătute de comisie în cadrul celui de-al XIII-lea Congres internațional de științe istorice de la Moscova din 1970, și anume:

a) Istoria navigației în oceanele antarctice și în mările polare;

b) Istoria navigației în Marea Neagră.

(Titlurile nu sînt încă definitiv fixate).

Ceea ce a contribuit la atmosfera foarte plăcută a lucrărilor au fost excursiile trecute în program de organizatori, la Jbeil (Byblos), orășel ale cărui temple au o vechime de 5 000 de ani, fost cu 4 000 de ani înaintea erei noastre capitala economică și religioasă a fenicienilor, la Saida (Sidon), care pe vremea lui Darius era capitala celei de-a V-a satrapii persane, unde

www.dacoromanica.ro

se poate vizita „Castelul Mării", construit de cruciați în 1228 și care s-a păstrat în condiții excelente și la Sour (Tyr), care a rezistat 13 ani cu succes asediului lui Nabucodonosor și 7 luni celui al lui Alexandru cel Mare. Uriașul șantier arheologic de aici, condus de emiruel M. Chéhab, impresionează atît prin amploarea sa, prin claritatea cu care se desprind epocile istorice, cît și prin piesele păstrate, în mod uimitor, intacte. Impresionant mai ales a fost Baalbek (Heliopolis). Ansamblul de edificii de la Baalbek este poate cel mai mare și mai bine conservat al arhitecturii romane ; templele sale închinate lui Iupiter, Venus și Bacchus au fost construite în secolele al II-lea și al III-lea ale erei noastre.

Și între atîtea monumente de mare valoare, cercetătorul român află — nu fără emoție —, pe muntele din imediata apropiere a Beirutului, o mănăstire ortodoxă, ctitorie a lui Constantin Brîncoveanu, și care are un splendid iconostas adus din Țara Românească.

Succesele Congresului, posibilitatea de a fi cercetat într-un timp atît de scurt atîtea comori de artă se datoresc, desigur, în primul rînd gazdelor, care s-au întrecut în a oferi congresiștilor condiții de lucru optime.

Am părăsit Libanul profund impresionat de tot ceea ce am văzut, de eforturile savantului libanez Maurice Chéhab de a pune în adevărata lor valoare monumentele străvechi ale țării sale, precum și de arta de a organiza o dezbatere științifică a d-lui Camille Aboussouan, secretarul general al Comisiei libaneze pentru UNESCO. Acest intelectual, de un deosebit rafinament artistic, care nu va uita niciodată capodoperele de la Voroneț...

N. Fotino

CEL DE-AL XI-LEA CENTENAR CHIRILO-METODIAN DE LA SALONIC

Între 22 și 26 octombrie 1966, s-au sărbătorit la Salonic, într-un cadru festiv, unsprezece veacuri de la data cînd cei doi frați bizantini Chiril și Metodiu au pornit să creștineze, în forma ritului răsăritean, triburile slave din Imperiul Marii Moravii. Împrejurările în care s-a produs acest eveniment istoric sînt, mai mult sau mai puțin, cunoscute și ele pot fi rezumate astfel : prin 863, Ludovic Germanicul, împăratul francilor, încheie alianță cu bulgarii, a căror dominație politică se întindea și peste o parte din slavii balcanici. Rostislav, prințul Marii Moravii, al cărui imperiu fusese încercuit de această alianță, încearcă s-o contracareze printr-o apropiere de Bizanț. Căutînd la Constantinopol o restabilire a echilibrului politic în Europa centrală și sud-estică, Rostislav descoperi acolo și dezlegarea problemei creștinării imperiului său. Și deoarece între timp Roma refuzase să-i trimită misionari cunoscători de limbă slavă, fiindcă de fapt nu-i avea, prințul morav ceru același lucru lui Mihail al III-lea, împăratul Bizanțului. El voia „un vlădică, un astfel de om care să cunoască limba slavă și să-i învețe pe ai săi sfînta scriptură". Mihail al III-lea hotărî să trimită în Moravia doi dintre cei mai buni cărturari din cuprinsul împărăției sale, pe Chiril și Metodiu din Salonic. Activitatea desfășurată de acești misionari bizantini în mijlocul slavilor occidentali a avut, începînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea, profunde implicații în istoria culturii popoarelor slave și neslave din centrul, răsăritul și sud-estul Europei.

Comemorarea celor doi misionari bizantini care au încercat, cu unsprezece secole în urmă, să atragă slavii occidentali în sfera bisericii răsăritene a fost rodul unei colaborări, inițiată încă din 1963, între Mitropolia din Salonic, Facultatea de teologie și primăria orașului. Comitetul organizatoric, alcătuit din personalități proeminente — printre care, eminența-sa monseniorul Pantelimon, mitropolit de Salonic, monseniorul Stefanos, episcop, Ioanis Anastasiu, profesor universitar, Cleovulos Tsurkas, consilier ministerial, Antonios Tachiaos, conferențiar universitar

www.dacoromanica.ro

ș.a. , a depus toate străduințele pentru a da acestor festivități strălucirea binemeritată. La sărbătorirea de la Salonic au participat, pe lîngă o seamă de reprezentanți ai ortodoxiei din Europa răsăriteană și sud estică (Atena, Alexandria, Constantinopol, Sofia, Tîrnovo, Moscova, Kiev, Praga), și delegați din partea bisericii catolice și ai unor institute teologice din Occident. Participarea laicilor a fost mult mai redusă — cîțiva specialiști din Bulgaria, doi din Iugoslavia, iar din țara noastră au fost invitați: Damian Bogdan, Tr. Ionescu-Nișcov, Gh. Mihăilă (București), Mihail Dan și Ion Pătruț (Cluj). Programul festivităților a constat dintr-o serie de ceremonii, consacrate memoriei celor doi misionari bizantini, precum și din cîteva comunicări cu caracter pur științific. Astfel, în după-amiaza zilei de 24 octombrie, prof. I. Anastasiu (Salonic) a vorbit despre *Misiunea fraților Chiril și Metodiu la Kazari*, iar prof. J. Vašica (Praga) s-a ocupat de *Opera juridică a lui Chiril și Metodiu*. A doua zi, 25 octombrie, prof. Damian Bogdan a făcut o expunere despre *Opera lui Chiril și Metodiu și românii*, după care prof. I. Krayanopulos (Salonic) a prezentat un referat intitulat: *Cadrul istoric al activității celor doi apostoli*. Dat fiind faptul că sărbătorirea a avut un caracter solemn, n-au avut loc discuții. Tot pe această linie, comitetul organizatoric a mai pregătit și două volume de studii și cercetări. Un prim volum a și apărut, într-o remarcabilă ținută editorială, cu articole și studii în limbile greacă și franceză, legate de problematica chirilo-metodiană. Volumul următor se află sub tipar și cuprinde, printre altele, și contribuțiile delegației române. Tr. Ionescu Nișcov tratează problema *Tradiției chirito-metodiene în istoria slavilor occidentali*, Mihail Dan se ocupă de *Cercetările cehe privitoare la viața lui Chiril și Metodiu între 1963 și 1966*, Gh. Mihăilă scrie despre *Circulația în țările române a scrierilor despre viața și activitatea lui Chiril și Metodiu*, iar articolul lui Ion Pătruț se referă la *Influența greacă și slavă în textele române vechi*. Noi așteptam cu interes și apariția acestui volum, al cărui conținut va intra în circuitul manifestărilor științifice europene închinate celor doi misionari bizantini.

Delegația română la aceste festivități s-a bucurat, ca și celelalte, deopotrivă, de o deosebită atenție din partea gazdelor. S-a putut constata, o dată mai mult, că colaborarea științifică e posibilă între specialiști, dacă ea este promovată la un înalt nivel de înțelegere umană. Și astfel, Salonicul a adus un omagiu binemeritat lui Chiril și Metodiu, care, acum 1100 de ani, au pornit înarmați cu texte liturgice, să desfășoare o operă de misionarism printre triburile păgîne ale slavilor occidentali.

Tr. Ionescu-Nișcov

CRONICA

La sfîrșitul lunii septembrie 1966 s-a deschis la Brașov expoziția arhivistică „Legăturile comerciale ale Brașovului cu Țara Românească și Moldova în secolele XIII—XVI", care cuprinde numeroase documente inedite, tipăriturii ale lui Coresi, registre de mărfuri și alte piese depistate în ultimii ani de cercetători în arhivele orașului.

Documentele expuse oglindesc relațiile strînse care au existat între brașoveni și cele două provincii românești încă din timpurile vechi. Printre exponatele valoroase se află cel mai vechi act al cancelariei din Țara Românească (scris în limba latină, pe pergament, în 1368), prin care domnitorul Vlaicu Vodă reînnoia privilegiile comerciale ale brașovenilor. Un alt document important este actul din 1413, prin care Mircea cel Bătrîn reînnoiește și el privilegiile brașovenilor de a face comerț cu Țara Românească. Actul este scris în limba slavă veche și conține

www.dacoromanica.ro

pecețile voicvodului. Expoziția mai cuprinde de asemenea documente din timpul domnitorilor Vlad Dracul, Vlad Țepeș, Radu de la Afumați, Mircea Ciobanu.

Un document inedit foarte valoros este și cel dat de Ștefan cel Mare la 26 mai 1457, prin care întărește brașovenilor privilegiul pentru vamă, privilegiu pe care l-au avut încă din timpul lui Alexandru cel Bun. Un alt document de o rară valoare aflat în expoziție este scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung către judele Brașovului, primul act scris în limba română. Menționăm de asemenea un registru din care rezultă activitatea tipografică a lui Coresi la Brașov.

★

În ziua de 3 octombrie 1966, în sala de ședințe a Institutului de istorie „N. Iorga" al Academiei Republicii Socialiste România, prof. Jorge Gurria Lacroix de la Universitatea din Mexic a vorbit despre cucerirea Mexicului. Expunerea a fost însoțită de proiecții.

★

În ziua de 14 octombrie 1966, la Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei, Alfred Sauvy, profesor la Collège de France, membru de onoare al Uniunii internaționale pentru cercetarea științifică a populației, a conferențiat despre *Le problème de la population dans le monde.*

★

La Oradea, în ziua de 2 noiembrie 1966, a avut loc o adunare comemorativă cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la moartea marelui cărturar ardelean Gheorghe Șincai. Despre personalitatea lui Gh. Șincai, despre ideile sale istorice și filologice, precum și despre activitatea și legăturile pe care acest reprezentant de frunte al Școlii ardelene le-a avut cu personalitățile culturale de pe meleagurile Bihorului la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea au vorbit Mircea Tomuș, redactor la revista „Steaua" din Cluj, lectorul universitar Lucian Dîmba și asistentul universitar Sever Dumitrașcu de la Institutul pedagogic din Oradea.

Cu același prilej, la Blaj a avut loc dezvelirea unei plăci, pe care se poate citi: „În această clădire au funcționat ca profesori Samuil Micu (1745—1806), Gheorghe Șincai (1754—1816) și Petru Maior (1760 1821), istorici și iluminiști români din Transilvania, fruntași ai literaturii ardelene".

După-amiază, casa de cultură din localitate a găzduit un simpozion consacrat lui Gh. Șincai.

★

Din inițiativa filialei Tîrgu-Mureș a Societății de științe istorice și filologice s-a organizat, în zilele de 12 și 13 noiembrie 1966, o sesiune științifică în acest oraș, consacrată comemorării lui Gh. Șincai.

Au ținut comunicări asupra vieții și operei lui Gheorghe Șincai prof. univ. Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei, V. Netea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga", Pompiliu Teodor, lector universitar la Cluj, D. Nireșteanu, prorector al Institutului pedagogic din Tîrgu-Mureș, I. Ranca, director al Arhivelor statului din Tîrgu-Mureș, Valer Nițu, cercetător la Centrul de istorie, filologie și istorie a artei, ș.a.

Cu acest prilej s-a deschis și o expoziție documentară cuprinzînd scrieri, documente și manuscrise cu privire la viața și activitatea lui Gh. Șincai și s-au dezvelit două plăci comemorative în comunele Riciul de Cîmpie și Gh. Șincai, unde s-a născut și a copilărit marele învățat.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Bănia în Țara Românească*, București, Edit. științifică, 1965, 247 p. + 1 h.

Lucrarea lui Ștefan Ștefănescu abordează un domeniu de cercetare denumit îndeobște al istoriei locale sau regionale. Întregind viziunea generală a istoriei naționale prin cazurile particulare pe care le pun în lumină aspectele dezvoltării istorice a diferitelor regiuni ale țării, acest domeniu este de o deosebită însemnătate. Trebuie spus că în istoriografia mai veche, dar și în cea contemporană, problematica istoriei regionale nu s-a bucurat decît de o atenție răzleață, concretizată mai degrabă în cercetări de un caracter foarte particular decît în studii aprofundate, care să permită cunoașterea mai bună a istoriei țării prin istoria unei regiuni. Lucrarea lui Ștefan Ștefănescu este poate prima care îndeplinește aceste condiții, deschizînd seria unor studii științifice mai ample de acest fel. Faptul că un cercetător, care prin contribuțiile sale este reprezentativ pentru medievistica noastră de azi, a socotit că poate și trebuie să abordeze o asemenea problematică trebuie considerat ca un exemplu și un impuls. Aceasta cu atît mai mult cu cît, prin concepția și metoda folosită, *Bănia în Țara Românească* poate fi apreciată ca un succes al științei istorice marxiste din țara noastră.

Condiția fundamentală a acestui succes e definită de autor chiar la începutul cărții, în prefața în care expune datele problemei și aportul istoriografiei de pînă acum, și anume: necesitatea delimitării pe care un reprezentant al istoriografiei noi o simte în raport cu istoriografia mai veche. Subliniind meritele acesteia, bogăția datelor scoase la iveală în numeroase publicații, care toate, într-o anumită măsură, au adus o contribuție la cunoașterea problemei, autorul ține să precizeze: „Poziția metodologică greșită de pe care au scris în genere istoricii din trecut a făcut ca ei să nu observe sau să nu poată explica particularitățile pe care le-a cunoscut instituția Băniei în diferitele ei etape de dezvoltare". Cauzele acestei poziții metodologice greșite, caracteristică cercetărilor mai vechi în acest domeniu, se datorează faptului că autorii erau prizonierii concepției idealiste a istoriei, — după cum spune, Ștefan Ștefănescu, „străini în genere de înțelegerea dialectică a fenomenelor istorice, cei mai mulți dintre vechii cercetători ai problemei nu vedeau condiționarea factorului politic, a instituțiilor politice de fenomenele vieții social-economice, dădeau de multe ori unui proces istoric obiectiv explicații subiectiv idealiste", exemplul cel mai caracteristic fiind I. C. Filitti. În acest fel, autorul își formulează indirect programul său propriu, conform cu concepțiile și metodele folosite în cercetarea marxistă a istoriei. În fapt, însăși structura lucrării pune în lumină aceasta, diferitele capitole compunînd laolaltă o explicație de caracter dialectic a unui fenomen istoric de cea mai mare importanță.

www.dacoromanica.ro

În primul capitol, „Bănia înainte de Craioveşti", se discută diferitele aspecte ale evoluţiei acestei instituţii, de la apariţia ei pînă spre sfîrşitul secolului al XV-lea. Atrage în chip deosebit atenţia modul în care este fixat cadrul de istorie universală (fireşte istorie a sud-estului european), care permite înţelegerea apariţiei acestei instituţii în lumina raporturilor internaţionale specifice veacurilor XIII XIV. Trebuie subliniat totodată efortul autorului de a demonstra caracterul firesc al genezei instituţiei care nu a apărut dintr-o dată, ci treptat, printr-un proces continuu de adaptare. Pentru cunoaşterea unor aspecte particulare ale feudalităţii româneşti, dar care nu fac decît să sublinieze caracterul real al relaţiilor de producţie, important este paragraful în care se analizează tendinţa de transformare în feudă a Băniei şi se explică începuturile Băniei la Craiova. Ni se pare, în această privinţă, ca lămuritoare una din numeroasele idei generalizatoare ale autorului. „Dezvoltarea schimbului, precum şi permanenta ameninţare externă din partea turcilor, au dus la lichidarea izolării unităţilor politico teritoriale de tipul Băniilor, la o centralizare în cadrul Olteniei, care şi-a găsit expresia pe plan instituţional în crearea marii Bănii". Toate acestea trebuiau în cea mai mare măsură să contribuie la centralizarea statului feudal, de unde caracterul mai subliniat al unor asemenea tendinţe în a doua jumătate a veacului al XV-lea şi mai ales la sfîrşitul acestuia.

În capitolul al II-lea „Craioveştii" se analizează problemele legate de ceea ce am numi preluarea de către această însemnată familie boierească a puterii politice în Oltenia. Se subliniază în acest fel caracterul dezvoltării economiei de schimb la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea şi, în raport cu aceasta, începuturile legăturilor domeniului feudal cu ceea ce era, folosind un termen modern, piaţa. Cu ajutorul acestui cadru se fixează locul ocupat de către Craioveşti. O valoroasă contribuţie a autorului constă în definirea bazei economice a politicii duse de acest grup boieresc şi a caracterului legăturilor întreţinute cu stăpînitorii de peste Dunăre. În felul acesta nu se mai pierde în ceaţă, ci capătă contur clar procesul apariţiei, şi dezvoltării contradicţiilor dintre domnie şi Bănia oltenească, suişurile şi coborîşurile unei colaborări care nu putea să nu fie supusă unor încercări decisive. Cel care doreşte să aibă o imagine apropiată a împrejurărilor interne nu numai din Oltenia, ci din întreaga Ţară Românească, în legătură cu sensul unor domnii, poate să înţeleagă în acest fel mai bine caracterul domniei lui Radu cel Mare, care a instaurat colaborarea cu Craioveştii, al instabilităţii politice dintre 1500 şi 1512, datorită crizei dintre domnie şi Craioveşti, şi al domniei lui Neagoe Basarab, reprezentînd apogeul puterii acestora. Cu toată severa judecată de valoare privind consecinţele politicii duse de Craioveşti în ce priveşte independenţa ţării, Ştefan Ştefănescu înţelege totodată să sublinieze importanţa operei lor culturale.

În capitolul al III-lea „Bănia Craiovei", se descriu analitic raporturile dintre domn şi marele ban, ierarhia politică din interiorul Băniei, caracterul divers al atribuţiilor marelui ban (atribuţii administrative, judecătoreşti, militare), capacitatea financiară bazată pe anumite venituri şi instrumentajul concret al prestigiului exterior reprezentat de curtea banului. Formulîndu-şi concepţia proprie în această problemă, autorul consideră că s-a greşit în istoriografia mai veche considerîndu-se că marele ban nu era altceva decît un simplu agent executiv al poruncilor domneşti referitoare la teritoriul oltean, dar totodată atrage atenţia că o greşeală ar fi şi însuşirea unui punct de vedere diametral opus, potrivit căruia marele ban ar trebui considerat în genere ca senior local. Concluzia autorului în această privinţă e următoarea: „Marele ban era uneori mai mult reprezentant administrativ al domniei, alteori mai mult senior feudal, şi aceasta în funcţie de autoritatea, de forţa lui, ca şi de forţa şi autoritatea domnească". În legătură cu aceasta se consideră necesară sublinierea caracterului feudal de clasă al Băniei şi al raporturilor dintre Bănie şi domnie cînd spune: „Un rol însemnat îi revenea banului în sistemul general de exploatare feudală. Prin aparatul şi forţa sa militară, el adăuga

www.dacoromanica.ro

noi mijloace de constrîngere stăpînilor feudali, pentru a asigura creşterea veniturilor lor pe seama exploatării maselor populare". În întreg acest capitol autorul, analizînd instituţia Băniei în perioada cînd aceasta a fost deţinută ereditar de boierii Craioveşti, înfăţişează neîncetata luptă pentru putere desfăşurată de aceştia şi dincolo de teritoriul Olteniei, ţinînd în chip vădit să fie egali cu domnul sau chiar deasupra acestuia. Iată cum a apărut, consideră autorul, acea aparenţă de autonomie a Olteniei, care s-a păstrat multă vreme.

În capitolul al IV-lea, „Criza Băniei ca dregătorie de familie a Craioveştilor", se înfăţişează într-un mod deosebit de interesant situaţia internă a Ţării Româneşti în al doilea sfert al veacului al XVI-lea în legătură cu evoluţia raporturilor dintre Craioveşti şi domnia ţării. În felul acesta se luminează împrejurări interne caracteristice care au condiţionat în această vreme căderea Ţării Româneşti sub dominaţia otomană. În acest sens sînt trecute în revistă diferite aspecte, ca intensificarea amestecului turcesc în urma anarhiei interne provocate de marii boieri, luptele victorioase duse împotriva turcilor sub conducerea lui Radu de la Afumaţi, neputinţa de a culege roade de pe urma lor din cauza înţelegerii dintre marii boieri şi turci, obligarea domnilor Ţării Româneşti de către turci de a sprijini acţiunile lor militare în condiţiile politicii duplicitare a Craioveştilor încheiate cu un eşec, folosirea de către domnie a supunerii faţă de Poartă pentru a înlătura transmiterea ereditară a Băniei de Craiova şi, în sfîrşit, ieşirea de pe scena politică a ţării a Craioveştilor ca forţă principală. Caracterul necesar al acestei evoluţii este pus în lumină de autor într-una din concluziile sale: „Evenimentele petrecute în Ţara Românească după moartea lui Neagoe Basarab, luptele dintre Craioveşti şi domnie, ca şi cele din sînul partidei de boieri Craioveşti, marcau criza unui regim, vădeau necesitatea unor schimbări pe linia întăririi puterii centrale, generate în ultimă instanţă de schimbările economice, de lărgirea schimbului de mărfuri, de antrenarea cît mai însemnată a domeniilor feudale în relaţiile marfă-bani".

Meritul principal al acestei lucrări este acela că, în lumina concepţiei dialectice despre procesul istoric, autorul a izbutit folosind în chip creator categoriile generalului şi particularului să ne dea nu numai un important capitol din istoria Olteniei medievale, ci totodată un important capitol din istoria evului mediu românesc. Nicăieri în corpul acestei lucrări problemele istoriei oltenești nu sînt tratate despărţit de problemele istoriei Ţării Româneşti, ci, dimpotrivă, sînt integrate acesteia într-o corelaţie care este mereu prezentă. Astfel, se izbuteşte ca istoria Olteniei din aceste veacuri să fie înţeleasă mai bine în lumina istoriei generale a Ţării Româneşti, iar istoria acesteia din urmă să capete un sens mai adînc în lumina istoriei uneia din cele mai importante regiuni ale sale din punct de vedere istorico-politic. Dinamismul forţelor social-politice generale şi particulare devine concret în cadrul realităţilor analizate. Probleme importante, ca de pildă cauzele, caracterul, periodizarea unui proces istoric ca cel al raporturilor dintre Bănia de Craiova şi domnie, ies astfel la lumină în contururi deosebit de precise. Din această cauză, deşi a pornit de la cercetarea unei instituţii politico-administrative, Ştefan Ştefănescu a izbutit să ne dea, cu ajutorul acesteia, o adevărată istorie a evoluţiei structurilor social-politice din Ţara Românească în veacurile XV XVI. Prin aceasta, lucrarea sa trebuie considerată ca o importantă contribuţie la elucidarea numeroaselor probleme legate de caracterul specific al feudalităţii româneşti.

Iată de ce, în concluzie, se poate considera că lucrarea lui Ştefan Ştefănescu este numai în aparenţă o istorie regională. Aici istoria regională reprezintă mai puţin o delimitare tematică şi mai mult una metodologică. S-a folosit istoria unei regiuni pentru a se clarifica aspecte ale istoriei întregii ţări. Noutatea în acest fel a metodei dă dreptul acestei lucrări să ocupe un loc important în ansamblul studiilor de medievistică din ţara noastră.

Eugen Stănescu

www.dacoromanica.ro

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Edit. științifică, 1965, 477 p.

Ampla monografie *Viața și opera lui Cuza Voaă* constituie o lucrare demnă de întreaga atenție a istoriografiei românești. Într-o manieră caldă, apropiată, utilizînd citate bine alese din izvoarele vremii, autorul înfățișează cititorilor viața și opera lui Alexandru Ioan Cuza, una din figurile cele mai interesante ale istoriei moderne a României, personalitate marcantă și făuritor de seamă al statului național român. Întemeiat îndeosebi pe știrile bogate și în parte inedite ale Arhivei Cuza bogat fond de documente de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România —, autorul a realizat cea mai întinsă și documentată lucrare asupra lui Cuza, întregind în chip fericit monografia *Domnia lui Cuza Vodă* din 1903 a lui A. D. Xenopol, în parte învechită sub raportul informației. *Viața și opera lui Cuza Vodă* umple neîndoielnic un gol, mai ales prin larga utilizare a arhivei domnești și prin calda și patriotica evocare a lui Cuza Vodă, „domnul Unirii".

În „Introducere bibliografică" — care, datorită deselor aprecieri critice, ar fi putut fi intitulată „istoriografică" —, autorul prezintă lucrările predecesorilor săi, atît români cît și străini. În capitolul următor este înfățișat un istoric al problemei Unirii, urmărită de la origini și pînă la îndoita alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. Prezentarea — făcută în temeiul unor date în general cunoscute este clară și edificatoare. Un capitol este apoi consacrat activității lui Alexandru Ioan Cuza „înainte de domnie". Autorul prezintă ascendenții domnitorului, familia sa apropiată, părinți și frați, discută data nașterii sale opinia privind data de 20 martie 1820 fiind convingătoare —, dă apoi detalii referitoare la studiile, la cariera sa, la situarea sa necontenită pe pozițiile progresului. Semnificativă este în această privință categorica pledoarie a lui Cuza pentru rezistență armată în timpul evenimentelor revoluționare ieșene din martie 1848 și participarea sa la marea adunare de la Blaj din 3/15 mai 1848. Interesantă este creionarea în cîteva pagini a poziției lui Cuza în perioada înverșunatelor lupte unioniste din 1857 1858; de asemenea, subcapitolul „Firea lui Cuza" cuprinde aprecieri juste și reconstituie imaginea personalității sale.

În capitolul „Primii trei ani de domnie..." se descriu evenimentele legate de recunoașterea îndoitei alegeri, primele măsuri de organizare internă, acțiunile duse pentru unificarea administrativă a celor două țări, înființarea Universității din Iași (1860), turburările orășenești din toamna anului 1860 și manifestări de politică externă: lupta pentru recunoașterea desăvîrșirii Unirii Principatelor, apărarea autonomiei lor, relațiile cu Poarta otomană, legăturile cu revoluționarii polonezi și maghiari. Deosebit de interesant este primul subcapitol: „Ecoul dublei alegeri" întemeiat pe o bogată informație, în bună parte inedită. „Anii de luptă constituțională" constituie capitolul în care este urmărită evoluția evenimentelor desfășurate între desăvîrșirea Unirii și lovitura de stat de la 2 mai 1864. Activitatea și lupta politică din timpul guvernelor Barbu Catargiu și Nicolae Kretzulescu, amplu tratată chestiunea tranzitului armelor sîrbești (1862) — asupra căreia autorul a stăruit mai înainte într-un documentat studiu special —, măsurile preliminare secularizării (subliniem interesul deosebit al acestui subcapitol), problema întăririi autorității domnești și, la celălalt pol, formarea monstruoasei coaliții, conflictele pe tărîm politic ale guvernului Kretzulescu cu reprezentanții acesteia, ciocnirea de la Costangalia dintre voluntarii polonezi și unitățile armatei române, sfîrșitul guvernării lui Kretzulescu și preluarea guvernului de către Mihail Kogălniceanu, secularizarea averilor mănăstirești — deosebit de interesant prezentată și cu numeroase informații inedite, îndeosebi în privința negocierilor diplomatice legate de ea, un adevărat studiu de sine stătător, activitatea guvernului și a adunării în perioada premergătoare loviturii de stat, cuprinzînd informații noi culese din arhiva Cuza, constituie cuprinsul acestui întins capitol (p. 127—244).

www.dacoromanica.ro

Capitolul „Domnia autoritară..." (p. 245—380) prezintă evenimentele din partea finală a domniei lui Cuza Vodă, stăruind asupra etapelor importante: lovitura de stat și legea electorală; plebiscitul și complotul Suțu-Lambert, ultimul analizat în temeiul unui interesant material inedit; poziția puterilor față de lovitura de stat, subcapitol ilustrat cu o bogată informație inedită; legea rurală, ecoul, aplicarea și urmările ei, activitatea neobosită a lui Kogălniceanu, călătoria sa în Oltenia, primele manifestări de nejustificată neîncredere ale domnitorului, contractarea împrumutului Stern — din nou un adevărat studiu întemeiat pe material inedit — acțiunile politice interne ale lui Kogălniceanu, susținuta activitate legislativă a guvernului său, interesant și documentat prezentată, manifestări de politică externă (îndeosebi atitudinea față de emigrațiile revoluționare polonă și maghiară) ale guvernului Kogălniceanu, preludiile și căderea acestui guvern, relatate cu unele detalii inedite; în sfîrșit, partea finală a domniei lui Cuza, insistîndu-se asupra legilor bisericești, problemei capitulațiilor și spinoasei probleme financiare. Acțiunile crescînde ale opoziției, mișcarea bucureșteană de la 3/15 august 1865, cu detalii inedite, consecințele ei externe, demna atitudine a domnitorului, care respinge încercarea de imixtiune a Porții, intențiile de retragere ale lui Cuza, organizarea răsturnării sale — prilej pentru analiza capetelor de acuzare ce i se aduceau —, complotul și abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza constituie obiectele de studiu ale ultimei părți a capitolului menționat.

„Alexandru Ioan Cuza față de viața economică, administrativă și culturală a țării, precum și față de românii din Transilvania" este un capitol complex al lucrării, în care autorul prezintă aspectele menționate în titlu, utilizînd îndeosebi informațiile Arhivei Cuza. Este analizată poziția domnitorului față de problema progresului economic al țării, față de agricultură, industrie, căi de comunicație, pentru a se trece apoi la unele aspecte ale poziției lui Cuza în probleme de administrație, iar în partea finală sînt înfățișate acțiunile sale pe plan cultural, arătîndu-se că domnitorul „a căutat și în parte a izbutit să realizeze programul cultural al revoluționarilor de la 1848". Progresele realizate în domeniul învățămîntului de data aceasta documentația cuprinde mai ales informații din fondul Ministerului Instrucțiunii Publice de la Arhivele Statului — și aspecte din domeniul literaturii și artei sînt de asemenea prezentate în acest capitol, care se încheie printr-un scurt subcapitol, intitulat „Cuza și românii din Transilvania", întemeiat pe informații edite. Capitolul final — „Ultimii ani ai vieții (1866—1873). Moartea lui Cuza. Amintirea lui Cuza și judecata posterității" — aduce în circulația științifică, mai ales în primul subcapitol, unele știri noi referitoare la biografia domnitorului în ultima parte a vieții sale. Bogat și sugestiv ilustrat, volumul este însoțit de un indice de nume și locuri alcătuit de Vasile Radu, bibliograf șef de serviciu la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Ampla lucrare a profesorului Constantin C. Giurescu este susceptibilă de unele completări, pe care le-am sugera pentru o eventuală nouă ediție. Introducerea ar fi putut fi întregită printr-o prezentare a scrierilor *contemporane perioadei cercetate*, ca și a *fondurilor de izvoare inedite* — unele utilizate de altfel în lucrare din afara Arhivei Cuza. Între lucrările vechii istoriografii, care ar mai fi meritat o menționare, semnalez și studiile lui Al. Lapedatu referitoare la poziția Austriei față de lovitura de stat de la 2/14 mai 1864 și față de legea rurală din același an, iar dintre lucrările noii istoriografii ar fi meritat să fie amintite cataloagele corespondenței lui V. Alecsandri, a lui I. Ghica și a lui M. Kogălniceanu. De asemenea, unele probleme ar apărea mai bogat tratate în lucrare dacă s-ar recurge mai des, în afara Arhivei Cuza, și la informația edită cuprinsă în unele articole și studii, mai ales cînd în acestea s-au utilizat și alte izvoare, și totodată, în unele cazuri, informațiile cuprinse în Arhiva Cuza. Este vorba îndeosebi de articole și studii consacrate evenimentelor din ianuarie 1859, caracterului unității realizate prin îndoita alegere, frămîntărilor grănicerești din 1859, relațiilor dintre Principatele Unite și emigrațiile revo-

www.dacoromanica.ro

luționare maghiară și polonă etc. În aceeași măsură ar fi fost utilă folosirea mai largă a presei.

Autorul reușește să reconstituie în culori vii și, deseori în temeiul unei informații inedite — pozițiile domnitorului și ale celor din preajma sa, dar în egală măsură s-ar impune, tocmai pentru înțelegerea amplă a frământatei perioade tratate, aceeași reconstituire pentru celelalte figuri și forțe politice ale vremii. Ar fi necesară îndeosebi o analiză mai adîncită a configurației politice a vremii, în care să fie înfățișată situarea diferitelor grupări și curente față de problemele la ordinea zilei, ca și atitudinea lui Cuza față de ele. De asemenea, credem că formarea monstruoasei coaliții trebuie explicată printr-un proces mai complex decît cel înfățișat în lucrare, proces început în formele sale incipiente în 1848, accentuat în 1857 în Adunările ad-hoc și care avea la temeiul său interese de clasă ale celor două componente; totodată, ea se explică — în ceea ce privește pe liberalii radicali — prin tendințele domnitorului de a recurge la o accentuare a puterilor sale și la o limitare a libertăților publice, ca și prin rezerva sa față de această grupare politică. Ar mai fi necesar să fie evidențiat faptul că monstruoasa coaliție n-a ființat necontenit ca un corp politic unitar și că ea a fost de mai multe ori în pragul destrămării.

O altă problemă pe care o ridică documentata monografie a profesorului Constantin C. Giurescu este aceea a inevitabilității loviturii de stat, ca și aceea a domniei personale. Meritele lui Alexandru Ioan Cuza sînt de necontestat. El a fost însuși simbolul Unirii, al înnoirilor pentru care lupta în acea vreme poporul român, iar pe plan extern Cuza a dus o patriotică politică de demnitate națională. Dar, în același timp, nu ne putem însuși teza inevitabilității loviturii de stat de la 2 mai în forma în care ea a avut loc. A existat posibilitatea unei înțelegeri cu stînga radicală, ceea ce ar fi destrămat monstruoasa coaliție și ar fi întărit baza politică a domnitorului, înțelegere la care radicalii s-au arătat dispuși chiar prin refuzul lor de a vota un blam guvernului Kogălniceanu, posibilitate care n-a fost însă folosită. Totodată, apreciind reformele realizate în 1864, trebuie subliniate și limitele domniei personale după cum camarila — a cărei nocivă activitate e foarte bine descrisă în lucrare — nu poate fi desprinsă de domnitor, fiind totuși camarila ale cărei acțiuni el le-a tolerat. În egală măsură, starea precară în care se găseau Principatele Unite în 1865 nu poate fi desprinsă de anumite deficiențe ale domnitorului, care conducea în acea vreme statul român și care preluase și purta răspunderea situației acestuia. Meritele lui Cuza sînt atît de mari, încît greșelile și deficiențele sale nu le pot umbri, dar ele trebuie totuși recunoscute.

Adăugăm cîteva precizări: criza economică care a avut loc în Principate urmează a fi considerată în contextul crizei ciclice mondiale din 1857—1858 (p. 87); oare nu este o greșeală că Mitică Știrbei, unul din refractarii la plata impozitelor din 1863, este în adevăr Mitică (Dimitrie) Ghica? (p. 163); ne exprimăm rezerva în legătură cu teza compunerii grupării liberale „în majoritate" din „avocați", atît în ceea ce privește cadrele ei de conducere, cît mai ales componența ei de masă (p. 166); „instigatorul" din 1861 al vasluienilor era neîndoelnic Grigore Cuza, unchiul domnitorului (p. 229); Dimitrie și nu Ion Brătianu a fost ministru de externe în timpul lui Cuza (p. 350); prefectul Cantacuzino, menționat la p. 402, este Alexandru Cantacuzino. Indicele — care ar fi cîștigat prin completarea în măsura posibilului a prenumelor celor înregistrați (de exemplu: Adrian, *George*; Béclard, *Louis*; Brăiloiu, *C. N.*; Gavour, *C. B.*; Căliman, *Gheorghe*; Colquhoun, *Robert*; Cracti (nu Cracty), *Dimitrie*; Czartoryski, *Adam*; Eder, *Karl von*; Klapka, *G.*; Mavriki, *N.* etc.) — necesită cîteva îndreptări: Nicolae Rosetti-Bălănescu aparc și la Bălănescu și la Rosetti, unde ar fi trebuit strînse toate indicațiile; Carada, Eugeniu, nu Carada Eugenia; Royer-Collard, Albert-Paul, nu Collard-Roger; Obrenovici, Efrem, nu Efrem; Rechberg, nu Reichberg; Văitoianu familia, nu Văitoianu general.

Rezervele și completările de mai sus nu limitează deosebita valoare a lucrării profesorului

www.dacoromanica.ro

Constantin C. Giurescu. Întemeiată pe o largă documentație inedită și în special pe minuțioasa urmărire și utilizare a uriașului fond de documente cuprins în arhiva Cuza, monografia *Viața și opera lui Cuza Vodă* reprezintă una din cele mai de seamă lucrări privind istoria modernă a României. Calda evocare a uneia din cele mai importante personalități ridicate dintre români și totodată însuflețita reconstituire a unor momente deosebit de importante ale procesului de constituire a statului modern român merită toate elogiile. În concluzie, nu putem decît să subliniem încă o dată contribuția deosebit de meritorie pe care autorul a dat-o prin lucrarea sa la cunoașterea primei etape a formării statului național român.

Dan Berindei

GEORGIJE OSTROGORSKI, *Сербска област после Душанове смрти* (Principatul de Serez după moartea lui Duşan), Beograd, Posebna izdanja Vizantološkog Instituta. Knjiga 9 Edit. „Naučno delo", 1965, 171 p. + 1h.

Pînă acum se știa în general că, după moartea țarului Ștefan Duşan (decembrie 1355), țaratul sîrb s-a fărîmițat în mai multe principate feudale, care-și disputau întîietatea și teritoriile, devenind o pradă ușoară în calea cuceritorilor otomani care înaintau treptat dinspre răsăritul Peninsulei Balcanice. Tînărul țar Ștefan Uroş, cel căsătorit cu Anca, fiica lui Nicolae Alexandru, domnul Munteniei, avea o putere nominală și nu s-a dovedit în stare să mențină integritatea teritoriului moștenit.

Starea aceasta a constituit de obicei punctul de plecare pentru istoricii care s-au ocupat de evenimentele atît de importante pentru popoarele balcanice care s-au succedat în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Sărăcia de izvoare însă, precum și lipsa de legătură dintre sursele de informare existente, a lăsat loc pentru felurite ipoteze sau aprecieri greșite carè predomină și astăzi în știință, referitoare la această perioadă.

Cu atît mai prețioasă este deci contribuția adusă de acad. G. Ostrogorski la elucidarea uneia dintre problemele centrale ale perioadei următoare morții lui Duşan: existența și soarta statului de Serez. Căci, într-adevăr, în această operă de înaltă ținută științifică, caracterizată prin analiza profundă a tuturor informațiilor de care s-a putut dispune, prin pătrunderea și înțelegerea intimă a fenomenului istoric, autorul scoate la iveală un întreg organism de stat, cu toate caracteristicile lui, despre care s-a știut prea puțin pînă la apariția acestei cărți revelatoare. Statul de Serez, cu ocîrmuire, teritoriu, organizare administrativă, economie și biserică proprie, trăsături a căror existență autorul o dovedește, durează de la moartea lui Duşan și pînă la lupta de la Cernomen pe Mariţa (26 septembrie 1371), care pune capăt existenței lui. Prin poziția sa geografică, vecin direct cu rămășițele Imperiului bizantin și primul dintre statele sîrbești în calea invaziei otomane, statul de Serez are o însemnătate deosebită în acea vreme.

Pentru a lămuri problemele legate de existența acestui organism politico-statal, autorul nu a dispus de informații noi, ci a procedat la o nouă verificare și interpretare a izvoarelor existente și cunoscute, a făcut o întreagă reconsiderare textologică a documentelor, însoțită de aprecierea critică a ipotezelor de pînă acum. După cum se precizează și în introducere, opera de față nu este concepută ca o istorie a evenimentelor, ci ca un studiu asupra caracterului statului de Serez. Adică, se face o cercetare minuțioasă a documentelor „prin prisma cărora se constată trăsăturile esențiale și se poate înțelege natura acestei creații statale sub diferitele ei aspecte" (p. 1). Coroborînd atent datele dispersate, întîmplătoare, dar grăitoare, vorbindu-ne poate de evenimentele și fenomenele nu tocmai celc mai caracteristice, autorul reușește să ne dea o idee autentică, deși prin forța împrejurărilor incompletă, asupra statului de Serez.

www.dacoromanica.ro

Înainte de toate, în studiu se precizează poziția și raporturile dintre „Țarul Uroș și regele Vukașin, țariția Elena și despotul Iovan Unglješa" (cap.I). Analizînd documentele în lumina dreptului bizantin în vigoare în Serbia, autorul stabilește cine și cînd deține puterea în Serez, rezultînd din cele constatate că avem în față un stat cu ocîrmuire proprie. Între 1355 și 1365 aici stăpînește văduva lui Dușan, Elena (călugărită cu numele de Elisaveta), recunoscînd la început puterea nominală a fiului ei Uroș. Din 1360 nu se mai face mențiune de autoritatea lui Uroș. În schimb capătă aici o poziție puternică Iovan Uglješa, nepot de soră al Elenei. Situația se definește în 1365, cînd Elena este menționată ca despină, iar Uglješa ca despot de Serez. S-a crezut pînă acum că a fost la mijloc o uzurpare a puterii din partea lui Uglješa, după cum de asemenea s-a considerat că și Vukașin, fratele lui Uglješa, ar fi uzurpat puterea în țarat, proclamîndu-se rege și înlăturînd pe țarul Uroș. G. Ostrogorski demonstrează că în ambele cazuri nu este vorba de uzurpare a puterii, ci de aplicarea sistemului bizantin de asociere la domnie, de o întreagă mișcare efectuată în acest scop în vîrfurile ierarhiei feudale sîrbești. Atît analiza informațiilor, cît și concepția despre stat și însemnătatea titlurilor în vremea aceea arată că Vukașin nu a putut deveni rege printr-un act uzurpator, ci numai prin asocierea legală la domnie de către țarul Uroș, cu titlul de rege. De fapt se aplică sistemul diarhiei bizantine, cu deosebirea că în loc de coîmpărat (*simvasileus*) aici asociatul are titlu de rege. Acest sistem nu era nou la curtea sîrbă, întrucît Uroș fusese asociat cu titlu de rege la domnia tatălui său țarul Dușan. Drept urmare, conform uzanței bizantine, titlul de despot pe care pînă atunci îl avusese Vukașin este acordat acum lui Uglješa, stabilindu-se astfel un raport de asociere între cei doi frați. Acesta se oglindește în faptul că ei emit la început unele acte comune. Titlul de despot subînțelege însă independența teritoriului stăpînit, fapt care la rîndul său se oglindește în actele emise separat de Uglješa, cînd el se intitulează „autocrat". Și acest titlu exprimă realitatea, deoarece despina Elena părăsește Serezul după proclamarea lui Uglješa ca despot.

În felul acesta se observă procesul de decădere a autorității lui Uroș și de creștere a puterii marilor feudali, dintre aceștia frații Mrnjavčević avînd rolul principal în țaratul fărîmițat. Rolul de ocîrmuitor independent al lui Uglješa apare acum limpede.

În privința „Teritoriului" (cap.II) statului de Serez, G.Ostrogorski rectifică o serie de păreri greșite. Astfel, domnia sa stabilește că teritoriile din nord, greșit atribuite fraților Dejanović (Jovan și Konstantin) și unchiului lor Bogdan, au fost în realitate stăpînite de Uglješa, granița Serezului întinzîndu-se în această parte pînă dincolo de Strumica și Melnik și peste apa Mesta. În vest, stăpînirea lui Uglješa era de asemenea mult mai întinsă decît ce s-a considerat pînă acum, avînd graniță comună cu teritoriul stăpînit de Vukașin. Dar această graniță nu a fost niciodată trasată clar între frați, stăpînirea comună fiind caracteristică epocii (cazul fraților Dejanović, al fraților Balș etc.). Acest fapt subliniază legătura strînsă dintre despotul Uglješa și regele Vukașin. Stabilirea graniței de răsărit a Serezului duce și la precizarea graniței țaratului lui Dușan. Lacul Poru, ținutul de la acesta pînă la rîul Mesta, cu orașele Xanti, Periterion și Polistilion, nu au fost cuprinse în țaratul lui Dușan (cum a crezut C. Jirecek), ci au fost luate de Uglješa în 1366, cînd aceste porțiuni teritoriale au fost izolate de restul teritoriului bizantin în urma cuceririi localității Kumeția - Džumuldžina de către turci. De aici decurge constatarea foarte importantă că statul de Serez avea graniță comună cu turcii cu mult timp înaintea luptei decisive din 1371. În privința graniței sudice, de asemenea se aduce o precizare importantă. Față de părerea dominantă în istoriografie că Dușan nu ar fi stăpînit în Chalcidica decît partea de răsărit cu Athosul, G.Ostrogorski demonstrează că, dimpotrivă, și partea de vest — Kalamaria cu peninsula Kasandra — s-au aflat sub stăpînirea lui Dușan și, în continuare, sub aceea a lui Uglješa. Reiese din aceasta că singurul punct de sprijin pentru bizantini, rămas în mîinile lor în Macedonia, a fost Salonicul.

www.dacoromanica.ro

Granițele statului de Serez, desigur, nu pot fi stabilite cu precizie, dar în orice caz acum putem avea o idee mult mai clară despre întinderea acestuia și despre consecințele acestui fapt arătate în alte paragrafe ale cărții.

Luînd în studiu pentru prima dată aspectele privind „Populația și economia" (cap. III) statului Serez, G.Ostrogorski constată (folosind aici și datele toponimei și onomasticii) că populația slavă este numeroasă, deși global ea nu o depășește pe cea grecească, majoritară în aceste „părți ale țării grecești". Alte elemente etnice în lumea rurală sînt rar menționate, cu excepția vlahilor, care apar mai frecvent. „Deseori printre țărani se întîlnesc Vlahii și descendenții Vlahilor, precum și nume vlaho-romanice. E drept, numărul lor nu poate fi comparat cu acela al populației slave, după cum nici numărul numelor vlahe nu poate fi comparat cu acela al numelor slave. Totuși, în multe locuri vedem țărani și țărănci menționați ca Vlahi, respectiv fiul Vlahului, văduva Vlahului etc., uneori și femeie Vlahă, Vlahopul, Vlahopulina" (p.51).

Un rol important în viața economică a regiunii Serez îl joacă viticultura, apicultura și mai ales pescuitul. Baza însă o constituie agricultura. Natura relațiilor agrare, cunoscută încă din perioada stăpînirii bizantine, este confirmată și de actele sîrbești. Țărănimea este în întregime dependentă. Diferențierea la sate se adîncește; domeniile feudale cresc și se întăresc. Printre stăpînii de domenii sînt mulți greci care s-au declarat loiali față de Dușan. În vremea stăpînirii sîrbești sistemul proniei este foarte răspîndit în estul Macedoniei, oastea statului de Serez fiind alcătuită cu precădere din proniari; nu se pomenesc mercenari.

Un spațiu considerabil acordă autorul mineritului, problemă cu totul necercetată. Se face localizarea vechii mine Siderokapsa din Chalcidica. Dar acest nume, care înseamnă „topitorie de fier", poate semnala și alte exploatări miniere. Una exista la Kondogrița, dăruită de Dușan mănăstirii Xiropotam. Alta exista la Stilaria, care nu poate fi localizată. Alte topitorii sînt menționate la Trilisa și Vronda, de unde Lavra sf. Atanasie avea dreptul să ia anual cîte 600 de „mazia de fier în natură". Nu se știe ce cantitate este indicată prin termenul μαζιον altfel, pe baza indicației din 1361 privind transformarea acestei dări în natură în dare în bani (30 de perperi), s-ar fi putut stabili și prețul fierului. În legătură cu aceasta, noi ne punem întrebarea dacă nu s-ar putea stabili indirect cantitatea cuprinsă în μαζιον, prin cercetarea sensului termenilor similari de greutate folosiți mai tîrziu în țările balcanice. Bunăoară, în Țara Românească, măsura „maja" „majă", pl. „măji", care desigur provine de la acest „mazion", se folosea pînă și în secolul trecut ca termen de măsură la vînzarea fierului. O majă de fier costa în această vreme (1834-1835) de obicei 44 de lei, în timp ce o oca de fier se vindea cu 1 leu sau și 1,20—1,60—1,90 lei una ocă.

Studiul mineritului în statul Serez duce la constatarea că aceasta a constituit o sursă din ce în ce mai bogată de mijloace financiare, făcînd ca acest stat să aibă o situație bună în 1371 și să poată oferi bizantinilor bani pentru acțiunea comună împotriva otomanilor.

Orînduirea de stat (expusă în cap.IV) a fost în Serez cea adoptată de la bizantini, inclusiv limba oficială grecească. Numai despotul folosește în hrisoave și limba sîrbă, pe lîngă cea grecească. Faptele arată că în stat nu s-a produs haos la moartea lui Dușan, că administrația de stat se consolidează în continuare, chiar se introduc instituții noi. Cele mai numeroase date în această privință se găsesc în actele de judecată. Se constată că despotul avea pe lîngă sine un sinod, în frunte cu arhiepiscopul, care la un moment dat este cel de Ohrida (adică din cuprinsul teritoriului lui Vukașin). Între 1360 și 1365 s-a introdus instituția bizantină de judecător ecumenic; de asemenea, s-a organizat un senat, s-au numit în fruntea municipiilor și regiunilor demnitari speciali numiți „kefali". În general, curtea de la Serez, cu sistemul de ranguri adoptat, avea o înfățișare tipic bizantină. Se observă însă tendința de a pune în funcții de conducere pe nobilii sîrbi, în timp ce arhonții greci au în cele mai multe cazuri înalte ranguri onorifice

www.dacoromanica.ro

Aceeaşi tendinţă se observă cercetînd situaţia mitropoliei de Serez şi a Athosului sub stăpînirea sîrbă (cap.V). Pînă în 1360 mitropolit era Iacov, cel numit de ţarul Duşan. Urmează apoi sîrbii Sava şi Teodosie. Funcţionarii şi clericii de la mitroplie erau în general greci. cu timpul penetrînd şi elemente sîrbeşti. Situaţia era asemănătoare la mitropoliile din Zihna, Melnik, Ioževo şi Kesaropol.

În organele de conducere ale muntelui Athos, în aparatul administrativ de acolo, în mănăstirile atît sîrbeşti, cît şi în cele greceşti, au pătruns tot mai multe elemente sîrbeşti, sprijinite de stat. S-a desfăşurat aici o luptă între curentul grecesc şi cel sîrbesc, pînă ce sîrbii precumpănesc. G. Ostrogorski stabileşte că procesul de penetraţie sîrbească la Athos a început în vremea lui Duşan, a continuat cu vigoare şi în vremea lui Uglješa. Îndeosebi s-a întărit elementul sîrbesc la mănăstirea Vatoped, onorată de Uglješa cu donaţii substanţiale. Din actele protului de Athos şi mitropolit al Ungrovlahiei Hariton, reiese că Uglješa a făcut donaţii importante şi mănăstirii Kutlumuş, aceea care, după cum ştim, s-a bucurat de deosebite ajutoare din partea voievozilor munteni Nicolae Alexandru şi Vlaicu-Vodă, mai tîrziu şi a marelui boier muntean Alexandru Aldea. Reamintind că Hariton a fost ales ca mitropolit al Ungrovlahiei în 1372, subliniem cele cîteva date despre el, menţionate de G.Ostrogorski (p.113). Hariton a scris trei testamente, două în 1370 şi unul în 1378, în care enumeră donaţiile făcute mănăstirii Kutlumuş din partea despotului Uglješa. El menţionează că pentru nevoile mănăstirii a mers „la romei, tribali şi bulgari"; de asemenea că a răscumpărat pe monahii căzuţi robi la turci şi în acest scop a mers la despina Elena-Elisaveta.

Cu ajutorul actelor de la mănăstirile Athosului s-au lămurit şi unele aspecte ale problemei complexe a raporturilor dintre autorităţile sîrbeşti şi cele bizantine în teritoriile cucerite de sîrbi. Sub acest raport situaţia era complicată şi chiar contradictorie. Tocmai aici, după cum ni se pare, G.Ostrogorski îşi defineşte concepţia metodei de lucru: „Realitatea e plină de contradicţii şi sarcina istoricului nu este să le pună de acord şi să le acopere prin combinaţii în aparenţă logice, ci el trebuie să le sesizeze şi să le scoată în evidenţă". Procedînd astfel, autorul constată că pentru Athos este caracteristică dublarea stăpînirii sîrbeşti de autoritatea bizantină. Alături de puterea directă a sîrbilor, rămîne vie ideea drepturilor legitime ale împăratului bizantin, căruia chinoviile i se adresează pînă şi pentru chestiuni obişnuite. În general, în „ţinuturile greceşti" încorporate Serbiei şi făcînd parte din statul Serezului există o legătură strînsă între acest stat şi Imperiul bizantin, o colaborare permanentă în sfera statală şi ecleziastică. Aceasta însă nu a exclus antagonismul sîrbo-grec.

Generalizări şi concluzii importante exprimă autorul în ultimul capitol, privind „Marele război împotriva turcilor. Pregătiri şi consecinţe". Devine clar că toată politica internă şi externă a lui Uglješa a fost subordonată pregătirii unui război ofensiv împotriva otomanilor. În acest scop a fost împinsă şi graniţa de răsărit înspre turci, după cum s-a arătat. Acest fapt, care înlătura presiunea turcilor asupra regiunilor centrale ale statului Serez, înmulţea, pe de altă parte, posibilităţile de conflict direct. Datorită deselor incursiuni de jaf turceşti, care ajungeau uneori pînă în Athos, Serezul se afla în stare de permanentă tensiune cu mulţi ani înainte de conflictul fatal.

În vederea pregătirii războiului antiotoman, Uglješa a dus o susţinută acţiune dip omatică. Mai întîi el a căutat să împace biserica sîrbă cu cea bizantină. Sciziunea s-a produs în urma încoronării lui Duşan ca ţar şi a ridicării arhiepiscopiei sîrbe la rangul de patriarhie, acte nerecunoscute şi anatemizate de patriarhia din Constantinopol. De fapt, anatema a fost pronunţată sub un imperativ politic, în momentul unei ofensive bizantine. Tot motive de ordin politic determină încercările de reconciliere. După ce turcii cuceresc Dimotica, Adrianopol şi Filipopol, Bizanţul este nevoit să solicite alianţa lui Uglješa şi deleagă în vederea tratativelor pe patriarhul Kalist, acela care pronunţase anatema. Urma să se realizeze mai întîi reconcilierea bisericilor. Moartea subită a patriarhului la Serez amînă această problemă. Iniţiativa a

www.dacoromanica.ro

fost reluată şi reconcilierea a fost înfăptuită de către Uglješa în martie 1368. Aceasta a fost o introducere în tratativele politice, pe care Uglješa le-a intensificat în vara anului 1371, trimiţînd solie la Constantinopol în vederea încheierii alianţei antiotomane. Dar bizantinii nu au acceptat propunerea, atît de teama turcilor, cît şi din cauza absenţei împăratului plecat în occident. Se pare că Uglješa a trimis solii şi la alţi vecini, pentru a forma o coaliţie, dar despre aceasta nu a rămas nimic consemnat. Singurul care s-a alăturat lui Uglješa a fost regele Vukaşin, aliatul cel mai puternic care putea fi găsit atunci în Balcani. Ca rege şi asociat al lui Uroş, deţinînd puterea reală în statul sîrb., Vukaşin îl angaja ca atare în acţiunea antiotomană. În lumina acestui fapt, războiul fraţilor Mrnjavčević are o însemnătate mult mai largă consecinţele lui apar mult mai grave decît ce s-a socotit pînă în prezent în ştiinţă. Este greşită impresia contemporanilor că războiul a fost numai al lui Uglješa. El a fixat doar vremea atacului.

Faptul că oştirea lui Uglješa şi Vukaşin pătrunde rapid pînă la Cernomen, distanţă de numai o zi de mers pînă la capitala turcilor (Adrianopol), constituie un indiciu clar că vestul Traciei nu a fost în stăpînirea deplină a turcilor, ci că ei au deţinut numai anumite centre. Lupta de la Cernomen (26 septembrie), în care Uglješa şi Vukaşin pier împreună cu oştirea lor şi în urma căreia statul de Serez îşi încetează existenţa, reprezintă cea mai însemnată victorie repurtată de turci în Balcani înainte de 1453. Totuşi, Serezul nu cade acum sub stăpînirea turcilor. Aceştia au luat numai teritoriul acela peste care Uglješa îşi împinsese graniţa. De înfrîngerea de la Cernomen a profitat mai întîi despotul Manuel de la Salonic (viitorul împărat al Bizanţului), pentru a lua în stăpînire regiunea Serez şi Chalcidica, iar fraţii Dejanović îşi însuşesc ţinuturile dintre Struma şi Vardar. Turcii vor pune stăpînire pe Serez abia în septembrie 1383.

Dar catastrofa de la Mariţa a avut alte urmări mult mai grave: ea a însemnat sfîrşitul independenţei Bizanţului şi Bulgariei. Întors din misiunea ca după o lună de la cat. strofa sîrbilor, Ivan al V-lea al Bizanţului şi a dat seama de zădărnicia unei încercări de rezistenţă şi a recunoscut suzeranitatea sultanului. Acelaşi lucru au făcut şi fraţii Dejanović, precum şi ţarul bulgar, iar apoi pe rînd o serie de despoţi bizantini.

În ultima parte a cărţii sale, G.Ostrogorski, în două expuneri scurte, discută unele probleme adiacente celor dezbătute anterior. În una se lămureşte genealogia şi originea fraţilor Alexios stratopedarh şi Ioan primichiur. Aceştia erau cunoscuţi ca ctitori ai mănăstirii Pantocrator, iar mai recent a fost lămurit (de Paul Lemerle) rolul lor politic după moartea lui Duşan, cînd au recucerit oraşele Hrisopol, Hristopol şi Anaktoropol, precum şi insula Tasos. Se stabileşte acum că părinţii lor sînt marele domestic Dimitrie Paleolog şi Ana Kantakuzin.

În cea de-a doua expunere adăugată cărţii prin aceeaşi manieră de analiză logică a informaţiilor laconice, se stabileşte că turcii au cucerit Kumuţina-Džumuldžina în iarna anului 1364/13,65. Acest fapt a dat posibilitate lui Uglješa să întindă graniţa Serezului spre est.

Cartea lui G.Ostrogorski, construcţie logică a unei cercetări temeinice, efectuată de un experimentat cunoscător al metodei de lucru ştiinţifice, profund cunoscător al istoriei şi instituţiilor bizantine, nu numai că pune la punct o problemă importantă din istoria Macedoniei, dar lămureşte şi unele aspecte ale istoriei bizantine şi otomane, precum şi chestiuni privind ţaratul lui Duşan. Totodată, o serie de poziţii exprimate în carte pot constitui puncte de plecare în lămurirea diverselor chestiuni de amănunt care pot interesa pe istoricii acestei perioade.

S. Iancovici

www.dacoromanica.ro

FÉLIX PONTEIL, *Les institutions de la France de 1814 à 1870*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, VIII + 489 p. (Histoire des institutions)

Colecția „Histoire des institutions" ne este cunoscută prin amplele studii monografice asupra instituțiilor Franței în evul mediu[1]. În prezent, colecția ne oferă, sub semnătura lui Félix Ponteil, membru corespondent al Institutului Franței și profesor onorific la Universitatea din Strasbourg, o istorie a instituțiilor franceze din perioada 1814-1870, perioadă care a cunoscut nu mai puțin de patru regimuri de guvernământ. Urmînd deci succesiunea faptelor istorice din anii 1814-1870, cartea lui F.Ponteil tratează: instituțiile din timpul Restaurației (1815-1830); instituțiile monarhiei din iulie (1830-1848); instituțiile celei de-a doua republici (1848-1852) și instituțiile celui de-al doilea imperiu (1852-1870). În fiecare din cele patru părți autorul prezintă următoarele probleme: instituțiile și organizarea politică, organizarea administrativă, instituțiile judecătorești, instituțiile financiare, instituțiile economice și instituțiile sociale (statul și societatea, instituțiile ecleziastice, universitatea, presa, teatrul).

Considerăm totuși că în tratarea acestei perioade atît de frămîntate — care, pe de o parte, a cunoscut consolidarea puterii economice și apoi a burgheziei și, care, pe de altă parte, a fost marcată de mișcări sociale deosebit de puternice — autorul ar fi procedat mai judicios, din punctul de vedere al metodei de expunere, dacă s-ar fi ocupat mai întîi de structura social-economică a fiecăreia din cele patru subperioade prezentate în cartea sa și numai după aceea de instituțiile politice, administrative, judecătorești, financiare și culturale. În fond, toate aceste instituții trebuie privite ca reflectînd structura social-economică a Franței în diferitele etape ale perioadei 1855-1870. De altfel, în diferite părți ale textului său autorul subliniază uneori chiar foarte accentuat acest lucru.

Analizînd evoluția instituțională a Franței în cei 55 de ani care separă căderea lui Napoleon de Comună, F.Ponteil constată că, în pofida tuturor frămîntărilor, organizarea pe care a primit-o Franța de la revoluție și de la imperiu a rezistat atît timpului, cît și evenimentelor. Prefectul în departamentul său și consiliul general care îl asista au supraviețuit tuturor celor patru regimuri. Desigur au fost și unii care au vizat o modificare a instituțiilor politice și administrative instaurate de revoluție, considerînd fie că sînt ineficiente, fie că au durat prea mult. Alții s-au gîndit la o reîntoarcere la sistemul administrativ al vechiului regim. Au avut loc dezbateri aprinse în legătură cu problema trecerii de la organizarea departamentală la organizarea regională, aceasta din urmă fiind considerată ca reacționară de către reprezentanții burgheziei. Problema centralizării a fost de asemenea îndelung discutată. Fără îndoială, nu era vorba de renunțarea la centralizarea politică, ce se dovedise, în decursul secolelor, atît de necesară bunului mers al statului. Se contesta însă centralizarea administrativă. Numeroase voci cereau să se acorde o largă descentralizare, spre folosul organelor locale. Aceste voci găseau ascultare și în rîndurile membrilor corpurilor reprezentative. Dar, așa cum arată autorul, „umbra federalismului revoluționar plana totdeauna asupra deliberărilor lor". Aici era de precizat că reprezentanții marii burghezii din aceste corpuri nu doreau o lărgire a participării la treburile de guvernămînt. Discuțiile privind centralizarea sau descentralizarea erau tranșate în ultimă instanță de guvern, care declara întotdeauna că este hotărît să nu cedeze nici unul din drepturile și prerogativele ce i-au fost conferite prin lege.

[1] Ferdinand Lot, Robert Fawtier și colaboratori: *Histoire des institutions françaises au moyen âge* (3 vol.); Gaston Zeller, *Les institutions de la France au XVIe siècle*; Jacques Ellul, *Histoire des institutions de l'époque franque à la révolution*. Mai menționăm sinteza lui Maurice Duverger, *Les institutions françaises* și cartea lui Fernand l'Huillier, *Les institutions internationales et transnationales*.

www.dacoromanica.ro

Referitor la organizarea judecătorească, autorul subliniază îndeosebi problema inamovibilității magistraților, care a fost pusă de fiecare din regimurile ce s-au succedat la putere. Inamovibilitatea nu era însă aplicată în mod efectiv decît numai în cazul magistraților numiți de noul regim. Ceilalți magistrați, rămași din timpul vechiului regim, erau adesea revocați sau suspendați, în funcție de opiniile lor politice.

Numeroase pagini sînt consacrate examinării instituțiilor financiare. Autorul ne spune că acestea au rămas în general așa cum fuseseră stabilite de revoluție și de imperiu, cu oarecare tendințe de schimbare în ceea ce privește capitolul contribuțiilor. Se arată că au fost inițiate unele măsuri ca fiscalitatea să fie mai echitabilă. Ele însă nu au întotdeauna succes, unele din cauzele principale fiind, după F. Ponteil, „rutina și elementul politic pasional", care se dovedeau mai puternice decît spiritul de echitate. Numai „rutina și elementul politic pasional" au împiedicat instituirea unei fiscalități mai juste, ne întrebăm noi, sau au fost cumva și interesele beneficiarilor inegalității fiscale care s-au opus măsurilor de îmbunătățire? Autorul arată apoi că în această perioadă Franța a avut de-a face pe plan financiar cu două probleme mai complicate. A fost întîi problema bugetelor, care timp de 30 de ani au suferit fluctuații considerabile; faptul a constituit o preocupare permanentă pentru diferitele guverne mereu în căutare de soluții de stabilire a echilibrului bugetar. Apoi, desigur, strîns legată de prima problemă, a fost problema lichidării dificultăților financiare rezultate din înfrîngerile de la sfîrșitul epocii napoleoniene. Dar, în afară de acestea, alte complicații bugetare au apărut ca urmare a marilor lucrări publice care au determinat considerabile alocări de fonduri, creînd în mod implicit noi greutăți și preocupări pentru resorturile financiare. Autorul elogiază miniștrii de finanțe care s-au succedat în diferite guverne, deoarece ar fi dat dovadă de o cunoaștere profundă a sistemului financiar și a posibilităților fiscale ale țării. Totuși, ministrul de finanțe Georges Human, supranumit și „Neckerul alsacian", nu a fost în stare să împiedice gravele tulburări care au cuprins în 1841 o bună parte din sudul Franței (regiunile Toulouse, Bordeaux și Clermont). Micii contribuabili s-au ridicat atunci în masă împotriva măsurilor fiscale vexatorii inițiate de Ministerul de Finanțe. De asemenea, nici criza financiară din 1847—1848, parte integrantă a crizei economice generale, care a precedat izbucnirea revoluției din 1848, nu a putut fi împiedicată de forurile superioare de la conducerea finanțelor țării. Se impunea deci o analiză mai amănunțită a contextului economico-social în cadrul căruia au acționat organismele și instituțiile financiare. În felul acesta credem că s-ar fi putut vedea mai bine ce anume determina defecțiunile în materie de organizare fiscală.

Referindu-se la situația financiară din timpul celui de-al doilea imperiu, autorul arată că aceasta s-a caracterizat printr-o „politică de magnificență și o concepție bugetară multiformă", ceea ce făcea dificil controlul cheltuielilor și în același timp favoriza deficitele. În 1852 1870 Franța a cunoscut o perioadă de mare expansiune economică, dar în același timp guvernele trebuiau să facă față, cu mari eforturi, greutăților financiare mereu prezente. În aceste împrejurări paradoxale, F. Pontcil arată că se recurgea pe scară largă la sistemul împrumuturilor, fapt care a avut o contribuție decisivă la dezvoltarea instituțiilor de credit. De altfel, după Ponteil, dezvoltarea creditului a fost, pe plan financiar, unul din elementele esențiale ale perioadei celui de-al doilea imperiu.

Peste 100 de pagini ale cărții sînt afectate prezentării dezvoltării economice a Franței în cei 55 de ani ai perioadei cercetate de autor. Bazele economice ale țării se transformă. Mijloacele de comunicație progresează însă cu multe ezitări, fapt care explică întîrzierea importantă în punerea la punct a sistemului feroviar francez. Autorul crede că în dezvoltarea economică un rol important îl joacă și spiritul de inițiativă al oamenilor de afaceri. După F. Ponteil, aceștia au avut o contribuție importantă la marea expansiune economică din timpul celui de-al doilea imperiu. Totuși, spune în continuare F. Ponteil, multe întreprinderi s-au dovedit nerentabile. Una din cauzele importante ale eșecurilor economic

www.dacoromanica.ro

din anii 1852 1870 ar fi fost tendința accentuată de speculație a deținătorilor de capitaluri. Cu toate acestea însă, marea industrie metalurgică franceză a putut fi instaurată. Textul cuprinde o serie de date care ilustrează progresul industrial. Brevetele de invenții se înmulțesc ca urmare a stimulării spiritului de cercetare. În 1867 sînt înregistrate 2 000 de brevete de invenții, cifră care reprezintă dublul celei din 1847. Numărul mașinilor cu aburi crește de 5 ori într-un interval de timp scurt, de la 5 322 în 1850 la 26 221 în 1869, iar puterea lor este de 13 ori mai puternică: de la 26 000 de cai putere la 320 000 de cai putere. Crește de asemenea în mod considerabil extracția de cărbune, de la 4 430 000 t în jurul anului 1850 la 13 460 000 t în jurul anului 1870. Oțelul începe să fie tot mai mult folosit la construcția mașinilor, fapt care mărește rezistența acestora la efort, precum și durata lor în timp. Un factor care a contribuit în mod decisiv la prioritatea oțelului ca material de bază în industria constructoare de mașini a fost introducerea procedeului Bessemer, care la rîndul său a fost îmbunătățit de procedeul Siemens-Martin. Ca urmare a folosirii acestor procedee, producția de oțel crește de la 30 000 t în 1860 la 110 000 t în 1869, iar prețul de fabricație scade de la 864 de franci/t în 1855 la 442 de franci/t în 1872. La rîndul ei, industria textilă se mecanizează și se perfecționează, Franța avînd de recuperat, în această privință, rămînerea ei în urmă față de industria textilă engleză. Industria chimică înregistrează și ea succese considerabile, datorită descoperirii a noi procedee de fabricare a diferitelor substanțe chimice.

Dezvoltarea industrială are importante consecințe pe plan social. Autorul arată că mîna de lucru emigrează de la țară la oraș, micul atelier țărănesc nefiind capabil să reziste concurenței marilor uzine. În 1846 doar 5 orașe au populație de 100 000 de locuitori, reprezentînd 4,03 % din totalul populației țării. În 1866 numărul orașelor cu peste 100 000 de locuitori ajunge la 8, reprezentînd 8,21 % din populația Franței. Proletariatul industrial se strînge îndeosebi la Paris, a cărui populație se ridică de la 1 277 000 de locuitori în 1851 la 1 825 000 în 1866.

Referitor la situația materială a clasei muncitoare, F. Ponteil arată că salariul real nu corespundea salariului nominal. Viața muncitorului continua să fie foarte grea. Prețurile la articolele de primă necesitate erau în 1856 cu 40 % mai mari decît în 1852. În 1870, produsele alimentare de bază costau mai mult cu 50 % față de 1864—1865. Pentru a-și apăra interesele, muncitorii recurgeau la greve și încercau să se asocieze. Or, arată autorul, francezii nu aveau dreptul să formeze asociații sau coaliții în cadrul cărora să se dezbată problema salariilor și a duratei zilei de lucru. Totuși, coalițiile muncitorești se înmulțesc după 1849, fapt care a determinat reacția autorităților. F. Ponteil relevă că unul din organele superioare ale puterii, Consiliul de Stat, vedea în constituirea coalițiilor muncitorești un pericol pentru ordinea publică. De aceea, la 25 mai 1864 publică o lege prin care excludea cuvîntul „coaliție" din unele articole ale Codului penal. În felul acesta, arată autorul, din punct de vedere teoretic nu mai exista delictul de coaliție. În fapt însă, instanțe e judecătorești pronunțau foarte adesea pedepse cu închisoare sau amenzi împotriva celor care făceau agitație în probemele de muncă și de salarizare.

În societatea franceză din anii 1815 1870, o preocupare de mare importanță a constituit-o regimul Universității, atît ca instituție de învățămînt, cît și ca instituție socială. Autorul arată că încă din timpul secolului al XVIII-lea au existat în Franța puternice tendințe de laicizare a învățămîntului. Revoluția din 1789 a confirmat aceste tendințe. Napoleon, la rîndul său, a ținut seama de ele, îndeosebi în ceea ce privea rezistența opiniei publice față de reinstaurarea influenței ordinului iezuiților în școală. Or, reîntoarcerea la monarhia legitimă în 1815 a însemnat o amenințare directă la adresa instituției laice care era Universitatea. Iezuiții, la rîndul lor, se agită, sperînd să recîștige pozițiile pierdute în timpul revoluției. Autorul arată că Universitatea, cu toate aceste presiuni, a reușit să reziste. A trebuit însă, ca urmare a intervenției coroanei, să se facă unele concesii bisericii,

www.dacoromanica.ro

care tindea să beneficieze, în raport cu Universitatea, de o poziție superioară. Ordonanțele din 1828 și, mai ales, revoluția din 1830 au pus însă o frînă puternică politicii de preeminență a bisericii. Monarhia din iulie va cunoaște o întreagă perioadă de conflicte între Universitate și biserică, ace sta din urmă neînțelegînd să renunțe la influența ei asupra spiritelor. După revoluția din 1848, lupta este reluată. Va urma legea Falloux, care va recunoaște libertatea procesului de învățămînt, dar, în același timp, va încerca să acorde o satisfacție și bisericii. Astfel, Universitatea își va vedea micșorate atributele dobîndite în cursul revoluției. Ea nu va mai fi un ghid ideologic al națiunii, ci doar un simplu serviciu public. Ministrul instrucțiunii publice, la rîndul său, va pierde prestigiul care îi era conferit de titlul său de mare maestru al Universității. Rectorii de universități, care, sub revoluție și imperiu, ocupau poziții deosebit de importante în cadrul aparatului de stat, vor fi coborîți la nivelul unor funcționari departamentali. În felul acesta, Universitatea, ca instituție, va ieși din perioada 1815—1870 în mod sensibil minimalizată.

Referitor la presă, F. Ponteil ne spune că aceasta a avut o existență foarte frămîntată în tot timpul perioadei analizate. Amenințate fără încetare, ziarele trăiau de pe o zi pe alta, cunoscînd toate neplăcerile și persecuțiile din partea unor regimuri politice, neliniștite de orice propagandă care nu era emanație guvernamentală.

Unele considerații interesante se fac de către autor în legătură cu societatea franceză din 1815—1870, privită în ansamblul ei. După F. Ponteil, această societate continua să fie puternic ierarhizată. Astfel, femeia rămîne încă supusă „jugului unui cod civil", care nu cunoaște decît averea dobîndită și nu acceptă realitatea unei evoluții economice la care femeia participă în mod activ prin munca sa și prin simțul responsabilităților sale. Desigur, atît jurisprudența, cît și legislatorii au în vedere problema emancipării femeii, dar procedează la rezolvarea ei cu o maximă încetineală. În continuare, F. Ponteil arată că în societatea franceză din anii 1855 1870 exista „umbra claselor periculoase" muncitorii industriali și muncitorii agricoli , care provoca o permanentă teamă aparatului de guvernare. Probabil această teamă a determinat unele preocupări privind grava și acuta problemă a asistenței sociale. În sfîrșit, referitor la burghezie, F. Ponteil spune că revoluția din iulie 1830 a adus triumful definitiv, și pe plan politic, al acestei clase, devenită astfel „stăpînul adevărat al societății".

În încheiere, putem spune că interesul unor atare lucrări ca cea prezentată aici este de necontestat. Așteptăm deci din partea colaboratorilor colecției „Histoire des institutions" continuarea eforturilor lor, pentru a ne da lucrări de istorie a instituțiilor care să trateze și perioada de după 1870.

S. Columbeanu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

„Исторически преглед", Sofia, 1965, nr. 1—6; 1966, nr. 1—5, 1616 p.

Revista Institutului de istorie al Academiei Bulgare de Ştiinţe şi-a păstrat şi în 1965 şi 1966 aceleaşi rubrici de bază : articole, comunicări, scrisori şi rectificări, recenzii, note bibliografice, însemnări şi cronică. Atunci cînd a fost cazul s-au introdus şi alte rubrici, publicîndu-se scurte *Materiale documentare*, *Lecţii şi consultaţii*, *Discuţii*, probleme de *Ştiinţe speciale*, precum şi mici studii despre *Evenimente şi personalităţi* marcante.

Dacă ne referim numai la articole şi comunicări, s-ar putea spune că revista s-a axat în ultimii doi ani mai ales pe studii de istorie medievală şi contemporană, deoarece numărul acestora, luate fiecare separat, depăşeşte de peste două ori pe acela al studiilor de istorie modernă. Numărul mic al articolelor şi comunicărilor de istorie modernă se datoreşte şi faptului că în istoria Bulgariei această perioadă cuprinde doar 40 de ani (1878—1918), faţă de mai bine de un mileniu cît durează orînduirea feudală. În ceea ce priveşte numărul deosebit de mare al articolelor şi comunicărilor de istorie contemporană, acestea constituie o veche caracteristică a revistei.

Bazîndu-se pe instrumentele de cremene găsite pe teritoriul ţării. I. Şopov încearcă să probeze că *Apariţia omului pe teritoriul R. P. Bulgaria* (nr. 4/1965) ar fi avut loc încă de la începutul paleoliticului timpuriu. Articolul este însoţit de o bogată bibliografie şi de numeroase ilustraţii.

Tv. Kristanov face consideraţii interesante *Despre etnogeneza poporului bulgar* (nr. 3 1966), problemă care, chiar în tratatul de *Istoria Bulgariei* este expusă cu totul sumar. Autorul trece în revistă toate teoriile existente, emise de Drinov, Thunmann, Engel ş.a., de Z'atarski, care admitea doar două elemente — slav şi protobulgar (teoria huno-bulgară) —, de Mutafciev (teoria turco-hunică), teoria lui N. Derjavin şi M. I. Artamonov (teoria iafetidă) etc. Ţinînd seama şi de măsurătorile antropologice ale lui Metodie Popov (1958), autorul ajunge la următoarele concluzii : balkarţii de azi, care locuiesc în Caucazu de nord şi în republica autonomă Cabardino-balkarscă, sînt rămăşiţele protobulgarilor lui Kubrat, de origine turco-iraniană. Patria lor primitivă este Iranul, şi în primele trei veacuri ale erei noastre au locuit pe valea rîului Bolgar — Ceaia, care se află între Azerbaidjanul sovietic şi cel iranian. Poporul bulgar s-a format în Peninsula Balcanică din resturile trace (cu cel mai înalt nivel cultural) asimilate de slavi în secolele VI—VII ultimii asimilînd şi pe protobulgarii foarte puţin numeroşi ai lui Asparuh, ca şi pe ce, ai lui Kuber din Macedonia. Această nouă formaţie etnică a asimilat în secolele XI—XIII cele două popoare tiurce — pecenegii şi cumanii (nu toţi s-au stabilit în Bulgaria), fiecare din ele avînd cîteva sute de mii de inşi.

V. Antonova demonstrează într-o scurtă comunicare că materialele antice de construcţie găsite la Pliska ar proveni de la aşezarea din preajma satului apropiat Voivoda, unde,

www.dacoromanica.ro

la locul numit Hisaria, s-au făcut de curînd săpături (*Despre originea materialelor antice la Pliska medievală*) (nr. 5/1966). Sub titlul *Vechii locuitori ai Sofiei* (nr. 1/1966), Pencio Hristov trece în revistă interesante date din izvoare asupra populației orașului Sofia din cele mai vechi timpuri și pînă în 1878. R. Stoikov arată că *Prima menționare a albanezilor în izvoarele istorice* (nr. 1/1966) datează din deceniul al 5-lea al secolului al XI-lea, în *Istoria* lui Mihail Attaliates.

În ultima vreme, problemele referitoare la creștinarea bulgarilor, la cauzele, consecințele și importanța acestui eveniment, la combaterea unor teze greșite ale unor istorici mai vechi, au preocupat în mare măsură pe cercetătorii bulgari și ele au găsit ecou și în paginile revistei. Astfel, în nr. 6 1965, D. Anghelov se ocupă de răspîndirea creștinismului în Bulgaria înainte de venirea slavilor și protobulgarilor și apoi de situația în care s-a aflat aici biserica creștină pînă în anul 865. Bazat pe date arheologice, ca și pe cele oferite de scriitorii bizantini, învățatul bulgar, care atacă doar două probleme din cele multe cîte se pun în legătură cu creștinarea bulgarilor, a dat un studiu închegat, cu concluzii logice și bine argumentate (*Asupra unor probleme în legătură cu creștinarea bulgarilor*). Aceeași temă, și anume *Creștinarea bulgarilor* și crearea bisericii independente bulgare, sînt probleme în care și astăzi istoricii bulgari și străini duc încă discuții pentru acele aspecte ce nu sînt total clarificate. Problema în ansamblul ei este tratată în nr. 3 1965 de Petăr Petrov, care a mai scris în această direcție, iar acad. Ivan Snegarov arată *În ce an s-a creștinat cneazul Boris al Bulgariei* (nr. 5 1966).

Bojana Blagoeva scrie *Despre originea țarului Samuil* (nr. 2/1966), dovedind că acesta a fost bulgar, și nu armean, așa cum a susținut Iordan Ivanov în 1925 și orientalistul belgian Nicolas Adontz în 1938, pe baza afirmațiilor istoricului armean Asohig, și cum înclină în ultimul timp să creadă și cunoscutul bizantinolog Ostrogorski.

În *Unele probleme în legătură cu statul lui Samuil* (nr. 1/1965), Liubomir Ioncev arată pe bază de izvoare că un stat bulgar „apusean" nu a existat niciodată și nici nu se află menționat în izvoarele istorice. Este vorba doar de mutarea centrului statului bulgar în teritoriile de sud-vest din cauze politice și militare. În al doilea rînd se demonstrează, pe baza știrilor din Skiliţes-Kedren că Bulgaria răsăriteană a căzut sub stăpînirea bizantină în vara anului 973, ceea ce explică trimiterea soliei bulgare la împăratul Otto I de către Boris al II-lea și nu de către cei din statul bulgar apusean, care nu exista. În sfîrșit, răscoala celor patru frați din anul 976 a avut ca scop înlăturarea suzeranității formale a Imperiului bizantin. Se combat tezele istoricilor iugoslavi Prochici și Anastasievici, care contestă caracterul bulgar al statului lui Samuil.

B. Primov arată *Importanța internațională a celui de-al doilea stat bulgar în perioada înființării și consolidării lui* (nr. 1/1966). Crearea acestui stat depășește granițele istoriei bulgare, întrucît la răscoala din care a luat ființă și la consolidarea lui au luat parte și elemente nebulgare. Este vorba de români, al căror rol a fost total negat pînă acum de vechea istoriografie șovină bulgară, după cum, respectiv cea românească, l-a exagerat. Existența românilor în Balcani și participarea lor la crearea și consilidarea acestui stat, afirmă Primov, este un bun definitiv cîștigat pentru știință. O spun cronicarii bizantini, o afirmă izvoarele papale ș. a. Este adevărat, arată autorul, că nu totdeauna prin denumirea de vlahi trebuie să înțelegem — la Nicetas Honiates, de pildă, dar și la alții — pe români. În pasajul, de comentat des istorici, în care este vorba de Vasile al II-lea și Leon Monastiriotul este clar că prin vlahi Nicetas a înțeles pe bulgari, după cum în alte locuri prin vlahi a înțeles pe români. Oricum ar fi, este clar că la Nicetas se vorbește de două popoare bine distincte vlahi și bulgari , așa cum se arată și în titlul lui Kaloian. Aceste relații cu papa, ca și cele cu cruciații, introduc noul stat bulgar în concertul țărilor europene. De asemenea Bulgaria a jucat un rol ce depășește granițele istoriei ei, fiind la începutul secolului al XIII-lea un centru al răspîndirii ereziilor dualiste în apusul Europei. Ereziile catarilor și albigenzilor, deși au cauze locale,

www.dacoromanica.ro

au fost puternic influențate de ereziile dualiste din Bulgaria, toate fiind forme de luptă împotriva asupririi feudale. Acest rol pe care l-au jucat bulgarii s-a menținut în amintirea apusenilor pînă tîrziu în secolele XVII—XVIII, cînd numele Bulgariei propriu-zise, căzută sub stăpînirea turcească, fusese de mult uitat. În acest sens, autorul se bazează pe lucrările lui Bossuet și Voltaire. Sprijinit pe izvoare și pe o bogată bibliografie, din care nu lipsește cea românească, studiul lui B. Primov reprezintă o lucrare valoroasă.

Bazat pe o solidă documentare, Nicola Kondov tratează problema *Unități sociale primare la populația țărănească din Bulgaria medievală* (nr. 1/1965), arătînd că zadruga era proprie acelei populații ce avea o legătură mai labilă cu pămîntul pe care-l stăpînea, pe cînd familia obișnuită este celula socială caracteristică regiunilor în care țăranii aveau o legătură mai strînsă față de pămînt. În același timp, păstorii nomazi și seminomazi — bulgari sau vlahi — erau răspîndiți în evul mediu în toate teritoriile bulgare. Autorul citează pe Kekavmenos și alte izvoare care afirmă că păstorii vlahi din împrejurimile Larisei plecau primăvara și vara împreună cu familiile și turmele lor în munții Bulgariei, de unde se întorceau abia toamna. La fel Mihail Akominatos afirmă că Asăneștii și-au aminat răscoala pînă ce au reușit să se înțeleagă cu populația vlahă din Balcani.

Ara Margos publică în traducere bulgară *Note de drum din teritoriile bulgare ale călătorului armean din secolul al XVII-lea Simeon Dbir Lehați* (nr. 2/1966). Traducerea se face după originalul armean publicat la Viena în 1932 de H. G. Aghinian, în revista armeană *Handes asmoria*. Pornind din Lvov spre Ierusalim, călătorul armean a trecut prin Moldova. La Suceava s-a atașat unei caravane în drum spre Constantinopol. El a trecut prin Suceava, Iași, Vaslui, Bîrlad, Galați, Măcin, Cernavoda ș. a., ceea ce înseamnă că descrierea sa interesează și țările române.

Alex. Matkovski din R. S. F. Iugoslavia publică *Date despre haiducii din Macedonia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* (nr. 2/1966). Autorul, care s-a mai ocupat de această problemă, menționează cetele de haiduci după izvoare de prima mînă : documente turcești inedite din arhivele de la Skopje și documente turcești publicate de istoricul grec Vazdraveli. Printre numeroasele nume de haiduci găsim între 1669 și 1671 pe un Hristo vlahu și pe un Dimo vlahu, care nu au fost prinși niciodată. Alte denumiri, ca Pascu Costa din satul Stavros, regiunea Beria, Moscu Chiriac ș. a. fac pe autor să noteze că mulți dintre acești haiduci erau aromâni. Este atestat documentar și satul Malo Vlahce de lîngă Bitolia.

M. Voinov scrie *Despre problema bulgarilor din Macedonia* (nr. 5/1966), arătînd pe bază documentară prezența lor în această regiune din evul mediu și pînă la finele secolului al XIX-lea.

Stoian Maslev semnează un lung și documentat articol despre *Răscoala grecească din 1821—1829 și poporul bulgar* (nr. 4/1965). Autorul expune pe scurt înființarea și organizarea Eteriei, planul lui Ipsilanti dezbătut în octombrie 1820 la Ismail, dînd o atenție mai mare luptelor din Grecia. Partea cea mai mare a articolului se ocupă de detașamentele de voluntari balcanici înregimentați în Eterie încă din Țara Românească și Moldova și mai ales de participarea la Eterie a bulgarilor de la sud de Dunăre. Printre aceștia, vestiți au rămas diferiți comandanți de detașamente, ca Hagi Mihail, care a trecut și după aceea în slujba statului grec nou creat. După afirmațiile istoricilor greci, bazați pe izvoare, numărul voluntarilor bulgari înregimentați în Eterie a depășit cu mult numărul general al tuturor celorlalți voluntari străini din această mișcare. Bazat pe numeroase documente de arhivă și în special pe lucrările istoricilor greci, trecînd totul printr-o scrupuloasă apreciere critică, studiul lui Maslev are o deosebită valoare. El precizează originea greacă a lui Bimbașa Sava, despre care în bogata literatură memorialistică, inclusiv Liprandi, s-a susținut că ar fi fost bulgar născut la Salonic Șumen, Sliven etc., și arată că dr. P. Beron și Ivan Seliminski nu au participat la Eterie, documentele vremii neatestînd acest lucru. În schimb, autorul subliniază participarea lui Atanasie Vogoridi și Nicolae

www.dacoromanica.ro

Piccolo, ambii foşti elevi ai Academici greceşti de la Bucureşti. Despre răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, care, menţionează Maslev, a avut un larg ecou, trebuiau făcute anumite precizări în legătură cu atitudinea sa faţă de turci ş. a.

Foarte interesante date comunică S. Damianov în legătură cu *Misiunea secretă a diplomatului francez Prosper Bourrée în Balcani în anii 1853—1854* (nr. 3/1965), pe baza unor documente descoperite de curînd de autor în arhivele Ministerului de Externe din Paris. Bourrée a vizitat în două rînduri Bulgaria, pentru a vedea care urma să fie în această ţară impresia produsă de debarcarea unor forţe armate franceze în porturile de la Dunăre şi Marea Neagră, cît de puternică era influenţa rusă, cum ar trebui procedat pentru aplicarea unor reforme care, îmbunătăţind cîtuşi de puţin situaţia poporului bulgar, să taie calea influenţei ruseşti ş. a. Se dau semnificative extrase din rapoartele diplomatului francez.

Date interesante despre cea dintîi întreprindere bulgară de transporturi înfiinţată în 1862 de bulgarii de la Constantinopol ne dă Vl. Pavlov, în comunicarea sa *Prima societate comercială bulgară de navigaţie „Providenţa"* (nr. 2/1965). Pe baza unor acţiuni emise de societate s-a cumpărat un vas, care a făcut curse în Marea Neagră şi pe Dunăre pînă la Galaţi şi Brăila. Rakovski a vrut să asigure şi participarea negustorilor români la această societate, ceea ce nu a reuşit. De altfel nici marii bancheri bulgari, ca Evloghie Gheorghiev sau Hr. Tăpcileştov, nu au cumpărat acţiuni, fapt care, conjugat cu alte condiţii, a dus la pierderea vasului şi la falimentul societăţii numai după doi ani de existenţă.

F. Milkova arată *Dezvoltarea şi caracterul legislaţiei agrare otomane între 1839—1878* (nr. 5/1965). Studiul este bazat pe documente otomane publicate mai ales în ultimul timp. Este o contribuţie serioasă şi care dovedeşte încă o dată că toate reformele întreprinse în perioada tanzimatului — şi în special cea agrară — au păstrat caracterul feudal al dreptului de proprietate, menţinut de aparatul de stat, puternică forţă reacţionară care frîna descompunerea relaţiilor feudale şi dezvoltarea celor capitaliste.

Din comentariul pe care N. Dekov îl face asupra unui episod din viaţa lui Levski, *Levski „într-o casă secretă"* (nr. 5/1965), se desprind foarte clar legăturile lui cu Comitetul central revoluţionar bulgar din Bucureşti.

Ivan Ungiev arată greşelile făcute de I. Evrev în legătură cu *Preşedinţia comitetului revoluţionar din Loveci* (nr. 1/1965), dovedind că această funcţie a aparţinut preotului Krăstio, şi nu lui Marin Lukanov. Ivan G. Diviziev comunică unele date asupra participării bulgarilor din regiunea Razlog la răscoala din aprilie 1876 (nr. 2/1965).

Bazat pe materiale din arhiva Ministerului de Externe francez, ca şi pe materiale de presă, S. Damianov prezintă *Atitudinea diplomaţiei şi opiniei publice franceze faţă de răscoala din aprilie* 1876 (nr. 2/1966). Este un studiu deosebit de documentat, în care autorul arată atitudinea guvernului francez, care privea răscoala şi represiunile turceşti prin prisma intereselor sale, precum şi atitudinea total diferită a opiniei publice. Aceasta din urmă, prin condeiul şi glasul lui Victor Hugo, care a luat apărarea Bulgariei în camera franceză, cît şi prin articolele lui Emil Girardin şi ale altora din ziarele „La France", „Le Rapel", „Le Figaro", a contribuit la triumful cauzei bulgare. St. Radev dă numeroase exemple asupra *Ecoului răscoalei din aprilie 1876 în presa ungară* (nr. 3/1966).

Iv. Panaiotov expune date interesante *Din istoria diplomatică a tratatului de la San Stefano din 1878* (nr. 5/1966), arătînd, pe baza unui bogat material documentar publicat şi mai ales a *Memoriilor* lui Ignatiev, discuţiile dintre marile puteri începute îndată după căderea Plevnei şi încheiate prin semnarea tratatului.

O expunere succintă asupra *Istoriei diplomatice a unificării Bulgariei în anul 1885* (nr. 6/1965) publică G. D. Todorov. D-sa arată modul în care a acţionat principele Alexandru Battemberg, care cunoştea clauzele acordului ruso-austro-german din 1881, prin care se admitea unirea Bulgariei cu Rumelia orientală şi anexarea Bosniei şi Herţegovinei de către Austro-Ungaria. Cînd

www.dacoromanica.ro

însă în septembrie 1885 s-a făcut această unire şi Frantz Iosif a sosit în Bosnia, Rusia s-a opus să recunoască vechea înţelegere. Explicaţia, arată Todorov, constă în faptul că dacă pînă în 1881 Rusia a tratat Bulgaria în chip de aliată, după această dată, cînd în diplomaţia ţaristă au avut cuvînt hotărîtor cele mai reacţionare forţe, guvernul ţarist a început să trateze această ţară ca pe un protectorat, intervenind brutal în treburile ei interne. Dorind înlăturarea lui Battemberg, ţarul Alexandru al III-lea nu voia să admită unificarea, deoarece aceasta avea să consolideze poziţia principelui. Arătînd în continuare împrejurările în care a avut loc conflictul şi apoi războiul sîrbo-bulgar, autorul afirmă că guvernul român a avut faţă de Bulgaria o atitudine neprietenoasă, dorind, în înţelegere cu Serbia şi Grecia, să obţină compensaţii teritoriale pînă la linia Rusciuc Varna. Este cazul să corectăm această afirmaţie, deoarece numeroase documente diplomatice arată exact contrarul. Este vorba de telegrama lui Cîmpineanu, ministrul de externe al României, din 17/29 septembrie 1885, către agenţii diplomatici români, în care se spunea răspicat: „Desminţiţi în modul cel mai formal orice alianţă cu Serbia sau Grecia . . ." (Arh. Min. Af. Ext., Buc., vol. 202, dos. 41b, 1c.). Cerînd doar neutralitatea Dunării în timpul conflictului, România nu a mobilizat armata la Calafat, zvon dezminţit de Brătianu, care a telegrafiat în acest sens la Sofia, ba, mai mult, a acordat ospitalitate celor 200 de familii de refugiaţi bulgari de la Vidin. Prinţul Battemberg a mulţumit în mod oficial, şi de mai multe ori, României pentru această atitudine prietenească. În afara acestei afirmaţii eronate, studiul lui G. D. Tudorov prezintă o expunere succintă, ce aduce interesante şi utile precizări.

Demnă de subliniat este şi comunicarea din acelaşi număr al revistei, semnată de S. Damianov şi intitulată *Diplomaţia franceză şi unificarea Bulgariei din 1885*. Ca şi în celelalte contribuţii ale sale, Damianov se întemeiază tot pe arhiva Ministerului de Externe francez, ceea ce dă studiului său o deosebită valoare. Se arată că Franţa a fost de la început împotriva unirii, întîi pentru că voia ca puterea sultanului să nu fie micşorată şi al doilea pentru că nu dorea să ia o poziţie contrarie Rusiei. După izbucnirea războiului Franţa a încercat, fără însă a reuşi, o îmbunătăţire a relaţiilor bulgaro-ruse. În general ea a căutat să fie alături de Rusia. Articolul este interesant prin detaliile şi nuanţele pe care le precizează.

Ivan Filipov aduce unele contribuţii la biografia unui mare fruntaş al mişcării muncitoreşti din Bulgaria, expunînd activitatea depusă de *Vasil Kolarov ca reprezentant al muncitorilor în „Comitetul muncii" din Plovdiv* (nr. 2/1966) în anii 1905—1912, în special pe baza unor materiale de presă. P. Anev dă date despre *D. Blagoev şi crearea organizaţiei social-democrate din oraşul Plovdiv (1893—1901)* (nr. 4/1966); A. Pantev prezintă cu o bogată documentare *Relaţiile anglo-bulgare după căderea de la putere a lui St. Stambolov (1894—1896)* (nr. 4/1966) unul din micile episoade ale marelui insucces al politicii engleze în Balcani şi orientul apropiat; A. M. Şnitman (U. R. S. S.), sub titlul *Bulgaria în moştenirea ideologică a lui V. I. Lenin*, analizează cîteva teze ale lui Lenin în legătură cu Bulgaria (nr. 4/1966), iar Daniţa Milici din R. S. F. Iugoslavia aduce date şi precizări importante asupra *Capitalului străin în Serbia, pînă la primul război mondial* (nr. 4/1965).

M. Isusov scrie despre *Legăturile dintre mişcarea muncitorească din Bulgaria şi cea din Serbia la începutul secolului al XX-lea* (nr. 3/1965), legături ce s-au desfăşurat pe baza colaborării şi a apărării intereselor proletariatului din cele două ţări. Se menţionează că la congresul Internaţionalei a II-a la Stuttgart în vara anului 1907 a avut loc şi o întîlnire a reprezentanţilor partidelor social-democrate din Balcani, care trebuia să pregătească o conferinţă a aceloraşi. Din partea României au participat la această întîlnire Kr. Rakovski, A. Constantinescu, N. Cocea şi Al. Ionescu. Conferinţa a şi avut loc la Belgrad, fiind deschisă la 25 decembrie 1909. Se menţionează şi alte acţiuni ale Partidului social-democrat din România, care a luat iniţiativa convocării unei noi Conferinţe a

www.dacoromanica.ro

social-democrației din Balcani în septembrie 1911 ș. a.

S. Arabagiev arată cît de numeroase și de puternice au fost *Răscoalele femeilor din regiunea Tîrnovo în anul 1918* (nr. 5/1966), care cereau pîine și pace.

Interesant este articolul lui Ivan Uzunov, *Unele contradicții din comisia militară interaliată de control și lovitura de stat de la 9 iunie 1923* (nr. 2/1965). Pe baza unor materiale de arhivă, autorul arată felul în care contradicțiile dintre Franța și Anglia, care atrăsese și Italia de partea sa, s-au reflectat în comisiile și subcomisiile interaliate ce se aflau în Bulgaria pe baza tratatului de la Neuilly. Interesante sînt și aprecierile făcute în legătură cu atitudinea Iugoslaviei și a României față de lovitura de stat. Atitudinea negativă a celei dintîi a fost repede modificată prin presiunea anglo-italiană, pe cînd în România, notează maiorul italian Scanagata, lovitura de stat ar fi fost privită favorabil de unele grupări politice. Tot după aceleași rapoarte, participarea țarului Boris al III-lea la lovitura de stat ar fi fost cu mult mai activă. Dacă după informațiile de pînă acum țarul ar fi semnat lista noului guvern (Țankov) la cîteva ore după lovitura de stat, potrivit afirmațiilor lui Scanagata, Boris al III-lea ar fi făcut acest lucru încă înainte de executarea loviturii.

I. Mitev prezintă aspecte interesante și semnificative *Din activitatea grupului comunist al studenților bulgari de la Praga, după insurecția antifascistă din 1923* (nr. 5/1965); At. Leonidov dă date documentare și unele cifrice referitoare la plata reparațiilor de către Bulgaria în perioada anilor 1926—1931, în *Politica celui de-al doilea guvern al Uniunii agrare în privința reparațiilor de război și intențiile rapace ale imperialismului internațional* (nr. 2/1966). Aceste date sînt foarte utile, mai ales că în problema reparațiilor s-a scris pînă acum foarte puțin.

N. Dimov prezintă un aspect *Din activitatea Uniunii naționale a studenților bulgari pentru unificarea studențimii revoluționare din Balcani (1931 1932)* (nr. 1 1966). Este vorba de încercarea de a se convoca o conferință a studențimii din țările balcanice, în scopul mobilizării ei în lupta împotriva fascismului și războiului. Această sarcină trasată Uniunii bulgare de către Comitetul executiv al Internaționalei Tineretului Comunist nu a putut fi tradusă în fapt din cauza slabelor legături dintre organizațiile democratice studențești din țările balcanice, a persecuțiilor politice ș. a.

D. Șarlanov prezintă, pe baza unor materiale de arhivă și de presă, *Crearea și activitatea organizației legate de ajutor (1929—1934)*, în nr. 5/1966. După ce face istoricul acestei organizații internaționale (MOPR) și al creării secției sale din Bulgaria, autorul arată structura și formele sale de manifestare.

I. Toncev expune aspecte din *Luptele Uniunii Tineretului Muncitoresc în perioada crizei economice din 1929—1934* (nr. 4/1966); I. Nikolov prezintă activitatea pe care a desfășurat-o în scurta ei existență *Asociația proletarilor liber-cugetători (1931—1934)* (nr. 5/1965); D. Sirkov comunică date despre postul de radio *Bulgaria democrată (decembrie 1936—martie 1939)* (nr. 1/1965), ale cărui emisiuni au fost organizate de fruntașii detașamentelor bulgare ce au luptat în Spania, transmisiile făcîndu-se de la Barcelona și apoi de la Madrid. Cu prilejul celei de-a 30-a aniversări, C. Baicinski subliniază *Importanța celui de-al VII-lea congres al Internaționalei Comuniste în dezvoltarea strategiei și tacticii muncitorești internaționale* (nr. 4/1965).

Un studiu asupra *Guvernului Țvetkovici-Macek și problema „refacerii" Iugoslaviei* semnează în nr. 2/1965 Krăstio Mancev. Bazat pe o bogată bibliografie de specialitate, cercetătorul bulgar arată că acest guvern, adus la putere în 1939 pentru „refacerea" Iugoslaviei, nu a putut rezolva această problemă. El nu a reușit să ridice economia țării și nici nu a asigurat dezvoltarea unei vieți politice democrate atît de mult așteptată. Dimpotrivă, a contribuit la dezlănțuirea unei lupte și mai înverșunate între diferitele grupări burgheze, deschizînd în același timp drum pentru fascizarea țării. Pentru clasa muncitoare a însemnat nu numai lagăre de concentrare și interzicerea activității politice, ci și luarea dreptului de organizare profesională.

Ev. Kamenov precizează *Trăsăturile caracteristice ale ocupației germano-fasciste în*

www.dacoromanica.ro

Bulgaria (1941—1944) (nr. 1/1966). D. Tişev prezintă *„Uniunea agrară" în lupta armată a poporului bulgar împotriva dictaturii monarho-fasciste 1941—1944* (nr. 3/1966) arătînd modul în care organizaţiile din diferitele sate şi oraşe ale ţării s-au încadrat în această perioadă în „Frontul patriei". Se dau numeroase nume de fruntaşi şi se notează acţiuni locale; V. Haginikolov arată modul în care s-au desfăşurat *Acţiunile lui G. Dimitrov pentru salvarea lui Ernst Thälmann* (nr. 3/1966). Printre ele citäm scrisori către Romain Rolland şi Henri Barbusse, interviuri acordate ziariştilor străini, articole în „L'Humanité" etc.; Despre modul în care s-a făcut *Reorganizarea P. C. B. după ieşirea sa din ilegalitate (9 sept. 1944—febr. 1945)* (nr. 2/1965), necesară pentru a putea face faţă noilor sale sarcini, scrie Petăr Avramov; Asen Kalinkov comunică date care arată marele *Ajutor dat de Comitetele Frontului Patriei armatelor bulgare care au luptat în războiul de apărare a patriei (1944—1945* (nr. 3/1965). Se publică şi numeroase date cifrice. În acelaşi număr, Anghel Nakov arată felul în care P. C. B. a organizat *Întîmpinarea armatei sovietice în Bulgaria*; *Activitatea Uniunii Sindicatelor în sprijinul intereselor directe ale clasei muncitoare şi a funcţionarilor (1944—1947)* este prezentată cu numeroase date cifrice, scoase din materiale de arhivă şi de presă de V. Gheorghiev (nr. 1/1965).

De *Apariţia şi dezvoltarea mişcării brigăzilor de tineret din perioada 1946—1950* se ocupă D. Trifonov (nr. 5/1966), care arată, pe ani şi regiuni, brigăzile şi realizările obţinute. Cifrele sînt foarte semnificative. În 1950, de pildă, au lucrat 547 de brigăzi, cuprinzînd 14 053 de tineri, care au efectuat 408531 de zile-muncă. Uneori au participat şi tineri din alte ţări. Astfel, în 1947 printre cele 13 ţări participante se afla şi România.

La rubrica „Materiale" P. Koledarov şi K. D. Kosev publică cu un larg comentariu *Scrisoarea-program a dr. Nicola Piccolo în legătură cu lupta pentru libertate naţional-bisericească* (nr. 3/1965). Pînă acum ştiinţa istorică bulgară a considerat ca prim program în lupta dusă de burghezie împotriva clerului fanariot memoriul pe care Neofit Bozveli şi Ilarion de Macariopol l-au înaintat Porţii în 1845. Scrisoarea de faţă, tipărită într-un calendar bulgar ce a apărut la Paris în 1841, cuprinde în mare parte aceleaşi idei şi cereri şi prezintă un aspect pînă acum necunoscut al activităţii umanistului bulgar N. Piccolo, absolvent al Academiei greceşti de la Bucureşti. Acelaşi a funcţionat apoi, tot aici la Eforia şcolilor şi a spitalelor, sub Kiseleff, ca şi după plecarea acestuia.

Marin Devegiev, în *Istoricul problemei deschiderii portului Varna spre lacuri şi unirea lui cu depresiunea Devnia* (nr. 5/1966), prezintă cu o bogată documentare diferitele proiecte făcute în acest sens din 1840 şi pînă azi. Interesantă este şi părerea pe care şi-o dă şi D. Bolintineanu, care a vizitat portul la finele secolului trecut.

K. Telbizov dă interesante *Date biografice despre colonelul St. Duniov din armata lui Garibaldi, erou al luptei de la Volturno* (nr. 1/1965). El face parte din cei cîţiva bulgari din Banat care, împreună cu unii revoluţionari unguri din 1848, au plecat, după înfrîngerea revoluţiei din Ungaria, să lupte împotriva asupririi austriece în armata lui Garibaldi. O. Magiarova publică şi comentează *Însemnările lui Hristo Ivanov pe două cărţi scrise de St. Zaimov* (nr. 2/1965). Respectivele însemnări se referă şi la acţiunile revoluţionarilor bulgari de la Bucureşti.

K. Hagiolova publică în traducere bulgară un document turcesc referitor la judecarea adepţilor lui Levski şi care nu se află cuprins în volumul publicat în legătură cu această problemă în 1952. Este vorba de declaraţiile lui Anastas Hr. Popov, fratele lui Danail Popov, cunoscutul negustor bulgar de la Turnu-Măgurele, prietenul lui Levski şi preşedintele comitetului revoluţionar local (*Sentinţa judecăţii turceşti asupra unuia din adepţii lui V. Levski*, nr. 4/1965).

E. Bogdanova publică cîteva documente noi din arhivele sovietice asupra Verei Blagoeva, soţia lui D. Blagoev (nr.1/1966).

La rubrica *Scrisori şi rectificări*, Nicola Boşniakov publică o scrisoare a învăţătorului bulgar I. Ivanov din Bolgrad, *În legătură*

www.dacoromanica.ro

cu caracterul ziarului „Bălgarski glas" (nr. 2/1966), dovedind că acest organ de presă apărut în 1876 aparţinea emigraţiei revoluţionare, nefiind „un ziar social-politic cu orientare liberal-democratică", cum l-a caracterizat Maniu Stoianov în cunoscuta sa lucrare bibliografică apărută în 1957 la Sofia.

T. Bucinski discută *Unele greşeli în legătură cu ceata lui Hr. Botev* (nr. 5/1965), arătînd contrazicerile dintre afirmaţiile unor autori cu destulă greutate asupra unor amănunte importante referitoare la lupta dusă de ceata lui Hr. Botev.

St. Ştefanov precizează *Data exactă a unei scrisori greşit datată din culegerea lui D. T. Straşimirov* (nr. 4/1966). Este vorba de o scrisoare scrisă de D. Popov din Turnu-Măgurele lui Panaiot Hitov, a cărei datare este în legătură cu activitatea revoluţionară a lui V. Levski. În sfîrşit, T. Tumanghelov expune motivele pentru care data naşterii lui Karavelov trebuie să rămînă 7 noiembrie 1837.

La rubrica *Evenimente şi personalităţi* reţinem un studiu complet asupra vieţii şi operei istoricului şi folcloristului ucrainean *Mihailo Petrovici Dragomanov.*

Genoveva Ţankova Petkova îl prezintă pe *Petru Delian prin însemnările contemporanilor săi* (nr. 4/1966). Deşi Delian îşi începe mişcarea sa din 1040 la Belgrad şi în regiunile Moravei, toate izvoarele o prezintă ca pe o răscoală a bulgarilor, iar pe conducătorii ei ca bulgari. Autoarea citează şi comentează pasajele din Kekaumenos, Psellos, Kedren şi Zonaras, însoţindu-le de comentarii competente.

P. Atanasov prezintă *Ceaslovul lui Iakov* (nr. 2/1966), tipărit în 1566 la Veneţia, prima carte tipărită în care autorul, tipograful, traducătorul şi scriitorul Iakov, sparge canoanele ecleziastice declarînd deschis originea sa bulgară şi luptînd contra asupritorilor.

La rubrica „Ştiinţe speciale" găsim studiul intitulat *Unele probleme ale geografiei istorice şi ale cartografiei în Bulgaria,* semnat de P. Koledarov (nr. 2/1965), care prezintă această disciplină auxiliară a istoriei, izvoarele şi sarcinile ei principale în legătură cu istoria Bulgariei şi chiar a Peninsulei Balcanice. Studiul este convingător şi bazat pe o bogată bibliografie generală şi specială. O dovadă a utilităţii lui o face A.S. Razboinikov, care în nota sa intitulată *Putea oare Kaloian să lipsească Dimotika de apă „abătînd" Mariţa?* dovedeşte greşeala acestei supoziţii, care şi-a găsit totuşi loc în tratatul de Istoria Bulgariei tocmai din necunoaşterea geografiei istorice. Interesant este apoi studiul lui K. Gheorghiev, *În legătură cu publicarea izvoarelor documentare ale istoriei noastre* (nr. 3/1966), în care, după ce se face un istoric al publicaţiilor de documente apărute în Bulgaria pînă la 9 septembrie 1944 şi se arată lipsurile lor se analizează situaţia de după această dată. Şi aici, arată autorul, sînt încă serioase deficienţe, deoarece problemele ce se pun editorului de documente sînt multiple şi variate. Se citează unele din hotărîrile luate de comisiile internaţionale ale istoricilor la Praga şi la Bucureşti (1959), unde s-au stabilit anumite reguli măcar în ceea ce priveşte unele principii de care trebuie să se ţină seamă. Interesante sînt nu numai problemele expuse de autor, ci şi exemplificările pe care le face.

La rubrica „Istoriografie", Em. Mihailov se ocupă de *Studierea relaţiilor reciproce ruso-bulgare din evul mediu, după 9 septembrie 1944* (nr. 2/1965); Branco Georgevici comentează *Izvoare şi publicaţii despre influenţa Revoluţiei din Octombrie în Iugoslavia,* dînd informaţii foarte utile (nr. 6/1965), iar Ioachim Śreisandt expune *Concepţia lui Frantz Mehring despre istoria Germaniei* (nr. 4/1966).

Tot în legătură cu dezvoltarea studiilor istorice, deşi nu la această rubrică, D. Kosev publică un lung articol asupra celui de-al XII-lea Congres internaţional al istoricilor care a avut loc la Viena în 1965. Arătînd tematica şi problemele discutate, cunoscutul istoric bulgar subliniază că delegaţia română a luat parte activă la congres. După ce arată contribuţia istoricilor bulgari, Kosev se opreşte asupra deficienţelor observate cu acest prilej, deficienţe care sînt ale ştiinţei istorice bulgare în general.

Revista rezervă un număr de pagini mereu crescînd, recenziilor, prezentărilor, notelor bibliografice, însemnărilor şi cronicii. Valoarea

www.dacoromanica.ro

numărul şi diversitatea acestora fac revista deosebit de utilă şi interesantă.

Alte recenzii arată ţinuta exigentă a revistei. Aprecieri asupra documentelor din arhivele din Grecia, Dubrovnik sau alte oraşe din Iugoslavia, U.R.S.S., Anglia etc., dările de seamă asupra unor sesiuni ştiinţifice, prezentarea Institutului de studii balcanice şi a Institutului de istorie din Sofia, a Institutului de studii sud-est europene de la Bucureşti, recenzarea studiilor privitoare la istoria şi relaţiile româno-bulgare apărute în „Romanoslavica", organul Asociaţiei slaviştilor din România ş.a. fac ca revista să fie mai interesantă. Notăm că ea îşi ţine coloanele deschise şi pentru cercetători străini, în aceşti doi ani colaborînd aici istorici din U.R.S.S., R.S.F. Iugoslavia, R.D.G. şi Republica Socialistă România.

Apreciind în general conţinutul şi prezentarea grafică a revistei care se apropie de 25 de ani de existenţă, cititorul străin nu poate să nu remarce progresul continuu pe care-l fac cercetările istorice din ţara vecină şi prietenă.

C. N. Velichi

„Revue historique", Paris, Presses Universitaires, LXXXVIII–LXXXIX (1964–1965), 2317 p.

Aşa cum remarcam anterior, în prezentarea noastră asupra numerelor din anii 1960 şi 1961[1], „Revue historique" poate fi considerată pe bună dreptate principala publicaţie occidentală de istorie, dacă ţinem seama de vechimea şi tradiţia ei ştiinţifică, formată în acest lung interval de timp. Studiile şi discuţiile ştiinţifice din cuprinsul ei conturează importante probleme şi concluzii, rezultat al recentelor investigaţii istorice efectuate de cercetătorii francezi şi străini.

Prezentînd selectiv unele probleme abordate de tematica revistei în anii 1964—1965 în compartimentele mari cronologice de istorie veche, medie, modernă şi contemporană, vom încerca să subliniem cîteva din cele mai caracteristice aspecte ale preocupărilor şi rezultatelor istoriografiei franceze şi occidentale în genere.

Dintre lucrările de istorie veche, semnalăm studiul semnat de Emiliene Demougeot, *Variations climatiques et invasions* (1965, t. CCXXXIII, fasc. I), studiu în care sînt remarcate cauzele multiple şi variate ce au determinat în cursul secolelor mişcările de populaţie şi deplasările acestora în direcţia civilizaţiilor mediteraneene (suprapopulaţie, epuizarea terenurilor cultivabile, dezvoltarea şi perfecţionarea uneltelor prin dezvoltarea metalurgiei fierului, organizarea superioară tribală, iar în ceea ce priveşte în mod special expansiunea populaţiilor celte şi ilirice, contactele destul de frecvente ale acestor populaţii cu zonele comerciale din sudul Europei). Autorul consideră ca factor determinant al migraţiunilor pentru perioada cuprinsă între sfîrşitul celui de-al doilea mileniu şi secolul al V-lea î.e.n., schimbarea de temperatură din ce în ce mai accentuată a climatului subboreal. În ceea ce priveşte perioada invaziilor şi migraţiunilor tîrzii, petrecute în primele secole ale erei noastre, acestea, în concepţia autorului, sînt rezultatul unor factori speciali, de ordin demografic, economic şi politic, profund diferenţiaţi de cei semnalaţi pentru epocile anterioare.

F. Bourriot, *Le tombe de Vix et le mont Lassois* (1965, t. CCXXXIV, fasc. II). Autorul prezintă interesante date şi concluzii privitoare la descoperirile arheologice relativ recente (ianuarie 1953) comunicate de R. Joffroy în două studii tipărite în 1954 şi 1962. Este vorba de mormîntul de la Vix, aşezat la poalele muntelui Lassois, înălţime fortificată, probabil centru economic şi militar al vechilor populaţii celtice. Obiectele găsite şi rezultatele cercetărilor subliniază ideea unui refugiu cu caracter sacru, rezervat sacrificiilor religioase în sensul celor semnalate de Strabon, în lucrarea sa cu caracter geografic.

[1] STUDII" XV (1962), nr. 1, p. 229—225; XVI 1963, nr. 4, p. 987—994.

www.dacoromanica.ro

Claude Mossé *Le rôle de l'armée dans la révolution de 411 à Athènes* (1964, t. CCXXXI, fasc.I). Referindu-se la principalele texte ale unor scriitori antici ca Tucidide şi Aristotel, studiul analizează evenimentele desfăşurate la Atena şi Samos în anul 411 î.e.n., anul crizei acute a democraţiei greceşti. Autorul se referă în principala sa concluzie la faptul că atitudinea divergentă a celor două grupări de armate (de la Atena şi Samos), în raport cu încercarea de răsturnare a ordinii politice ateniene, se explică în bună parte prin compoziţia socială diferită a acestor formaţiuni.

Charles Saumagne, în studiul său *Tacite et saint Paul* (1964), t. CCXXXII, fasc.I), discută pe baze filologice şi istorice unele fragmente de text din opera lui Tacitus, considerate de autor ca interpolări tîrzii. Fragmentele incriminate se referă la evenimentele anului 64 e. n., anul incendierii Romei şi al represiunilor ulterioare.

Din seria studiilor de istorie medie publicate în revistă în cursul anilor 1964—1965 remarcăm două principale serii de cercetări: A) studii generale, de ansamblu, care fac bilanţul investigaţiilor istorice de pînă acum şi fixează directivele viitoarelor cercetări şi B) studii de erudiţie, rezultat al unor noi materiale abordate, care pun în lumină aspecte cu caracter inedit în cadrul temelor tratate.

Din prima categorie, a lucrărilor cu caracter general, se cuvine a aminti studiul lui Robert-Henri Bautier, *Les grands problèmes politiques et économiques de la Méditeranée* (1965, t. CCXXXIV, fasc.I). Lucrarea prezentată la al 90-lea Congres naţional al societăţilor savante, desfăşurat la Nisa în aprilie 1965, indică principalele teze şi puncte de vedere ale istoriografiei contemporane referitoare la spaţiul geografic şi istoric al bazinului mediteranean în perioada evului mediu. Sînt reamintite şi rediscutate cu această ocazie în special lucrările lui H. Pirenne şi J.Lombard, lucrări care au deschis atîtea perspective investigaţiilor în acest orizont tematic.

Pierre Deyon, *À propos des rapports entre la noblesse française et la monarchie absolue pendant la première moitié du XVIIe siècle* (1964, t. CCXXXI, fasc. II). Tematica articolului, conturînd cîteva probleme importante privind structura societăţii franceze în prima jumătate a secolului al XVII-lea, repune în discuţie unele teze mai vechi ale istoriografiei contemporane, subliniind în special diferenţierea de grup şi interese ale societăţii franceze în perioada menţionată mai sus. Autorul, insistînd asupra conflictelor şi intereselor divergente ale monarhiei şi aristocraţiei franceze, exemplifică aceste conflicte în special prin acţiunile şi intervenţiile adunărilor nobiliare din 1649, 1651 şi 1658.

Pierre Chaunu, *Les crises au XVIIe siècle de l'Europe réformée* (1965, t. CCXXXIII, fasc. I). Studiul remarcă unele trăsături specifice ale filozofiei de tip protestant şi implicaţiile acesteia în viaţa social-politică a epocii. În sfîrşit, tot în cadrul lucrărilor cu caracter general, amintim şi articolul: Ch. Edmond Perrin, *Les chartes de franchises de la France. État des recherches. Le Dauphiné et la Savoie* (1964, t. CCXXXI, fasc.I). Autorul trece în revistă principalele repertorii publicate în Franţa conţinînd cartele comunale de privilegii (*les chartes de franchises*). Iniţiativa acestor volume-repertorii a avut-o încă din 1913 Societatea de istorie a dreptului, care, prelua în acest fel un proiect mai vechi de investigaţie istorică şi juridică întocmit de Augustin Thierry la sugestia lui Guizot.

În ceea ce priveşte seria studiilor cu un caracter limitat, dar foarte erudit, cuprinzînd de cele mai multe ori noi date supuse interpretării şi analizei istorice, semnalăm studiile semnate de Pierre Toubert, *La vie commune des clercs aux XI-XIIe siècles* (1964, t. CCXXXI, fasc. I) şi Ch. Edmond Perrin, *La Cour pontificale d'Avignon* (*1309-1376*) (1964, t. CCXXXII, fasc.II). Primul articol redă pe o largă bază documentară aspecte interesante privitoare la organizarea vieţii ecleziastice în secolele XI-XII. Al doilea studiu prezintă bogate referiri şi completări pe marginea lucrării lui Bernard Guillemain, *La Cour pontificale d'Avignon* (*1309-1376*), publicată în 1962.

Interesante şi concludente date privind situaţia populaţiei Mexicului, în special în prima perioadă a administraţiei şi dominaţiei spaniole, sînt redate de studiul semnat de: Pierre Chaunu, *La population de l'Amerigue indienne* (*Nouvelles recherches*) (1964, t. CCXXXII,

www.dacoromanica.ro

fasc.I). Ca studii cu caracter economic privind perioada evului mediu amintim Pierre Jeannin, *Les comptes du Sund comme source pour la construction d'indices generaux de l'activité économique en Europe (XVI-XVIII siécle)* (1964, t. CCXXXI, fasc.I,; 1964, t. CCXXXI, fasc. II) şi D. Eeckaute, *Le commerce russe au milieu du XVIIe siècle, d'èprès la correspondance du chargè d'affaires suédois Rodès* (1965, t. CCXXXIII, fasc. II). Primul prezintă, pe baza unor concludente analize statistice, în special pentru secolele XVI-XVII, date asupra traficului comercial şi în genere asupra legăturilor economice ale porturilor Mării Baltice, cu alte oraşe şi ţinuturi ale Europei. Al doilea studiu, redînd fragmente semnificative din corespondenţa însărcinatului cu afaceri comerciale al Suediei în Rusia în prima jumătate a secolului al XVI-lea, prezintă, în afara problemelor strict economice, numeroase indicaţii interesante cu caracter politic, diplomatic, militar şi administrativ din Rusia anilor 1650—1655.

În acelaşi cadru al lucrărilor privind perioada medievală trebuie remarcat în sfîrşit şi studiul lui Roger Dufraisse, *Les populations de la rive gauche du Rhin et le service militaire à la fin de l'Ancien Régime et à l'Epoque Révolutionnaire* (1964, t. CCXXXI, fasc.I). Lucrarea, tratînd pe o bază larg documentară o problemă cu un caracter mai special, de istorie militară —sistemul de recrutare în regiunile franco-germane din stînga Rinului—în perioada frămîntărilor revoluţionare, dezvăluie unele aspecte inedite referitoare în genere la opinia publică şi la radicalizarea acestei opinii, faţă de noile evenimente social-politice.

În ceea ce priveşte seria studiilor de istorie modernă, acestea pot fi grupate în trei principale subdiviziuni tematice: studii de istorie economică şi socială, studii de istorie politică şi studii privind istoria coloniilor şi politica colonială a marilor puteri.

Din prima categorie amintim: François Crouzet, *Bilan de l'économie britannique pendant les guerres de la Revolution et de l'Empire* (1965, t. CCXXXIV, fasc.I,); J.L.Van Regemorter, *L'influence de la Réforme de 1861 sur la production marchande, le commerce et l'exportationes céréales dans la Russie du Sud-Ouest (1861-1870)* 1964, t. CCXXXII, fasc.I; Raymond Poidevin, *Les intérêts financières français et allemands en Serbie de 1805 à 1914* (1964, t. CCXXXII, fasc. I; Pierre Barral, *Les mouvements agrariens de l'ère industrielle (jusqu'à la seconde guerre mondiale)* (1964, t. CCXXXII, fasc. II,). Primul studiu semnat de François Crouzet, asupra economiei britanice în perioada războaielor revoluţiei franceze şi imperiului napoleonean, prezintă numeroase şi inedite date de ordin statistic privind problema venitului naţional, a preţii şi a preţurilor, a schimbului, a producţiei etc., raportate la situaţia politică şi militară a Angliei din acea perioadă. Războiul împotriva Franţei, început în 1793, prelungit apoi pînă în 1815, a impus Angliei o uriaşă încordare a resurselor sale financiare. O parte din aceste sume au fost folosite pentru subsidiile acordate statelor intrate în cercul alianţelor engleze şi pentru sprijinirea emigraţiei franceze. Războaiele purtate au avut ca urmare directă creşterea datoriei de stat a Angliei şi, implicit, majorarea impozitelor directe şi indirecte. Toate aceste greutăţi economice au crescut în mod deosebit mai ales după introducerea de către Napoleon a blocadei continentale. Deşi limitat la studiul unei singure regiuni din Rusia deceniului al 7-lea al veacului trecut, articolul publicat de J.L. Van Regemorter subliniază aspecte şi date concludente privind situaţia economică a ţării în urma reformei din 1861, reformă care consfinţind desfiinţarea şerbiei, a lărgit prin caracterul ei limitat pauperizarea pe scară largă a ţărănimii. Interesante şi semnificative aspecte ale luptei şi rivalităţilor economice ale unor mari puteri, ca Franţa şi Germania, pentru obţinerea diferitelor avantaje economice şi financiare într-o regiune subdezvoltată ca Serbia anilor 1895—1914 sînt prezentate de Raymond Poidevin în articolul menţionat mai sus. În sfîrşit, în cadrul aceloraşi preocupări de istorie economică, în articolul privind problemele mişcărilor ţărăneşti în perioada industrializării—studiul se referă exclusiv la situaţia Europei occidentale şi a Statelor Unite—, Pierre Barral prezintă principalele aspecte, probleme şi soluţii aşa cum acestea s-au conturat în perioada respectivă. De remarcat este

www.dacoromanica.ro

faptul că autorul consideră în cercetările sale țărănimea ca o categorie unică, indisolubilă și nediferențiată. Perspectiva unui astfel de punct de vedere îngustează însă înțelegerea și semnificația datelor comunicate.

În ceea ce privește a doua categorie a lucrărilor de istorie modernă publicate în cadrul revistei, și anume a lucrărilor de istorie politică propriu-zisă, credem că pot fi amintite următoarele articole: Ferdinand Boyer, *L'armée des Alpes en 1848* (1965, t. CCXXXIII, fasc. I); Ștefan Kienewicz, *Le centenaire de l'insurection polonaise de 1863* (1964, t. CCXXXI, fasc.II); François Bédarida, *L'armée et la Republique: Les opinions politiques des officiers français en 1876-1878* (1964, t. CCXXXII, fasc. I). Articolul semnat de Ferdinand Boyer redă pe o bază documentară largă un aspect cu semnificație deosebită legat de evenimentele revoluției din 1848, revoluție care a dus la proclamarea celei de-a doua Republici. Mișcarea revoluționară din Franța în 1848, pregătită îndelung de întregul mers al dezvoltării social-economice și social-politice în cei 18 ani de dominație a monarhiei de tip burghez a casei de Orléans, a avut un răsunet larg, aproape fără precedent, în toate statele și provinciile Europei. Evenimentele din Franța și reacțiunea spontană a cercurilor politice din statele limitrofe au determinat o acțiune militară organizată, necesară pazei frontierelor din vest și sud-vest. În aceste condiții a luat ființă, pe bază de decret, grupul de armată cunoscut sub numele de „l'Armée des Alpes", cu cartierul general la Grenoble. Pe marginea temelor prezentate cu ocazia aniversării centenarului insurecției poloneze din 1863, Ștefan Kienewicz, profesor la Universitatea din Varșovia, remarcă în articolul menționat cîteva aspecte caracteristice ale acestei mișcări cu caracter revoluționar, precum și unele date privitoare la istoriografia polonă — mai veche sau recentă — asupra acestei probleme. El consideră pe bună dreptate că insurecția din 1863 reprezintă o etapă cu totul deosebită în contextul evenimentelor desfășurate în întreaga perioadă 1795—1918. După 1863, datorită violențelor reacții ale cercurilor politice conducătoare, frămîntările naționale și sociale au crescut în mod simțitor. În același timp, Polonia păși spre sfîrșitul secolului pe calea dezvoltării capitalismului. Sînt analizate cu această ocazie atît principalele lucrări de interpretare, cît și izvoarele privitoare la această problemă publicate în cursul anilor.

François Bédarida, autorul studiului menționat, pe baza a două memorandumuri inedite păstrate în arhiva secretă a lui Gambetta, întreprinde o amplă cercetare asupra opiniilor politice din rîndurile ofițerilor francezi în primii ani ai celei de-a III-a Republici. Cele două dosare studiate pun în lumină curentele de opinie și forțele politice care acționau în rîndul cadrelor superioare ale armatei, dezvăluind un triplu conflict: ideologic, psihologic și social. Orientarea sistemului politic francez spre democrația liberală a generat puternice divergențe între fracțiunile bonapartistă regalistă și republicană.

În sfîrșit, referitor la studiile de politică colonială a marilor puteri și în genere la istoria coloniilor, cu indicații speciale asupra regiunii Maghrebului, semnalăm: P. Guillen și J.L. Miège, *Les dèbuts de la politique allemande au Maroc (1870-1877)* (1965, t. CCXXXIV, fasc. II, p.323-352); René Gallissot, *Abd-el-Kader et la nationalité algérienne. Interprétation de la chute de la Régence d'Alger et des premières résistances à la conquête française (1830-1839)* (1965, t. CCXXXIII, fasc. II); J. Turin, *Instituteurs et colonisation en Algérie au XIXe siècle* (1965, t. CCXXXIV, fasc. II). Deosebit de interesant și semnificativ ni s-a părut primul articol, semnat de P.Guillen și J.L.Miège, privitor la politica germană în Maroc în perioada anilor 1870-1877, cu referiri directe asupra interferenței politicii germane cu politica colonială franceză, interferență care reliefează încă o dată interesele economico-financiare ale puterilor occidentale în Africa nord-vestică, în ultimele trei decenii ale secolului trecut. Sînt relevate cu această ocazie diferite aspecte ale presiunii politice pe care a exercitat-o Bismark și cercurile guvernamentale ale Germaniei pentru a înlocui sau chiar anula puterea militară și prezența politică a Franței în Algeria. Misiunea întreprinsă mai întîi de cei doi emisari germani—Rohlfs și Wetzstein—în Maroc, iar mai tîrziu de Wetz-

www.dacoromanica.ro

stein în Gibraltar, au constituit încercări, eşuate de altfel, de pregătirea unor mişcări insurecţionale îndreptate împotriva autorităţii coloniale franceze. La aceste acţiuni s-au alăturat, aşa cum observă autorii, şi unii exponenţi marcanţi ai mişcării de eliberare algeriene din acea perioadă.

Dintre studiile de istorie contemporană se cuvine a aminti următoarele două articole: Pierre Miquel, *Le journal des Débats et la paix de Versailles* (1964, t. CCXXXII, fasc. II) şi Jacques Bariéty, *La politique allemande dans l'hiver 1939—1940* (1964, t. CCXXXI, fasc. I). Primul articol prezintă punctul de vedere diferenţiat al unor grupări politice franceze, aşa cum acesta se oglindeşte într-una din publicaţiile de largă circulaţie —„Journal des Débats" — privitoare la cîteva probleme politice importante (chestiunea italiană, problemele privind zona balcanică, situaţia Austriei), viu discutate în preajma păcii de la Versailles. Al doilea articol constituie de fapt o simplă prezentare, însoţită de comentarii nu întotdeauna fondate, a volumului de documente diplomatice germane—*Documents on German Foreign policy*—din perioada 4 septembrie 1939—18 martie 1940. Trebuie să precizăm însă faptul că prezentarea lui Jacques Bariéty nu-l poate dispensa pe cercetător de consultarea directă a textelor amintite mai sus.

Publicaţia cuprinde în fascicolele sale, în afara studiilor propriu-zise, numeroase indicaţii bibliografice (note critice, recenzii, cronici, dări de seamă etc.), importante surse privind orientarea istoriografiei contemporane. În afara capitolelor de semnalare bibliografică curentă publicate în cursul anilor 1964—1965, remarcăm cîteva articole cu caracter pronunţat bibliografic privind activitatea ştiinţifică de specialitate din anumite ţări sau centre de cercetare ştiinţifică: Georges Duby, *Les recherches en histoire médiévale à la Faculté des Lettres d'Aix-en-Provence* (1964, t. CCXXXII, fasc. II); Henri Michel, *Le Comité d'histoire de la deuxième guerre mondiale* (1965, t. CCXXXIII, fasc. I,); Robert Mantran, *L'orien- des études historiques en Turquie* (1965, . CCXXXIV, fasc. II); Pierre Ghaunu, *L'Amérique latine. Les grandes lignes de la production historique (1950-1962)* (1964, t. CCXXXI, fasc. I).

În acelaşi cadru al informaţiilor cu caracter bibliografic se cuvine a aminti şi seria excelentelor buletine critice, care prezintă periodic ansamblul lucrărilor de specialitate asupra unor epoci sau probleme istorice. Dintre acestea, un interes deosebit pentru specialişti prezintă: Ed. Will, *Histoire grecque* (1965, t. CCXXXIII, fasc. II); André Piganiol, *Histoire romaine* (1965, t. CCXXXIV, fasc. I. fasc. II, p.389-410); Robert Boutruche, *Histoire de France au Moyen Age (XIe-XVe siècles). Publication des années 1959-1964*, (1964, t. CCXXXII, fasc. II; 1965, t. CCXXXIII, fasc. I) Bernard Guenée, *L'histoire de l'Etat en France à la fin du Moyen Age vue par les historiens français depuis cent ans* (1964, t. CCXXXII, fasc. II); Pierre Toubert, *Histoire de l'Italie médiévale (Xe-XIIIe siécles). Publications des années 1955-1964* (1965, t. CCXXXIV, fasc. II); Ph. Dollinger şi R. Folz, *Histoire d'Allemagne au Moyen Age. Publications des années 1960—1965* (1964, t. CCXXXII, fasc. I; fasc. II); Daniel Robert, *Histoire du protestantisme* (1965, t. CCXXXIV, fasc. I); Gastelan Georges, *Histoire de l'Allemagne depuis 1914* (1964, t. CCXXXI, fasc. II); G.G.H.Dunstheimer, *Le mouvement des boxeurs. Documents et études publiés depuis la deuxième guerre mondiale* (1964, t. CCXXXI, fasc.II); Henri Brunschwig, *Histoire de l'Afrique du Nord* (1964, t. CCXXXII, fasc.I); *Afrique du Sud* (1965, t. CCXXXIII, fasc.II). În afara indicaţiilor de mai sus trebuie să amintim în mod special, credem, excelentul studiu publicat de Henri-Irénée Marrou, *Théorie et pratique de l'histoire* (1965, t. CCXXXIII, fasc.I), care discută cu multă competenţă unele curente şi şcoli, aşa cum acestea s-au dezvoltat în istoriografia mondială modernă şi contemporană.

Numărul mare al cărţilor recenzate, faptul că recenziile se publică în general la scurt interval după apariţia lucrării respective, comunicările privind activitatea diferitelor seminarii şi centre ştiinţifice internaţionale etc. deşi aproape în exclusivitate rezervate şcolii şi istoriografiei occidentale—fac ca partea de critică şi bibliografie a revistei să fie foarte

www.dacoromanica.ro

utilă documentării şi informării cercetătorilor. Este de prisos în a stărui asupra valorii contribuţiilor publicate în paginile revistei; fundamentul documentar, profunzimea analizei şi noutatea interpretării disting cele mai multe dintre aceste contribuţii. Trebuie însă relevat că absenţa unei baze teoretice a anchetei istorice i-a împiedicat adesea pe autori să pătrundă esenţa fenomenelor studiate şi să dezvăluie forţele profunde ale proceselor analizate. Aceasta face necesară o reluare critică a rezultatelor investigaţiilor întreprinse de autori în perspectiva concepţiei materialist istorice. Trebuie să remarcăm de asemenea faptul că absenţa aproape totală a unor studii mai ample referitoare la Europa răsăriteană şi sud-estică se resimte în genere negativ în activitatea revistei, al cărei prestigiu a depăşit de mult graniţele ţării în care se editează.

P. Simionescu

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

VASILE POPEANGĂ, *Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918*, Bucureşti, Edit. didactică şi pedagogică, 1966, 322 p.

Specialiştii din domeniul istoriei învăţământului îşi concentrează în ultima vreme eforturile în vederea elaborării unei ample sinteze colective: *Istoria învăţământului din România*. În acest cadru general, profesorul Vasile Popeangă din Arad a publicat o nouă lucrare, avînd de astă dată profil de analiză bibliografică amplă, însoţită de aprecieri generalizatoare, care vor călăuzi cu competenţă căutările ulterioare în materie. Cartea cuprinde trei capitole, dintre care primul şi ultimul constituie o introducere istorică şi, respectiv, o sistematizare de probleme, cu caracter concluziv, a bogatului material documentar prezentat în capitolul median, cel mai întins, axul de gravitaţie al lucrării.

Istoricul şcolii poporale din Transilvania în perioada 1848-1918 este analizat cu o subîmpărţire la 1868, motivată de noua lege a învăţământului, promulgată nu întîmplător în primul an după instaurarea dualismului austro-ungar; primul capitol este completat cu o examinare succintă a sistemului de îndrumare şi control al şcolii româneşti din Transilvania, precum şi cu cea a unor mijloace de perfecţionare a cadrelor didactice, cum au fost conferinţele şi reuniunile învăţătoreşti; acestea, datorită situaţiei specifice a Transilvaniei, au constituit timp îndelungat forme active de manifestare publică a slujitorilor catedrei, intrînd în tradiţia vieţii culturale româneşti într-o măsură caracteristică pentru Transilvania. Privite în evoluţia lor istorică, se constată faptul că aceste conferinţe şi reuniuni s-au dezvoltat de fapt concomitent, nu consecutiv, completîndu-se reciproc (p.59-60). Avînd menirea principală de a fixa cadrul istoric al problemei, din acest prim capitol se desprinde situaţia vitregă a învăţământului elementar românesc din Transilvania într-o întreagă epocă istorică, în care asupra majorităţii covîrşitoare a populaţiei se exercita nu numai oprimarea social-economică, ci, cu o virulenţă crescîndă, persecuţia naţională mergînd pînă la teroarea în masă din timpul primului război mondial.

Examinarea materialului documentar din al doilea capitol a celor peste 30 de periodice româneşti cu profil distinct pedagogic din perioada 1860-1914, stîrneşte interesul cel mai viu al cercetătorului, procurînd nu o dată surprize. Satisfacţia ar fi deplină dacă autorul ar fi fixat şi aici, ca şi la primul capitol, limita iniţială la perioada revoluţiei din 1848, care, prin activitatea lui T.Cipariu, apare mai motivată decît limita actuală. Remarcăm faptul că în cursul expunerii autorul îşi completează adesea informaţia cu numeroase referinţe la

www.dacoromanica.ro

surse inedite, în general din arhivele locale, prea puțin cercetate încă, precum și la presa politică a epocii, ceea ce sporește simțitor valoarea lucrării în ansamblu. Cu regretul de a nu putea zăbovi asupra conținutului publicațiilor analizate de autor în ordinea cronologică a apariției lor, vom menționa doar titlurile cîtorva reviste care au adus o contribuție deosebită în cadrul dezbaterilor pedagogice, culturale, și uneori chiar mai largi, din epocă : „Lumina" (1872), „Școala română" (1875), „Biserica și școala" (1877), „Școala și familia" (1886), „Vatra școlară" (1907), „Pedagogia română" (1907), „Gazeta învățătorilor" (1912) și altele. Aceste reviste pedagogice erau editate fie de către reuniunile învățătorilor (Arad, Brașov, Blaj, Gherla, Oravița etc.), fie de către senatele școlare ale diecezelor (Caransebeș, Arad ș.a.), fie, foarte adesea, de către învățători și profesori cu sprijinul material și moral al poporului (Năsăud, Sibiu, Reșița, Șimleu, Gherla, Blaj, Giula, Panciova etc.).

În paginile acestei bogate prese pedagogice românești din Transilvania au apărut frecvent — uneori avînd rolul de animatori sau merite de adevărați fondatori — numele unor personalități, culturale îndeosebi, cum au fost : Gh. Barițiu, Vis. Roman, Ion Slavici, Ion Vidu, I. Pop-Reteganul, Timotei Popovici, At. Marienescu, P.Vasici, Vinc. Babeș și mulți alții. Unele considerații mai largi — dincolo de semnificația ideilor expuse în cutare articol în legătură cu aderența unora dintre personalitățile amintite la preocupările pedagogice — îmbogățesc substanța paragrafelor în care apar aceste nume ilustre.

Autorul se referă uneori la articole pedagogice publicate în reviste sau gazete cu alt profil, mai ales politic, sau cu caracter general. În mod practic, orice bibliografie e incompletă, iar în cazul de față cercetarea exhaustivă a *întregii* prese, nu numai a revistelor care mărturisesc prin titlul lor sau prin alte indicații exterioare profilul pedagogic, ar fi fost singură în măsură să răspundă exigențelor absolute. Un asemenea etalon nu poate fi aplicat lucrării de față, cu atît mai mult cu cît autorul nu-și propune epuizarea temei.

În lucrare se aduc date interesante despre poziția mișcării muncitorești și socialiste față de problemele școlii. Unele dintre articolele citate în acest sens au și semnificația unor mărturii ale legăturilor dintre mișcarea muncitorească de pe cele două versante ale Carpaților (p.10, n.2 — e o republicare). Menționăm că problema poate fi cercetată mult mai amplu pînă în 1918, cînd organul Secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria a atacat cu multă vigoare cele mai acute probleme care se puneau învățămîntului : concentrarea cadrelor didactice, școli părăsite, salarii și pensii de mizerie pentru învățători, anacronismul învățămîntului confesional, crunta persecutare a școlii românești (nr. 13, 28, 35, 36, 41 etc.).

Ca și în lucrarea precedentă, scrisă în colaborare, referitoare la Preparandia din Arad, V.Popeangă aduce și în cartea de față mărturii despre influența mișcării muncitorești și socialiste asupra școlii, manifestată prin filiera presei pedagogice : organe ca „Lumina", „Foaia școlastică" și „Vatra școlară" publică materiale despre concepția marxistă, făcînd chiar referințe la *Manifestul Partidului Comunist*. Asemenea date sporesc cunoștințele istoricilor și filozofilor asupra pătrunderii și răspîndirii în limba română a ideilor marxismului în țara noastră. Sub influența mișcării muncitorești, unii învățători publică articole sau chiar editează organe de presă radicale, are loc o apropiere mai pronunțată a școlii de viață și de aspirațiile maselor populare.

În ultimul capitol, grupînd tematic articolele și materialele publicate în cele peste 30 de periodice analizate cronologic în capitolul precedent, autorul selectează cîteva idei mai importante în jurul cărora au gravitat preocupările acestor publicații, sau la formularea cărora ele au adus o contribuție originală : școala populară ca factor de culturalizare, limba română ca obiect central de studiu, orientarea realist-practică a învățămîntului, lărgirea orizontului pedagogic (și, adăugăm, cultural) al învățătorilor, aportul la constituirea și unificarea terminologiei pedagogice (ordonată alfabetic, într-un mic dicționar de specialitate), presa pedagogică — factor activ

www.dacoromanica.ro

în apărarea (mai potrivit : afirmarea) unității culturale a poporului nostru, valoarea documentar-istorică a acestei prese.

Ca observații de ordin general, considerăm că ar fi fost binevenită o privire mai largă asupra poziției partidelor politice românești și a conducătorilor acestora — mai ales P.N.R. — exprimată în presa proprie, față de problemele învățământului românesc poporal care constituia de fapt probleme de natură politică. Unele personalități politice românești din această epocă au fost totodată devotați slujitori ai școlii, ceea ce explică mai bine competența cu care au demascat politica școlară îndreptată împotriva naționalităților. Apreciem că era necesară o tratare mai nuanțată a problemei raporturilor dintre școală și biserică, care constituie pentru Transilvania acestei epoci o trăsătură specifică : fără a se estompa rolul negativ jucat de prelungirea anacronică a învățământului confesional, se impune delimitarea istorică între cauzele fundamentale (opresiunea politică, națională) și cele secundare, care explică situația grea creată culturii românești în genere, învățământului mai ales. Rolul și contribuția școlii românești, a presei pedagogice la lupta de eliberare națională meritau o tratare mai amplă, într-un capitol distinct, în care tocmai perioada finală, decisivă, din 1918, să se bucure de o atenție deosebită. Considerăm apoi că limitarea tratării la problemele școlii poporale îngustează sfera tematică, eliminînd aprioric o bogată publicistică referitoare la școli românești de mare tradiție, cum sînt cele de la Brașov, Năsăud, Beiuș, Blaj, Sibiu, Arad ș.a. De altfel nici titlul cărții nu precizează acest lucru, așa după cum nu precizează nici faptul că lucrarea tratează numai problema presei pedagogice românești din Transilvania. Ca observații de detaliu, menționăm că în privința lui Eötvös era cazul să se arate și limitele acțiunii sale (p.60), că „Lumina" a apărut în 1894 la Gyula, iar nu în 1872 la Arad, cum se indică tocmai în legenda ilustrației.

În esență, problemele pe care le ridică volumul de față reprezintă doleanțe ale unei lucrări mai cuprinzătoare, care să se apropie pe cît cu putință de limitele unei istorii a școlii românești din Transilvania în epoca modernă, cu toată problematica amplă pe care aceasta o presupune ; sîntem încredințați că o asemenea așteptare va fi împlinită prin apariția tratatului general de *Istoria învățămîntului românesc*, la ale cărui lucrări pregătitoare contribuie din plin această nouă și valoroasă carte a profesorului V.Popeangă, primită cu interes de cercul larg al celor cărora se adresează.

A. P.

Maior ILIE CEAUȘESCU, *Căpitanul de panduri Simion Mehedințeanu*, București, Edit. militară, 1966, 81 p.

Frămîntările țărănești din Țara Românească, care au avut loc la scurt timp după înăbușirea mișcării revoluționare din 1821, al căror punct culminant îl constituie răscoala din 1826 condusă de căpitanii de panduri Ghiță Cuțui și Simion Mehedințeanu, au atras atenția istoricilor români încă din secolul trecut. Publicarea în anii puterii populare a unor importante volume de documente din perioada de destrămare a feudalismului și studierea lor de pe pozițiile marxism-leninismului au permis cercetătorilor de specialitate să dezvăluie nu numai noi aspecte sociale și economice, dar chiar să ajungă la noi concluzii în această problemă.

În lucrarea de față sînt evocate, în jurul persoanei lui Simion Mehedințeanu, nu numai evenimentele din 1826, dar și întreaga istorie frămîntată a Țării Românești din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Rînd pe rînd, cînd voluntar împotriva turcilor în războiul din 1806-1812, cînd comandant de panduri în timpul răscoalei din 1821 conduse de Tudor Vladimirescu, Simion Mehedințeanu este prezentat prin excelență ca un simbol al luptei țăranilor români împotriva dominației otomane și exploatării feudale. Autorul urmărește viața și activitatea eroului său, în cursul cîtorva decenii, scoțînd în evidență nu numai eroismul, dar și dîrzenia de care dă dovadă în momentele critice ale existenței sale. În 1821, Simion Mehedințeanu rezolvă problema grea a organizării detașamentelor de țărani volun-

www.dacoromanica.ro

tari care au sporit armata lui Tudor Vladimirescu, el comanda avangarda „adunării norodului" care deschide drumul răsculaților spre București, el zădărnicește complotul boierilor de la Belvedere împotriva lui Tudor Vladimirescu, zdrobind pe turci în prima luptă de la Drăgășani.

Într-o și mai largă măsură este studiat rolul lui Simion Mehedințeanu în organizarea și declanșarea răscoalei țărănești din 1826. Autorul ni-l arată pe eroul său neobosit în anii 1821-1826, cînd îi recrutează pe panduri, căutînd să atragă și pe unii boieri în răscoală pe care o pregătea. Sînt apoi studiate planul răscoalei și tactica adoptată în cursul acesteia. În încheiere, autorul face o analiză a cauzelor înfrîngerii răscoalei din 1826.

Adresată unor cercuri largi de cititori, lucrarea lui Ilie Ceaușescu are un stil plăcut, atractiv, mai ales prin textele cu caracter literar presărate ici și colo, dispune de o ilustrație adecvată și cuprinde aproape tot ce se știe relativ la acest personaj istoric.

C. Ș.

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Jobbágytelek és paraszti gazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI—XVII. századi agrártörténetéből* (Sesia iobăgească și gospodăria țărănească în perioada legării de glie a țăranilor. Studii cu privire la istoria agrară a comitatului Zemplén în secolele XVI—XVII). Redactare și studiu introductiv de László Makkai; autori István N. Kiss, Éva Veress, Kirilly Zsigmondné și János Román, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1966, 638 p.

Problema folosirii metodelor statistice în cercetarea unor aspecte ale vieții sociale agrare din evul mediu constituie azi una din preocupările majore ale medievisticii contemporane pe plan mondial. Felul în care pot fi folosite și mai ales prelucrate izvoarele medievale din punct de vedere statistic, eficiența și valabilitatea concluziilor obținute pe această cale, iată cele două domenii în care s-au purtat și încă continuă dezbaterile de ordin metodologic. Această fază foarte folositoare este astăzi însă depășită în multe țări prin publicarea unor monografii ample, în care metodele statisticii istorice sînt pe larg utilizate. O asemenea monografie constituie cartea recent apărută în Editura Academiei Maghiare de Științe, redactată de un colectiv de la Institutul de istorie din Budapesta.

Redactorul responsabil al cărții, László Makkai, arată în prefață că pînă nu demult cercetările de istorie agrară medievală din Ungaria erau consacrate cu precădere studierii evoluției marii gospodării senioriale. Acest lucru era logic și firesc, deoarece transformarea marilor gospodării senioriale în gospodării de tip capitalist indică drumul principal de pătrundere a capitalismului în agricultură. Totodată însă, direcția amintită mai sus a avut ca rezultat neglijarea studierii gospodăriei țărănești, a ponderii pe care o ocupa ea în producția agrară și în evoluția socială. Acest lucru s-a constatat foarte pregnant, se relevă în prefață, cu ocazia dezbaterilor care au avut loc în toamna lui 1954, cînd au fost discutate manualele universitare de istorie a Ungariei. Pentru a remedia situația, la Institutul de istorie din Budapesta s-a format un colectiv care avea misiunea să pregătească o monografie privitoare la gospodăria țărănească din Ungaria în secolele XVI-XVII.

Lucrarea constă din patru mari capitole independente și o prefață. În prefață, L. Makkai abordează unele aspecte metodologice ale aplicării statistice în istoria agrară medievală[1].

[1] Aceste probleme au mai fost dezbătute în literatura de specialitate din Ungaria și au fost expuse mai pe larg în introducerile la două publicații de izvoare: László Makkai, *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)* (Actele de ordin economic ale moșiilor lui Gh. Rákóczi I), Budapesta, 1954, și István N. Kiss, *16. századi dézsmajegyzékek* (Lista de dijmă din secolul al XVI-lea), Budapesta, 1960.

www.dacoromanica.ro

István N.Kiss studiază *Fluctuaţia populaţiei agricole producătoare şi posesiunea „extraneus" în „Hegyalja" în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (p. 21-284). Prelucrarea statistică a materialului oferit de urbarii şi de listele de dijmă constituie principalul izvor folosit de autor. El ne înfăţişează o serie de tabele statistice şi diagrame care demonstrează dinamica proceselor studiate. Prima problemă abordată este cea a fluctuaţiei populaţiei rurale, reconstituită după urbarii pe sate sau localităţi. Constatarea este surprinzătoare. Astfel se arată că, prin urmărirea listelor de locuitori, pe baza urbariilor se pot identifica doar 25,3% dintre ei, care au rămas pe loc timp de zece ani şi că este mare procentul celor nou aşezaţi în sate. În alte cazuri, procentul celor rămaşi în localitate, pe un timp mai lung, e mai mare, dar el nu depăşeşte decît în rare cazuri 50% din populaţie. Este deci vorba de o mare fluctuaţie, care a putut fi surprinsă foarte bine pe baze statistice. Interesantul grafic, ilustrînd în procente fluctuaţia din 8 sate (p. 49), este foarte interesant. În cadrul aceluiaşi studiu mai sînt o serie de grafice care ilustrează proporţia populaţiei active faţă de populaţia totală a satelor, proporţia celor care plăteau dijmă din populaţia totală a tîrgurilor, iar în partea finală sînt publicate într-o prelucrare foarte bine chibzuită listele de dijmă pe sate şi pe o perioadă de 10 ani.

Cel de-al doilea studiu semnat de Éva Veress se ocupă de *Sesia iobăgească şi gospodăria ţărănească în perioada legării de glie* (p. 289-426). Autoarea abordează probleme ca prelucrarea statistică a urbariilor şi a listelor de dijmă pentru a reconstitui organizarea internă a gospodăriei ţărăneşti, valoarea topografică a conscripţiilor, valoarea ca izvor a numelor de familii cuprinse în conscripţii, sesiile ţărăneşti, sesia şi producţia, organizarea internă a gospodăriei ţărăneşti din punct de vedere social. Şi Éva Veress publică în anexă o serie de date prelucrate statistic, folosind datele izvoarelor referitoare la anii 1546-1577, care cuprind 12 sate din comitatul Zemplén.

Zsigmondné Kirilly abordează problema *Gospodăririi iobăgeşti şi diferenţierea iobăgimii pe moşiile lui Homonnay în prima jumătate a secolului al XVII-lea* (p. 431-559). În cadrul acestui studiu sînt dezbătute aspecte ale izvoarelor folosite, istoricul formării moşiei familiei Homonnay, condiţii geografico-naturale, obligaţiile iobăgimii, diferenţierea populaţiei active, corelaţia dintre sesia iobăgească şi gospodăria ţărănească, fluctuaţia populaţiei active, familia ţărănească şi situaţia economico-socială a iobăgimii în 1651. Şi acest studiu se încheie cu o anexă, în care sînt publicate tabele întocmite din urbarii şi listele de dijmă. Remarcăm caracterul mai complex şi mai multilateral al acestui studiu.

În sfîrşit, cartea cuprinde studiul intitulat *Condiţiile de producţie ale meşteşugului din satele şi tîrgurile comitatului Zemplén în secolele XVI-XVII cu privire specială la „Hegyalja"* (p. 563-627), semnat de János Román. După o prezentare a condiţiilor social-economice şi politice în care s-au dezvoltat meşteşugurile din comitatul Zemplén în perioada arătată şi influenţa pe care au exercitat-o aceşti factori, precum şi dezvoltarea agriculturii asupra evoluţiei meşteşugurilor, autorul abordează corelaţia dintre meşteşuguri şi posibilităţile de desfacere, evoluia condiţiilor pieţei. În încheierea capitolului I, János Román schiţează rolul breslelor în dezvoltarea meşteşugurilor. În capitolul al II-lea al studiului său, autorul se opreşte asupra unor probleme de ansamblu ale dezvoltării meşteşugurilor în comitatul Zemplén. Dintre acestea reţinem dezvoltarea numerică a meşteşugarilor, originea şi compoziţia lor, situaţia materială şi socială a meseriaşilor şi diferenţierea lor socială. În încheiere, autorul vorbeşte pe scurt despre ramurile de meşteşug, de atelierе şi de produse, precum şi de valorificare, preţuri şi salarii. Cartea se încheie cu un indice toponimic.

Prin noutatea metodei aplicate, cartea aduce un suflu nou în cercetările de istorie agrară medievală din Ungaria şi ea poate fi utilă şi cercetătorilor noştri care se ocupă de teme asemănătoare, şi care au la dispoziţie izvoare apropiate de cele utilizate de autori.

L. D.

www.dacoromanica.ro

S. IU. VÎGODSKI, *U istokov sovetskoĭ diplomatii*, *Moskva*, Gosполитиздат, 1965, 352 p.

Monografia *La izvoarele diplomației sovietice* este ultima lucrare a specialistului în domeniul politicii externe sovietice, prof. S. Iu. Vîgodski. Autorul a folosit atît materiale publicate, cît și unele date inedite din arhivele sovietice, rapoarte ale diplomaților străini, precum și alte materiale privind dezbaterile parlamentare din Anglia, Franța și alte țări capitaliste.

În primul capitol sînt expuse principiile leniniste ale politicii externe a statului socialist. În capitolul al 2-lea se urmărește, pentru prima dată, crearea aparatului diplomatic al statului sovietic, istoricul formării Comisariatului Poporului pentru Afacerile Străine, înființarea primelor reprezentanțe diplomatice sovietice peste hotare ș.a. În capitolele al 3-lea și al 4-lea sînt pe larg analizate politica externă sovietică, de la pacea de la Brest pînă la Conferința de la Lausanne, inclusiv Conferințele de la Genova și Haga. În ultimul capitol sînt studiate relațiile tinerei Republici Sovietice cu țările Orientului, printre care Iran, Afganistan, Turcia, China ș.a.

Întreaga lucrare este străbătută de ideea că geniul leninist s-a manifestat, printre altele, și în domeniul politicii externe — după cum relevă autorul —, în organizarea serviciului diplomatic al statului sovietic, publicarea tratatelor secrete ale țarismului, pregătirea și semnarea tratatului de pace de la Brest, demascarea planurilor perfide antisovietice ale diplomației Antantei, semnarea primelor acorduri cu Estonia, Lituania, Letonia, Finlanda, Polonia, Anglia și, în sfîrșit, conferințele de la Genova și Haga, tratatul de la Rapallo, toți acești primi pași ai diplomației sovietice constituind exemple strălucite ale înțelepciunii tactice a gîndirii leniniste.

Din multitudinea de aspecte abordate de autor menționăm un paragraf referitor la politica concesiunilor economice acordate de statul sovietic capitaliștilor străini, preconizată de V.I.Lenin ca o formă specifică în lupta diplomației sovietice pentru coexistența pașnică cu țările capitaliste.

Sînt interesante datele privitoare la pregătirea guvernului sovietic pentru Conferința de la Genova. În invitația trimisă guvernului sovietic se exprima dorința ca V.I.Lenin să participe personal la lucrările conferinței, ceea ce ar fi ușurat rezolvarea problemelor care urmau să facă obiectul discuțiilor. V.I. Lenin intenționa să ia personal parte la conferință. Însă hotărîrea Sesiunii extraordinare a Comitetului Central Executiv din întreaga Rusie, din 22 ianuarie 1922, prin care se dădeau împuterniciri unei delegații compuse din 15 persoane, în frunte cu V.I.Lenin, pentru Conferința de la Genova a provocat o neliniște serioasă în masele largi ale oamenilor muncii. Redacția ziarului „Pravda" a primit o mulțime de scrisori și adrese, în care se cerea insistent ca V.I.Lenin să nu părăsească țara, fiind astfel supus la mai multe pericole. Aceasta a fost una din cauzele care au împiedicat realizarea intenției lui Lenin de a pleca la conferință. Și, într-adevăr, unele date atestă pregătirea atentatului asupra lui V.I.Lenin la Genova.

Lucrarea este completată de o scurtă istoriografie referitoare la politica externă și situația internațională a Uniunii Sovietice în perioada studiată.

• *A. L.*

BRANISLAV VARSIK, *Husitské revoluční hnutie a Slovensko* (Mișcarea revoluționară husită și Slovacia), Bratislava, Vydavatelstvo slovenskej Akademie vied, 1965, 371 p.

De la prăbușirea Imperiului Marii Moravii, adică de la pătrunderea ungurilor în Cîmpia panonică (în cursul primului deceniu al secolului al X-lea) și pînă la izbucnirea mișcării revoluționare husite (1420), deci două perioade de importanță istorică, Slovacia a trecut printr-o epocă de izolare completă față de ceilalți, slavi occidentali. Din acest punct de vedere expedițiile husiților, începute în februarie 1428, ca și stabilirea de garnizoane taborite în anii următori în cîteva puncte importante din Slovacia, înseamnă pentru poporul slo-

www.dacoromanica.ro

vac, istoriceşte vorbind, o reluare a contactelor cu cehii. Pentru precizarea evenimentelor din această vreme şi dată fiind poziţia istoriografiei burgheze faţă de aceste probleme, autorul îşi propune să cerceteze atît perioada anterioară expediţiilor husite, cît şi problema influenţei mişcării revoluţionare husite în Slovacia. Astfel, în prima parte a lucrării, autorul se ocupă de expediţiile organizate pînă în 1434 şi de garnizoanele husite rămase pe teritoriul Slovaciei. Expunerea primei părţi e oarecum periodizată în funcţie de bătăliile taboriţilor cu cruciaţii lui Sigismund de Luxemburg, care, după moartea fratelui său Václav al IV-lea (1419), urma să ocupe, în mod legitim, tronul ţărilor cehe. Deci e vorba de cîteva expediţii taborite care au loc pînă la lupta de la Domažlice (1431), unde lefegii lui Julius Cesarini sînt puşi pe fugă de trupele lui Prokop Veliký. Spre deosebire de istoriografia burgheză, autorul precizează că primele contacte dintre husiţi şi populaţia slovacă nu au loc înainte de începutul anului 1428.

După lupta de la Domažlice, care prezintă o mare importanţă pentru desfăşurarea evenimentelor următoare, feudalii şi curia papală îşi dau seama că husiţii nu pot fi înfrînţi prin sabie şi, în consecinţă, adoptă o nouă tactică politică. De aceea, o misiune de husiţi e invitată la Conciliul de la Basel (1431-1432). În schimb, husiţii organizează garnizoane permanente în oraşele mai importante din Slovacia şi pătrund tot mai adînc în Moravia şi Silezia. În legătură cu aceasta, autorul urmăreşte cronologic întreaga acţiune militară desfăşurată de taboriţi în Slovacia pînă la lupta de la Lipany (mai 1434). Se ştie că în această localitate, rămasă celebră în istoria poporului ceh, husiţii au fost pur şi simplu nimiciţi de Uniunea panilor cehi, care, după aceea, luînd conducerea mişcării husite, a lăsat ţara din nou pradă în mîinile feudalilor. După înfrîngerea de la Lipany, garnizoanele husite din Slovacia se retrag treptat, pe baza unei compensaţii pecuniare, pînă la începutul anului 1435. Trecînd la componenţa unităţilor husite care au pătruns în Slovacia, Branislav Varsik notează, după izvoarele cehe, că ele erau alcătuite din taborit, orfelini şi eventual praghezi şi husiţi din Moravia. Prea puţine ştiri vorbesc despre compoziţia garnizoanelor stabile.

În partea a doua a lucrării, autorul tratează problema influenţei exercitate de mişcarea revoluţionară husită în Slovacia. Pentru aceasta, el cercetează mai întîi faptele istorice pînă la instalarea garnizoanelor taborite şi, în al doilea rînd, se ocupă de influenţa exercitată de aceste garnizoane asupra evenimentelor şi oamenilor din imediata lor vecinătate. Ele au fost în număr de şase, situate în centrele principale. Cercetînd istoria fiecărei garnizoane, autorul constată că ele au jucat un mare rol în lupta husiţilor împotriva lui Sigismund. Deşi clasele conducătoare din Ungaria — Slovacia aflîndu-se la această dată sub dominaţie maghiară — procurau împăratului ajutoare în materiale şi oameni, totuşi husiţii au pus stăpînire pe teritoriile de margine din nordul şi vestul Slovaciei. Prezenţa husiţilor în aceste regiuni, timp de aproape trei ani, a avut consecinţe politice şi economice pentru întreaga Ungarie.

Pe de altă parte, aceleaşi garnizoane a, transmis ideologia husită populaţiei locale indiferent de originea lor etnică. Înarmaţi cu programul mişcării husite, micii meseriaşi şi sărăcimea oraşelor au ajutat pe taboriţi în luptele lor împotriva patricienilor bogaţi. De pildă, în urma acestui fapt, o mare parte a patriciatului german din cîteva oraşe slovace s-a strămutat dincolo de Dunăre, la Eisenstadt. Locurile patricienilor au fost ocupate apoi de locuitorii din împrejurimi, înlesnindu-se astfel procesul de slovacizare a acestor oraşe.

Pe baza unor documente noi, autorul precizează data instalării şi durata în timp a acestor garnizoane, competenţa lor politică şi, mai ales administrativă, ca şi teritoriul pe care-l controlau. Uneori luptau alături pentru cucerirea unui obiectiv important din punct de vedere strategic şi economic. În această privinţă, autorul ne informează că deşi Bratislava n-a fost ocupată de husiţi, totuşi, prin noiembrie 1432, garnizoanele din Tîrnova şi Skalice au răspuns la chemarea sărăcimii bratislăvene în vederea cuceririi oraşului. Planul fiind însă descoperit, n-a mai putut fi

www.dacoromanica.ro

pus în aplicare. Cu acest prilej, autorul notează un amănunt interesant: populaţia germană săracă din oraşe era alături de husiţi.

Relaţii asemănătoare au avut garnizoanele husite şi cu populaţia săracă a satelor, cu iobagii. Pămînturile Slovaciei erau la data aceea în mîinile cîtorva feudali laici şi bisericeşti, iar ţăranii lipsiţi şi neajutoraţi tînjeau după o bucată de pămînt. De aceea, nu-i de mirare că la orice prilej ei ajutau pe husiţi în luptele lor antifeudale. Constatarea generală, căreia autorul îi acordă caracter de concluzie majoră, e aceea că mişcarea revoluţionară husită a acţionat în Slovacia asupra acelorași pături sociale ca şi în Cehia, adică, în primul rînd asupra ţăranilor şi iobagilor, nemulţumiţi de exploatarea claselor conducătoare, iar în oraşe micii meseriaşi şi sărăcimea s-au alăturat de îndată husiţilor în luptele acestora împotriva patriciatului.

Lucrarea lui Varsik constituie o sinteză a tot ce s-a scris pînă acum despre marşul istoric, ca să spunem aşa, pe care husiţii l-au executat asupra Slovaciei, dar şi despre pătrunderea ideologiei husite în păturile sociale cele mai receptive.

Pe lîngă un număr de 17 anexe inedite, cu valoare documentară, monografia mai cuprinde şi două rezumate, în rusă şi germană. Autorul a adăugat volumului două hărţi, indicînd expediţiile şi garnizoanele husite din Slovacia în secolul al XV-lea, precum şi un indice onomastic şi toponomastic.

Tr. I.-N.

DOMNA N. DONTAS, *Greece and the Great Powers 1863—1875*, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1966, VI + 223 p.

Conform unei concepţii acreditate în istoriografia occidentală, Grecia ar fi fost, în primii ani de domnie ai regelui George I, doar un protectorat al aşa-numitelor puteri garante: Franţa, Rusia şi Marea Britanie. D.N. Dontas dimpotrivă, susţine că cercetarea atentă a documentelor diplomatice din 1863-1875 demonstrează existenţa unei politici externe greceşti proprii, de care puterile protectoare, la fel ca şi celelalte puteri europene, trebuiau să ţină seama.

Referitor la atitudinea Angliei faţă de Grecia, autorul arată că aceasta era determinată de dorinţa cabinetului de la Londra de a menţine statu-quo-ul în Balcani şi de a contribui la consolidarea regimului constituţional din Grecia. În legătură cu acest de-al doilea obiectiv, D. N. Dontas face o observaţie interesantă: consolidarea monarhiei constituţionale sub George I însemna un mijloc de împiedicare a manifestărilor revoluţionare ale grecilor. În acelaşi timp, prezenţa unei monarhii constituţionale în Balcani constituia, după D. Dontas, şi un factor de îngrădire a influenţei Rusiei ţariste şi absolutiste în această parte a Europei.

Dacă politica Angliei în Balcani şi în Grecia se manifesta într-un mod destul de activ, nu acelaşi lucru se poate spune despre politica Franţei, care era mult mai puţin consistentă. Franţa, în această perioadă, avea în Balcani interese limitate şi planurile sale din vestul Europei o împiedicau să joace un rol predominant în Grecia. Trebuie totuşi avut în vedere că Franţa avea în Imperiul otoman interese financiare de care trebuia să ţină seama. În contextul acestor împrejurări, cu toate încercările de apropiere dintre Alexandru al II-lea şi Napoleon al III-lea, iniţiate cu diferite prilejuri, Franţa, în problemele greceşti mai importante, tindea să adopte punctul de vedere britanic.

În ce priveşte Rusia ţaristă, autorul arată că, deşi această ţară avea o poziţie diplomatică mai slabă, ca urmare a războiului Crimeii şi a răscoalei polone din 1863, ea a iniţiat în Grecia o politică de cîştigare a regelui George I, prin încercarea de a stabili legături dinastice între Curţile din Atena şi Petersburg. Această politică însă s-a lovit de adversitatea Angliei şi conflictul diplomatic rezultat din ea a cuprins nu numai Franţa, care a sprijinit poziţia engleză, dar a avut urmări şi în afacerile interne ale Greciei.

Un loc important în cartea lui Dontas îl ocupă şi analiza poziţiei marilor puteri în legătură cu revoluţia cretană din 1866 şi lupta acestora pentru a-şi asigura succesiunea Imperiului otoman în Peninsula Balcanică.

www.dacoromanica.ro

După criza cretană a urmat, în 1869, Conferința de la Paris, care a respins pretenții guvernului de la Petersburg de a fi singurul apărător al creștinilor din Balcani. De altfel, încercările Rusiei țariste de a atrage Peninsula Balcanică în sfera sa de influență au determinat, așa cum arată D. Dontas, o apropiere a Greciei de Turcia, apropiere care s-a accentuat în urma conflictului bisericesc greco-bulgar din 1870—1872, conflict în care biserica bulgară a avut sprijinul Rusiei. Politica de cîștigare a bunăvoinței turce dusă de cabinetul din Atena s-a vădit cu prilejul răscoalei din Bosnia și Herțegovina din 1875, cînd Grecia a adoptat poziția de neutralitate care, în 1881, i-a adus Thesalia.

Cartea lui D. N. Dontas conține și unele referințe privitoare la România. Astfel, autorul relevă că planul lui Botzaris din 1864 pentru o insurecție antiotomană a Epirului și a Thesaliei includea și participarea grecilor din Serbia și România (p. 21). Răscoala cretană din 1866 a determinat guvernul atenian să studieze problema unei alianțe balcanice mai largi, cu participarea Greciei, Serbiei, României și Muntenegrului (p. 109, 114, 130). Dovada că România privea în mod favorabil această alianță o constituie citarea de către autor a unei dispoziții a Porții, care, neținînd seama de statutul de autonomie al României, a cerut guvernului de la București expulzarea tuturor rezidenților greci de pe teritoriul românesc (p. 141—142). Autorul vorbește apoi de detronarea lui Cuza și de largile implicații internaționale legate de acest act, precum și de problema alegerii unui nou domnitor (p. 63—65). În sfîrșit, tot în legătură cu România, este amintit proiectul lui Napoleon al III-lea de a se acorda Austriei compensații în principate — numirea unui domn favorabil Vienei — pentru pierderea Veneției (p. 49 și 63). Cu acest prilej, autorul subliniază marile complicații care s-ar fi ivit, atît pe plan general european, cît și în cadrul problemei orientale, dacă s-ar fi realizat proiectul lui Napoleon.

În concluzia acestei succinte prezentări subliniem interesul stîrnit de cartea lui D. N. Dontas prin datele noi pe care le aduce în istoria relațiilor internaționale cu privire la Peninsula Balcanică și totodată remarcăm evocarea unor aspecte semnificative ale legăturilor româno-grecești din perioada anilor 1863—1865.

S. C.

LUCIEN MUSSET, *Les invasions: les vagues germaniques*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, 329 p., „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes", nr. 12

Cartea recenzată reprezintă primul volum al unei lucrări mai mari consacrate marilor migrațiuni ale popoarelor, care tratează desfășurarea lor, în secolele IV—VII.

Autorul își bazează expunerea pe o amplă documentație de izvoare — narative, literare, documentare, arheologice — și de lucrări de sinteză sau, mai ales, monografice, apărute îndeosebi în ultimul timp. Ampla informație se oglindește, în afară de cuprins, și în „cartea întîi", consacrată prezentării sistematice a „Instrumentelor de cercetare și documentare" (p. 5—34). Bibliografia este aproape exclusiv occidentală, deși în problemele de ansamblu (de pildă, trecerea de la antichitate la evul mediu, transformările social-economice ale marii migrațiuni) și regionale (goții în sudul Rusiei, triburile germanice sau uralo-altaice în Europa centrală și sud-estică), istoriografia marxistă din țările socialiste a adus contribuții mult mai importante decît cele cîteva lucrări apărute în limba franceză, engleză sau germană citate de autor.

Tratarea propriu-zisă se găsește în „cartea a doua", intitulată sugestiv „Cunoștințele noastre", care oglindește concluziile la care a ajuns autorul și, în genere, istoriografia occidentală în problema marii migrațiuni a popoarelor (p. 41—211).

Pornind de la ideea justă că explicarea invaziilor germanice trebuie căutată atît la „invadați", cît și „invadatori", autorul înfățișează în capitolul I, „Vîrtejul invaziilor", situația triburilor germanice și a Imperiului roman de apus în perioada premergătoare marii migrațiuni. Autorul insistă însă ma-

www.dacoromanica.ro

mult asupra deosebirilor dintre „civilizația" romană și cea germanică (p. 58), preocupîndu-se, în schimb, foarte puțin de structura și evoluția societății sclavagiste romane în plină criză a sclavagismului și a societății gentilice germane. Capitolul se încheie cu destrămarea și prăbușirea imperiului, tratată deci, nefiresc după părerea noastră, înaintea „primului val al invaziilor terestre" din secolele IV—V.

Desfășurarea migrațiunilor este expusă în cele trei capitole următoare. Capitolele al II-lea și al III-lea sînt consacrate „Invaziilor terestre", cuprinzînd „primul val" din secolele IV—V, adică migrațiunile hunilor, alanilor, goților, vandalilor, suevilor și burgunzilor, și „al doilea și al treilea val", din secolele V—VII, adică migrațiunile francilor, alamanilor, bavarezilor, longobarzilor și avarilor. Capitolul al IV-lea tratează „Migrațiunile maritime" din Europa de nord-vest din secolele V—VI, ale anglilor, saxonilor și iuților și ale picților, scoților și bretonilor, care, de fapt, sînt migrațiuni mixte, la început maritime, iar ulterior și terestre.

În ultimul capitol al cărții a doua, consacrat „Contactului dintre civilizații", autorul pune în lumină aportul lumii romane și germanice la crearea evului mediu timpuriu, arătînd că „toate civilizațiile Occidentului medieval sînt, în proporții variabile, moștenitoare ale Romei și ale germanilor" (p. 171).

Combătînd tezele unilaterale ale romaniștilor și ale germaniștilor, autorul constată că „evul mediu timpuriu nu reprezintă înlocuirea de către germanismul triumfător a unei romanități asasinate", ci că „peste tot a avut loc un compromis, o sinteză mai mult sau mai puțin realizată a unor elemente feluri te și crearea unei civilizații noi, distinctă de cea a antichității tîrzii și de cea a Germaniei de sine stătătoare" (p. 191). Referindu-se la rolul marii migrațiuni a popoarelor în procesul de trecere de la antichitate la evul mediu, autorul constată că „invaziile nu poartă, fără îndoială, decît pe jumătate răspunderea directă..., însă fără ele condițiile indispensabile ale acestei transformări nu s-ar fi dezvoltat niciodată" (p. 211). Pornind de la aceste puncte de vedere, autorul analizează procesele de formare a noilor popoare și limbi din apusul Europei, transformările sociale, fără însă a trage concluzia că este vorba de trecere de la sclavagism la feudalismul timpuriu și formarea unei „civilizații noi",. fenomene urmărite și în ceea ce privește diversitatea lor regională.

„Cartea a treia" este consacrată „Problemelor în discuție și direcțiilor de cercetare" (p. 213—312), reprezentînd, de fapt, o reluare a unor aspecte insuficient elucidate în istoriografie ale marii migrațiuni a popoarelor. Interesante prin natura lor, prin comunicarea rezultatelor obținute în istoriografia occidentală și prin aprecierile și soluțiile autorului, ni se pare însă că, din punctul de vedere al structurii volumului, aceste probleme ar fi fost mai nimerit de tratat în cadrul cărții a doua, fapt ce ar fi scutit lucrarea de urmărirea paralelă a unor teme și i-ar fi dat mai multă coeziune. Dintre temele puse în discuție merită a fi menționate: „invazii barbare" sau „mari migrațiuni ale popoarelor", autorul înclinînd pentru ultimul termen, deși în titlu și în cuprins folosește pe primul, luptele sociale și luptele împotriva migratorilor, autorul subliniind condiționarea lor reciprocă, împărțirea unor proprietăți funciare romane, colonizarea germană, aportul migratorilor în tehnică, artă și instituții, invaziile și ruperea unității economice și politice a lumii mediteraneene etc. Enumerarea lor dovedește interesul ce-l poate suscita discutarea acestor probleme, dar, totodată, arată că fiecare din ele se putea trata în cadrul capitolelor cărții a doua.

Volumul reprezintă un bilanț clar al realizărilor istoriografiei, aproape exclusiv occidentale, în domeniul tratat, oferind totodată noi direcții și sugestii de cercetare.

R. M.

ALFRED LEROY, *Histoire de la civilisation anglaise. L'Angleterre des origines à nos jours*, Paris, Didier, 1965, 439 p.

Autorul, cunoscut prin studiile sale publicate anterior (*La civilisation française du XVIIIe siècle*; *Histoire de la peinture anglaise*) redă în paginile monografiei de față principalele evenimente politice și militare ale istoriei Angliei, precum și diferite aspecte mai caracteristice ale civilizației

www.dacoromanica.ro

și culturii engleze. Prima parte a monografiei prezentînd în genere datele istoriei Angliei — secolele XI—XX — în conjunctura evenimentelor politice ale Europei occidentale, relevă pe etape momentele istorice care definesc dezvoltarea însăși a civilizației și culturii poporului britanic. Este evident că o lucrare de sinteză de proporțiile celei indicate de autor în prima parte a monografiei presupune de fapt un spațiu mult mai larg de prezentare. În limitele îngăduite de economia volumului, autorul redă principalele momente ale istoriei Angliei, grupate mai mult formal în patru principale subcapitole (1066—1485; 1485—1603; 1603—1714; 1714—1960), însoțite de o prezentare introductivă cu caracter explicativ.

Partea a doua a lucrării, conturată tematic prin problemele abordate, indică unele aspecte ale culturii și civilizației engleze: instituțiile britanice; evoluția și unele aspecte ale societății engleze; Anglia și problemele religioase; date privind literatura engleză; evoluția și notele originale ale artei, muzicii și științei engleze; unele aspecte ale particularismului scoțian. În sfîrșit, în afara concluziilor generale, autorul prezintă în încheierea lucrării tabele indicative, cu caracter cronologic, privind: principalele evenimente politice și literare redate în paralel atît pentru Franța, cît și pentru Anglia; regalitatea engleză; dezvoltarea arhitecturii, picturii, muzicii și tehnicii, precum și o bibliografie tematică raportată la capitolele tratate anterior (generalități, regalitate, instituții etc.).

Structurată pe o bogată informație documentară și cuprinzînd ea însăși importante referințe bibliografice, lucrarea se impune în istoriografia contemporană mai ales prin două caracteristici distincte: prin stilul clar și accesibil, pe de o parte, și prin bogatele referințe incluse în special în partea finală a lucrării pe de altă parte. În ceea ce privește prezentarea propriu-zisă a evenimentelor și datelor politice, militare și economice, autorul, păstrînd în genere, metodologic vorbind, un punct de vedere strict cronologic, nu a încercat o analiză de conținut asupra datelor consemnate decît tangențial și aproape nesemnificativ. În această perspectivă, indicațiile inserate redau de cele mai multe ori aproape simplist suita acestor evenimente golite de orice sens explicativ. S-ar fi cuvenit, de exemplu, o prezentare analitică cel puțin asupra capitolelor cu semnificație deosebită, cum ar fi capitolul rezervat revoluției burgheze de la mijlocul secolului al XVII-lea, revoluție care, alături de cea franceză din secolul următor, a avut o rezonanță de anvergură europeană. Ea a fost, prin amploarea și prin caracterul ei, prima revoluție care a proclamat susținut noua orînduire politică, pentru noua societate europeană, considerată pe bună dreptate ca graniță în timp între evul mediu și timpurile moderne.

Nici alte evenimente cu semnificație deosebită pentru istoria Angliei — ca, de exemplu, revoluția agrară din secolul al XVIII-lea situația coloniilor engleze din America de Nord și războiul revoluționar de independență etc. — nu au fost abordate în cadrul lucrării decît în contextul unei explicații foarte generale. Mult mai interesante și pline de înțeles sînt capitolele cuprinse în partea a doua a lucrării, capitole care reușesc să contureze într-un cadru mai explicit și cu o notă de originalitate unele aspecte considerate de autor ca semnificative privind cultura și civilizația britanică. Pictura, muzica, literatura — arta în genere — sînt prezentate viu și colorat, remarcîndu-se deseori cu multă perspicacitate notele caracteristice definitorii în raport cu ceea ce se numește îndeobște cultura europeană occidentală.

Lucrarea conturată în liniile ei mari pe baza indicațiilor semnalate mai sus se impune atenției cercetătorilor și cititorilor prin interesante sugestii, prin bogatele surse de referințe ca și prin stilul nuanțat și clar care facilitează mult înțelegerea temelor enunțate.

P. S.

BIZANTINOLOGIE

H. ANTONIADIS-BIBICOU, *Etudes d'histoire maritime de Byzance. A propos du „Thème des Caravisiens"*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1966, 220 p.

La scurt interval după apariția lucrării *Byzance et la mer* de H. Ahrweiler, apare un alt studiu privind unele probleme ale organi-

www.dacoromanica.ro

zării maritime a Bizanțului. Importanța pe care problemele maritime au avut-o pentru Bizanț justifică pe deplin interesul celor două cercetătoare franceze. Metoda de lucru nu este însă aceeași și nici problematica abordată, dar totuși în multe cazuri punctele de vedere sînt destul de apropiate.

Într-un capitol introductiv se subliniază ceea ce se află în centrul atenției autorităților bizantine în legătură cu organizarea marinei pentru a-și menține supremația; astfel procurarea materiilor prime necesare construirii corăbiilor constituie o preocupare permanentă, așa după cum apare în diferite tratate bizantine cu caracter militar. Recrutarea personalului maritim a fost de asemenea un alt obiectiv principal urmărit de stat și autoarea crede că s-a recurs la mercenariat, fiindcă la un moment dat Bizanțul s-ar fi găsit în dificultate în ce privește folosirea unui personal calificat autohton. Credem că această părere nu se conciliază cu sistemul larg răspîndit în Bizanț în secolul al XI-lea, de răscumpărare prin plată a obligațiilor militare. Mercenariatul se generalizează în Bizanț ca urmare a unui întreg sistem politic. Problema îmbunătățirilor tehnice aduse navigației este de asemenea schițată, deși datele izvoarelor sînt în această privință destul de sărace. Folosirea busolei și îmbunătățiri aduse sistemului de cîrmuire au adus reale foloase marinei bizantine.

După aceste considerații de un caracter general, autoarea trece la cercetarea primelor instituții administrativ-maritime, — crearea așa zisei theme a Caravisienilor. În prealabil se expun pe larg problemele destul de controversate legate de originile și condițiile formării în general a themelor și caracteristicile acestei instituții, autoarea raliindu-se punctului de vedere exprimat de G. Ostrogorsky. În continuare se cercetează dacă Caravisienii, această primă organizație maritimă, este o themă și, ca Pertusi și Ahrweiler, autoarea ajunge la concluzia că nu poate fi considerată o themă maritimă. În argumentarea sa, autoarea se oprește la scrisoarea lui Iustinian al II-lea către Papa Ioan al V-lea din anul 687, unde sînt enumerate themele existente și unde apare „Gabarisianis" corectat de Ch. Diehl în „Carabisianis". H. Antoniadis consideră, cum de altfel a susținut și Gelzer, că thema din scrisoarea lui Iustinian al II-lea este Calarîsianis, adică Sardinia. Mai mult, stabilind limitele geografice ale themelor Anatolică, Armeniacă, Opsikion și Thracesiană, apare în mod evident că teritoriul presupusei theme a Caravisianilor făcea parte în realitate din themele Thracesiană și Anatolică.

Pînă la crearea themelor maritime, autoarea socotește că flota militară bizantină a parcurs trei etape. Mai întîi s-a creat în vremea lui Constantin al II-lea o flotă permanentă supusă autorității lui stratigos caravisianorum, cu sediul la Samos. Această primă formă de organizare ar fi existat pînă în jurul anului 711.

În a doua etapă apare o flotă imperială numeroasă, cu un personal bine retribuit, și o flotă thematică, ale cărei escadre se încorporează în administrația regiunilor din care fac parte din punct de vedere geografic. Comandanții acestor unități devin strategii themelor respective. Reforma a avut loc între anii 711 și 732, cînd apare prima mențiune despre un strateg al Cibyrrheotes-ului. După cum se vede, părerea autoarei nu diferă prea mult de aceea a Helenei Ahrweiler. Această reformă este legată de asediul Constantinopolului din anii 717—718.

Ultima etapă de desăvîrșire a formării themelor maritime o constituie dotarea elementelor din cadrul marinei militare cu loturi funciare. Cu acest prilej se face o expunere a diferitelor păreri în această mult disputată problemă și autoarea acceptă punctul de vedere al lui G. Ostrogorsky, după care loturile ostășești ar fi apărut în secolele VII—VIII; pentru cele ale soldaților din marină, data apariției lor a avut loc mai tîrziu, în orice caz mai înainte de novella lui Constantin al VII-lea Porphyrogenetul. Autoarea crede că în vremea împăratului Nicephor I s-ar părea că s-a început distribuirea de loturi ostășești marinarilor.

În concluzie, autoarea caută să stabilească cauzele care au dus la decăderea forței maritime a Bizanțului, proces accentuat din secolul al XI-lea. Acestea sînt împărțite în trei categorii: economice (slăbirea producției, devalorizarea monezii, infiltrarea străinilor în

www.dacoromanica.ro

economia Bizanțului), militar-administrative (dezagregarea themelor, procedee defectuoase de recrutare a armatei) și politice (slăbirea puterii centrale, creșterea puterii politice și economice a aristocrației). Cu alte cuvinte, în enumerare sînt cuprinse nu numai cauzele reale, ci și consecințele crizei social-economice prin care trece Bizanțul începînd din secolul al XI-lea.

O altă problemă dezbătută în partea finală a cărții este în legătură cu legislația macedoneană privind apărarea proprietății țărănești și stratiotice, în special legislația lui Nicephor Phocas.

Într-un apendice sînt prezentate date despre tonajul vaselor bizantine, despre înțelesul impozitului κάῦλον, despre solda ofițerilor și funcționarilor themelor maritime și într-o anexă sînt dați termenii maritimi greci folosiți în evul mediu în bazinul oriental al Mării Mediterane.

E. Fr.

* * * *Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation Byzantine. Travaux et Mémoires*, vol. I, Paris, Ed. Boccard, 1965, 464 p.

Centrul de cercetări de istorie și civilizație bizantină din Paris începe cu acest volum publicarea anuală a studiilor elaborate de cercetătorii săi.

Primul studiu aparține neobositei cercetătoare a istoriei bizantine H. Ahrweiler, care, concomitent cu pregătirea unei ediții critice a cartularului din *Lembos*, prezintă în acest volum istoria regiunii Smirna în secolele XII—XIII (*L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques*, p. 1—204). Cercetarea istoriei diferitelor provincii ale Imperiului bizantin este o lucrare pe cît de interesantă, pe atît de anevoioasă, din lipsa izvoarelor, așa după cum constata N. Iorga într-o comunicare făcută la Congresul de bizantinologie de la Roma (N. Iorga, *La vie de province dans l'Empire byzantin*, în „Etudes byzantines", vol. II, p. 117).

Smirna, așa după cum arată autoarea, a cunoscut prosperitatea și vicisitudinile prin care a trecut întregul imperiu, în secolele IV—VII, avînt economic și cultural urmat de o perioadă de declin pînă în secolul al X-lea, cînd începe o nouă dezvoltare economică, întreruptă însă brusc de cuceririle turcilor seldjukizi. După 1204, Asia Mică occidentală, devenită centrul Imperiului de la Niceea, va înregistra o nouă și deosebită prosperitate economică. Smirna devine principalul port al Imperiului bizantin în exil. Această situație se sfîrșește în vremea dinastiei Paleologilor. Lipsa de interes a Paleologilor pentru Asia Mică va slăbi puterea sa de rezistență în fața invaziilor turcești. În continuare, autoarea prezintă regiunea din punct de vedere geografic și topografic, pe baza cartularelor și documentelor unor mănăstiri și ale unor date extrase din opere hagiografice.

În partea a doua, autoarea se ocupă de organizarea bisericească. Arhiepiscopia Smirnei devine în anul 869 mitropolie cu trei episcopate dependente. Numărul acestora crește în secolele următoare. La Nymphaion apare un episcopat la sfîrșitul secolului al XII-lea, care devine arhiepiscopat în vremea Imperiului de la Niceea. Sînt prezentate apoi mănăstirile din regiune, cu indicarea surselor și a datelor istorice cunoscute. Pe baza diferitelor surse se face prosopografia mitropoliților Smirnei din secolul al XII-lea și a principalilor demnitari ai Mitropoliei.

În partea a treia a volumului, autoarea se ocupă de administrația civilă și militară a regiunii. Aceasta făcea parte din thema Thracesiană. În urma politicii de fărîmițare a themelor, în secolul al XII-lea regiunea Smirna este împărțită între trei theme: Neokastra, Thracesiană și Mylassa-Melanoudion. În urma reformei lui Ioan Comnenul, definitivată de Manuil, conducerea themei revine unui funcționar militar, ducele. Thema este împărțită în mai multe circumscripții fiscale — Katepanikia —, conduse de cîte un energon cu atribuții fiscale, judiciare și polițienești. Orașele-cetăți au în frunte funcționari militari. Pentru prezentarea demnitarilor civili și militari cunoscuți din izvoare începînd din secolul al XII-lea, se folosește aceeași metodă ca și pentru demnitarii ecleziaști.

Într-un apendice se face un istoric al principalelor familii de mari proprietari funciari

www.dacoromanica.ro

indigeni sau stabiliți în regiunea Smirna, ca urmare a cuceririi Constantinopolului de către turci. Autoarea nu se ocupă aproape de loc de situația social-economică a regiunii, deși recunoaște importanța economică a unor orașe ca Smirna.

I. Duičev (*La chronique byzantine de l'an 811*, p. 205—254) prezintă într-o nouă ediție critică, însoțită de traducerea în limba franceză, fragmentul unei cronici aflate la sfîrșitul cod. Vaticanus gr. 2 014 și care relatează campania împăratului Nicephor împotriva bulgarilor din anul 811. În comentariu se relevă valoarea istorică a acestui fragment, care a făcut parte dintr-o cronică scrisă de un contemporan. Are rezerve față de afirmația lui H. Grégoire („Byzantion", XI, 1936, p. 417—427) că această relatare, împreună cu ceea ce se cunoaște din *Scriptor Incertus* de Leone Armenio, ar face parte dintr-o continuare a cronicii lui Malalas.

P. Lemerle (*Thomas le Slave*, p. 255—298) supune unui amănunțit examen critic toate izvoarele care se ocupă de răscoala lui Toma Slavonul, înlăturînd ceea ce a reprezentat propaganda interesantă a adversarilor săi politici și căutînd să restabilească adevărul istoric. Din cele două versiuni date de Genesios și Theophanes Continuatus, una denumită microsiatică și cealaltă siriacă, o înlătură pe prima ca fiind falsificată în scopul denigrării lui Toma. P. Lemerle ajunge la concluzia că Toma, slav de origine, participă la răscoala lui Bardanios Turcos, este nevoit să fugă după înfrîngerea ei, reapare în imperiu la suirea pe tron a lui Leon al V-lea, care-l numește turmarhul federaților. În urma asasinării lui Leon pornește lupta. Autorul respinge ideea unui sprijin din partea arabilor, fiindcă aceasta i-ar fi înstrăinat simpatiile grecilor. Nu crede că ar fi fost partizanul icoanelor. Poate răscoala ar fi exprimat ostilitatea provinciei împotriva capitalei. Deși sursele nu pomenesc nimic, crede că ar fi stat la baza răscoalei și cauze social-economice. Examinînd motivele înfrîngerii, consideră ca cel mai important, faptul că Mihail deținea capitala și era legal încoronat, apoi că Toma lăsase în Asia Mică un centru de rezistență în două theme, în sfîrșit înfrîngerea flotei sale și atacul bulgar.

J. Gouillard (*L'hérésie dans l'empire byzantin des origines au XIIe siècle*, p. 299—324) face o prezentare cu caracter general a ereziilor din Bizanț. Crede că acestea s-ar putea împărți în trei categorii: ereziile christologice, devierile, denunțate în lucrările teologilor în secolul al XII-lea și sectele sincretiste, rupte de biserica oficială înainte de proclamarea imperiului creștin (montanism, novatism etc.). Iconoclasmul pune probleme speciale și nu se încadrează în nici una din aceste categorii. În continuare sînt analizate izvoarele privind primele erezii, începînd cu enciclopedia lui Epiphane și terminînd cu tratatul patriarhului Germanos. În secolele VIII—IX sînt în special numeroase mențiuni despre montaniști, în realitate sub acest nume se înțeleg și alte erezii. De la mijlocul secolului al X-lea pînă la mijlocul secolului al XII-lea, bogomilii și mesalienii sînt în centrul preocupării teologilor oficiali. Deși autorul recunoaște că la baza fenomenelor eretice trebuie căutate cauze social-economice și politice, crede că izvoarele nu permit decît deducții vagi.

N. G. Svoronos (*Les privilèges de l'Eglise à l'époque des Comnènes: un rescrit inédit de Manuel Ier Comnène*, p. 325—392) publică textul, traducerea și un bogat comentariu al unui rescript inedit (Marc. gr. 173) pe care îl atribuie lui Manuil Comnenul. Prin acesta, bunurile țărănești publice și așezămintele de binefacere nu sînt supuse clauzei posesiunii juste sau injuste. Consideră că rescriptul lămurește două chrisobule din anul 1158. În comentariu, autorul analizează politica lui Manuil în problema bunurilor bisericești. Pentru a-și atrage proprietarii laici și bisericești pînă în anul 1158, a acordat acestora nenumărate libertăți și scutiri de impozite chiar și proprietățile dobîndite cu nerespectarea formelor legale sau prin procedee abuzive sînt pur și simplu confirmate. Din cauza reacției altor pături interesate din anul 1158, împăratul devine mai circumspect și acest rescript este o dovadă. Din jurul anului 1160 frînează libertățile și se observă în măsurile luate o tendință de a se apropia de legislația macedoneană.

www.dacoromanica.ro

Ch. Astruc (*La tradition manuscrite des oeuvres oratoires profanes de Théodore II Lascaris*, p. 393—404) se ocupă de manuscrisele care cuprind opera oratorică profană a lui Theodor al II-lea Lascaris. Ele se găsesc în patru copii, dintre care Paris. gr. 3)48 este cel mai complet, deşi Paris. supl. gr. 472 este o copie mai veche din secolul al XIII-lea, dar cu multe lacune.

D. Jacoby (*Un aspect de la fiscalité vénetienne dans le Péloponnèse aux XIVe —XVe siecles : le „zovaticum"*, p. 405—420) se ocupă de o rentă stabilită de autorităţile veneţiene din Peloponez la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea. Aceasta corespundea cu Zevgaratikionul bizantin. Era plătit numai de villanii de stat, la început de aceia care aveau un lot de pămînt şi vite de muncă, mai tîrziu a fost perceput de la toţi villanii de stat. Se plătea în grîu. Era un impozit foarte împovărător, care atrăgea numeroase plîngeri din partea locuitorilor.

J. Verpeaux (*Hiérarchie et préséance sous les Paléologues*, p. 421—438) analizează ierarhia funcţiilor în vremea paleologilor, aşa după cum rezultă din *De officiis*, de Pseudo-Kodinos. Aceasta reflectă situaţia din vremea lui Mihail al VIII-lea şi Andronic al II-lea. Dubla ierarhie, a funcţiilor şi a titlurilor, a dispărut, nu se cunoaşte decît o singură ierarhie, care reuneşte atît titlul, cît şi funcţia. Cele mai importante funcţii continuă să fie deţinute de membrii familiei imperiale, aşa încît în unele cazuri ordinea ierarhică reflectă gradul de rudenie faţă de împărat.

I. Beldiceanu-Steinherr consideră că Adrianopole a fost cucerit mai întîi de unii bei neosmanlii din Tracia, în jurul anului 1369, şi a trecut în mîinile otomanilor de-abia după 1373, probabil în toamna anului 1377, cînd turcii au ocupat şi oraşul Gallipoli (p. 439—461).

Autoarea foloseşte în sprijinul tezei sale viaţa lui Bedr-ed-Din, cronica în limba franceză a lui Geoffroy şi o cronică arabă a Imperiului bizantin. Cronicile otomane au căutat să creeze o confuzie în legătură cu data cuceririi oraşului Adrianopole, procedeu folosit curent de cronicarii turci cînd rezulta o situaţie nefavorabilă pentru sultani.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

NICOLAE STOICESCU, *Bibliografia monumentelor feuaale din Ţara Românească*, Craiova, 1966, 525 p. (extras din „Mitropolia Olteniei", 1964—1966)

Munca de informare sistematică — ce se vrea şi se cere exhaustivă în domeniul cercetării istorice — ocupă un timp preţios fiecărui cercetător, care este obligat, înainte de a aborda o temă, să ştie ce anume s-a scris pînă la el. Acest timp poate fi mult redus folosind bibliografiile pe probleme. Necesitatea acestora este resimţită mai ales acum, cînd bogăţia deosebită a monografiilor, studiilor şi izvoarelor editate privind diferite probleme şi aspecte îngreuiază mult munca de cercetare.

Volumul *Bibliografia monumentelor feudale din Ţara Românească*, întocmit de Nicolae Stoicescu, răspunde unei astfel de necesităţi, punînd la îndemîna specialiştilor — istorici şi istorici de artă — un foarte util şi valoros instrument de lucru. Rod al unei [illegible] şi perseverente munci sistematice, lucrarea lui N. Stoicescu este o realizare meritorie, de largi proporţii, reuşind pentru prima dată să strîngă la un loc informaţia edită şi inedită privind monumentele feudale din Ţara Românească.

Monumentele sînt inserate în ordine alfabetică, pe localităţi, indicîndu-se la fiecare localitate monumentele existente în timpul orînduirii feudale, multe din ele ruinate sau dispărute astăzi. Lucrarea se referă la peste 2 700 de localităţi, dintre care 38 de oraşe (toate avînd cca. 7 500 de biserici), 415 schituri şi mănăstiri (cele mai multe mici şi cu durată efemeră), 12 cetăţi, 5 curţi domneşti, 216 case boiereşti, cule, case ţărăneşti vechi, 117 hanuri (datînd din secolul la XVIII-lea—mijlocul secolului al XIX-lea), 394 de cruci comemorative şi de hotar; în afara acestora, numeroase şcoli şi spitale (în majoritatea [illegible] cazărmi (Brăila, Craiova,

www.dacoromanica.ro

Giurgiu), foişoare de foc, cişmele şi diverse alte monumente comemorative (de exemplu cel ridicat în amintirea luptelor purtate de batalionul sacru în anul 1821 la Drăgăşani, cel ridicat în anul 1830 în amintirea ostaşilor ruşi participanţi la luptele de la Craiova etc.). Din acest total impresionant de peste 8 500 de clădiri şi monumente vechi, despre care există mărturii scrise, cele mai multe au dispărut, distruse de cutremure, incendii sau din cauza nepăsării oamenilor, altele au fost reclădite sau transformate, astfel încît puţine dintre acestea (mai puţin de 10 %) au ajuns pînă la noi într-o formă apropiată de cea originală.

La fiecare monument autorul a precizat — în măsura posibilităţilor — data construirii, reconstruirii, reparaţiilor, zugrăvirii etc., indicînd bibliografia privind istoria localităţilor şi monumentelor respective, atît izvoarele (documente, inscripţii, însemnări, cronici, descrieri de călătorie, catagrafii, iconografie, cartografie), cît şi studiile, monografiile şi în general toate publicaţiile cu referiri la acestea. La fiecare lucrare se relatează în cîteva cuvinte conţinutul ei. Trebuie subliniat faptul că cele mai multe titluri din bibliografia pe care o prezentăm (cca. 90 %) se referă la monumentele religioase, aceasta datorită nu numai numărului lor foarte mare în timpul orînduirii feudale (autorul aminteşte într-o notă — la pagina 2 — că la 1815 în Ţara Românească sînt menţionate 2 558 de biserici, iar la mijlocul secolului al XIX-lea numărul lor crescuse la 4 517 biserici şi 186 de mănăstiri), dar şi faptului că despre acestea s-a scris incomparabil mai mult decît despre cele civile, care au fost foarte puţin îngrijite şi studiate în trecut.

În afara lucrărilor tipărite despre fiecare localitate şi monument în parte, autorul indică în notele din subsolul lucrării numeroase documente (peste 1 600), catagrafii şi dosare de documente inedite (cca. 12 000), menite să întregească informaţia din lucrările editate, să ajute la o mai bună datare a monumentelor, la cunoaşterea situaţiei lor în diferite epoci etc. Pentru cîteva sute din aceste monumente, informaţia din documentele indicate în note şi nepublicate încă este, pînă acum, singura cunoscută.

Lucrarea permite în felul acesta, unele aprecieri generale asupra stadiului de cunoaştere a diferitelor monumente. Se poate vedea, astfel, că despre unele — este adevărat, importante — s-a scris foarte mult (numai despre cele din Cîmpulung, Curtea de Argeş şi Tîrgovişte — vechile capitale ale Ţării Româneşti — s-au tipărit cîteva mii de pagini), în timp ce despre sute de alte monumente feudale (mănăstiri, schituri, biserici, curţi domneşti, hanuri etc.) nu s-a scris pînă în prezent nimic, deşi, aşa cum reiese din acest repertoriu, material documentar există. Despre numeroase monumente de arhitectură religioasă (de exemplu bisericile din Baba Ana, Galoteşti, Cornetu, Găneşti-raionul Curtea de Argeş, Găneşti-raionul Olteţu, Nehoiaşu, Palanca, Palanga etc. etc.) singurele ştiri cunoscute pînă acum sînt cele furnizate de anuarele bisericeşti.

Concepută astfel, bibliografia prezentată, oferind cercetătorilor, pe lîngă un scurt istoric al fiecărui monument, întreaga informaţie bibliografică a acestuia, va fi de mare folos cercetătorilor în alcătuirea unor lucrări bine întocmite. Este de regretat însă faptul că o lucrare atît de utilă, cum este *Bibliografia monumentelor feudale din Ţara Românească* a fost editată în numai 200 de exemplare.

După cum sîntem informaţi, autorul pregăteşte în continuare bibliografia monumentelor feudale din Moldova (în curs de apariţie) şi a celor din Transilvania, alcătuind în felul acesta un repertoriu general al monumentelor feudale din cele trei provincii româneşti.

I. C.

* * * *Cuadernos bibliograficos de la Guerra de España (1936—1939)*
(Caietele bibliografice ale războiului din Spania 1936—1939), Madrid, Universitatea din Madrid, 1966, 257 p.

Volumul de faţă reprezintă prima fasciculă din seria I a publicaţiei *Caietele bibliografice ale războiului din Spania*, editată de catedra de istorie contemporană a Spaniei de la Universitatea din Madrid.

Această publicaţie este proiectată ca o vastă şi largă bibliografie, cuprinzînd aproape

www.dacoromanica.ro

tot ce s-a scris despre războiul civil din Spania. Ea urmează să apară în șapte serii, fiecare avînd mai multe fascicule. Prima serie va cuprinde repertoriul broșurilor, articolelor din reviste și din colecții periodice și al lucrărilor pînă la 100 de pagini. A doua serie ne va oferi bibliografia lucrărilor generale, a monografiilor, memoriilor, autobiografiilor privind războiul civil din Spania. A treia serie va avea un caracter tematic: bibliografia lucrărilor care abordează probleme legate de pregătirea și înfăptuirea rebeliunii și contrarevoluției. A patra va fi consacrată exclusiv problemelor militare ale războiului civil. Cea de-a cincea serie privește aspectul internațional al războiului civil. Bibliografia lucrărilor despre ideologia și politica celor două zone (republicană și fascistă) va forma obiectul seriei a șasea. Ultima serie va cuprinde bibliografia lucrărilor care prin profilul lor nu au putut fi incluse în nici una din seriile anterioare.

Fascicula de față este alcătuită din bibliografia broșurilor apărute în perioada 1936—1939 în zona republicană (în mare parte), precum și în cea fascistă. După părerea noastră, ea prezintă interes, deoarece pentru prima dată se încearcă alcătuirea unei bibliografii oarecum complete privind războiul civil din Spania, care ar putea deveni un instrument de lucru indispensabil unui specialist. Din punct de vedere tehnic este foarte bine alcătuită. Fiecare fișă bibliografică cuprinde și o mică adnotare privind conținutul lucrării, locul unde poate fi găsită aceasta. La sfîrșitul seriei urmează să apară diverși indici.

E. U.

Rubrica „Însemnări" a fost întocmită de: Al. Porțeanu, C. Șerban, L. Demény, Alvina Lazea, Tr. Ionescu-Nișcov, S. Columbeanu, R. Manolescu, P. Simionescu, E. Frances, Ioana Constantinescu, Estera Hribec.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE-CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE-IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

www.dacoromanica.ro

„Studii", revistă de istorie, publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniile istoriei medii, moderne şi contemporane, universale şi a României. În partea a doua a revistei — de informare ştiinţifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Discuţii*, *Viaţa ştiinţifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în 4 exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.

Sub red. acad. C. DAICOVICIU și MIRON CONSTANTINESCU, **Destrămarea monarhiei austro-ungare**, „Bibliotheca Historica Romaniae I", 1964, 263 p., 9,25 lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii II", 1965, 344 p., 13 pl., 20 lei.

* * * **Brève histoire de la Transylvanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii III", 1965, 468 p., 38 lei.

ALEXANDRU GRAUR, **La romanité du roumain**, „Bibliotheca Historica Romaniae 9", 1965, 68 p., 2,75 lei.

V. CURTICĂPEANU, **Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie**, „Bibliotheca Historica Romaniae 10", 1966, 191 p., 5,75 lei.

N. ADĂNILOAIE și DAN BERINDEI, **La reforme agraire de 1864 en Roumanie et son application**, „Bibliotheca Historica Romaniae 11", 1966, 128 p., 4,25 lei.

ION POPESCU-PUȚURI, AUGUSTIN DEAC, **La première Internationale et la Roumanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae 12", 1966, 155 p., 6,50 lei.

* * * **Die Agrarfrage in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichtwissenschaftler, Budapest, 4. —9. Mai 1964**, 1965, 211 p., 23 lei.

* * * **Die Frage des Finanzkapitals in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichtwissenschaftler. Budapest, 4. —9. Mai 1964**, 1965, 88 p., 17,50 lei.

* * * **La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Historiens du 4 au 9 Mai 1964 de Budapest**, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monographie I", 1965, 291 p., 12 lei.

* * * **Nouvelles études d'histoire, IIIe vol., publiées à l'occasion du XIIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965**, 1965, 508 p., 29 lei.

* * * **Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească**, vol. I (1247—1500), 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI (1626—1627), 1965, 596 p., 28 lei.

* * * **Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea**, vol. II, Moldova, 1966, 795 p., 41 lei.

* * * **Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754**, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, colecția „Cronicile medievale ale României V", text grecesc însoțit de traducere, glosar și indice, 1965, 809 p., 38 lei.

* * * **Inscripțiile medievale ale României**, vol. I, **Orașul București 1395—1800**, 1965, 936 p., 62 lei.

GEORGE KRAUS, **Cronica Transilvaniei 1603—1685**, 1965, 606 p., 27 lei.

D. PROTASE, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, „Biblioteca de arheologie IX", 1966, 251 p., 21 lei.

* * * **Cronici turcești privind țările române. Extrase**, vol. I, **sec. XV — mijlocul sec. XVII**, „Izvoare orientale privind istoria României I", 1966, 563 p., 27 lei.

GEORGIOS SPHRANTZES, **Memorii. 1401—1477**, ediție critică de Vasile Grecu, „Scriptores Byzantini V", 1966, XVIII + 619 p., 3 pl., 35 lei.

I.P.I. — c. 5007

www.dacoromanica.ro 43856

Lei 15